

EEN DUURZAME ALLIANTIE

GILDEN EN REGENTEN IN ZEELAND 1600-1800

ISBN -10: 90-393-4370-5

ISBN -13: 978-90-393-4370-8

EEN DUURZAME ALLIANTIE
GILDEN EN REGENTEN IN ZEELAND, 1600-1800

A LASTING ALLIANCE
GUILDS AND REGENTS IN ZEELAND, 1600-1800

(with a summary in English)

Proefschrift

Ter verkrijging van de graad van doctor aan de Universiteit Utrecht
op gezag van de rector magnificus, prof. dr. W. H. Gispen,
ingevolge het besluit van het college voor promoties
in het openbaar te verdedigen op vrijdag 3 november 2006
des middags te 4.15 uur

door

LAMBERTUS HENDRICUS REMMERSWAAL
geboren op 17 februari 1940 te Vlaardingen (Nederland)

Promotor: Prof. dr. M. R. Prak

Inhoudsopgave

I. Inleiding	7
1. Historiografie	8
2. Doel en probleemstelling	12
3. Afbakening	15
4. Bronnen	16
5. Opzet van het boek	16

Deel I. De gilden in Zeeland

II. De steden	19
1. Voorgeschiedenis	19
2. Bevolkingsomvang	23
3. Sociale stratificatie	26

III. De gilden	31
1. Lidmaatschapseisen	32
2. De ledenvergadering	34
3. Het bestuur	36
4. De bestuurstaken	36
5. Exploitatie en vermogenspositie	37
6. De gildenknaap	42

IV. Het maatschappelijk belang	45
1. Omvang van de gilden en werkgelegenheid	45
2. Sociaal profiel	51

V. De legitimatie	55
1. De rechtvaardiging van het bestaan	55
Vorm aspecten	56
Inhoudelijke aspecten	59
2. De legitimatie van de functie	63

Deel II. De economische functie

VI. Het ambachtelijke bedrijf	67
1. De markt	67
2. De bedrijfsvoering	69
3. Het beleid	70
4. Toegang tot de markt	72

VII. De kwaliteitsgarantie	77
1. De vakopleiding	79
Leertijd	80
Leergeld	81
Vestigingsbeleid	82

Versoepeling	83
2. <i>De proef</i>	84
Eisen	85
Kwaliteits-enmarktinstrument	86
Veranderingen	87
3. <i>Kwaliteitszorg</i>	88
4. <i>Andere ambachten</i>	91
VIII. De bedreigingen	95
1. <i>Buitenstaanders</i>	97
Joden en Katholieken	103
2. <i>Jaarmarkt</i>	106
3. <i>Concurrentie</i>	109
<i>Deel III. De sociale en culturele functie</i>	
IX. De sociale rol	117
1. <i>Geformaliseerde hulpverlening</i>	119
2. <i>Onderlinge hulp</i>	121
Financiële steun	121
Hulp innatura	123
Hulp bij begravenissen	124
3. <i>Indirecte hulp</i>	125
X. De culturele rol	127
<i>Deel IV. Overheid en gilden</i>	
XI. Kenmerken van het overheidsoptreden	133
1. <i>Op economisch gebied</i>	133
2. <i>Op sociaal en cultureel gebied</i>	139
XII. De status quo	141
1. <i>De rekesten</i>	141
2. <i>De oppositie</i>	142
Zierikzee 1672, 1747, 1787	143
Goes 1651 en 1691	148
XIII. Conclusie: Het maatschappelijk draagvlak	151
1. <i>De afzetmarkt</i>	153
Jaarmarkt	154
Buitenstaanders	155
Concurrentie	156
2. <i>De arbeidsmarkt</i>	157
BIJLAGEN	163
AFKORTINGEN	201
BRONNEN	202

LITERATUUR	203
LIJST VAN TABELLEN	210
SUMMARY	211
REGISTER	215

I. INLEIDING

Gedurende vele honderden jaren, vanaf de late middeleeuwen tot aan het begin van de negentiende eeuw, werd het leven van stedelingen in Europa in hoge mate beïnvloed door gilden. Het gezamenlijk uitvoeren van godsdienstige rituelen, het verlenen van onderlinge steun, het beveiligen van de stad, of het behartigen van economische belangen van beroepsgenoten waren functies die de gilden, zij het niet overal en tegelijkertijd uitoefenden. In de Noordelijke Nederlanden lag aanvankelijk de nadruk op het religieuze aspect, dat overigens na de Reformatie geheel op de achtergrond raakte. De ambachtelijke gilden kwamen wat later, vanaf het begin van de veertiende eeuw tot ontwikkeling en tegen het eind van de vijftiende eeuw waren ze een algemeen verschijnsel geworden in de Noord-Nederlandse steden met méér dan 3000 inwoners.¹ Deze ontwikkeling en de toenemende intensiteit - het aantal gilden per duizend inwoners - betekende niet dat er geen discussie was over het nut van de gilden en over de wijze waarop zij hun functies uitoefenden.

In *Het Welvaren van Leiden*, een handschrift uit 1659, schreef Pieter de la Court onder meer dat de gilden in Leiden buitengewoon schadelijk en van geen enkel nut waren en maar beter afgeschaft konden worden. Voor de gildenbroeder zelf, zo schreef hij, was het gildenlidmaatschap nadelig omdat hij als ambachtsman door het gilde gedwongen werd zich te beperken tot het gewone en bekende handwerk.²

De auteur was kennelijk niet erg gecharmeerd van het bestaan en de werkwijze van de gilden. Hoe anders was het oordeel van zijn tijdgenoot Michael Eversdijck, predikant in Goes, die in 1673 op de kansel een bericht voorlas over de gilden en daarbij onder meer zei:

ook is het heele oogmerck van het oprigten der borgerlijke gilden niet anders als tot een borgerlijke rust, welvaert en voorspoed dienende, opdat alle trou, oprechthgheid en gerechtigheid in de neeringen, ambaghten, waren en koopmanschappen werden behouden, en alle bedriegerije en vervalsinge uit de stadt werde geweert.³

Beide visies zouden kunnen worden gezien als de meningen van een paar willekeurige personen, op een willekeurig moment in de geschiedenis van een willekeurige stad in de Republiek. Er was echter een breder en bestendiger draagvlak voor beide bijna tegengestelde standpunten. Pieter de la Court vond vele jaren na het verschijnen van *Het Welvaren van Leiden* een geestverwant in Martinus de Bruijn. Hij fulmineerde in 1796 tegen de gilden, die naar zijn mening in strijd waren met het natuurlijke recht van mens en burger om in vrijheid zijn beroep te kunnen uitoefenen. In 1903, nog weer honderd jaar later, wees Felix Driessen, uitgever van de werken van Pieter de la Court, op het feit, dat de in zijn brochure *Theorie en Praktijk* vervatte denkbeelden, vrijwel geheel overeenkwamen met die van het handschrift uit 1659⁴. Aan de andere kant bleek bij de afschaffing van de gilden aan het eind van de achttiende eeuw, dat ze nog zoveel 'onmisbare functies' vervulden, zowel op economisch als sociaal terrein, dat het decennia duurde, voor ze definitief van het toneel waren verdwenen. Bovendien werden diverse gildenfuncties in het nieuwe bestel overgenomen door nieuwe organen, zoals het ijkwezen voor wat betreft de kwaliteitscontrole en werd het in standhouden

¹. Lourens en Lucassen, 'Oprichting en ontwikkeling ambachtsgilden' in *Werelden van verschil*, 50.

². De la Court, *Het Welvaren van Leiden*: 'Waer uijt blijktt, dat heerschende en beslooten gildens in onse Stad uijtnemende schadelijck en nergens toe nut sijn En hoewel de gildens in weinigh steden soo schadelijck konnen sijn als nu tot Leiden, soo weren sij gemeenelijck oock afgeschafft van alle regenten...' en wat verder in de tekst: 'Den besten Gildebroederen is het oock dikwils seer nadeeligh in een gilde te sijn, omdat basen sich beeter als gemeen op het handwerck verstaende, gedwongen werden de ordre van het gild te volgen, ende de gewoonelijcke geringe ofte bekende handwercken te maecken'.

³. Romer, 'Het smedengilde te Goes' in *Zeeuwse Volksalmanak*, 1847.

⁴. Driessen, *Theorie en Praktijk*.

van diverse sociale voorzieningen, althans voor een deel, bekostigd uit de vermogens van de gilden.⁵ Dominee Eversdijck zag zijn gelijk bevestigd.

Het debat over nut en noodzaak van de gilden kent vele facetten en duurt tot op de dag van vandaag voort, al wordt de visie, als zouden de gilden schadelijk voor de leden en van geen enkel nut voor de samenleving zijn geweest, inmiddels door velen verworpen.

1. *Historiografie van de gilden*

De verschillen in de benadering van de gilden begonnen al met de discussies over de oorsprong van de gilden en wat onder gilden wordt verstaan. Reeds in het oude Rome bestonden er groepen van jonge mannen, die zich als ‘artificial families’ met een eigen ethos van de buitenwereld onderscheidden.⁶ Deze Romeinse *collegia* of *corpora*, waren op hun beurt weer imitaties van de *corpora* die in het oude Griekenland bestonden. De leden van de Romeinse *collegia* waren kleine ondernemers, die in ruil voor speciale voorrechten publieke diensten verrichtten. Niet alleen in het oude Rome, maar ook in het Byzantijnse keizerrijk, later in de Islamitische samenleving en ook in India waren er soortgelijke corporaties⁷. Het zouden volgens sommige auteurs de voorlopers van de West-Europese gilden geweest zijn.⁸ Een andere zienswijze is, dat in West-Europa gedurende de vijfde tot de tiende eeuw *confratriae* of broederschappen werden gevormd, die zich verplichtten wederzijds steun te verlenen. Die ontwikkeling was een reactie op de bestaande grote instabiliteit, waarin familiebanden onvoldoende zekerheid boden. De ambachtlieden in die broederschappen zouden voor de feodale heer hebben moeten werken en daaruit zouden dan de ambachtsgilden zijn ontstaan.⁹

Stamt het West-Europese gildenstelsel uit het klassieke Rome, zoals Antony Black vermoedt, stamt het uit de feodale tijd of was het weliswaar een feodale schepping, maar hernieuwd bij de opkomst van de steden in de elfde en twaalfde eeuw, zoals verondersteld door Friederich Keutgen? Wat de oorsprong ook was, vast staat dat het primair ging om religieuze en sociale broederschappen die, ofwel werden gevormd op initiatief van de autoriteiten, ofwel van de leden zelf. De eerste duidelijke verwijzingen naar het bestaan van beroepsgilden in West Europa zijn terug te vinden in bronnen uit de twaalfde eeuw, zij het nog zeer verspreid en fragmentarisch. Hoe lang die gilden toen al bestonden is onduidelijk. De bronnen vermelden vooral gegevens van bestaande gilden en melden weinig of niets over hun ontstaan. Bovendien pretendeerden de gilden vaak, ter versterking van hun legitimiteit, een ouderdom die ze in werkelijkheid niet hadden. Met de opkomst van de steden en de uitbreiding van de handel groeide de noodzaak tot samenwerken. Een samenwerking die gestalte kreeg in de vorm van gilden. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat de eerste gilden zich ontplooiden in de steden, die langs de belangrijkste handelsroutes in Europa lagen.¹⁰

Belangrijker dan de oorsprong van de gilden zijn, in het kader van dit onderzoek, de maatschappelijke functies die zij uitoefenden en ook daarover bestaat in de literatuur een veelheid van meningen. Vooral in de negentiende eeuw was de overheersende visie, dat de gilden overbodig en zelfs schadelijk voor de economische ontwikkeling waren. We zagen dat hierboven reeds in het handschrift over het Welvaren van Leiden. Het waren inefficiënte kartels, zo luidde de traditionele visie van onder andere Mickwitz, Gross en Pirenne. Deze

⁵. Van Genabeek, ‘De afschaffing van de gilden en de voortzetting van hun functies’, *NEHA* 57 (1994) 63-90; vgl C. Wiskerke, *De afschaffing van de gilden in Nederland*.

⁶. Black, *Guilds and civil society*, 4.

⁷. Epstein, *Wage labor and guilds*, 44-50.

⁸. Black, *Guilds and civil society*, 3-11.

⁹. Keutgen, *Ämter und Zünfte: Zur Entstehung des Zunftwesens..*

¹⁰. Black, *Guilds and civil society*, 3-11.

laatste auteur zag tot circa 1400 nog positieve krachten werkzaam in de gilden, daarna werden het bolwerken van economische exclusiviteit, sociaal conservatisme en ideologisch fanatisme.¹¹ De periode na WO II was voor de geschiedschrijving met betrekking tot de gilden een ronduit ongunstige periode. De sociaal-economische historici van de Franse *Annales*-school stelden in hun benadering van het verleden niet meer de instituties, waaronder de gilden centraal, maar de economische conjunctuurbeweging en de demografische ontwikkelingen. Bovendien werden, door de associatie tussen het opkomend fascisme en het katholiek corporatisme, de gilden een precair onderwerp. Zij verdwenen dan ook vrijwel geheel van de historische agenda. In de laatste decennia van de twintigste eeuw is de belangstelling voor de gilden echter weer teruggekomen. Niet alleen in Nederland, maar ook in het buitenland. En in die hernieuwde belangstelling is er bovendien sprake van een welhaast revisionistische wijziging van de traditionele visies.

Gunnar Persson, een Deens econoom, stelt tegenover de visie dat gilden kartels waren met prijsopdrijvende kenmerken, de stelling dat er in de vroeg moderne stedelijke economie geen sprake kon zijn van kartelvorming, omdat de werking van een kartel is gebaseerd op dualiteit. Enerzijds het kartel, in dit geval de producenten of gildenleden, anderzijds de niet-gebonden partij, de consumenten. Er kon echter, aldus Persson, geen onderscheid gemaakt worden tussen deze twee partijen, omdat de gildenleden niet alleen producent, maar tegelijkertijd ook consument waren. De marktverhoudingen werden daarenboven bepaald door sterk plaats-gebonden productie en consumptie van goederen. En in die klein stedelijke markten was niet alleen de productie, maar ook het aantal aanbieders en afnemers beperkt en kwamen de prijzen niet tot stand door exogene factoren, maar door rechtstreekse onderhandeling tussen producent en consument. Dat zou zonder maatregelen onherroepelijk leiden tot hoge transactiekosten en tot wrijving tussen partijen, omdat de uitkomst van de onderhandelingen mede afhankelijk was van de (onderhandelings)vaardigheden, de mate van agressiviteit, scrupules, kredietwaardigheid, enzovoort. In de visie van Persson voorzagen de gilden in de institutionalisering van het onderhandelingsproces. Weliswaar hadden de gilden een monopolie met betrekking tot de productie en verhandeling van hun goederen, maar dat ging niet zover dat ze ook de prijzen zelfstandig konden vaststellen. Prijs- en kwaliteitsvoorschriften kwamen tot stand onder leiding van de lokale overheid, die daarbij optrad als belangenbehartiger van de consument, zonder de belangen van de producent - een redelijke beloning voor zijn prestatie - uit het oog te verliezen. Het op die manier bereikte evenwicht tussen de (monopolie)voordelen en de verplichtingen was voor de gilden voldoende aanleiding om mee te werken. Daarnaast bood de gildenstructuur ook bescherming aan de leden bij plotselinge daling van de vraag of bij stagnatie in de aanvoer van grondstoffen. De moeilijkheden die daardoor dreigden te ontstaan, werden door de concurrentiebeperkende voorschriften en de verbodsbepalingen met betrekking tot het hamsteren van goederen gelijkelijk verdeeld over alle leden. De voornaamste functie van de gilden was dan ook, naar de mening van Persson, om het onderhandelingsproces van man tot man over te brengen naar onderhandelingen tussen organisaties die de betrokkenen vertegenwoordigden.¹²

Het probleem bij deze benadering, evenals bij die van Gustafsson is, dat de consumenten geen georganiseerde partij vormden. In de functionele benadering van de gilden door Gustafsson in diens artikel *The rise and economic behaviour of medieval craft guild*, stelt de auteur het wel eens te zijn met de stelling dat de gilden kartels waren, maar hij vraagt zich af waarom de overheid ze beschermde.¹³ De kern van zijn betoog is, dat de gilden primair streefden naar een stabiel inkomen voor de leden. Daartoe stonden verschillende middelen ter beschikking, zoals de controle over het aantal leden, het productieproces, de kwaliteit en de

¹¹. Pirenne, *Histoire de Belgique*, 436.

¹². Persson, *Pre-industrial Economic Growth*, 50-54.

¹³. Gustafsson, *Power and economic institutions*, 69-106.

technische know how, voorschriften met betrekking tot werktijden en lonen, alsmede de bevoegdheid sancties op te leggen. Niet alle middelen waren echter even effectief; in feite was vooral de zorg voor en controle over de kwaliteit het middel bij uitstek om de doelstelling, een stabiel inkomen, te realiseren.

Voor de consument was het van belang, dat hij verzekerd was van voldoende en kwalitatief goede producten tegen een aanvaardbare prijs. De overheid had de zorg voor de reputatie van de stad en had behoefte aan voldoende middelen voor zowel de ondersteuning van de armen, als voor het uitvoeren van publieke werken. Gustafsson construeert hieruit een impliciet ‘Sociaal Contract’, een arrangement dat tegemoet kwam aan de voornaamste belangen van de drie partijen. De gildenorganisatie als monopolist, waardoor een stabiel inkomen kon worden bereikt voor de leden; de consumenten, die het monopolie accepteerden zolang ze verzekerd konden zijn, dat voldoende kwaliteit werd geleverd; de overheid, die door de gilden te beschermen, ‘kwaliteit kochten’ en zo het algemeen welzijn en daarmee de reputatie van de stad diende en bovendien de financiële middelen verkreeg voor de andere overheidstaken. Zoals ook bij Persson is het bezwaar van deze redenering en de gebruikte term ‘Sociaal Contract’, dat de indruk wordt gewekt dat er drie te onderscheiden contractpartners waren. De consumenten waren echter geen georganiseerde partij en werden in feite vertegenwoordigd door de overheid. De gilden bestonden bovendien niet alleen uit producenten, maar ook uit consumenten.

Al of niet in de vorm van een contract was het beheersen van de transactiekosten een belang van alle drie de partijen. Kosten die door oorlogen en uitbreiding van (overzeese) handel steeds verder toenamen. De gilden konden daarin met hun strenge marktreguleringen een rol spelen. Sommige auteurs beschouwden dit als een van de belangrijkste functies van de gilden.¹⁴ Door te profiteren van ‘organizational productivity’ werden de totale transactiekosten over een groot aantal leden verdeeld. Dat zou verklaren, waarom de nieuwe stedelijke industrieën in de zestiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden op corporatieve basis waren georganiseerd, zo meent Herman Van der Wee.¹⁵ Marktregulering en met name kwaliteitscontrole leidde tot standaardisatie en dus tot lagere productiekosten, hetgeen vooral bij bulkafzet op de exportmarkt van belang was. Bovendien konden de ondernemers bij hun afzet op de exportmarkt gebruik maken van het door de gilden afgegeven keurmerk.¹⁶

Een geheel andere benadering is die van Michael Sonenscher.¹⁷ Tegenover het traditionele beeld van de onveranderlijke arbeidsverhoudingen en vaste lonen en door gildenbesluiten geregeerde ambachtsbedrijven, plaatst hij een veelvormige dynamische ambachtelijke wereld, waarin de onderlinge verhoudingen in de werkplaats werden geregeld. De gildenbesluiten waren niet meer dan ‘cryptische omschrijvingen van talloze dialogen tussen meester en knechts, tussen groepen van ambachtslieden en tussen knechts onderling’.¹⁸ De verschillen tussen de ambachtelijke bedrijven in het achttiende-eeuwse Frankrijk waren dan ook veel groter dan uit de gildenreglementen was af te leiden. Het lidmaatschap van een gilde was aantrekkelijk, omdat door het systeem van belastingheffing – de gilden waren belast met het innen van sommige belastingen – de gildenleden zelf in staat waren, in beperkte mate, hun bijdrage aan de publieke zaak vast te stellen. Bovendien hadden de leden een bevoorrechte toegang tot grondstoffen, die door kooplieden werden aangeboden. De gilden werden door de leden als het ware gebruikt voor de realisering van hun eigen belangen. Een instrumentele benadering, die ook door Simona Cerutti wordt gehanteerd in haar studie over het

¹⁴. North, *Institutions, institutional change and economic performance*, 29; vgl. K. Davids, *Macht der Gewoonte*, 12.

¹⁵. Van der Wee, *Leidschrift* IX, 1 sept., 79-92.

¹⁶. Lis en Soly, ‘Different paths’, 226-227.

¹⁷. Sonenscher, *Work and wages*.

¹⁸. Sonenscher, *Work and wages*, 99.

kleermakersgilde van Turijn. Zij stelt daarin, dat voor een analyse van de gilden niet zozeer de gildenreglementen, maar vooral de vorm en opbouw van de verschillende sociale groeperingen en de samenstelling van de stedelijke machtsorganen bepalend zijn¹⁹.

Een heel ander manier van ‘gebruik maken van de gilden’, maar nu door de overheid, schetsen Charles Hickson en Earl Thompson in *A new theory of guilds and European economic development*.²⁰ Eén van de belangrijkste problemen waarmee de centrale overheden te kampen hadden, was het verkrijgen van gelden voor het voeren van dure en talloze oorlogen. Tot aan het eind van de achttiende eeuw was het ambtelijk apparaat in het algemeen onvoldoende ontwikkeld en geëquipeerd om de belastingen, aan de burgers opgelegd ten behoeve van de financiering van de oorlogskosten, zelf te innen. Bovendien was er, door het ontbreken van voldoende centraal gezag en controle, een reëel gevaar dat weinig scrupuleuze bureaucraten zich zouden schuldig maken aan willekeur en uitbuiting. Omdat het grootste deel van de belastingen bestond uit heffingen op producten, lag het voor de hand bij de inning gebruik te maken van de producentenorganisaties, de gilden. Ook op een geheel ander gebied werd door de overheid een dankbaar gebruik gemaakt van de gilden. Door opleiding, in handen van de gilden, en soms langdurige stageperiodes bleven de jonge mannen geruime tijd in de stad en dus beschikbaar om als recruit te worden opgeroepen bij dreigende oorlogsomstandigheden. Hun bestaansrecht ontleenden de gilden echter, aldus de auteurs, vooral aan hun fiscale functie. Een visie die ook door Bossenga wordt gedeeld. Het stadsbestuur van Lille beschermde de bakkers uit fiscale overwegingen. Deze protectionistische politiek werd ook door de wevers gevraagd met de verwijzing naar dat fiscale belang.²¹

De idee dat de gilden van geen enkel nut voor de samenleving zijn geweest, mag dan sinds lang zijn achterhaald, de stelling dat de gilden met hun stringente marktregulering, schaalvergroting en ontwikkeling van een moderne markteconomie zouden hebben tegengewerkt, heeft langer standgehouden. Toch wordt ook hier tegenwoordig genuanceerder over geoordeeld. De auteurs Catharina Lis en Hugo Soly wijzen er op dat een corporatieve organisatie van de stedelijke productie niet per definitie tot starheid en belemmering van schaalvergroting behoefde te leiden. Met auteurs als Sonenscher en Cerutti zijn zij van mening, dat de formele regulering in de praktijk voldoende ruimte liet voor informele vormen van deregulering.²² Zo was het voor de ambachtslieden in Vlaanderen en Brabant mogelijk, door het ontbreken van stringente gildenregelingen terzake, op grote schaal werk in onderaanneming uit te besteden. Een andere benadering is die van Robert DuPlessis en Martha Howell. Zij betogen dat de groei van de markteconomie naar het kapitalisme niet hoefde te leiden tot de ondergang van de corporatief georganiseerde exportnijverheden. Er was, aldus de auteurs een derde weg, namelijk die van de kleine warenproductie.²³

Tegenover deze positieve benadering staan echter ook negatief kritische opvattingen zoals die van Sheilagh Ogilvie. In haar onderzoek naar de functies die de gilden in het Duitse Württemberg daadwerkelijk uitoefenden, kwam zij tot de conclusie dat, in tegenstelling tot de gangbare opvattingen in de literatuur, de gilden in de pre-industriële economie niet in staat waren en er ook niet primair op gericht waren om de onvolkomenheden op de markt te corrigeren.²⁴

De verhoogde belangstelling voor de gilden sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw heeft een breed scala aan verklaringen over het functioneren van de gilden opgeleverd. Daarbij is

¹⁹. Cerutti, ‘Du corps au métier’, *Annales*, 43 I (1988), 323-350.

²⁰. Hickson en Thompson, *Explorations in Economic History*, 28 (1991), 127-167.

²¹. Bossenga, ‘La révolution Française et les corporations’ in *Annales*, 43 dl I (1988), 405-425.

²². Lis en Soly, ‘Corporatisme, onderaanneming en loonarbeid’, 368.

²³. DuPlessis, en Howell ‘Reconsidering the early modern urban economy’, 49-84.

²⁴. Ogilvie, ‘Guilds, efficiency, and social capital’, 331.

echter het maatschappelijk draagvlak van de gilden, het waarom van het lidmaatschap en de reden van hun voortbestaan in een zich sterk wijzigende cultuur, onderbelicht gebleven.

2. Doel- en probleemstelling van het onderzoek

Met de opkomst van de steden begon ook een nieuwe bloeitijd voor de gilden en al zijn er voorbeelden van gilden op het platteland, het was toch een overwegend stedelijk fenomeen. De gilden zullen dan ook moeten worden beschouwd in de context van de stedelijke samenleving. De Republiek had, in vergelijking met de rest van West-Europa, een voor die tijd nogal afwijkende staatsvorm. In tegenstelling tot de centralistisch geregeerde monarchieën in West-Europa lag de soevereiniteit in de Republiek decentraal, namelijk bij de Gewestelijke Staten. Het centrale orgaan, de Staten-Generaal, had slechts een afgeleide soevereiniteit.²⁵ De Gewestelijke Staten bestonden uit afgevaardigden van de steden. De werkelijke politieke macht lag dus bij de steden en meer in het bijzonder bij het regentenpatriciaat, waaruit de afgevaardigden afkomstig waren. De Republiek was in feite een federatieve staatsvorm met autonome steden. Het verschil in positie tussen de steden in de West-Europese monarchieën en de Republiek had consequenties voor het functioneren van de gilden binnen die steden. De fiscale functie bijvoorbeeld, volgens Hickson en Thompson, een primaire functie van de gilden, was in de Republiek niet aan de orde. Weliswaar hadden de Staten-Generaal net als de monarchen elders, voortdurend geld nodig voor de oorlogvoering, maar die behoefte werd volgens een vaste formule over de Gewestelijke Staten verdeeld. De heffing van de belastingen die de steden daarvoor, op verzoek van de Staten, aan de burgers oplegden, werd door de stadsbesturen verpacht aan particulieren. De gilden speelden daarin geen enkele rol. Vergelijken we de positie van de gilden uit de Republiek met die in de steden in de Zuidelijke Nederlanden, dan zien we dat er grote verschillen waren met betrekking tot de politieke participatie van de gilden in de stadsbesturen.

De bevindingen van de onderzoekers in het buitenland inzake het functioneren van de gilden kunnen dus niet één op één vertaald worden naar de Nederlandse situatie. Alleen daarom al is 'eigen onderzoek' noodzakelijk. Dat eigen onderzoek heeft inmiddels geleid tot een aantal belangwekkende resultaten. De aanpak daarbij is niet meer zo gericht op het publiceren van grote overzichtswerken zoals die van Blok en Brouwer Ancher, maar meer op vergelijkende onderzoeken, specifieke gildenstudies en thematische onderwerpen. Met zijn onderzoek naar de afschaffing van de gilden was Wiskerke in 1938 een van de eerste auteurs, die koos voor de nieuwe benadering en in feite preludeerde op het moderne onderzoek.²⁶ Recente voorbeelden van gildenstudies zijn die over het schildersgilde in Delft door Montias, de kleermakers in Amsterdam door Panhuijsen en de gilden in Gouda door Goudriaan, c.s.²⁷ In vrijwel alle gevallen betreft het onderzoeken naar of met betrekking tot gilden in de grote steden van de Republiek. Overigens, ook de buitenlandse publicaties, hoewel niet onverkort toepasbaar op de Nederlandse situatie, betreffen gilden in de grote steden. Kaplan onderzocht het bakkersgilde in Parijs, Cerutti het kleermakersgilde in Turijn en Bossenga de bakkers, de grossiers en de wevers in Lille. In het overigens nogal theoretische betoog over de opkomst en economische werking van de middeleeuwse ambachtsgilden refereert Gustafsson aan de praktijk in Lübeck, Neurenberg en Bristol, bepaald geen kleine steden. DuPlessis en Howell baseren hun theorie over de kleine warenproductie op de markten in Lille en Leiden. De functie van de gilden op het gebied van opleiding wordt door Kaplan geënt op de situatie in

²⁵. Lademacher, *Geschiedenis van Nederland*, 106.

²⁶. Wiskerke, *De afschaffing der gilden in Nederland*. Brouwer Ancher, *De gilden*. Blok *De gilden*.

²⁷. Montias, *Artists and artisans in Delft*. Panhuijsen *Maatwerk*, (Amsterdam, 2000); Goudriaan e.ea. *De gilden in Gouda* (Zwolle, 1996). Voorts zijn er talrijke studies van lokale gilden in de vorm van artikelen in lokale historische tijdschriften en jaarboeken.

Parijs en Epstein refereert in zijn artikel over ambachtsgilden, opleiding en technologische verandering aan steden als Parijs, Londen, Wenen en Florence.²⁸ Het eergevoel van gildenleden wordt door Farr bij de ambachtsgilden in Dijon bestudeerd en de politieke cultuur van de gilden door Van Honacker in Brussel. Bij al dat onderzoek in grote steden mag niet uit het oog worden verloren, dat de overgrote meerderheid van de gilden in kleine steden was gevestigd. In de Noordelijke Nederlanden waren er omstreeks 1400 slechts drie steden met meer dan 10.000 inwoners tegen tenminste 31 met minder dan 7000 inwoners, waarvan bekend is dat er gilden waren. In 1670 was Amsterdam de, naar Europese maatstaven van toen, enige grote stad. Van de overige steden waar gilden opereerden, waren er achttien met meer dan 10.000 inwoners tegen 86 met een kleiner aantal inwoners. Van die 86 hadden er 61 zelfs nog geen 2500 inwoners.²⁹ Deze constatering is van belang, omdat de rol die de gilden speelden wellicht mede afhankelijk was van de grootte van de stad. In de Republiek waren de steden, groot of klein, autonoom en binnen die steden was het corporatisme, waaronder wordt verstaan een stelsel van intermenselijke verhoudingen, dat onderlinge samenhang vertoont en geregeld onderhouden wordt op een min of meer afgebakende geografische plaats in de wereld, het dominante sociale systeem.³⁰ Kenmerkend voor het corporatisme was de grote mate van onafhankelijkheid van de corporatieve instellingen, die door hun aard en omvang de sociale verhoudingen binnen de steden vormgaven. Het systeem bleef in stand, zolang de rechten en verantwoordelijkheden van elk der instituties werden geëerbiedigd. Corporatieve instituties waren de stadsbesturen, de gilden, de schutterijen, de kerken, enzovoorts. In kleine steden konden de gilden, door hun geringe omvang, niet dezelfde taken uitvoeren als de gilden in grote steden. Dat wordt duidelijk uit het onderzoek van Sandra Bos naar de onderlinge hulpverlening binnen de Noord-Nederlandse gilden. In de aard en omvang van die hulpverlening blijken, afhankelijk van de grootte van de stad, aanzienlijke verschillen te bestaan tussen de (grote) steden Amsterdam, Leiden en Utrecht en de (kleinere) steden Zwolle, Gouda, Delft, Den Bosch en Dordrecht.³¹ Ook op een ander gebied waren de mogelijkheden voor de gilden beperkter naarmate de stad kleiner van omvang was. In grote steden bijvoorbeeld was het voor gildenleden gemakkelijker om voor hun zoon een leerovereenkomst te sluiten bij een ander gildenlid dan in kleine steden en dat had vervolgens weer zijn repercussies op het toelaten van vreemde ambachtsgilden.³² Tenslotte ligt het voor de hand te veronderstellen dat, naarmate de steden kleiner waren, het contact tussen regenten en ambachtsgilden minder geformaliseerd was.

Een andere factor die van invloed was op de onderlinge verhoudingen, was het wel of niet bestaan van een exportmarkt. In steden waar geproduceerd werd voor een groeiende exportmarkt leidde dat tot productieverhoging, schaalvergroting en kapitaalinvesterings. Hierdoor ontstonden grote onderlinge verschillen tussen de gildenleden en kwam de zelfstandigheid van de ambachtsgilden onder druk te staan. Wiskerke spreekt in dit verband van 'gilden en productie voor de verre markt en die voor de lokale markt'.³³ Nog explicieter is Harald Deceulaer als hij stelt dat de sociale posities, culturele gedragingen en institutionele strategieën van de actoren uit de drie beroepsgroepen (kleermakers, kousenmakers en oudkleerkopers) in belangrijke mate kunnen worden gerelateerd aan de verschillen in producten, kwaliteiten en marktsegmenten waarin zij actief waren.³⁴ Ook de positie van de lokale overheid werd door het bestaan van een exportmarkt beïnvloed. In haar behartiging van

²⁸. Epstein, 'Craft guilds', 684-710.

²⁹. Lourens en Lucassen 'Oprichting ambachtsgilden', 61-71.

³⁰. Prak, *Republikeinse veelheid*, 22.

³¹. Bos, *Uijt liefde tot malcander*.

³². Sonenscher, *Work and wages*, 124.

³³. Wiskerke, *Afschaffing*, 47-90.

³⁴. Deceulaer, *Pluriforme patronen*, 121-122.

het algemeen belang kreeg die overheid niet alleen te maken met de belangen van de ambachtelijke producenten en consumenten, maar ook met die van de industriële ondernemers en kapitaalkrachtige kooplieden.³⁵ Er waren dus verschillende typen gilden met verschillende functies. Het is dus zaak om bij het onderzoek naar functies en draagvlak uitdrukkelijk aan te geven welke soort gilden het betreft.

Het onderzoek in Nederland heeft zich tot nu toe vooral gericht op het functioneren van gilden in de grotere steden met exportnijverheid. Uit die onderzoeken blijkt vooral *hoe* de verschillende gilden hun functies uitoefenden, *hoe* zij omgingen met hun monopolie en *hoe* zij zich opstelden tegenover niet-gildenleden. Het maatschappelijk draagvlak is daarbij grotendeels buiten beschouwing gebleven. De conclusies uit die onderzoeken kunnen niet zonder meer van toepassing worden verklaard op het functioneren van de gilden in de vele tientallen kleine steden, waar alleen geproduceerd werd voor de lokale markt.

Het doel van deze studie is dan ook om te onderzoeken welke functies ambachtelijke gilden, opererend in kleine steden en met leden die uitsluitend voor de lokale markt produceerden, vervulden en wat het maatschappelijk draagvlak daarvoor was. Wat betekenden de gilden voor de stedelijke samenleving in het algemeen en voor de leden in het bijzonder. In de uitwerking van deze algemene doelstelling zijn vier specifieke vraagstellingen geformuleerd te weten: (1) Wat was de kwantitatieve impact van de gilden op de stedelijke samenleving? (2) Wat was hun legitimatie? (3) Wat maakte het voor de individuele ambachtsman aantrekkelijk om lid te worden en te blijven van een gilde? (4) Hoe was de relatie tussen de gilden en de stadsbesturen?

De eerste vraag betreft de omvang van de gilden. Hoe zag de gelaagdheid van de stedelijke samenleving er uit en welk percentage van de gezinshoofden was lid van een gilde of vond een bestaan in de door de gilden georganiseerde nijverheid. Niet alleen het aantal, maar ook het sociale profiel van de gildenleden zal daarbij aan de orde komen.

De tweede vraag richt zich op de ‘vanzelfsprekendheid’ van de gilden. Op welke wijze en in welke mate werd het bestaan en het functioneren van de gilden binnen de corporatieve samenleving gelegitimeerd.

In de derde vraag komt het waarom van het individuele lidmaatschap van de gildenleden aan de orde. Wat boden de gilden aan hun leden dat het de moeite waard maakte lid te worden? Het verplicht gildenlidmaatschap voor iedereen die een zelfstandig beroep wilde uitoefenen, is daarvoor een onvoldoende verklaring. Dat ambachtlieden gedurende vele honderden jaren zich allerlei moeite getroostten om lid te worden en geen enkel bezwaar maakten tegen de verplichting, kan niet anders betekenen dan dat de voordelen van het lidmaatschap op zijn minst opwogen tegen de nadelen.

De vierde vraag richt zich met name op de relatie tussen twee van de belangrijkste instituties in de corporatieve samenleving, de gilden en de stadsbesturen. Tot het eind van de Republiek bleef de corporatieve samenleving in stand en de vraag is, wat de gilden en de stadsbesturen ertoe bracht het bestaande sociale systeem in takt te laten. Met andere woorden, welk belang hadden de stadsbesturen bij het (voort)bestaan van de gilden en waarom stelden de gilden zich loyaal op tegenover de stadsbesturen.

Om deze vragen te beantwoorden is gekozen voor een onderzoek naar de gilden in de steden van het gewest Zeeland en dan met name naar de ambachtelijke gilden. Voor die keuze waren meerdere redenen. De beperking tot de ambachtelijke gilden is, zoals eerder gesteld, gebaseerd op de overweging dat de verschillende typen gilden ieder op hun eigen merites beoordeeld moeten worden. Op de tweede plaats was Zeeland ten tijde van de Republiek, de

³⁵. Een treffend voorbeeld wordt gegeven door Ch. Friedrichs in *Past and present*, 69, 1975, 25-50.

periode waarover het onderzoek zich uitstrekt, een zelfstandig gewest met zes steden die, tezamen met de representant van de Eerste Edele, het gewestelijke bestuur vormden. In die zes steden lag de politieke macht en speelde de autonomie een extra zware rol. Juist in die steden waren de gilden gevestigd.³⁶ Op de derde plaats waren de Zeeuwse steden, met uitzondering van Middelburg, klein tot zeer klein en bestond er in geen van de steden enige exportnijverheid van betekenis. Op de vierde plaats was er in Zeeland gedurende de onderzoeksperiode sprake van een stagnerende markt, terwijl de onderzoeken naar de gilden in Holland zich vooral uitstrekten over een periode van expansie.

3. Afbakening van het onderzoek

Met de opkomst van de steden brak er, zoals eerder gememoreerd, ook een bloeitijd voor de gilden aan en van heel veel Zeeuwse gilden is bronnenmateriaal beschikbaar uit de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw. De verleiding was dan ook groot om de gehele periode, waarin de gilden in Zeeland een belangrijk aspect in de stedelijke samenleving vormden te beschouwen. Toch was er alle reden om het onderzoek te beperken tot het tijdvak tussen 1600 en 1800. In de tweede helft van de zestiende eeuw deed zich een aantal ingrijpende gebeurtenissen voor, die de samenleving drastisch wijzigde en voor de gilden belangrijke consequenties had. In de Noordelijke Nederlanden werd na de Opstand een federatieve republiek gevormd, waarin de soevereiniteit bij de steden kwam te liggen. Door de verregaande autonomie van de steden kwam een eind aan de opstandigheid van de steden tegen het centrale gezag, 'de grote traditie', zoals Blockmans het noemde.³⁷ Daarvoor in de plaats zou het verzet van de burgers tegen de stedelijke elites, 'de kleine traditie', komen.³⁸ Deze ontwikkeling werkte rechtstreeks in op de corporatieve samenleving. Op religieus gebied bracht de Reformatie een diepgaande verandering in de samenleving. De katholieke tradities werden hardhandig en voor wat betreft Zeeland, rigoreus afgebroken. Binnen een tijdsbestek van nog geen vijftig jaar was de Zeeuwse samenleving omgevormd tot een vrijwel honderd procent calvinistische gemeenschap. Voor de gilden betekende dat het verlies van hun functie als religieuze broederschap. Tenslotte kwam er in de laatste decennia van de zestiende eeuw - door oorlog en godsdienstige verwikkelingen - een grote stroom vluchtelingen op gang, die als immigranten een substantieel deel van de bevolking in de Zeeuwse steden gingen uitmaken. Met alle gevolgen op sociaal, cultureel en economisch gebied. Hoewel een caesuur niet met een schaarste geknipt kan worden, is het begin van de zeventiende eeuw, toen de staatkundige vorming van de Republiek was afgerond, de Reformatie haar beslag kreeg en de grootste groep immigranten was gearriveerd, een goed startpunt voor het onderzoek. De begrenzing aan het einde van de periode spreekt voor zich. In 1798 werden de gilden formeel afgeschaft. Wat zich daarna afspeelde, toont meer wat de betekenis van de gilden voorheen was, dan wat ze op dat moment nog voorstelden.

De territoriale begrenzing vindt haar basis in de gewestvorming. Dat wil zeggen, dat met Zeeland en de Zeeuwse steden wordt bedoeld, datgene wat tijdens de Republiek tot het gewest Zeeland behoorde. Zeeuws Vlaanderen, heden ten dage tot de provincie Zeeland behorende, maakte geen deel uit van het gewest en is derhalve niet in het onderzoek betrokken.

³⁶. Weliswaar had Brouwershaven, niet tot de zes stemhebbende steden behorend, ook enkele gilden, maar die waren in aantal en grootte van weinig belang en zeker in de achttiende eeuw nauwelijks nog operationeel

³⁷. Blockmans, 'Alternatives', 147-153.

³⁸. Boone en Prak, 'Vorsten, patriciërs en burgers', 106.

4. Bronnen

Voor de bestudering van het gildenwezen als stedelijk fenomeen leveren de plaatselijke archieven veruit de belangrijkste informatie. Door de algemene vraagstelling van het onderzoek naar het draagvlak voor het (voort)bestaan van de gilden, zijn echter niet alle bronnen met betrekking tot de gilden even bruikbaar. In de rechtelijke en de notariële archieven is een schat aan gegevens te vinden over individuele personen, families en ongetwijfeld ook over gildenbroeders. Het zijn en blijven echter gegevens over incidentele gebeurtenissen en willekeurige personen. Alleen een zeer uitvoerige bestudering van een grote hoeveelheid archieven zou misschien een bijdrage kunnen leveren aan een algemeen beeld. Hetzelfde geldt voor de kerkelijke archieven, die veelal op naam zijn gesteld en weinig of geen informatie bevatten over het beroep van de betrokkenen. Een relatie met het gildenlidmaatschap is dan ook moeilijk te leggen. Dat geldt ook voor de archieven van de weeshuizen. Van relaties tussen weeshuizen en gilden is, behalve bij de uitbesteding van weesjongens aan gildenleden, in de archieven niets terug te vinden.

De belangrijkste bronnen waren dan ook de gildenarchieven, de stadsresoluties en de stadsrekeningen. De gildenarchieven van Goes, Zierikzee en Tholen, hoewel niet compleet, bevatten zoveel gegevens dat daaruit, samen met de gegevens uit de stadsresolutieboeken, een goed inzicht kon worden verkregen in het functioneren van de gilden en de relatie met de stadsbesturen. De archieven van Vlissingen en Veere zijn in het verleden door brand voor een belangrijk deel verloren gegaan, maar boden niettemin nog zoveel informatie, dat het verkregen inzicht daaraan getoetst kon worden. Het stadsarchief van Middelburg is helaas in 1945 vrijwel geheel door brand verwoest. De fragmentarische verwijzingen naar de gilden zijn te incidenteel van karakter om er algemene conclusies uit te kunnen trekken. De weinige gegevens die bewaard zijn gebleven lijken in ieder geval geen afbreuk te doen aan het eerder verworven inzicht met betrekking tot het functioneren van de gilden.

De kohieren van de 100ste penning en het familiegeld, die in Goes bewaard zijn gebleven, konden door koppeling aan de ledenbestanden van enkele gilden, worden gebruikt om inzicht te krijgen in het sociale profiel van de gildenleden.

5. Opzet van het boek

Uitgangspunt bij het onderzoek was om empirisch vast te stellen welke maatschappelijke functies de ambachtelijke gilden in de Zeeuwse steden vervulden, wat zij de leden boden en hoe de relatie met de stadsbesturen was. Op basis van die inventarisatie zouden de onderzoeksvragen beantwoord moeten kunnen worden.

In het eerste deel van het boek worden de gilden gepositioneerd als één van de instituties binnen de corporatieve samenleving van de steden. In hoofdstuk twee wordt begonnen met een omgevingsanalyse, een beschrijving van de steden waarbinnen de gilden functioneerden. In hoofdstuk drie wordt de interne organisatie van de gilden geanalyseerd. Vervolgens wordt, in hoofdstuk vier de koppeling gelegd tussen gilden en stedelijke samenleving met het schetsen van het maatschappelijk belang. Omvang, werkgelegenheid en het sociale profiel van de gildenleden komen daarbij aan de orde. Tenslotte wordt in het vijfde hoofdstuk ingegaan op de legitimatie van de gilden. In dit deel worden de eerste twee deelvragen van het onderzoek beantwoord.

Het tweede deel van het boek behandelt de economische functie van de gilden. In hoofdstuk zes wordt eerst de werking van het ambachtelijke bedrijf beschreven met de markt waarop werd geopereerd, de bedrijfsvoering en de toegang tot de markt. In de hoofdstukken zeven en acht komen achtereenvolgens de kwaliteitsgarantie - de titel van het bestaansrecht van de

gilden zo zal blijken - en de bedreigingen die de gildenleden ontmoetten bij de uitoefening van hun economische functie, aan de orde.

Het derde deel beschrijft in de hoofdstukken negen en tien de sociale en culturele functie van de gilden. In de hoofdstukken zeven en acht van deel twee en in mindere mate in de hoofdstukken negen en tien in het derde deel wordt de vraag naar het nut van het individuele lidmaatschap beantwoord.

In deel vier wordt nader ingegaan op de relatie tussen de gilden en de stadsbesturen, zowel op economisch, als sociaal-cultureel gebied en de bestendinging van die relatie. Daarbij wordt in hoofdstuk elf de vierde deelvraag, die naar het wederzijds belang, beantwoord.

In het afsluitende hoofdstuk dertien komen alle onderzoeksresultaten bijeen in een analyse van het maatschappelijk draagvlak.

Deel I De gilden in Zeeland

II De steden

Aan de vooravond van de Reformatie waren de ambachtsgilden een algemeen voorkomend verschijnsel geworden in de Nederlandse steden van drieduizend inwoners en meer en in kleinere steden kwamen ze wisselend voor aldus Piet Lourens en Jan Lucassen.¹ Alvorens ons met de gilden te gaan bezighouden, zullen we dan ook eerst de aard en het karakter schetsen van de omgeving, de steden, waarin de gilden zich manifesteerden.

De meest bondige en misschien ook wel meest treffende omschrijving van de zes Zeeuwse steden was te vinden aan een gevel van een herberg in Tholen waar het volgende rijm hing:

*Drie Middelburgers, twee Koopluy ,
Drie Vlissingers, twee Stoopluy,*
Drie Veerenaars, twee Nassouluy,
Drie Goesenaars, twee Bouluy,
Drie Zierikzeenaars, twee Advocaten,
Drie tertolenaars, twee Soldaten*

We zullen zien waar deze omschrijving haar recht aan ontleent.

1. Voorgeschiedenis

Bij de stormvloedramp in 1953 kwam een groot deel van Zeeland gedurende langere tijd onder water te staan. Een zo grote overstroming werd tot aan die fatale nacht voor vrijwel onmogelijk gehouden. Dat was aan het eind van de zestiende eeuw wel anders, toen bij vloed nog ongeveer de helft van het land dat nu bedijkt is onder water liep. Het grootste deel van de bedijking en inpoldering vond pas plaats in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Daaraan voorafgaand was er een eeuwenlange worsteling van de bewoners met het water om 'boven' te blijven.

In de dertiende eeuw bestond Zeeland uit een groot aantal eilandjes met daartussen, als belangrijkste vaargeulen de Schelde en de Honte. De eerste liep van Antwerpen via de zuidkust van Schouwen naar zee (het huidige Oosterschelde tracé) en werd vooral gebruikt door de scheepvaart vanuit Vlaanderen naar Engeland. De Honte volgde de huidige Westerschelde-loop en was met name van belang voor de Antwerpse graanhandel. De vaart op de Maas- en Rijnlanden verliep voornamelijk via de wateren rond Tholen, de Striene en de Eendracht. In de loop van de veertiende en vijftiende eeuw werden de vele kleine kwetsbare eilandjes samengevoegd en werd Zeeland een gewest, dat bestond uit vijf grotere gebieden: Schouwen, Duiveland, Walcheren, Noord en Zuid Beveland en Tholen. Middelburg en Arnemuiden groeiden uit tot florerende voorhavens van Brugge en Antwerpen. Zierikzee, in deze periode de tweede stad van Zeeland, groeide uit tot de hoofdplaats Beosten Schelde met een belangrijke havenfunctie en een bloeiende nijverheid. Veere werd meer en meer een haven- en handelsplaats waar de Schotse stapel zich vestigde. Goes werd het agrarisch centrum van de Bevelanden met een graan-, vis-, zuivel-, en beestenmarkt. Vlissingen was vooral een militair-strategische vestiging.³ En Tholen tenslotte profiteerde vooral van het

¹. Lourens en Lucassen, 'Oprichting ambachtsgilden', 50; de overzichten die de auteurs geven moeten voor wat betreft de Zeeuwse steden op onderdelen worden bijgesteld. Zo had Goes in 1560 geen 5, maar tenminste 18 gilden. Ook de inwonersaantallen zijn in 1560 aan de lage kant en in 1670 aan de hoge kant ingeschat. Desondanks blijft de intensiteit in de Zeeuwse steden hoger dan het algemeen gemiddelde.

². Zeeuwsch Sagenboek.

³. *Tegenwoordige Staat*, XVII, 100.

* kapers

privilege van tolvrijheid op de Honte en de Schelde en van het veer over de Eendracht⁴. De Thoelse schippers waren vooral beurtschippers op de binnenvaart.

Door de Duitse keizer werd Zeeland Bewesten Schelde aan het begin van de elfde eeuw aan de graaf van Vlaanderen in leen gegeven en Zeeland Beoosten Schelde aan de graaf van Holland. Die 'tweedeling' leidde herhaaldelijk tot twisten en duurde voort tot 1323 toen heel Zeeland definitief onder de graaf van Holland kwam. De graaf trad op zijn beurt weer op als leenheer tegenover Hollandse en Zeeuwse edelen, die als bestuursfunctionarissen de lage rechtsmacht, hun ambacht, hielden in een bepaald gebied.

De Staten van Zeeland, voortkomend uit de gewestelijke standenvergadering bestonden uit de adel als grondheer, de geestelijkheid en de steden. Zij fungeerden als tegenhanger van de door de Bourgondiërs ingestelde centrale overheidsorganen en kregen in 1477 het recht zich zelf in vergadering bijeen te roepen. De geestelijkheid werd vertegenwoordigd door de abt van Middelburg, de adel door edellieden afkomstig uit de voornaamste Zeeuwse adellijke geslachten, de zogenaamde eerste edelen en de steden door de afgevaardigden van de vijf grafelijke steden Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen. Vlissingen en Veere kwamen, als delen van het markiezaat, pas in 1574 in de Staten.

Bij de opstand tegen de Spaanse koning in 1581 werd het eerste lid van de Staten, de Geestelijkheid, uit de vergadering geweerd. Het tweede lid, dat de facto toch al lange tijd uit één persoon bestond, die zich sinds 1550 de erenaam 'Eerste Edele' had toegeëigend, werd vanaf 1581 officieel gevormd door de Eerste Edele die namens alle edelen zitting had.⁵ Aan het eind van de zestiende eeuw werd het bestuur van het gewest, de Staten van Zeeland, derhalve gevormd door de (vertegenwoordiger van de) stadhouder als Eerste Edele en de zes stemhebbende steden Middelburg, Zierikzee, Goes, Vlissingen, Veere en Tholen.

Op godsdienstig gebied leek Zeeland in de late middeleeuwen een door en door katholieke samenleving, maar net als elders in Europa begonnen in de eerste decennia van de zestiende eeuw ook in Zeeland de vernieuwingsgedachten binnen te dringen, hetgeen uiteindelijk zou leiden tot de vorming van het meest calvinistische gewest van de Republiek. Dat ging overigens, net als elders, niet zonder slag of stoot. Ook Zeeland beleefde de beeldenstorm, waarbij de stadsbesturen vooral trachtten de orde en rust te handhaven. De preventieve maatregelen in Zierikzee, Veere, Tholen en Goes waren vooral dáárop gericht en zeker niet op de bescherming van de katholieken.⁶ De stadsbesturen van Middelburg en Vlissingen lieten de beeldenbrekers hun gang gaan, niet uit onverschilligheid, maar omdat zij niet anders konden. Het instrument dat zij voor de ordehandhaving ter beschikking hadden, de schutterij, was niet betrouwbaar. Een niet onbelangrijk deel van die schutterij was namelijk zelf hervormingsgezind. De bevolking was bovendien dermate verdeeld dat een harde stellingname onvoorzienbare gevolgen kon hebben.⁷

Bij de hervorming speelden de steden een belangrijke rol en namen de stadsbesturen een bijzondere plaats in tussen de vernieuwers en de centrale overheid. Het ging de stadsbesturen daarbij niet alleen om wel of geen godsdienstvrijheid, maar ook en misschien wel vooral om de eigen autonomie. De grondslag van die autonomie was het stadsrecht. Van een stad spreken we als een leefgemeenschap met een eigen bestuur en rechtspraak onttrokken was aan het rechtsgebied van het omliggende platteland. Het recht op eigen bestuur en rechtsspraak, het stadsrecht, werd geschonken door de landsheer. Meestal was er sprake van filiatie, dat wil zeggen dat het recht werd afgeleid van een andere stad. Voor Middelburg, dat als eerste stad in Zeeland stadsrechten kreeg, waren die rechten afgeleid van Vlaamse steden. De Vlaamse oorsprong is onder meer herkenbaar aan de opzet van de stadsregering met twee

⁴. Ibidem, 71.

⁵. Fruin, *Staatsinstellingen*, 81 ev.

⁶. De Kanter, *Chronyck*, 19.

⁷. Rooze, *Hervorming*, 246.

burgemeesters en een schepenbank. We vinden die constructie in alle andere Zeeuwse steden terug. Het is niet precies bekend wanneer Middelburg het stadsrecht ontving. In ieder geval moet het vòòr 1217 zijn geweest, want in dat jaar werd een keur uitgegeven, waarin aan alle stedelingen van Middelburg bescherming werd toegezegd. Overigens werd er in deze keur alleen nog maar gesproken over de bevoegdheid tot het uitoefenen van de rechtspraak. Later, midden dertiende eeuw, werd het stadsrecht uitgebreid met privileges voor poorters en bestuurlijke taken voor de schepenen.⁸ In de tijd dat Middelburg het stadsrecht kreeg, was Zeeland nog verdeeld onder de graven van Holland en Vlaanderen. Het stadsrecht werd dan ook verleend door zowel Johanna gravin van Vlaanderen, als door Willem I graaf van Holland. In 1289 werd voor het eerst melding gemaakt van het inschakelen van burgers bij het bestuur door middel van raadsmannen.⁹ Aanvankelijk werden de raadsmannen slechts incidenteel geraadpleegd, maar in 1448 werd de betrokkenheid van de burgers bij het bestuur geïnstitutionaliseerd met het instellen van het college van Wet en Raad. Dit college, bestaande uit dertien schepenen waarvan er twee burgemeesters waren en twaalf raden, hield in Middelburg stand tot het einde van de Republiek.¹⁰ Overigens was de invloed van de ‘kleine burger’ op het stadsbestuur niet groot, omdat de raden vooral uit de rijke burgerij kwamen. Meerdere keren werd dan ook getracht hierin verandering te brengen. Een, overigens mislukte, poging in 1477 om de gildendekens bij het bestuur te betrekken, is wellicht het duidelijkste voorbeeld daarvan. Wel lukte het in 1518 om in plaats van de bestaande coöptatie-regeling de leden van de schepenbank voortaan te laten nomineren door een College van Kiezers.

Voor Zierikzee en later ook voor de andere Zeeuwse steden werden de stadsrechten afgeleid van Middelburg, dat daardoor de eerste plaats innam in de rangorde van de steden. Zierikzee kreeg evenals Middelburg het stadsrecht waarschijnlijk van de Hollandse graaf Willem I. In ieder geval is bekend dat de Roomse Koning Willem II in 1248 de stadsrechten bekrachtigde.¹¹ De stadsregering bestond uit twee burgemeesters, dertien schepenen en vierentwintig raden en vier thesauriers. In deze samenstelling functioneerde het bestuur tot 1795. De burgemeesters werden door de schepenen gekozen en de schepenen op hun beurt werden benoemd door de graaf op voordracht van de raden. De raden zelf werden voor het leven benoemd door de graaf en later de stadhouder op voordracht van de overige raden.¹² Ook in Zierikzee kon een bredere laag van de bevolking worden geraadpleegd, maar dat bleef in de praktijk beperkt tot een enkele keer¹³ en bovendien bestond die zogenaamde ‘Breede Raad’ voornamelijk uit notabelen.¹⁴

Goes kreeg als dochterstad van Middelburg in de veertiende eeuw het stadsrecht. Het is niet bekend wanneer het recht precies werd verleend, maar in de stadsrekeningen van rond 1390 was sprake van burgemeesters en schepenen. En in een privilege van Willem VI, verkregen in 1404, werd Goes als stad vermeld.¹⁵ Het bestuur en de rechtspraak lag in handen van twee burgemeesters en negen schepenen die incidenteel poorters konden raadplegen. Zo blijkt uit het Voorgebodenboek, dat er in 1491 een vernieuwing plaats had van ‘de raedt van den ghilden’ en in 1488 was er sprake van, zowel de ‘Elvenaers’, waarschijnlijk de vertegenwoordigers van de elf hoofdgilden, als van ‘Raedsluyden’.¹⁶ Pas toen in 1651 ‘een zeker getal van altijd blijvende Raaden’ werd aangesteld, was er sprake van een vroedschap zoals die ook

⁸. Van Empel, *Zeeland*, 374.

⁹. Ibidem, 374; vgl. Unger ‘De steden in Zeeland’, *AZG*, 1954, 13.

¹⁰. Unger, *Middelburg in omtrek*, 239.

¹¹. Unger, *AZG*, 1956, 3.

¹². Unger, *AZG*, 1956, 19.

¹³. De Vos, *De vroedschap*, LIX.

¹⁴. Unger, *AZG*, 1956, 19; ook P.de Vos, *De vroedschap*, LVII.

¹⁵. Unger, *AZG*, 1957, 7.

¹⁶. Ibidem, 10.

in Middelburg en Zierikzee bestond.¹⁷ In tegenstelling tot Middelburg en Zierikzee werden in Goes vacatures van afgetreden schepenen opgevuld met de benoeming van nieuwe leden door de zittende schepenen op voordracht van de burgemeester en twee kiesmannen. In 1720 werd door de Staten van Zeeland een College van altijd blijvende Raden ingesteld van 21 personen, waaronder de twee burgemeesters en de negen schepenen.¹⁸

Tholen moet het stadsrecht al vóór 1399 hebben gekregen, blijkens een privilege uit dat jaar waarin over ‘een stede’ wordt gesproken.¹⁹ De twee burgemeesters en de acht schepenen vormden het rechtsprekende orgaan, het Kollegie van Geregte. Het bestuur van de stad was in handen van twee burgemeesters, acht schepenen en vier raden. In 1702 werden de vier raden uitgebreid tot vijftien om in 1753 weer tot vier te worden teruggebracht.²⁰ Vlissingen kreeg in 1315 beperkt stadsrecht en in 1477 hoge jurisdictie; Veere moet het stadsrecht vóór 1355 gehad hebben, getuige een verbod op lakennering buiten de steden, waarvan Veere uitdrukkelijk werd uitgezonderd. In 1555 verhief karel V beide steden tot een markiezaat en in 1581 kwam Willem van Oranje door koop in het bezit van de rechtsmacht in beide steden.²¹

Vlissingen was in 1572 de eerste Zeeuwse stad die overging in Staatse handen, kort daarop gevolgd door Veere. Het bestuur van beide steden was, bij statuut van 1574, in handen gelegd van twee burgemeesters, een schepenbank van negen schepenen en dertien raden. Overigens zou pas in 1659 de vroedschap permanent worden verklaard door de Staten van Zeeland.²²

Voor wat betreft de economische situatie was er vooral in de vijftiende en eerste helft van de zestiende eeuw sprake van grote stedelijke bedrijvigheid die werd gekenmerkt door diversiteit, onderlinge concurrentie en protectie tegen de bedrijvigheid op het platteland. Dat laatste aspect, de toenemende invloed van de steden op het platteland, werd versterkt door de betrekkelijk geïsoleerde positie die de steden innamen op de eilanden. Op Schouwen Duiveland breidde Zierikzee haar hegemonie steeds verder uit door vergroting van de rechtsmacht over het hele eiland, het naar zich toetrekken van de week- en jaarmarkten en door het verkrijgen van het recht van keuring van alle meekrap van het eiland. Een soortgelijke positie nam Goes in op Beveland. Ook daar werden de jaar-, week-, zuivel- en paardenmarkten geconcentreerd en was de lakenverkoop sinds 1407 zelfs exclusief voorbehouden aan Goese poorters.²³ In Tholen was de meekrapteelt de kurk waarop de lokale economie tot in de achttiende eeuw dreef. Aan het eind van de zestiende eeuw verkeerde het stadje in een desolate toestand. Niet alleen was Tholen tijdens de Opstand frontgebied geweest en had het te lijden gehad van de oorlogshandelingen, het werd ook veelvuldig geplunderd door op het eiland gestationeerde troepen.²⁴ Ook in latere jaren, na het Twaalfjarig Bestand, was de stad nog meerdere keren het slachtoffer van militaire acties. De ‘strategische’ ligging vlakbij Bergen op Zoom was daar ongetwijfeld debet aan. De permanente aanwezigheid van een garnizoen en drie compagnies burgerwacht waren daarom wel verklaarbaar, maar niettemin behoorlijk veel voor een stadje met nog geen tweeduizend inwoners. Middelburg was weliswaar vooral een handelsstad, maar haar jurisdictie strekte zich uit over het platteland en bestuurlijk had de stad haar invloed in het polderbestuur. Maar meer nog dan met het platteland waren de steden met elkaar bezig. Er bestond een voortdurende competentiestrijd tussen Zierikzee en Brouwershaven, die culmineerde in pogingen van Brouwershaven om een zetel te bemachtigen in de Staten van Zeeland. Pogingen die door Zierikzee overigens konden worden verijdeld. Op Walcheren ging de strijd

¹⁷. *Tegenwoordige Staat* XVII, 58.

¹⁸. Unger, *AZG*, 1957, 21.

¹⁹. *Tegenwoordige Staat*, XVII, 71.

²⁰. *Ibidem*, 94.

²¹. *Tegenwoordige Staat*, XVII, 101-111 en Unger, *AZG*, 1955, 2 en 31.

²². Unger, *AZG*, 1955, 39.

²³. *Ibidem*, 1956, 11.

²⁴. Romeijn, *De stadsregering van Tholen*, 12.

vooral tussen Middelburg enerzijds en Arnemuiden en Vlissingen anderzijds. Dit had te maken met de ‘Walcherse rede’. Omdat Antwerpen door de slechte bevaarbaarheid van de Schelde moeilijk bereikbaar was, werd de lading van de (grote) schepen op de rede voor Walcheren overgeladen op kleinere schepen. Middelburg had er dus alle belang bij de toegankelijkheid van Antwerpen beperkt te houden en de eigen havenfaciliteiten te vergroten. Arnemuiden echter was, door haar veel gunstiger ligging aan open water, een geduchte concurrent en moest derhalve worden uitgeschakeld. Vandaar dat Middelburg al vanaf 1254 haar jurisdictie langs de Arne had gevestigd en door accijnsheffing, vestigingsbeleid en een verbod om koopmansgoederen op te slaan, Arnemuiden aan de belangen van de hoofdstad ondergeschikt had gemaakt.²⁵ Dat lukte tot 1574. Toen werd Middelburg, omdat het zolang de kant van de Spaanse koning had gekozen, door Willem van Oranje in haar rechten beknod en kreeg Arnemuiden het stadsrecht en enige jurisdictie over het platteland.²⁶ Met Vlissingen waren er grotere en langduriger problemen. Niet alleen had deze stad betere havenfaciliteiten, maar ze werd ook door Maximiliaan van Bourgondië, Heer van Vlissingen en Veere, krachtig gesteund in de ontwikkeling van eigen handel en scheepvaart. Slechts met de grootste moeite kon Middelburg in 1545 en later in 1549, met steun van Karel V, voorkomen dat de Vlissingse havens sterk werden uitgebreid.²⁷ Een poging van Middelburg om het markizaat te kopen in 1567 mislukte. Vlissingen en Veere werden evenals Arnemuiden beloond met economische en juridische faciliteiten voor hun vroegtijdige keuze voor Oranje.

De welvaart van Middelburg hing dus nauw samen met de ontwikkelingen in Antwerpen. De economische crisis die Antwerpen trof midden zestiende eeuw had dan ook voor Middelburg desastreuze gevolgen. Daar kwamen grote branden, overstromingen en oorlogsgeweld die het hele gewest Zeeland teisterden in de periode tussen 1530 en 1572 nog eens bovenop. Daardoor waren, hoe paradoxaal het ook lijkt, de meeste van de zes (stemhebbende) steden in Zeeland aan het begin van de Gouden Eeuw hun economisch hoogtepunt al gepasseerd²⁸. Alleen Middelburg wist zich later, niet op de laatste plaats door de grote toestroom van immigranten, in oude glorie te herstellen of zoals W.S. Unger schreef, als een phoenix uit zijn as te herrijzen.²⁹

In het gewest Zeeland en meer in het bijzonder in de steden hebben zich tijdens de laatste decennia van de zestiende eeuw op staatkundig, religieus en economisch gebied grote veranderingen voorgedaan met een diepgaande impact op de samenleving. Daarenboven werd die samenleving sterk beïnvloed door grote aantallen immigranten waardoor de bevolking in samenstelling en omvang sterk wijzigde.

2. Bevolkingsomvang

In het jaar zestienhonderd werden tien vreemdelingen in Zierikzee als poorter ingeschreven. Dat was betrekkelijk weinig in vergelijking met de direct daaraan voorgaande jaren, waarin gemiddeld zo’n twintig vreemdelingen per jaar het poorterschap verkregen.³⁰ Met uitzondering van enkele weduwvrouwen werden alleen mannen als poorter ingeschreven. Vaak waren het jonge, ongehuwde mannen, maar er zaten ook gehuwde mannen met kinderen bij.³¹

²⁵. Enthoven, *Zeeland* 3; zie ook Unger, *AZG*, 1954, 20.

²⁶. Unger, *AZG*, 1954, 42.

²⁷. Enthoven, *Zeeland*, 4.

²⁸. Israel, *The Dutch Republic*, 286. Reeds in 1612 werd het Zeeuwse aandeel in de Generaliteitsfinanciering van 14% naar 9% teruggebracht vanwege de slechte economische situatie in Zeeland.

²⁹. Unger, *Middelburg in Omtrek*, 33.

³⁰. GASD, poorterboeken.

³¹. Zie voor poorterinschrijvingen, opgegeven beroepen, plaatsen van herkomst etc de bijlage ‘Poorterinschrijvingen’.

Dat wil zeggen, dat door de bijna 900 mannen die tussen 1575 en 1625 werden ingeschreven in de poorterboeken, de bevolking in werkelijkheid toenam met waarschijnlijk meer dan tweeduizend personen. Van de totale bevolkingstoename in die periode met ruim drieduizend zielen werd dus ongeveer tweederde veroorzaakt door de nieuwe poorters met hun families³². Echter, lang niet alle nieuwkomers lieten zich (direct) inschrijven als poorter maar vestigden zich als ingezetenen in de stad. Alhoewel daar over geen exacte gegevens bekend zijn, kan dit als volgt aannemelijk worden gemaakt. Ná 1625 werden ongeveer tien nieuwe poorters per jaar ingeschreven, een aantal dat, samen met niet als poorter ingeschreven nieuwkomers juist voldoende was om het inwoneraantal op peil te houden. Zonder die immigranten zou het inwonersaantal zijn gedaald. Met ander woorden er was na 1625 geen geboorteoverschot. Het is niet waarschijnlijk dat er kort vóór 1625 wel een substantieel geboorteoverschot zou zijn geweest en dus kwam de bevolkingsgroei geheel voor rekening van de nieuwkomers. De nieuwe poorters namen ongeveer tweederde van de groei voor hun rekening, de rest van de groei, ongeveer duizend inwoners werd derhalve voornamelijk door nieuwe ingezetenen veroorzaakt. Nieuwkomers, die vooral van het platteland kwamen, geen zelfstandig beroep uitoefenden en konden volstaan met het ingezetenschap.³³ Dat er veel ongeschoolde nieuwkomers waren blijkt uit de vermeldingen in de poorterboeken. Van de ingeschreven poorters is slechts bij de helft een beroep vermeld. Ook al zal de vermelding in de poorterboeken op dat punt niet volledig zijn geweest, toch heeft het er alle schijn van dat velen van hen ongeschoold waren. Dat laatste wordt extra aannemelijk door het feit, dat het overgrote deel van de immigranten afkomstig was van het platteland van Zeeland en de Zuidelijke Nederlanden, waarvandaan in het begin vooral ongeschoolde mannen emigreerden.³⁴

Ook voor Goes gold dat de bevolkingstoename voor een niet onbelangrijk deel kon worden toegeschreven aan de immigranten. Rond 1570 telde Goes hooguit drieduizend inwoners.³⁵ Vijftig jaar later lag dat aantal op ongeveer vierduizend. Uit onderstaand overzichtje blijkt dat alleen al in de periode tussen 1590 en 1620 meer dan 350 nieuwe poorters werden ingeschreven. Helaas werd in de poorterboeken niet vermeld wat hun beroepen waren. Wel werd genoteerd waar ze vandaan kwamen en in de bijlage ‘poorterinschrijvingen’ kunnen we lezen, dat tot 1610 ongeveer eenzelfde aantal immigranten uit Vlaanderen, de Republiek en uit Zeeland afkomstig was. Daarna namen de aantallen immigranten uit Vlaanderen en de Republiek af en kwamen nieuwe poorters vooral uit het gewest zelf.

Veere kende, zo blijkt uit demografisch onderzoek, een forse groei van het inwoneraantal in de tweede helft van de zestiende eeuw. Telde de stad begin zestiende eeuw nog nauwelijks tweeënhalfduizend inwoners, aan het eind waren het er een kleine vierduizend.³⁶ In de laatste twee decennia van de zestiende eeuw schreven zich meer dan vijfhonderd poorters in, een gemiddelde van vijfentwintig per jaar. Na 1600 zakte dit aantal naar een gemiddelde van nog geen twaalf per jaar. Evenals in Zierikzee waren er veel nieuwkomers, die zich als poorter lieten inschrijven maar geen beroep opgaven. Van de bijna vierduizend poorterinschrijvingen tussen 1425 en 1650 werden er maar dertienhonderd met een beroep genoteerd. Hier geldt hetzelfde als voor Zierikzee, dat misschien niet alle beroepen nauwkeurig werden vermeld, maar dat aannemelijk is dat het overgrote deel ongeschoold was.

³². In 1570 had Zierikzee ongeveer 6000 inwoners (Nederlands Historische bronnen, 1980, 2) en in 1620 een kleine negenduizend (Priester, P., *Geschiedenis Zeeuwse landbouw*, 51; zie ook Maquet, J., *Proeve eener geneeskundige historie*, 178).

³³. Zie tabellen in bijlage ‘Poorterinschrijvingen’.

³⁴. Ibidem; vgl. Israel, *The Dutch Republic*, 348.

³⁵. Dekker, *Een schamele landstede*, 296.

³⁶. Blom, ‘Demografie van een dode stad’ in *Nehalennia 93 (1993)*; vgl. Veldhuis, *Korte geschiedenis van de stad Veere*. Hij vermeldt voor 1472 een inwonersaantal van 2500, in 1517 van 3500, in 1700 van 3000 en in 1800 van 1800.

Aanzienlijk groter was de stroom nieuwkomers naar Vlissingen, dat aan het begin van de zeventiende eeuw al bijna achtduizend inwoners telde. Tussen 1570 en 1610 werden er maar liefst ruim tweeduizend poorters ingeschreven. In tegenstelling tot Veere en Zierikzee, nam het aantal poorterinschrijvingen echter in de zeventiende eeuw eerder toe dan af. Desondanks bleef de bevolkingsomvang min of meer stabiel.³⁷ Kwamen er in de zestiende eeuw totaal ongeveer tweeëndertighonderd nieuwe poorters, in de zeventiende eeuw waren het er meer dan zevenendertighonderd. Van dit laatste aantal kwamen er ruim negenhonderd uit Zeeland, vierhonderd uit de Republiek, bijna 650 uit Vlaanderen en meer dan 550 uit de rest van Europa. Dat is een opmerkelijk verschil met bijvoorbeeld Goes, waar slechts enkele tientallen immigranten van buiten de Republiek kwamen en met Veere waar niet meer dan 14,5% van de nieuwkomers uit Europa afkomstig was. Vlissingen was kennelijk meer internationaal georiënteerd of bekend. In Tholen nam de bevolking van ongeveer dertienhonderd zielen in 1581 toe tot bijna zeventienhonderd in 1624 en ruim achttienhonderd in 1685. Op dat aantal is de stad tot halverwege de achttiende eeuw blijven steken, om daarna terug te lopen tot circa zeventienhonderd inwoners in 1795. De groei in de eerste helft van de zeventiende eeuw werd vooral veroorzaakt door de immigranten uit de Zuidelijke Nederlanden.³⁸

Tabel 1 *poorterinschrijvingen*

	1580-1590	1590-1600	1600-1610	1570-1610	1610-1650
Zierikzee	245	210	155	770	479
Goes		122	135		
Vlissingen	622	560	470	2031	1547
Veere	284	231	143	964	43

Bron: poorterboeken

Een geheel ander beeld laat de ontwikkeling in Middelburg zien. Op de eerste plaats was de bevolkingsgroei in de periode tussen 1575 en 1625 veel sterker dan elders in Zeeland. De stad had in 1569 nog zes- tot zevenduizend inwoners, in 1590 was dit aantal al ruim dertien duizend en in 1620 was de bevolking van bijna negentienduizend zielen verdrievoudigd ten opzichte van vijftig jaar daarvoor. Op de tweede plaats kwam, wederom in tegenstelling met de overige Zeeuwse steden, het grootste deel van de immigranten in die periode uit de Zuidelijke Nederlanden.³⁹ Tenslotte, terwijl in Goes en Zierikzee het aantal immigranten per jaar na 1625 weliswaar wat lager maar overigens vrij stabiel was, liep in Middelburg dit aantal drastisch terug. Door die geweldige stroom van bijna vijfduizend immigranten in de vijftig jaar rond de eeuwwisseling was in 1625 meer dan de helft van de Middelburgse bevolking van vreemde herkomst.

Een ander verschil met Middelburg was dat in de overige steden van Zeeland het aantal immigranten, dat zich als ambachtsman vestigde betrekkelijk gering was.⁴⁰ Het was in ieder geval niet zo dat de toestroom van bakkers, timmerlieden, molenaars etc. zodanig groot was, dat de bestaande gilden daardoor buitensporig werden versterkt of bedreigd. In Zierikzee bijvoorbeeld ging het in feite om ongeveer honderd ambachtlieden, die zich overigens slechts voor een deel als zelfstandige vestigden, op een gildenbestand van zeven- tot achthonderd. En dat over vijftig jaar. Drie opmerkingen zijn hierbij van belang. Ten eerste was de toestroom van ambachtlieden in de decennia voor de eeuwwisseling beduidend

³⁷. *Nederland in vroeger tijd XVII*, 115; Priester, *De Zeeuwse landbouw*, 51.

³⁸. Romeijn, *De stadsregering van Tholen*.

³⁹. De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 335.

⁴⁰. Zie bijlage 'Poorterinschrijvingen'.

groter geweest.⁴¹ Ten tweede waren de disciplines niet gelijk verdeeld. Zo waren er onder de immigranten relatief veel linnenwevers (9), schippers (15) en schoenmakers (13) en helemaal geen kramers, kuipers of brouwers. En ten derde is het zeer waarschijnlijk dat een (groot) aantal nieuwe inwoners als knecht of leerling bij een meester ging werken en eventueel pas later, als ze zich als zelfstandige wilde gaan vestigen het poorterschap aanvroegen. Dezelfde kanttekeningen kunnen ook geplaatst worden bij de beroepsgegevens van de poorterinschrijvingen van Veere. Weliswaar lijkt het instromende aantal ambachtslieden hier groter, dertienhonderd, maar bedacht moet worden dat het hier om gegevens gaat over 150 jaar met het zwaartepunt vóór zestienhonderd.

3. De sociale stratificatie

Binnen een samenleving vormen gedragscodes, instituties en klassenverhoudingen een stelsel van intermenselijke verhoudingen, het sociale systeem. Een van die systemen, het corporatisme - een stelsel waarin een deel van de staatsmacht wordt overgedragen aan maatschappelijke instituties - was in de vroegmoderne steden van de Republiek dominant. De gilden waren naast de kerken, schutterijen, het stadsbestuur, enzovoorts één van de instituties.⁴² Vooral de samenstelling van de verschillende instituties en de onderlinge (machts)relaties reguleerden het maatschappelijk gedrag en gaven vorm aan de sociale verhoudingen binnen de stad.

Alvorens ons met één van die instituties, de gilden, in het bijzonder te gaan bezighouden, zullen we derhalve eerst de sociale stratificatie binnen de steden nader beschouwen. Hierbij moet direct worden opgemerkt dat dat structurele raamwerk geen statisch karakter had. Integendeel, juist aan het einde van de zestiende eeuw hadden zich, zoals we zagen, grote veranderingen voorgedaan in de omvang en samenstelling van de bevolking, de positie van de kerken, de politieke constellatie en de verstedelijking.⁴³

De zes stemhebbende steden van Zeeland waren aan het begin van de zeventiende eeuw uitgegroeid tot autonome entiteiten, die het beleid van het gewest in de komende twee eeuwen zouden gaan bepalen. In vergelijking met de Hollandse waren de Zeeuwse steden met uitzondering van Middelburg bepaald niet groot en in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw zouden ze in tegenstelling tot de steden in Holland ook niet groter worden⁴⁴. In de tweede helft van de achttiende eeuw begon het inwonertal in de Zeeuwse steden zelfs af te nemen en werd het proces van desurbanisatie ingezet, dat zich tot ver in de negentiende eeuw zou voortzetten.⁴⁵ De inwoners waren, net als elders in de Republiek, poorter of ingezetene. Een juridisch onderscheid, maar in de praktijk van groot belang, omdat alleen poorters stedelijke voorrechten genoten en alleen zij lid konden zijn van een gilde. Dat laatste was weer van belang, omdat door de bestaande gildendwang het uitoefenen van een ambacht, zoal niet exclusief, dan toch in belangrijke mate was voorbehouden aan gildenleden. Het stedelijk bestuur bestond als vanouds uit de 'rijkste en aanzienlijkste burgers'.⁴⁶ Bij de Opstand werden veel bestuurders vervangen door nieuwe. In de praktijk waren dat overigens vaak verwanten van de vroegere bestuurders.⁴⁷ Dat het vooral kooplieden waren die zich bemoeiden met het bestuurswerk is niet zo vreemd. Zij waren immers de rijken en konden hun zakelijke beslommeringen combineren met het besturen van de stad. In de eerste helft van

⁴¹. Ibidem.

⁴². Prak, *Republikeinse veelheid*, 23 en 132-136.

⁴³. Israel, *The Dutch Republic*, hfdst 15; Groenveld en Schutte, *Delta* 2, 103-108 en 171-172; De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 73-76; Van Deursen, *Klein vermogen*, 290-92; Knevel, *Burgers*, 92.

⁴⁴. De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 85.

⁴⁵. Priester, *De Zeeuwse landbouw*, 55.

⁴⁶. Smallegange, *Nieuwe Croniek I*, 4de boek, 502.

⁴⁷. Israel, *The Dutch Republic*, 342.

de zeventiende eeuw zou hieruit het regentenpatriciaat ontstaan.⁴⁸ Tot de groep van rijkste en aanzienlijkste burgers, waarvan de regenten de bovenste laag vormden, behoorden behalve de kooplieden ook reders, artsen, dominees en juristen. Het is moeilijk een kwantitatief beeld te krijgen van deze groep. Voor wat betreft de toplaag, de regenten, zijn wel gegevens bekend. In Zierikzee bijvoorbeeld, waar het patriciaat tamelijk talrijk was, bestond de groep uit de gezinnen van de 35 leden van de stadsregering en ongeveer vijftig gezinnen van naaste verwanten van de vroedschap.⁴⁹ Bij een gezinsgrootte van vier tot vijf personen en rekening houdend met onderlinge huwelijken en kinderloze gezinnen zou dat neerkomen op een patriciaat van ruim driehonderd personen. In vergelijking met de andere steden waren daar zeer veel juristen onder. In de beschrijving van de vroedschap in Zierikzee is bijvoorbeeld rond 1650 bij meer dan vijftien vroedschapsleden vermeld dat zij, meestal in Leiden, rechten hadden gestudeerd.⁵⁰ Voor de andere steden was het regentenpatriciaat, de vroedschapsleden en hun verwanten, van een naar rato vergelijkbare omvang. Voor Goes met een stadsbestuur van 21 personen, betekende dat een regentenpatriciaat van hooguit honderdvijftig tot tweehonderd personen. In Vlissingen en Veere met 24 stadsbestuurders kan het regentenpatriciaat derhalve geschat worden tussen de tweehonderd en tweehonderdvijftig. Ook voor Middelburg zou, gelet op het aantal bestuurders, het patriciaat uit niet veel meer dan driehonderd personen moeten hebben bestaan. Tholen, dat geen vroedschap kende, had een stadsbestuur van twee burgemeesters en negen schepenen. Inclusief hun verwanten betekende dat een regentenpatriciaat van minder dan honderd personen.

De groep 'gezeten burgers' onder het patriciaat, handelaren, makelaars, kooplieden, juristen, artsen, predikanten enzovoorts, is slechts bij benadering vast te stellen. Begin zeventiende eeuw waren er in Zierikzee vijf predikanten, meerdere juristen, geneesheren en een onbekend aantal kooplieden. In de zeebrieven uit het midden van de achttiende eeuw worden namen genoemd van vijf eigenaren van zoutpannen en van enkele kooplieden, makelaars in graan, handelaars in huiden, zout en diverse zuivelproducten. Voorts worden namen vermeld van kooplieden aan wie een tolbrief is afgegeven. Hoewel dit allemaal fragmentarische gegevens zijn, wordt het wel duidelijk dat het om hooguit enkele tientallen kooplieden gaat.⁵¹ De hele groep gezeten burgers, gezinshoofden met hun families, onder het regentenpatriciaat zou derhalve in Zierikzee uit honderdvijftig tot tweehonderd personen hebben bestaan. Voor Vlissingen geeft de publikatie *Het tweede eeuwfeest van de vrijheid van Vlissingen* uit 1772 van J. te Water een aardig inzicht in de bovenste laag van de bevolking.⁵² Er werden ter gelegenheid van het feest een kleine vierhonderd gedenkpenningen geslagen, waarvan er nog geen tweehonderd werden uitgereikt. Bij zo'n overschot aan penningen is het waarschijnlijk dat de uitdeling ruimhartig plaatsvond en niet werd beperkt tot burgers uit de bovenste laag van de bevolking. Dat blijkt ook uit het feit dat de penningen, behalve aan regenten, oud-regenten en hun weduwen, ook aan de leden van de sub-alterne collegien, zoals de regenten van het weeshuis, de griffier, de rector van de Latijnse school en dergelijke werden uitgereikt. Bovendien werden ook de leden van de kerkenraden van de Nederduitse, Franse, Engelse, Lutherse en Mennonieten kerk met een penning vereerd. Het aantal 'gezeten burgers' dat een penning kreeg, was dus zeker niet meer dan honderd en waarschijnlijk niet groter dan vijftig tot zestig. Op grond hiervan kan met enige voorzichtigheid de gezeten burgerij van Vlissingen worden geschat op een kleine tweehonderd personen. Voor de overige steden is een in

⁴⁸. Tot het regentenpatriciaat behoorden al diegenen die lid waren (geweest) van de vroedschap en hun verwanten, aldus Roorda en van Dijk in *Het patriciaat*, 5.

⁴⁹. Roorda, en Van Dijk, *Het patriciaat*, 5.

⁵⁰. De Vos, *De vroedschap in Zierikzee*; vgl. Roorda en Van Dijk, *Het patriciaat*, 5.

⁵¹. In de zeebrieven worden fragmentarisch namen genoemd van meestof- en zoutkeetbezitters en handelaren in graan en zout. Het zijn bij elkaar hooguit 10 verschillende namen.

⁵². Te Water, *2de Eeuwfeest van de vrijheid van Vlissingen*.

omvang vergelijkbare groep te verwachten. In Goes waren het vooral de agrarische sector en de zoutnering die de economische bedrijvigheid beheersten. We zien dan ook dat de politieke elite, voor een groot deel samenvallend met de economische elite, vooral uit die twee sectoren kwam.⁵³ Met een viertal predikanten, enkele makelaars in graan en eigenaren van zoutpannen zal de gezeten burgerij uit niet meer dan enkele tientallen gezinshoofden en derhalve uit hoogstens honderdvijftig personen hebben bestaan.⁵⁴ Deze schatting wordt ondersteund door de gegevens uit de heffingen van het familiegeld. Van de 371 gezinshoofden die in 1721 voor familiegeld werden aangeslagen hadden slechts 39 een inkomen van meer dan duizend gulden per jaar.⁵⁵

Zowel de regenten, als de overige gezeten burgers vormden gesloten gemeenschappen en waren, alhoewel klein van omvang, buitengewoon invloedrijk.⁵⁶ De regenten hadden immers het bestuur in handen en de kooplieden het kapitaal. De (economische) belangen van die laatste groep lagen, voor wat Zierikzee betreft, dus vooral in de handel en transportsector, en dan vooral op de binnenlandse en Europese markt, terwijl de Goese kooplieden georiënteerd waren op het zoutzieden en de handel in agrarische producten.

Opvallend daarbij was dat noch de Goese, noch de Zierikzeese kooplieden geïnteresseerd waren in de handel naar het Verre Oosten, hetgeen blijkt uit de geringe belangstelling voor de VOC.⁵⁷ Weliswaar is in Goes met het aanleggen van een nieuwe haven in 1651 nog een poging gedaan om de overzeese vaart te stimuleren, maar veel lijkt daarvan niet te zijn terechtgekomen. Er is van slechts één vaart (naar Noorwegen) iets bekend.⁵⁸ In Middelburg daarentegen lag de nadruk vooral op de intercontinentale handel en op investeringen in de scheepsbouw, trafieken, meestoven en (suiker)raffinaderijen.⁵⁹ Een niet onbelangrijk deel van deze elite bestond uit immigranten.⁶⁰ Het merendeel van het patriciaat en de gezeten burgerij was calvinistisch en vooral de ‘buitenlanders’ waren fel in hun geloofsbeleving.⁶¹

Onder de regenten en gezeten burgerij kwam ‘de burgerij’, een groep bestaande uit ambachtslieden, winkeliers, klerken, vissers, koopvaarders, reders, schippers en dergelijke. Voor het overgrote deel waren zij, verplicht, georganiseerd in gilden en we kunnen dus aan de hand van het totale gildenbestand bij benadering de grootte van de groep burgers vaststellen.⁶² In het volgende hoofdstuk zal hierop uitvoeriger worden teruggekomen. Voorlopig kan hier worden volstaan met de constatering dat op basis van de cijfers in de bijlage ‘Ledenbestand gilden’ mag worden uitgegaan, dat rond zestienhonderd ongeveer de helft van de totale stadsbevolking tot de ‘burgerij’ behoorde. Dat wil zeggen voor Middelburg circa achtduizend zielen, voor Zierikzee vierduizend, voor Veere ruim tweeduizend, voor Vlissingen circa vierduizend, voor Goes tweeduizend en voor Tholen een kleine achthonderd zielen. Door Van der Bijl worden voor Goes vergelijkbare cijfers genoemd.⁶³ Met andere woorden bijna de helft van de bevolking, samen de burgerij vormend, verdiende een boterham in de ambachtelijke nijverheid.

⁵³. Dekker, *Een schamele landstede*, 339.

⁵⁴. Unger en Westendorp Boerma, ‘De steden van Zeeland’, *AZG*, 1956, 17; Picardt, *Geschiedenis Goes*, 132.

⁵⁵. Zie bijlage ‘Heffingen familiegeld Goes’.

⁵⁶. Voor Zierikzee: Roorda en Van Dijk, *Patriciaat*, 5, 80, 52-54. De Vos, *De vroedschap*, XXXIX.

⁵⁷. Roorda en Van Dijk, *Patriciaat*, 32; Unger en Westendorp Boerma, *AZG*, 1956, 19.

⁵⁸. Unger en Westendorp Boerma, *AZG*, 1956, 19.

⁵⁹. Israel, *The Dutch Republic*, 347.

⁶⁰. *Ibidem*, 344: van de 37 groot aandeelhouders in de VOC was in 1602 de helft uit het buitenland (de Zuidelijke Nederlanden) afkomstig. Zie ook J. de Vries en A. van der Woude, *Nederland*, 767.

⁶¹. Israel, *The Dutch Republic*, 329.

⁶². In de Republiek was er sprake van gildendwang. Zie Lourens en Lucassen, ‘Ambachtsgilden’, 21.

⁶³. Bijl, van der *Idee en interest*, 164.

In religieus opzicht was er in deze bevolkingsgroep sprake van een overgangssituatie. De hervormde kerk was in 1600 de publieke kerk, maar het aantal lidmaten onder de burgers was, hoewel groeiend nog betrekkelijk gering.⁶⁴ Vooral door de komst van grote aantallen immigranten steeg het aantal hervormden echter begin zeventiende eeuw snel, niet alleen onder de notabelen, maar ook onder de ambachtslieden.⁶⁵

De andere helft van de bevolking werd aangeduid als het gemene volk of het grauw.⁶⁶ Zij bezaten geen stedelijke voorrechten, waren geen poorter en konden (dus) geen zelfstandig beroep uitoefenen. Overigens had een groot deel van het gemene volk, in tegenstelling tot wat de term 'het grauw' doet vermoeden, min of meer regelmatige inkomsten en dus een redelijk bestaan. 'Slechts' tien tot vijftien procent van de ingezetenen behoorden tot de bedeeden, een percentage dat elders in Europa tot wel 30 % opliep.⁶⁷ Duizenden Zeeuwen verdienden hun boterham op zee in de visserij of op koopvaardij-schepen. Zo waren aan het eind van de zestiende eeuw alleen al in het visserijbedrijf een kleine vierduizend Zeeuwen werkzaam.⁶⁸ In de zeventiende eeuw stagneerde eerst de haring-, later ook de kabeljauwvangst, maar bood de koopvaardij en met name de VOC nieuwe werkgelegenheid. In 1680 voeren meer dan tienduizend Zeeuwen op koopvaardij-, VOC- of vissersschepen.⁶⁹ Als in tijd van oorlog het uitvaren van schepen moeilijk of zelfs onmogelijk was werd massaal overgestapt op de kaapvaart. Tijdens de Tweede Engelse Zeeoorlog waren er een kleine tweehonderd Zeeuwse kaperschepen en gedurende de Spaanse Successieoorlog werden ongeveer driehonderd commissie- of kaperbrieven uitgeschreven. Weliswaar voeren niet alle schepen met brief uit, maar geschat wordt dat tenminste achtduizend Zeeuwen in die tijd een 'kapersbestaan' leidden.⁷⁰ Dat het aantal Zeeuwse zeevarenden zo groot was, werd mede veroorzaakt door het feit dat de stuurlieden van Zeeuwse schepen meestal Zeeuw waren en omdat het tot hun taak behoorden de bemanning te werven, lag het voor de hand dat zij mensen uit hun directe omgeving zochten.

Samenvattend gold voor alle zes steden, dat er in bestuurlijk opzicht een grote mate van gelijkvormigheid was. Twee burgemeesters, een schepencollege en een vroedschap. Ook de maatschappelijke gelaagdheid was vergelijkbaar. Het bestuur van de steden was in handen van de regenten die, samen met de gezeten burgerij ongeveer 5% van de bevolking uitmaakte. Bijna 50% van de bevolking behoorde tot de middengroep, de burgerij. De rest ongeveer 45%, vormde het grauw dat voor bijna een kwart, dat is circa 10% van de totale bevolking, uit bedeeden bestond.

Economisch gezien viel de 'Gouden Eeuw' voor de Zeeuwse steden eerder in de vijftiende dan in de zeventiende eeuw, zij het dat na een periode van allerlei ramspoed in de zestiende eeuw, de economie zich aan het einde van de eeuw, vooral in Middelburg en in mindere mate ook in de andere steden voor een deel herstelde. In die periode, eind zestiende eeuw, nam de bevolking in alle steden fors toe, een groei die tot in de eerste helft van de zeventiende eeuw doorging en daarna stabiliseerde. In de tweede helft van de achttiende eeuw liep het bevolkingsaantal in de Zeeuwse steden terug.

⁶⁴. Groenveld, en Schutte, *Delta 2*, 58.

⁶⁵. Rooze, *Hervorming*, 277. Israel, *The Dutch Republic*, 329-331. Zie ook noot 71.

⁶⁶. Deze indeling vinden we terug bij Joris Craffurd over het Aansprekersoproer in Amsterdam; vgl. Dekker, *Oproeren in Holland*, 45.

⁶⁷. Lis en Soly, *Armoede*, 220.

⁶⁸. Van Vliet, *Vissers in oorlogstijd*, 46.

⁶⁹. Roos, *Zeeuwen en de VOC*, 117.

⁷⁰. Bruijn, *De kaapvaart in de 2de en 3de Engelse Oorlog*, 415; vgl. Verhees-van Meer, *De Zeeuwse kaapvaart*, 38; De Jonge, *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen*, 334; Binder, *Die Zeeländiche Kaperfahrt*, 46-47.

De omschrijving van de ‘eigenaardigheden’ van de steden in het rijmpje aan het begin van het hoofdstuk klopte dus wel, maar er waren meer verschillen. Met name voor wat betreft de functies die de verschillende steden hadden. Middelburg, waar de Staten van Zeeland vergaderden en de VOC en WIC gevestigd waren, was behalve een administratief ook een handelscentrum, vooral gericht op de intercontinentale handel. Zierikzee en Goes hadden vooral een regionale centrumfunctie, waarbij in Goes de nadruk lag op het agrarisch vlak en in Zierikzee op de transportactiviteiten. In Veere drukte de vestiging van de Schotse stapel een groot stempel op de stad en Vlissingen was als havenstad en met zijn fortificatiën ook van maritiem belang. Tholen was vooral agrarisch van lokale betekenis.

III De Gilden

Nadat in het vorige hoofdstuk een globale schets van de steden is gegeven, zullen we in dit hoofdstuk de organisatie en de karakteristieken van de gilden, het onderwerp van dit boek, nader onder de loep nemen. In 1560 was er, zo blijkt uit een door Lourens en Lucassen uitgevoerde inventarisatie, in Middelburg één gilde per 219 inwoners (tegen een nationaal gemiddelde van vijfhonderd), in Zierikzee was er één gilde per 145 en in Goes, met achttien gilden op vierduizend inwoners, was die verhouding één per 220 inwoners (nationaal gemiddelde enkele honderden).¹ Met andere woorden, de concentratie, het aantal gilden per duizend inwoners, was hoog en dat gold ook in de andere Zeeuwse steden in vergelijking met de rest van de Republiek. Een vaststelling die ook nog opging in 1670. Kwantitatief was er dus in Zeeland een bloeiende gildenpraktijk waar te nemen, al kan er aan het aantal gilden dat op enig moment bestond geen absolute betekenis worden gegeven. De verschillende bronnen zijn namelijk niet bepaald eenduidig waar het gaat om de omvang van zelfstandig bestaande gilden en het gildenbestand was voortdurend onderhevig aan veranderingen. Zo worden in het gildenarchief van Zierikzee twaalf hoofdgilden genoemd die omstreeks 1600 bestonden. Één van die (hoofd)gilden was het St. Matthijs of kuipersgilde, waartoe behalve de kuipers, ook de barbiers, wagenmakers en viswijven behoorden.² Ruim een eeuw later zaten de barbiers in het chirurgijnsgilde, de wagenmakers in een eigen gilde en waren de visvrouwen van het (gilden)toneel verdwenen. Het wollenweversgilde kreeg in 1581 gezelschap van de volders. Zij werden in 1616 gevolgd door de hoedenmakers en in 1624 door de viltmakers. In 1749 tenslotte fuseerde het wollenweversgilde met het linnenweversgilde.³ De kramers in Goes besloten in 1744 de sulfermakers in hun geledingen op te nemen. Op die manier werd de verkoop van sulfer veiliggesteld.⁴ Dat was overigens nog maar een beperkte verandering. In Vlissingen werd in 1606 het St. Nicolaasgilde opgericht, bestaande uit ‘de neeringen ommegaande met dagelijkse gewichten drooge en natte maaten’. De leden vormden een bont gezelschap van winkeliers, apothekers, kruideniers, fruiteniers, mandenmakers, enzovoorts. In 1618 splitsten de winkeliers zich af in een apart gilde, waar in 1646 de boekverkopers, beeldsnijders en schilders zich aan toevoegden. Tien jaar later besloten deze laatste ambachten een eigen gilde op te richten en traden ze weer uit het kramersgilde.⁵

Er was dus niet alleen sprake van het opgaan van gilden in andere gilden, er waren ook afsplitsingen. In Zierikzee waren er in het begin van de zeventiende eeuw twaalf hoofdgilden, waarin diverse kleinere gilden waren ondergebracht. Deze twaalf groeiden in de loop van de tijd uit tot een kleine dertig zelfstandige gilden. Eenzelfde ontwikkeling speelde zich af in Goes waar de elf (hoofd)gilden uit de zestiende eeuw uiteindelijk uitgroeiden tot zo’n twintig in de zeventiende eeuw. In Vlissingen werden in een ordonnantie uit 1508, die de volgorde van de gilden in de grote processies beschreef, vijftien ambachtsgilden genoemd. Medio zeventiende eeuw bestonden er tenminste 21. Bij vermelding in de bronnen van een ambacht blijft het vaak onduidelijk of dat ambacht was georganiseerd in een zelfstandig gilde, deel uitmaakte van een overkoepelend gilde, of dat er alleen maar sprake was van een groep binnen een gilde. In Goes bijvoorbeeld waren de metselaars, schrijnwerkers, kuipers, wagenmakers, scheeps- en huistimmerlieden in één gilde georganiseerd, terwijl die ambachten in Zierikzee allemaal hun eigen zelfstandige gilde hadden. In Veere bestond het vierambachtsgilden waarin timmerlieden, schrijnwerkers, metselaars en dakdekkers

¹. Lourens en Lucassen, ‘oprichting ambachtsgilden’, 50.

². GASD gilden inv nr 270.

³. GASD stad Zierikzee inv nrs 107 en 26.

⁴. GAG stad inv nr 103.

⁵. GAV archief Van der Swalme inv nr 164 en GAV gilden inv nr 44.

georganiseerd waren. En in Vlissingen bestond het timmerliedengilde evenmin alleen uit timmerlui, maar ook uit schrijnwerkers, stoeldraaiers, mandenmakers en blokmakers.⁶ Toch spreken de bronnen herhaaldelijk van het metselaars-, het schrijnwerkers- of het kuipersgilde, enzovoorts.

En om het allemaal nog diffuser te maken, kon het ook gebeuren dat er wel een gilde bestond, maar niet werkte zoals bleek uit een verzoek van de scheepstimmerlieden in Vlissingen tot heroprichting van hun gilde. In de op het verzoek volgende ordonnantie stelde het stadsbestuur ‘Alzo ‘t gilde van scheepstimmerlieden dezer stad Vlissingen hadde geslapen voor eenige jaaren (...)’, om vervolgens een nieuwe gildebrief uit te geven.⁷

Soms vormde een ambacht binnen het (overkoepelende)gilde een min of meer zelfstandige groep met een eigen bestuur met een afvaardiging in het gildenbestuur. Een voorbeeld daarvan vinden we bij de bakkers in Zierikzee. In 1772 werd in opdracht van het stadsbestuur één van de koekenbakkers - zij zaten overigens al bijna honderd jaar in het gilde - in het gildenbestuur toegelaten.⁸ Meer stringent was het geregeld bij de vissers in Veere waar in een ordonnantie werd vastgelegd, dat het gildenbestuur moest bestaan uit twee reders, twee man uit de grote en twee uit de kleine visserij.⁹ Sommige gilden boden onderdak aan een groot aantal ambachten die samen optraden als één gilde al hadden ze ieder voor zich wel een verplichte proef, een eigen bestuur en eigen reglement. Een sprekend voorbeeld is het smedengilde in Vlissingen waartoe behoorden de grofsmeden, de slotenmakers, busmakers, compasmakers, scharenmakers, blikwerkers, kleine mesmakers, nagelmakers, ketelaars, glazenmakers, tinnegieters, loodgieters en zwaardmakers. Stuk voor stuk te klein van omvang om een zelfstandig gilde te vormen, maar groot genoeg om een toelatingsproef te eisen.¹⁰ Was dit gemêleerde gezelschap nog enigszins te vangen onder het begrip smeden, dat was bepaald niet het geval in Veere waar het vleeshouwersgilde ook de kaarsenmakers onder zijn leden had.¹¹

Over het aantal zelfstandige gilden en de omvang daarvan in de verschillende Zeeuwse steden, zal in het volgende hoofdstuk uitvoerig worden ingegaan. Hier beperken we ons tot de beschrijving van de karakteristieken van de gildenorganisatie

1. Lidmaatschapseisen

De eerste eis die elk gilde stelde voor het lidmaatschap was het bezit van het poorterschap, een eis die in elke gildebrief voorkwam en in de hele Republiek werd gesteld. In Zeeland werd voor wat betreft de toegang tot een gilde geen onderscheid gemaakt tussen het poorterschap dat was verkregen door geboorte of door koop. Dat alleen poorters lid konden zijn van een gilde was weliswaar een algemeen geldende, maar zeker geen algemeen toegepaste regel. In Goes werd er in ieder geval nog wel eens de hand mee gelicht, zoals blijkt uit een verordening die in 1640 door de magistraat werd uitgevaardigd en waarin nadrukkelijk werd gesteld, dat alleen poorters ‘neeringe’ mochten doen en de dekens daarop toezicht moesten houden¹². En dat die verordening niet voldoende was, blijkt uit het feit dat veertig jaar later opnieuw een resolutie werd vastgesteld, waarin het verboden werd om vreemden in het bakkersgilde toe te laten. Ook dat was niet afdoende, want in 1683 werd wederom een ordonnantie met dezelfde strekking uitgevaardigd. Een eeuw later, in 1775 werd die

⁶. GAV gilden, inv nrs 69-71.

⁷. GAV archief Van der Swalme inv nrs 115 en 117.

⁸. GASD stad Zierikzee inv nr 93.

⁹. ZA stadsarchief Veere inv nr 1812, een ordonnantie uit 1706.

¹⁰. GAV archief Van der Swalme inv nr 234.

¹¹. ZA stadsarchief Veere inv nr 1923 wijziging gildebrieven 1638.

¹². GAG gilden inv nr 37; GAG stad inv nr 16.

ordonnantie gewijzigd maar opnieuw werd de bepaling opgenomen, dat alleen burgers lid mochten zijn van het bakkersgilde.¹³ Niet alleen de bakkers hadden moeite met het poortersvereiste, ook de timmerlieden keken niet zo nauw. Reden waarom door het stadsbestuur aan de dekens van het timmerliedengilde in 1746 werd opgedragen te onderzoeken of er geen vreemden in het gilde zaten.¹⁴ Het was dus niet zo vanzelfsprekend dat de gilden alleen maar poorters in hun geledingen opnamen. Het lijkt er overigens op dat het opnemen van niet-poorters geen exclusief Goes probleem was. In Veere nam het stadsbestuur in 1765 een besluit, waarbij alle personen die lid van een gilde waren werd opgedragen binnen veertien dagen het burgerrecht aan te vragen. Twee jaar later werd nog eens uitdrukkelijk bepaald dat niemand lid van een gilde mocht zijn als hij het poorterschap niet bezat.¹⁵

De tweede eis die voor het lidmaatschap werd gesteld was, althans voor de ambachtelijke gilden, een bewijs van vakbekwaamheid in de vorm van een af te leggen proef. Alvorens zo'n proef kon worden afgelegd, moest de kandidaat een leerproces hebben doorlopen van meerdere jaren en meestal bij een baas in de stad. In een volgend hoofdstuk zal op de leertijd en de proef uitvoerig worden ingegaan.

Ook als werd voldaan aan de algemene toelatingscriteria, stonden de stadsbesturen niet geheel onverschillig tegenover het ledenbestand. In Vlissingen en Veere moesten de verzoeken tot toelating aan de stadsbesturen worden voorgelegd en dan niet door de gildenbesturen maar door de kandidaat zelf. In Goes oordeelde het stadsbestuur niet zelf, maar wilde wel nauwgezet op de hoogte te worden gehouden, zo bleek in 1633. Het stadsbestuur gelastte toen de gilden om alle nieuwe leden aan te melden en omdat die opdracht kennelijk niet al te stipt was opgevolgd, werd enkele jaren later vastgesteld dat de dekens de ledenlijst zondag voor 1 januari op het stadhuis moesten brengen.¹⁶ Kon dit nog worden gezien als een algemeen toezicht, er was ook een direct ingrijpen van de magistratuur in individuele gevallen waarbij van de toelatingscriteria werd afgeweken. Toen in 1686 Gerrit Colemeijer voor zijn vrouw toestemming vroeg aan het kramersgilde om de winkel van haar moeder te mogen voortzetten, was een positieve beslissing van het gildenbestuur niet voldoende maar moest ook het stadsbestuur akkoord gaan. Ook voor ene Jacob, die wilde trouwen met de weduwe van een bakker en na zijn proef de bakkerij wilde voortzetten, moest toestemming worden gevraagd omdat hij niet de vereiste leertijd had doorlopen.¹⁷ De gildenbesturen waren bij het aannemen van leden dus niet geheel autonoom en als zij van de toelatingscriteria wilden afwijken, was instemming van het stadsbestuur een vereiste. Aan de andere kant profiteerde het gildenbestuur soms, bij 'lastige' lidmaatschapsaanvragen, van de inperking van haar bevoegdheid. Zo deed in 1752 het timmerliedengilde, wetende dat er geen formele beletselen voor een lidmaatschap waren, een beroep op het stadsbestuur om toestemming te geven Reinier Pieterse te mogen weren als lid omdat hij de roomse godsdienst beled. Het probleem, wel voldoen aan de criteria maar ongewenst, werd dus neergelegd bij het stadsbestuur.¹⁸ Hetzelfde gebeurde in Veere in 1782, toen de katholieke Joseph Delcourt verzocht om toegelaten te worden tot het kuipersgilde. Het gildenbestuur, op de hoogte van de aanvraag, haastte zich het stadsbestuur te vragen zodanig te beslissen, dat Delcourt te zijner tijd in ieder geval geen knaap of deken kon worden.¹⁹

¹³. GAG stad inv nr 2; GAG stad inv nr 6.

¹⁴. GAG gilden inv nr 100.

¹⁵. ZA stadsarchief Veere inv nr 1347.

¹⁶. GAG stad inv nr 90 fol 113.

¹⁷. GASD stad Zierikzee inv nr 8 en GAG gilden inv nr 6.

¹⁸. GASD stad Zierikzee inv nr 27.

¹⁹. ZA stadsarchief Veere inv nr 1863.

Voldeed een kandidaat-lid aan de voorwaarden voor toelating of was er dispensatie verleend, dan diende er nog eenmalig een intreegeld te worden betaald en jaarlijks een contributie, de jaarpennings. Het intree- of inkomstgeld was per gilde verschillend en binnen het gilde werd vaak onderscheid gemaakt tussen een nieuw lid die als zoon van een lid in het gilde kwam, een zoon van een burger uit de stad of een vreemde. Tot het midden van de achttiende eeuw schommelden de bedragen, op een enkele uitzondering na tussen de drie en zes gulden, hetgeen neerkwam op een tot twee weken loon. Bij sommige gilden moesten aparte bijdragen worden voldaan voor de pelle, het doodskleed van het gilde dat bij begrafenissen over de kist werd gelegd, voor een schild, voor de armen en voor de gildenknaap.²⁰ De karrelieden in Zierikzee maakten voorts nog onderscheid tussen wel of niet paardhoudende leden; de laatste betaalden zes gulden extra.²¹

De jaarlijkse contributie bedroeg in de meeste gevallen slechts enkele stuivers en er waren gilden die helemaal geen jaarpennings inden. In de bijlage 'Intreegelden en contributies' is een overzicht opgenomen van de intreegelden en contributies bij de verschillende gilden. Uit het overzicht blijkt niet alleen dat de onderlinge verschillen in hoogte van de jaarpennings in de diverse gilden gering waren, maar ook dat gedurende twee eeuwen de contributie nauwelijks wijzigde. Met de inning werd meestal de gildenknaap belast en soms werd er voor alle zekerheid vastgesteld, dat de penning in ieder geval op een bepaald tijdstip betaald moesten zijn, zoals bij de timmerlieden in Zierikzee die hun contributie moesten voldoen op timmerliedendag 'binnen zonnenschijn'.²²

2. De ledenvergadering

Tenminste een keer per jaar kwamen de leden bijeen op de gildendag. Oorspronkelijk werd die gildendag gehouden op de feestdag van de patroonheilige, maar in de zeventiende eeuw werd de dag meestal gehouden aan het begin van het kalenderjaar, ter gelegenheid van het overdragen van de boeken. De deken, die in het gildenbestuur belast was met de boekhouding, legde dan financiële verantwoording af. Na goedkeuring door de ledenvergadering droeg hij de boeken over aan een nieuw benoemde deken en trad hij af. Alhoewel het uitbundige karakter van de gildendag na de reformatie aanzienlijk was verminderd, werd er toch flink gefeest en werd een niet onbelangrijk deel van de gildeninkomsten die dag opgemaakt. Het is dan ook niet erg waarschijnlijk dat die dag ook werd benut voor het bespreken van diepgaande onderwerpen. In ieder geval zijn er geen resoluties bewaard gebleven, waaruit zou blijken dat er op die dagen vergaderd werd. Bovendien was het bepaald niet zo dat op de gildendagen alle of zelfs maar de grote meerderheid van de leden aanwezig was. In het eerder genoemde voorbeeld van de gildendag van de kramers waren er slechts zestien van de ruim honderd leden. Kijken we naar de rekening van de verteringen tijdens de gildendag van de kleermakers in Goes in 1700, dan blijkt dat er 'slechts' dertig gulden is verteerd. Gelet op de hoogte van dat bedrag is het onwaarschijnlijk dat alle negentig leden meegegeten hebben. Eenzelfde conclusie is te trekken bij de verteringen op de gildendag van de timmerlieden in 1775.²³

Van een ledenraadpleging was, althans op de gildendagen, dus niet echt sprake. In de bronnen zijn echter ook weinig of geen aanwijzingen te vinden, dat op andere dagen de leden

²⁰. De timmerlieden in Zierikzee betaalden zowel voor de pelle, als voor een kostuum plus nog 100 gram zilver. De kramers in Goes betaalden eveneens pellegeld (GAG gilden inv nr 49-51; GASD gilden inv nr 84-87)

²¹. GASD gilden inv nr 104.

²². GASD gilden inv nr 66, gildenbrief art 13. De bakkers in Goes moesten vòòr de woensdag na 1 januari hun jaarpennings hebben voldaan (GAG stad inv nr 681 fol 48).

²³. GAG gilden inv nrs 29, 30, 114 t/m120.

bijeen werden geroepen.²⁴ Slechts een enkel rekest werd ondertekend door een veelheid van leden en daarbij is nog maar de vraag of die ondertekening tot stand kwam na gezamenlijk overleg. Een voorbeeld van zo'n krachtenbundeling in Zierikzee was de affaire rondom de aanvraag van het lidmaatschap van Reinier Frederiks in 1752.²⁵ Toen het gildenbestuur daarover een rekest had ingediend, kwam er een ondersteunend schrijven dat was ondertekend door 26 gildenbroeders. Een bijeenkomst, of tenminste enige coördinatie, lijkt hier waarschijnlijk. Tegelijkertijd doet het indienen van twee stukken op twee verschillende data vermoeden, dat er door het bestuur vooraf geen ledenraadpleging had plaatsgevonden. Een voorbeeld van een gezamenlijk besluit lijkt de oprichting van een weduwen/wezenbeurs te zijn in 1751. Een besluit dat werd genomen door het bestuur en 24 leden van het timmerliedengilde in Zierikzee.²⁶ Waarschijnlijk vond ook een ledenraadpleging plaats in 1672, toen de leden van het timmerliedengilde vrijwillig akkoord gingen met een heffing op doodskisten, waarmee drie leden niet instemden en zich lieten doorstrepen.²⁷ In Veere kwamen (vrijwel) alle kuipers in 1666 bij elkaar om te beslissen over nieuwe leden, terwijl in datzelfde jaar ook de leden van het vierambachtsgilde massaal bijeen kwamen om te beslissen over de voortzetting van een bedrijf door een weduwe.²⁸ Hoewel dit incidenten lijken te zijn, wil dat niet zeggen dat er niet méér gezamenlijke bijeenkomsten werden gehouden. De bepaling in de gildenbrief van de bakkers in Zierikzee uit 1675, dat er tijdens vergaderingen niet gescholden mocht worden en geen kwade gezichten mochten worden getrokken, zal toch niet zijn opgenomen als er geen bijeenkomsten plaats vonden.²⁹

Maar alles bij elkaar zijn er weinig aanwijzingen dat de gildenbesturen herhaaldelijk, bijvoorbeeld meerdere keren per jaar de leden bijeen riepen. Integendeel, het lijkt er meer op dat, net als bij verenigingen heden ten dage het geval is, de besturen een vergaand mandaat van de leden hadden en dat zolang er geen tekorten waren en de contributie niet werd verhoogd de leden weinig van zich lieten horen.

Dat beeld wordt versterkt door enkele voorvallen die ook al niet getuigen van gemeenschappelijk vooroverleg. In 1769 bijvoorbeeld protesteerden de timmerlieden tegen het feit dat het bestuur was gaan procederen in de zaak Fortuin tegen het Lucasgilde. Dit was, zo meenden de gildenbroeders, een zaak die Fortuin zelf maar moest opknappen. Het bestuur was dus naar de mening van de leden te voortvarend aan de slag gegaan.³⁰ In een ander geval zochten de winkeliers in Zierikzee de oplossing voor hun onvrede niet in een ledenvergadering, maar dienden een rekest in bij het stadsbestuur. Hun onvrede betrof het niet-optreden van het gildenbestuur leurders omdat het bestuur geen interesse zou hebben in het gilde. Dit lijkt toch een probleem dat bij uitstek geschikt was voor bespreking in een ledenvergadering. Natuurlijk kan het zijn dat dit onderwerp al eerder, tevergeefs door de leden aan de orde was gesteld, maar waarschijnlijk is dat niet. Niet alleen is er geen enkele mededeling of verslaglegging van zo'n bespreking, maar ook in het rekest werd niet verwezen naar eerdere vruchteloze pogingen om het probleem op te lossen.³¹ Een eerste voorzichtige conclusie zou kunnen zijn dat er van een structureel overleg tussen bestuur en leden geen sprake was en dat het bestuursbeleid, zo dat al werd gevoerd, slechts achteraf, bij het verlenen van décharge aan het bestuur, werd goedgekeurd.

²⁴. Panhuysen, *Maatwerk*, 69.

²⁵. GASD gilden inv nr 67.

²⁶. GASD gilden inv nr 68.

²⁷. GASD gilden inv nr 72.

²⁸. ZA stadsarchief Veere inv nrs 1862 en 1961.

²⁹. GASD stad Zierikzee inv nr 93.

³⁰. GASD gilden inv nr 81.

³¹. GASD gilden inv nr 124.

3. *Het gildenbestuur*

Het bestuur bestond, meestal, uit een of twee dekens en enkele bestuursleden, in Zierikzee en Goes ommegangsters genoemd, in Veere beleders en in Vlissingen beleders of ouderlingen. Het is niet geheel duidelijk door wie de bestuursleden werden benoemd. In een ordonnantie van 1684 inzake het bakkersgilde in Goes werd in artikel 1 uitdrukkelijk bepaald dat de magistraat jaarlijks de dekens benoemde.³² Ook de opdracht van het stadsbestuur aan de bakkers om voortaan een koekenbakker op te nemen in het gildenbestuur wijst op een benoemingsrecht van de stedelijke overheid. Daar stond tegenover dat in 1675 in Zierikzee al werd bepaald, dat de ommegangsters voortaan alleen konden worden gekozen met toestemming van de overdeken³³ en in 1748 werd bepaald, dat de gilden voortaan op de gildendag een deken uit hun midden moesten kiezen.³⁴ Heel expliciet werd in 1796 de bevoegdheid om een deken te kiezen aan de gildenleden gegeven, toen het stadsbestuur de gilden toestemming verleende bijeen te komen om hun dekens te kiezen.³⁵ Ook een resolutie uit 1756, waarin werd vermeld dat bij de aanstelling van ommegangsters vooral gekeken moest worden naar geschiktheid, wijst op een bevoegdheid van de gildenbesturen en een toezichthoudende rol van de overheid.³⁶

Maar niet in alle Zeeuwse steden gaf het stadsbestuur de benoeming van gildenbesturen uit handen. In Veere en Vlissingen mochten de gildenleden voordrachten doen, waaruit de magistraat dan benoemde.³⁷ Met andere woorden, of de leden deden een voordracht waaruit het stadsbestuur benoemde, of de leden kozen hun bestuur en legden de keuze ter goedkeuring voor aan het stadsbestuur. Als het stadsbestuur al niet zelf benoemde dan was voor een benoeming in ieder geval haar toestemming nodig.

4. *Bestuurstaken*

Het toelaten van leden was, behalve zoals we zagen in Vlissingen en Veere, een bevoegdheid van het gildenbestuur. Hoewel belangrijk, was het toelaten van nieuwe leden bepaald niet de enige activiteit van een gildenbestuur. In de diverse bronnen wordt een scala van taken vermeld die in grote lijnen zijn te verdelen in toezichthoudende, belangenbehartigende en (financiële) beheertaken.

Tot de eerste categorie, de toezichthoudende of controlerende taken behoorden het visiteren van bakkerswinkels en de controle op het gewicht van het brood, het controleren van de tuigage van schepen of de staat van onderhoud aan de wagens van de karrelieden, het screenen van het ledenbestand, het optreden als arbiter bij geschillen tussen leden en opdrachtgevers, het toezien op de naleving van (overheids)voorschriften door de leden en zeker niet op de laatste plaats het bijhouden van het overzicht van door de leden aangegane leerovereenkomsten. In de hoedanigheid van controlerende instantie trad het gildenbestuur vaak op als verlengstuk van het stadsbestuur. Goede voorbeelden daarvan waren het verzoek van de magistraat van Zierikzee in 1750 aan het bestuur van het kramersgilde om toe te zien op de juiste plaatsing van de kramen tijdens de kermis en de uitvoering van het verbod aan de timmerlieden om kisten naar sterfhuizen te brengen.³⁸

³². GAG stad inv nr 681 fol 48.

³³. Een overdeken is een door de vroedschap benoemde regent (geen gildenlid) die als schakel fungeerde tussen een of meer gilden en het stadsbestuur.

³⁴. GASD stad Zierikzee inv nr 96.

³⁵. GAG stad inv nr 6.

³⁶. GASD gilden inv nr 125; vgl wijziging art 8 gildenbrief van kramers in 1750, waarin bepaald werd dat alle leden verplicht aanwezig moesten zijn als een deken verkozen moest worden (GASD gilden 124).

³⁷. ZA stadsarchief Veere inv nr 1923, 1812; GAV gilden inv nr 1, 18, 44.

³⁸. GASD gilden inv nrs 69 en 71.

Als belangenbehartigende taken kunnen worden genoemd, het overleg met de overdeken en stadsbestuur over zaken het ambacht betreffende. Dat kon rekestten betreffen, maar ook het vooroverleg bij het uitvaardigen van ordonnanties, of het afhandelen van klachten. Bij het behartigen van de gildenbelangen konden de besturen soms gebruik maken van extra bevoegdheden. Zo kreeg het bestuur van het kleermakersgilde van Goes in 1722 de bevoegdheid om bij wanbetaling goederen uit het huis van de klant te halen en kon de deken van het timmerliedengilde, bij een geschil tussen klant en timmerbaas, een werk verbieden³⁹. Soms ging het bestuur te ver in haar taak de belangen te behartigen, zoals in het geval van de deken van het bakkersgilde in Goes die in 1740 eigenmachtig de broodpas veranderde, dat kon volgens het stadsbestuur niet door de beugel.⁴⁰ Niet altijd werd het gildenbelang door alle leden als zodanig onderkend. Meerdere gevallen zijn bekend waarbij het gildenbestuur optrad tegen de eigen leden ter behartiging van het gildenbelang. Een van die optredens was het door de gildenbesturen bij herhaling afdwingen van de plicht van de leden om ter begrafenis van een gildenlid te verschijnen en daarbij fatsoenlijk gekleed te gaan. Dagelijkse beslommingen van de leden wogen kennelijk niet (altijd) op tegen het door het bestuur nagestreefde saamhorigheidsgevoel binnen het gilde.⁴¹ Ook het verzoek van het gildenbestuur van de bakkers in Vlissingen om het bakken van spintbrood te verbieden, om zo de kwaliteit van het brood te behouden, zal niet door alle leden in dank zijn afgenomen.⁴² Tot een controlerende taak met een sterk accent op de (gilden)belangenbehartiging behoorde het beoordelen van de prijs en kwaliteit van door leden uitgevoerd werk. Zo'n beoordeling kwam meestal tot stand bij een geschil tussen opdrachtgever en –nemer. Bij controle van een door een lid van het timmerliedengilde gemaakt werk in Goes constateerde de deken, dat de uitvoering niet voldoende was en de prijs te hoog. Het werk moest worden aangepast en daarmee versterkte hij het imago van het gilde als leverancier van gegarandeerd goed werk tegen een eerlijke prijs.⁴³

5. Exploitatie en vermogenspositie

De derde en laatste algemene taak was die van het beheer van de financiën van de gilden. In de bijlage 'exploitatie gildenorganisaties' zijn de inkomsten en uitgaven van diverse gilden weergegeven. Uit dat overzicht blijkt dat het patroon van de inkomsten en uitgaven in de loop der jaren nauwelijks wijzigde. Wat wel veranderde was de hoogte van de inkomsten en uitgaven. Wat ook opvalt is dat er tussen de gilden grote verschillen in financiële middelen (en uitgaven) bestonden. Het kramersgilde in Zierikzee had, zoals blijkt uit onderstaand overzichtje, beduidend meer te besteden dan de timmerlieden in Goes.

Tabel 2 De exploitatie (in ponden ,schellingen en groten) van het kramersgilde in Zierikzee in 1781/1782

Inkomsten		Uitgaven	
Renten	10- 9-5	Procureur	0-17-8
Jaarpenningen	49-16-4	Gildeknaap	6- 0-0
Intreegeld	24- 0-0	Turf (arme leden)	2-18-8
Opbrengst omlagen	22-12-6	Armekinderhuis	3-12-0
Fraude boetes	5-15-4	Verteringen	75 - 0-0
Lijkboetes	10-16-0	Gildemaal	33-18-6
(Extra)maaltijdgeld	6- 0-0	Ophalen jaarpenningen	6-14-8
Diversen	<u>17-4-6</u>	Diversen	<u>3-13-0</u>
Totaal	146-14-1	Totaal	132-14-6

Bron : GASD gilden inv nr 128

³⁹. GAG stad inv nr 24 fol 191; GASD gilden inv nr 66.

⁴⁰. GAG stad inv nr 6.

⁴¹. GAG gilden inv nr 100; vgl de lijkboetes bij met name de kramers in Zierikzee, GASD gilden inv nr 128 en timmerlieden in Goes, GAG gilden inv nr 114-119.

⁴². GAV gilden inv nr 5; vgl GAV archief Van der Swalme inv nr 548.

⁴³. GAG gilden inv nr 103, een controle rapport van 22/3/1780.

Tabel 3 *De exploitatie van het timmerliedengilde te Goes in 1775*

Inkomsten		Uitgaven	
Leergeld	0-13-0	Blijde maaltijd	13- 9-6
Boetes (begrafenis)	0- 6-0	Verteringen	3- 7-4
Verkoop hout	3-10-0	Kerkglazen	4- 0-0
Diverse kwesties	7-19-0	Grondbelasting	3-15-1
-		Knaap	1- 6-6
		Diversen	<u>1- 9-4</u>
Totaal	<u>12-8-0</u>		<u>27-7-9</u>

Bron: GAG gilden inv nrs 114-120

Op een enkel gilde na hadden ze allemaal inkomsten uit intreegeld, jaarpenningen, leergeld en boetes. Die boetes werden opgelegd bij allerlei soorten van overtredingen, zoals het niet voldoen aan de verplichting aanwezig te zijn op de begrafenis van een gildenbroeder, het voeren van ongeoorloofde reclame, het overtreden van het verbod om kleding voor soldaten te maken, het frauderen met het gewicht van het brood, het onfatsoenlijk optreden tijdens gildenbijeenkomsten enzovoorts.⁴⁴ Sommige gilden wisten hun inkomsten aan te vullen door leden van andere gilden te verplichten te betalen voor werkzaamheden die niet duidelijk tot een van beide gilden behoorden. Zo moest een ieder die de ellemaat, schaal of gewicht gebruikte aan het kramersgilde in Goes zestig cent per jaar betalen.⁴⁵ De oude-kleerkopers in Zierikzee moesten dertig cent per jaar betalen aan het kramersgilde en als burgers van diezelfde stad een timmermansbaas van buiten de stad inschakelden, was die vreemde baas gehouden één gulden tachtig aan het huistimmerliedengilde te betalen plus nog eens eenzelfde bedrag per ingezette knecht per week.⁴⁶ Het kramersgilde in Goes had als niet onbelangrijke inkomstenbron de opbrengsten uit rente en pacht van huizen en land, die in 1670 een derde van de totale inkomsten vormden. De kramers in Zierikzee hadden eveneens onroerend goed in bezit, 350 roeden land en twee huizen, maar de opbrengst vormde slechts een klein deel van de totale inkomsten. Dat gold ook voor de bescheiden inkomsten uit rente en pacht voor de bakkers en timmerlieden.⁴⁷

De bronnen van inkomsten verschilden dus per gilde, maar ook, zoals uit de bijlage blijkt, de hoogte en het verloop gedurende de zeventiende en achttiende eeuw. Het kramersgilde in Goes bijvoorbeeld had in 1600 een inkomen van ruim zeventien pond of honderd gulden. In 1670 was dat ongeveer hondervijftig gulden en in 1790 was het gestegen tot iets meer dan tweehonderd gulden. De smeden in Goes hadden maar een kleine zeventig gulden aan inkomsten en de molenaars in Zierikzee waren nog bescheidener. In 1699 was er in twee jaar een inkomen van ruim zeventig gulden en honderd jaar later was het inkomen vijftig gulden. De kramers in Zierikzee daarentegen hadden in 1781/82 aan inkomsten maar liefst 146 pond of bijna negenhonderd gulden. En ook de karrelieden, met ruim driehonderd gulden in 1732 hadden over hun inkomsten niet te klagen, zij het dat die in de loop der tijd daalden.⁴⁸ Het kuipersgilde in Veere was, met een inkomen van zeventig gulden in 1640, in 1660 zelfs teruggelopen tot slechts twaalf gulden, wel een van de armste gilden. Het stak in ieder geval schril af bij het vissersgilde in die stad met een inkomen van meer dan tweehonderdvijftig gulden.⁴⁹ Maar veel of weinig inkomsten, de uitgaven waren navenant. Er was vrijwel elk jaar een klein batig saldo dat vervolgens in de jaarrekening van het jaar daarop werd meegenomen.

⁴⁴. GAG gilden inv nr 29-32, 49, 50; GAG stad inv nr 103; GASD gilden inv nrs 84, 85, 86, 104, 128; GAV gilden inv nrs 10, 11, 19 en 20, 71; ZA stadsarchief Veere inv nrs 1862 en 1904.

⁴⁵. GAG stad inv nr 103.

⁴⁶. GASD gilden inv nrs 67 en 124; vgl ZA stadsarchief Veere inv nrs 1863 en 1961.

⁴⁷. GASD gilden inv nrs 10, 84, 85, en 128.

⁴⁸. GAG gilden inv nrs 49, 50; GASD gilden inv nrs 10, 104, 128, 173.

⁴⁹. ZA stadsarchief Veere inv nrs 1854 en 1860.

Met andere woorden, de tering werd naar de nering gezet. Uitzonderingen hierop waren het arbeiders- en het bakkersgilde in Vlissingen. Zij hadden een betrekkelijk gering inkomen en een vrij fors uitgavenpatroon. Het negatieve saldo, dat vooral bij de bakkers hoog opliep, tot bijna vierhonderd gulden in 1720, werd hoofdelijk omgeslagen. Voor de leden betekende dat toch al gauw een navordering van zo'n twaalf gulden per lid.⁵⁰

Bij de uitgaven valt op, dat een groot deel en meestal het grootste deel van de beschikbare middelen werd opgegeten (en gedronken), dus besteed werd aan sociabiliteit. Van de 834 gulden inkomsten in 1781 werd door de kramers in Zierikzee zevenhonderd gulden verteerd. De kramers in Goes hadden maar 144 gulden inkomsten in 1670, maar verteerden daarvan bijna honderd en ook de timmerlieden aten en dronken gemiddeld ruim de helft van de inkomsten op. Dat gebeurde vooral bij de gildenmaaltijd, die een keer per jaar werd gehouden en voorts bij bestuursvergaderingen als de boeken werden gesloten aan het eind van het jaar of als het bestuur om andere redenen bijeen kwam. In tegenstelling tot wat Panhuysen constateert in Amsterdam en Hulshof in Gouda, bleven de gildenmaaltijden in Zeeland tot het einde van de achttiende eeuw bestaan.⁵¹ Nog in 1789 verteerden de kramers in Zierikzee op de gildendag meer dan tweehonderd gulden op een totale uitgave van het gilde van 750 gulden.⁵² De timmerlieden verteerden in 1760 nog een kwart (tweehonderd gulden) van hun inkomsten. Twintig jaar later werd echter, op een totale uitgave van driehonderd gulden, nog maar 36 gulden aan de gildendag gependend.⁵³ Ook in de rekeningen van de karrelieden uit Zierikzee en de kleermakers en timmerlieden in Goes werden na 1750 nog meldingen gemaakt van uitgaven voor de gildendag.⁵⁴

Andere uitgaven die werden gedaan, waren de betalingen aan de gildenknaap, het verbruik aan kaarsen en turf in het gildenhuis en bestuurskosten. Niet alleen bracht het gildenbestuur de verteringen tijdens hun vergadering in rekening, maar ook allerlei kleine handelingen die zij pleegden ten behoeve van het gilde of een gildenlid. De deken van het bakkersgilde in Zierikzee bijvoorbeeld bracht aparte kosten in rekening voor het schrijven van een rekest, het praten daarover met de magistraat en het ter hand stellen van het rekest aan de burgemeester. Zo kostte het indienen van een rekest al gauw zes tot twaalf gulden.⁵⁵ Diezelfde deken haalde ook de jaarpenningen op en rekende daarvoor een bedrag dat opliep tot dertig gulden. Van de ongeveer veertig gulden opbrengst aan jaarpenningen ging dus bijna 75% op aan inningskosten.

Maar ook voor allerlei verrichtingen van niet-gildenleden moest worden betaald. De rekening van de timmerlieden uit Zierikzee bevatte onder andere betalingen voor het opendoen van de kerk, het laten beieren van de kerkklokken, het brengen van een rekest door een bode en het laten bezorgen van enkele vaten bier. Die gedetailleerde financiële verslaglegging bracht op zich weer mee dat er, zoals dat gebeurde in 1739, een aparte post van vijf gulden (achttien schelling) was opgenomen voor het schrijven van de jaarrekening.⁵⁶ Enkele gilden zoals het bakkers- en het kramersgilde in Goes hadden in hun jaarrekening een post 'onderhoud kerkglazen'.⁵⁷ Waarschijnlijk was dat een overblijfsel uit de tijd van voor de reformatie, toen de gilden de door hen zelf aan de kerk geschonken ramen ook onderhielden.⁵⁸ Na de reformatie, toen de 'kerkelijke' bezittingen van de gilden waren geconfisceerd werden door de stadsbesturen aan de gilden opdrachten verstrekt om onderhoud aan de kerk te plegen.

⁵⁰. GAV gilden inv nrs 10-13 en gilden inv nr 22.

⁵¹. Panhuysen, *Maatwerk*, 40; Hulshof, 'de Goudse ambachtsgilden' in *De gilden in Gouda* 65-87.

⁵². GASD gilden inv nr 128.

⁵³. GASD gilden inv nrs 84-86.

⁵⁴. GASD gilden inv nrs 104 en GAG gilden inv nrs 29-31 en 114-120.

⁵⁵. GASD gilden inv nr 10.

⁵⁶. GASD gilden inv nrs 84-88.

⁵⁷. GAG gilden inv nrs 49-51; GASD gilden inv nrs 10 en 128.

⁵⁸. In Goes schonken de hoofdgilden in 1479 kerkraden aan de kerk (Dekker, *Een schamele landstede*, 306)

Zo kregen in 1578 alle gilden in Zierikzee opdracht de kapotte kerkraden te repareren en in 1626 werden de kerkmeesters van Zierikzee geauthoriseerd om een taxatielijst op te stellen van de gilden ten behoeve van het witten van de kerk.⁵⁹ In 1764 nog werden de gilden in Vlissingen verplicht bij te dragen aan het onderhoud van het kerkorgel.⁶⁰ Tenslotte zien we in enkele rekeningen de post ‘doodschuld’, het bedrag aan contributie dat de nabestaanden van een overleden gildenlid nog gedurende een jaar verschuldigd waren.⁶¹

V e r m o g e n s p o s i t i e

De inkomsten en uitgaven waren dus grosso modo in evenwicht en dat was vooral te danken aan het beleid van de dekens binnen het bestuur die de boeken bijhielden. Maar hoe was de vermogenspositie van de gilden. Hadden ze veel bezittingen, was er sprake van (grote) rijkdom? Voor de reformatie hadden de gilden nogal wat bezittingen in de kerk. De belangrijkste gilden hadden een eigen altaar of zelfs een eigen kapelletje, de kleinere gilden hadden gezamenlijk een altaar of tenminste een pilaar in de kerk. Op de plattegrond van de St. Lievens Monsterkerk in Zierikzee is te zien hoe rondom in de kerk de gilden een eigen plaats hadden. Tijdens de processies ter ere van Maria Hemelvaart, Sacramentsdag of de patroonheilige van de stad droegen de gildenleden, gestoken in hun beste kleding, kaarsen, toortsen, vaandels en andere eretekenen van hun gilden mee. Bij de reformatie werd dat allemaal teniet gedaan en moesten alle kerkelijke bezittingen worden ingeleverd. Reeds op 26 augustus 1566 kregen de gilden in Zierikzee opdracht al hun zilverwerk uit de kerk te halen en bij de burgemeester te brengen en twee jaar later werden de dekens gelast een behoorlijke staat van gildengoederen op te stellen. Het stadsbestuur wilde kennelijk precies weten wat de bezittingen waren⁶². Mogelijk bleek uit die staat dat er kerkelijke goederen onder de gilden waren, want in 1573 kwam de verordening dat de kazuifels, die na de plunderingen waren overgebleven, alsnog door de gilden moesten worden ingeleverd.⁶³ In Veere ging het stadsbestuur een stapje verder door in 1586 van de gilden te eisen, dat zij voortaan geld zouden geven aan de armen in plaats van de kosten, die zij voorheen plachten te maken voor de katholieke godsdienst.⁶⁴

Kijken we naar de rekeningen van de gilden in de zeventiende en achttiende eeuw, dan zien we bij verschillende gilden inkomsten uit pacht en huisrente. Dat laatste hoeft niet te betekenen dat die gilden huizen bezaten. Het is ook mogelijk dat het hypotheekrenten betrof, zoals in Goes het geval was bij meerdere huizen in de stad, waar het poorterij- en het timmerliedengilde hypotheek op hadden verstrekt.⁶⁵ Bij de huistimmerlieden zou de pacht- en rente opbrengst in 1739 van ruim vijftig gulden en in 1780 van bijna zeventig gulden kunnen duiden op een vermogen van meer dan tweeduizend gulden. Ook de kramers in Zierikzee hadden medio achttiende eeuw nog pacht- en renteopbrengsten, die duiden op een vermogen van vele honderden gulden. Het pachtgeld dat het arbeidersgilde in Veere ontving, waren de penningen die het gilde opstreek bij het verhuren van materiaal aan de eigen leden.⁶⁶ De overige gilden hadden een opbrengst, die een vermogen van niet meer dan honderd tot tweehonderd gulden vertegenwoordigde. Voor zover bekend had het timmerliedengilde in Goes eind zestiende eeuw verreweg het grootste grondbezit, namelijk vijftien gemet. De

⁵⁹. GASD stad Zierikzee inv nr 96.

⁶⁰. Winkelman, *Geschiedkundige plaatsbeschrijving van Vlissingen*, 51.

⁶¹. GAG stad inv nr 681.

⁶². GASD stad Zierikzee inv nr 96.

⁶³. Ibidem.

⁶⁴. ZA stadsarchief Veere inv nr 1347.

⁶⁵. Dekker, *Een schamele landstede*, 313, 317 en 320.

⁶⁶. ZA stadsarchief Veere inv nr 1904.

wevers volgden op een goede tweede plaats met negen en een half gemet en het poorterijgilde had vier gemet.⁶⁷

Aan het eind van de achttiende eeuw, toen de gilden werden opgeheven, moesten de gildengoederen worden overgedragen aan de commissarissen, die door de Raden waren aangesteld. In 1798 werd de laatste rekening van het timmerliedengilde oude stijl in Zierikzee overgedragen aan commissaris Langerveld. Er was een negatief saldo van vijftig gulden. Bij een inventarisatie van gildengoederen twee jaar eerder, bezat het gilde een lantaarn, een zilveren beker, een ijzeren maat voor het meten van de vronen, twintig koperen penningen, enkele documenten en een overzicht van het 'kistegeld'.⁶⁸ Door de karrelieden werd eveneens aan de commissaris medegedeeld dat er over 1798 een 'quaad slot' was. De overige gilden hadden, blijkens een overzicht dat de commissarissen in 1803 aan de Raad voorlegden, een positief saldo.⁶⁹ Ook de kramers hadden een positief saldo overhandigd, maar alles wijst er op dat zij hun uiterste best hadden gedaan dit saldo zo klein mogelijk te maken. Van de ruim zeshonderd gulden inkomsten werd dat jaar maar liefst vijfhonderd gulden uitgegeven aan eten en drinken.⁷⁰ Uit het overzicht van de commissarissen blijkt ook dat er nogal wat leningen van de gilden uitstonden. De totale interest van al die leningen bedroeg ongeveer negenhonderd gulden. Alles bij elkaar brachten de gilden in Zierikzee een kleine zesduizend gulden op. Jammer genoeg waren de kosten voor de stad om het te innen, de salarissen van de commissarissen, ook niet mis. Per saldo hield de stad aan de opheffing van de gilden een bedrag van vijftienhonderd gulden over. In Goes konden de timmerlieden enkele rekeningboeken en kwartierstaten, 26 loden penningen (ten behoeve van begrafenissen) twee gietvormen, een doos met twee zilveren schilden, een rouwpelle en tweehonderd gulden contant aan de commissarissen overhandigen. De totale opbrengst van alle gilden in Goes bedroeg iets meer dan duizend gulden⁷¹. Dat betrekkelijk geringe bedrag was waarschijnlijk het gevolg van het feit dat men kennelijk niet van zins was onnodig veel geld aan de commissarissen over te dragen. Hoewel het besluit om de gilden te vernietigen reeds was genomen, hadden de dekens van het kramersgilde nog geen rekening en verantwoording aan de commissarissen afgelegd. In afwachting daarvan besloot men alvast de zilveren schilden te verkopen en elk lid een broddel wijn te geven.⁷² De bezittingen van het gilde bestonden in 1783 uit drie pellen, twee zilveren blazoenen, vier zilveren schenkborde en een obligatie van 83 pond.⁷³ De timmerlieden bezaten in 1796 nog enkele bekere, een pelle en vier gemet 258 roede land en de bakkers volstonden met het overhandigen van één schuifdoos, twee zilveren schilden, 36 loden penningen, de gildenboeken en wat andere documenten waaronder pasbriefjes.⁷⁴

Het arbeidersgilde in Veere en het schoenmakersgilde in Vlissingen hadden eind achttiende eeuw een vergelijkbaar bezit aan roerende zaken.⁷⁵ De vermogenspositie van het boekbindersgilde in Vlissingen zou wel eens iets rooskleuriger kunnen zijn geweest. Het batig saldo over de jaren 1789/1794 was tenminste nog bijna tweeduizend gulden en ook in 1798 was er nog een positief saldo van zeshonderd gulden.⁷⁶

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat, als er al een beeld bestaat van gilden als rijke corporaties, dat beeld in ieder geval voor wat betreft Zeeland moet worden bijgesteld. Door de

⁶⁷. Dekker, *Een schamele landstede*, 313-320.

⁶⁸. GASD gilden inv nrs 75 en 122.

⁶⁹. GASD gilden inv nr 274.

⁷⁰. GASD gilden inv nrs 104 en 128.

⁷¹. GAG stad inv nr 2478.

⁷². GAG gilden inv nr 37.

⁷³. GAG gilden inv nr 49-51.

⁷⁴. GAG gilden inv nr 119.

⁷⁵. ZA stadsarchief Veere inv nrs 1904 en 1911 en GAV gilden inv nr 50

⁷⁶. GAV gilden inv nr 45.

tering naar de nering te zetten was er gedurende de zeventiende en achttiende eeuw geen sprake van armlastigheid van de gilden, al suggereerden sommige rekesten iets anders. Op enkele kleine posten na gingen alle inkomsten op aan verteringen. Uitgaven die overigens vooral het bestuur ten goede kwamen en derhalve gezien kunnen worden als een ‘vergoeding’ voor het bestuurswerk. Door regelmatige bestuurswisselingen vervulden vele gildenbroeders op enig moment een bestuursfunctie en kwamen de uitgaven uiteindelijk ten goede aan een groot aantal leden. De exploitatierekeningen lieten doorgaans een positief saldo zien en de totale ‘waarde’ van de gilden bij de opheffing was niet onaanzienlijk. Aan de andere kant bleef het vermogen van de afzonderlijke gilden beperkt tot een enkel huis of wat grondbezit, enkele roerende zaken die vooral historische of emotionele waarden hadden en een betrekkelijk gering geldbedrag. In ieder geval konden de gilden aan hun vermogen geen echte machtspositie ontleenen en was er geen financiële ruimte om investeringen ten behoeve van de leden te doen.

6 De gildenknaap

Tenslotte nog een enkel woord over de gildenknaap, ook wel knaap of knape genoemd, die een heel aparte plaats binnen de gilden innam. Hij werd aangesteld door het gildenbestuur en uit de algemene (gilden)middelen betaald.⁷⁷ Zijn loon was in het algemeen karig, minder dan zes gulden (één pond). De kramers in Zierikzee staken in dit opzicht zeer gunstig af bij de overige gilden. Zij betaalden hun knaap in 1723 bijna vijftig gulden. Ter vergelijking : medio achttiende eeuw ontving een lijkebidder in Zierikzee ongeveer honderd gulden, een chirurg van het gasthuis vijftig en een lantaarnopsteker 25 gulden.⁷⁸ Het ‘vaste’ loon was weliswaar karig, maar kon door de knaap in de praktijk veelal worden aangevuld met vergoedingen voor extra verrichte werkzaamheden. Bij de timmerlieden in Zierikzee, waar hij maar vier stuivers loon kreeg, verdiende hij iets bij met het opmeten van doodskisten. Meer mogelijkheden had de knaap van het timmerliedengilde in Goes. Die kon boven zijn loon drie gulden incasseren als hij hielp bij een proef of bij een begrafenis, een halve gulden voor het rondbrengen van een bestek en dertig cent als hij werd ingeschakeld bij het signaleren van verboden werken.⁷⁹ Het gildenreglement bood die mogelijkheden voor zo’n ruime inzet met de bepaling, dat tot de taken van de gildenknaap moesten worden gerekend de hulp aan de deken bij het afnemen van proeven, het ophalen van de jaarpenningen, het bedienen van de deken als die bij anderen was en hulp bij begrafenissen.⁸⁰ Die laatste taak, die de knaap ook bij andere gilden uitoefende, bestond voornamelijk uit het innemen van de gildenpenningen van de leden die ter begrafenis kwamen. Op die manier werd een effectieve controle op de aanwezigheid uitgevoerd. Na afloop kregen de leden hun penningen in het sterfhuis weer terug. Voortijdig weggaan was dus op die manier ook onmogelijk gemaakt.⁸¹ Een andere taak waar de knaap het druk mee kon hebben, was het ophalen van belastingpenningen. Vanaf 1763 werd bij de timmerlieden in Zierikzee op elke doodskist die werd gemaakt een belasting geheven ten bate van de gildenkas. De timmerlieden leverden, bij het maken van een kist een biljet in bij de knaap, die dan vervolgens de belastingpenningen kon innen.⁸² Nog weer een andere taak was het doen van een ‘omlage of wete’. In sommige gilden, onder andere de timmerlieden, de kramers en de bakkers, hadden de leden het recht van voorkoop als er goederen van buiten de

⁷⁷. In een enkel geval werd de functie van knaap vervuld door het jongste lid van het gilde, zoals bij de kuipers in Veere, ZA stadsarchief Veere inv nr 1863.

⁷⁸. GASD gilden inv nr 67; GAG gilden inv nr 94; GASD stad Zierikzee inv nr 16; GASD stad Zierikzee inv nr 114.

⁷⁹. GAG gilden inv nr 103.

⁸⁰. GAG gilden inv nr 102.

⁸¹. GASD gilden inv nr 66.

⁸². GASD gilden inv nr 72.

stad werden ingevoerd. In zo'n geval meldde de schipper zich bij de deken van het gilde, die de knaap opdracht gaf alle leden te verwittigen van de aanvoer van de betreffende waren. Gedurende korte tijd, een halve tot een hele dag, hadden de gildenleden dan gelegenheid inkopen te doen, daarna mocht de schipper ook aan de burgers verkopen. Dat de knaap veel werk kon hebben aan die omlagen blijkt wel uit het feit, dat er voor de kramers in Zierikzee in 1780 bijvoorbeeld, bijna veertig omlagen werden gehouden. Dat betekende dus gemiddeld bijna een keer per week zo'n kleine tweehonderd kramers waarschuwen. Kortom de gildenknaap fungeerde als een soort bestuurssecretaris, vertrouwenspersoon, handlangers, duvelstoejager en manusje van alles.

Vanuit organisatorisch oogpunt kan een gilde worden gezien als een vereniging van ambachtslieden die, alvorens lid te kunnen worden, moesten voldoen aan toelatingseisen. De vereniging werd geleid door een bestuur, dat bestond uit een of twee dekens en enkele bestuursleden, ommegangsters of beleders genoemd, die door de lokale overheid op voordracht van de leden werden benoemd, dan wel door de leden benoemd en door het stadsbestuur geaccordeerd. De taken van het bestuur lagen op het gebied van belangenbehartiging, controle, toezicht en beheer. Zij werden daarin bijgestaan door de gildenknaap. De leden kwamen slechts sporadisch in een ledenvergadering bijeen maar déchargeerden jaarlijks het bestuur voor het gevoerde financiële beleid. De inkomsten en uitgaven waren bescheiden en min of meer in evenwicht. Hoewel de vermogens van de gilden onderling grote verschillen vertoonden, waren de gilden in het algemeen niet armlastig, maar er was ook zeker geen sprake van rijke, vermogende verenigingen.

IV. Het maatschappelijk belang van de gilden

In de vorige hoofdstukken zijn de steden met hun bestuursstructuur, de maatschappelijke gelaagdheid, hun economische ontwikkeling en hun karakteristieke functies, geschetst als omgeving waarin de gilden zich manifesteerden. De gilden op hun beurt zijn vanuit een organisatorische invalshoek geschetst als verenigingen van ambachtslieden met een zekere mate van autonomie. We zagen ook dat er in de Zeeuwse steden sprake was van een hoge gildenconcentratie. Maar daarmee is nog niets gezegd over het belang van de gilden binnen de stedelijke samenlevingen. Om dat belang duidelijk te maken zullen we moeten kijken naar de aard en de omvang van de gilden en het sociale profiel van de gildenleden. Het is van belang hierbij te bedenken, dat in de vroegmoderne tijd in de Republiek en dus ook in Zeeland sprake was van zogenaamde gildendwang. Als een ambachtsman zijn vak als zelfstandige wilde uitoefenen moest hij lid zijn van het gilde. De dwang ging echter in Zeeland nog verder. Was er voor een bepaald beroep geen gilde, bijvoorbeeld omdat er te weinig beroepsbeoefenaren waren, dan moest men zich aansluiten bij een ander gilde. Het landliedengilde in Goes bijvoorbeeld, was een gilde waar boeren en grondeigenaren lid van waren. Dit gilde telde in 1546 ook een olieslager en in 1557 een bakker onder haar leden.¹ Op het eerste gezicht een vreemde situatie, wat moesten een bakker en een olieslager in een landliedengilde? Maar omdat er voor deze beroepsgroepen geen eigen gilde was, hadden ze zich maar aangesloten bij het landliedengilde. Net als de kaarsenmakers in Veere die zich bij de vleeshouwers en varkensslagers aansloten in het vleeshouwersgilde.² Als er onenigheid ontstond tussen een gilde en een potentieel lid over de keuze van een gilde werd daar door de schepbank uitspraak over gedaan.³ Het opnemen van 'vreemde' beroepsgroepen in het gilde bleef overigens niet beperkt tot de typische ambachtelijke beroepen als bakker, timmerman of schoenmaker, maar ook voor de beroepen in de handel en in het vervoer zoals kramers, winkeliers en schippers. Vooral het gilde van de kramers bevatte in menige stad een veelheid van verschillende beroepsbeoefenaren als kramers, boekverkopers, apothekers, hoedenstoffeerders, boomgaardeniers, kruideniers, enzovoorts. Kortom alle ambachtslieden en neringdoenden die zelfstandig hun beroep uitoefenden, waren in gilden georganiseerd. Na deze belangwekkende constatering zullen we bekijken om hoeveel ambachtslieden het ging en hoe groot de werkgelegenheid was die zij schiepen.

1. Omvang en werkgelegenheid

Gilden konden vijf, maar ook enkele honderden leden hebben. Sommige gilden stelden stringente opleidingseisen bij toetreding, anderen gilden niet of nauwelijks. Er waren gilden die ambachtelijke en gilden die handelsactiviteiten organiseerden. Het ene gilde bestond uit slechts één ambacht, het andere gilde uit wel tien verschillende. Er waren dus nogal wat verschillen. Om een indruk te krijgen van de aard van de gilden zou een indeling in groepen van gilden wellicht behulpzaam kunnen zijn. Als voorbeeld zou daarbij Amsterdam kunnen gelden. Het stadsbestuur daar verdeelde in 1805 de ruim veertig gilden over vier categorieën, waarbij als criteria golden het plaatsgebonden karakter, de accijnsplichtigheid, het risico aspect (bedrog) en het behoren tot de groep algemene nijverheidsbedrijven. Omdat de indeling werd gemaakt in het kader van de opheffing van de gilden, waren de gekozen criteria vooral gericht op het nut, dat de gilden zouden hebben in de ogen van het gemeentebestuur en zeggen ze weinig over de functies van de gilden. Een voor ons doel meer geschikte indeling is

¹. Dekker, *Een schamele landstede*, 310.

². ZA stadsarchief Veere inv nr 1922.

³. GAG RAZE, nrs 1738 en 1741 fo 49.

die naar bedrijfstak, een indeling die ook door Paul Holthuis werd gehanteerd in zijn boek over Deventer.⁴ Het voordeel van zo'n indeling is niet alleen dat het inzicht geeft in de bijdrage die de gilden leverden aan de stedelijke samenleving, maar dat daarmee ook de verschillen in de toelatingseisen zichtbaar worden. De eerste categorie betreft de ambachtsbedrijven waar producten werden gemaakt. Hiertoe behoorden de bakkers, de timmerlieden, metselaars, mandenmakers, kuipers, kleermakers, wevers, schoenmakers, smeden, boekdrukkers, schilders. Bij dit soort bedrijven waren opleidingen van een tot drie jaar verplicht, alvorens men een eveneens verplichte proef mocht doen om als vrijbaas te worden toegelaten. Tot de tweede categorie behoorden de bedrijven in de handel en vervoerssector zoals kramers, winkeliers, tappers, zakkendragers, bierdragers en schippers. Kenmerkend voor deze categorie waren de geringe omvang van de bedrijven - de meeste waren eenmansbedrijfjes - en, met uitzondering van de schippers, het ontbreken van opleidingseisen. Voor de schippers gold dat zij een aantal jaren bij een lokale schipper gevaren moesten hebben. Tot de derde categorie, de maatschappelijk dienstverlenende bedrijven behoorden de hoveniers, molenaars, lijkenbidders en chirurgijns.

Maar met deze indeling is nog niets gezegd over de impact die de gilden hadden op de stedelijke samenleving. Daarvoor kan beter gekeken worden naar de omvang van de gilden, hoeveel hoofden van gezinnen waren lid van een gilde, en hoe groot was de werkgelegenheid die door de gildenleden werd gecreëerd. Helaas zijn deze vragen niet met grote nauwkeurigheid te beantwoorden. De gegevens daarvoor ontbreken eenvoudig. Slechts voor een enkel gilde zijn delen van meesterboeken bewaard gebleven, waarin werd opgetekend welke vrijmeesters in het gilde waren 'ingekomen'. Die informatie is echter niet goed bruikbaar, omdat wel werd opgetekend dat iemand lid werd, maar niet wanneer het lidmaatschap, bijvoorbeeld wegens overlijden, eindigde. Bovendien zijn de gegevens te fragmentarisch om er algemene conclusies aan te kunnen verbinden. Een beter bruikbare bron zijn de bewaard gebleven rekeningen van de diverse gilden. Hierin werden de opbrengsten van de jaarpenningen verantwoord. Soms gebeurde dat met vermelding van de contribuanten, meestal alleen met het totaalbedrag en vermelding van het aantal leden dat betaald had. Een enkele keer werd alleen de jaaropbrengst van de penningen vermeld, maar kon in andere bronnen de hoogte van het lidmaatschapsgeld worden gevonden. Een inventarisatie van al deze gegevens zijn de ledenbestanden van de gilden zoals weergegeven in de tabellen 4 t/m 8 (de ledenbestanden met vermelding van de bronnen zijn opgenomen in de bijlage 'Ledenbestand gilden').

Alhoewel slechts voor een beperkt aantal gilden de ledentallen over een reeks van jaren bekend zijn, kunnen bij nadere beschouwing toch wel een paar conclusies worden getrokken en kan een indruk van de omvang van de gilden worden gekregen. Op de eerste plaats zien we dat in Zierikzee het aantal leden in het timmerlieden-, het metselaars-, het kleermakers-, het bakkers-, en het chirurgijns-gilde tot het vierde kwartaal van de zeventiende eeuw licht opliep, vervolgens tot medio achttiende eeuw min of meer stabiel bleef om daarna tot het eind van de Republiek te dalen. Hetzelfde zien we in Goes bij de bakkers, de kleermakers de zakkendragers en de timmerlieden, zij het dat de stagnatie en daling daar enkele decennia later inzetten. Dat tijdsverschil kan worden verklaard uit het verschil in conjuncturele ontwikkelingen in beide steden. Voor zover bekend waren er in de zeventiende en achttiende eeuw noch in Goes, noch in Zierikzee bedrijfstakgewijze ontwikkelingen die afweken van het algemene conjunctuur-patroon van stijging, stabilisatie en daling. Dat betekent dat het geconstateerde ledenverloop waarschijnlijk in vergelijkbare mate ook bij de andere gilden plaatsvond.

⁴. Holthuis, *Frontierstad*, hoofdstuk 6.3.2.

Tabel 4 *Gildenleden Zierikzee*
(cursief het geschatte ledental)

	1600	1620	1640	1660	1680	1700	1720	1740	1760	1780	1796
Bakkers			46	45	41	52			40		35
Bierstekers							87	92			
Binnenschippers											18
Buitenschippers											79
Chirurgijns					12	12	7	7	9	8	5
Groenselgilde						150					271
Houtverkopers											21
Karrelieden								44	44	30	25
Kleermakers		36	46	46	42	29		21	23	16	20
Kramers										240	215
Kuipers			33	50							15
Lijndraaiers											17
Mandenmakers				5							18
Metselaars			34	33	22	27	27	17	15	12	14
Molenaars	15		21			28	23	28		10	12
Oude schoenmakers											6
Scheepstimmerlui											3
Schoenmakers											23
Smeden											23
Timmerlieden	23	43	43	40	30	36	25	27	26	24	13
Vissers							40	71			
Vleeshouwers											42
Wagenmakers				5							6
Wevers											42
Zilversmeden							15				5

Tabel 5 *Gildenleden Goes**
(cursief het geschatte ledental)

	1600	1630	1650	1680	1700	1730	1750	1770	1800
Bakkers	17	23			36	34	34		28
Bierdragers				60		52	71		
Brandewijnverkopers					40		38	38	47
Chirurgijns									
Droogscheerders	35								
Kleermakers	58			65	65	31	30	33	13
Kramers	24	40	56	82	115	122	180	158	102
Landlieden			13				X		
Schippers									36
Schoenmakers	45	67				45			
Smeden				31	32	29			
Timmerlieden	78	69	92	89	89	67	61	48	53
Vissers									
Vleeshouwers					14	13			
Wevers	7					14			
Zakkendragers	60	100		120		162	125		
Zoutzieders									

* De beschikbare bronnen in Goes noodzaakten tot afwijkende tijdsintervallen

Tabel 8 *gildenleden Tholen*

	1600	1620	1640	1660	1680	1700	1720	1740	1760	1780	1800
Arbeiders											
Bakkers			16	20	9	10			7	9	
Beenhouwers											5
Chirurgijns											
Drapeniers											
Kleermakers											
Kramers					73	104	80	75	65	56	59
Schippers		22	44	36	63	43	62		55		48
Schoenmakers											
Timmerlieden						20	19	23	18	20	
Tappers											

Alleen het kramersgilde van Goes en het groenselgilde in Zierikzee tonen een afwijkend verloop gedurende de zeventiende en achttiende eeuw. De ontwikkelingen in het ledenbestand van de gilden in Zeeland (stijging, stabilisatie en daling) komt overeen, met wat Lourens en Lucassen constateren voor de gildengroei in de rest van de Republiek en correleerde, zoals de auteurs stellen, ook in Zeeland, bijna volmaakt met de ontwikkeling van het inwonertal in de Zeeuwse steden.⁵

Op de tweede plaats kunnen, we voor wat betreft de omvang van de gilden, het volgende concluderen. Voor de gilden waarvan geen of vrijwel geen ledengegevens bekend zijn geldt, dat uit het simpele feit dat het gilde bestond, redelijkerwijs verwacht mag worden, dat er in ieder geval minimaal vijf personen lid waren. Bovendien is het zeer waarschijnlijk, dat er voor enkele gilden en met name die welke voorzagen in de voornaamste levensbehoeften, zoals het bakkers-, vleeshouwers, schoenmakers- en smedengilde, een relatie bestond tussen het aantal inwoners en het (minimum) aantal gildenbroeders. Voor de bakkers in Zwolle bijvoorbeeld, berekende Holthuis dat er minimaal twee en een halve bakker per duizend inwoners nodig waren.⁶

Als we de tabellen met die minimum aantallen leden voor de betreffende gilden aanvullen en we de cijfers uit de tabellen van Goes en Zierikzee extrapoleren en met elkaar vergelijken, dan kunnen we een beeld construeren van de omvang van de gilden. In de bijlage 'Geschat ledenbestand' wordt een nadere onderbouwing gegeven. Vanzelfsprekend geeft deze schatting slechts een globaal beeld, maar het biedt enig inzicht in het maatschappelijk belang van de gilden. Voor Goes was de omvang, rekening houdend met dubbelligidmaatschappen, tussen de vijf- en zeshonderd gildenleden. Voor Zierikzee is de schatting minder makkelijk te maken omdat van de kramers en de hoveniers meer uitgebreide gegevens ontbreken. Dat is vooral vervelend omdat die gilden relatief groot waren, mogelijk een afwijkend ledenverloop hadden en waarschijnlijk de nodige dubbelligidmaatschappen telden. Niettemin lijkt het, uit de beperkt beschikbare gegevens en vergelijkend met Goes, verantwoord om bij de gildenvomvang van ruim vijfhonderd leden nog tweehonderdvijftig kramers en hoveniers te tellen, wat de totale gildenvomvang in Zierikzee dan brengt op zeventhonderdvijftig tot achthonderd leden. Zijn de gegevens voor Zierikzee en Goes al beperkt, nog fragmentarischer zijn ze, zo blijkt uit de tabellen, van Vlissingen en vooral Veere. Niettemin geven de wél bekende cijfers in ieder geval geen aanleiding om te veronderstellen, dat de voor Zierikzee en Goes getrokken conclusies in Veere en Vlissingen geen opgeld kunnen doen. Deze veronderstelling wordt versterkt door het feit, dat daar waar wel gegevens bekend zijn over meerdere jaren, zoals bij de bakkers, arbeiders en timmerlieden in Vlissingen en het vierambachtgilde in Veere, een

⁵. Lourens en Lucassen, 'Oprichting ambachtsgilden', *Werelden van verschil*, 51-59.

⁶. Holthuis, *Frontierstad*, 174.

vergelijkbare ontwikkeling in de ledenbestanden is te zien. Een lichte groei tot de tweede helft van de zeventiende eeuw en daarna stabilisatie en daling. Dat betekent dat voor Veere en Vlissingen de totale gildenomvang op driehonderdvijftig tot vierhonderd, respectievelijk zes- tot zevenhonderd leden kan worden geschat. Voor Tholen komt het neer op honderd tot honderdvijftig.⁷

Een derde conclusie die we met behulp van de tabellen kunnen trekken betreft de werkgelegenheid. Kramers, bierstekers, zakkendragers, lijkenbidders, arbeiders, tappers en hoveniers, samen bijna de helft van het totale gildenledenbestand in een stad vormend, waren allemaal éénmans bedrijven. Van de ambachtelijke ondernemers zoals bakkers, timmerlieden, schoenmakers, kleermakers en dergelijke zijn alleen gegevens bekend over het aantal leerjongens. Toch kan hieruit wel iets worden afgeleid over de totale bedrijfsgrootte. Het is namelijk niet onwaarschijnlijk dat er een relatie bestond tussen het aantal leerjongens en het aantal knechten. De leerjongens waren goedkope krachten en bovendien potentiële vrijbazen. Het in dienst nemen van al te veel van die goedkope krachten, mogelijk een aantrekkelijke optie voor de baas, zou ongetwijfeld tot (grote) onrust leiden bij de knechten die zich in hun bestaan bedreigd zouden voelen.⁸ Aan de andere kant was er in een bedrijf met enkele knechten de mogelijkheid om een leerjongen de knechten te laten helpen en ervaring op te laten doen. En aangezien er vrijwel geen voorbeelden zijn van vrijbazen die meer dan twee tot hooguit drie leerlingen tegelijk in dienst hadden, lijkt het niet onwaarschijnlijk dat het maximale aantal knechten per bedrijf niet ver boven de tien zal hebben gelegen. Dat vermoeden wordt versterkt door een bewaard gebleven registratie van knechten en leerlingen van timmerliedenbazen uit 1750 in Zierikzee. Toen werd namelijk door het timmerliedengilde een besluit genomen om alle leerlingen en knechten voortaan te melden bij de deken.⁹ De eerste opgave vermeldde inderdaad slechts één baas met tien medewerkers, de overige 21 bazen gaven niet meer dan een tot vijf man op. En dat betrof dan een ambacht waar wat grotere bedrijven nog het meest waarschijnlijk waren. In het vierambachtsgilde in Veere gaven de eenentwintig leden in 1700 op, dat ze bij elkaar 26 knechten hadden en de kuipers hadden tezamen gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw niet meer dan twee tot vijf knechten. Bij de molenaars in Zierikzee wordt in de rekeningen van het gilde over de jaren 1730, 1752, 1770 en 1793 melding gemaakt van totaal twee tot vier leerjongens of knechten bij negen tot twaalf vrijbazen.¹⁰ Gemiddeld had een ambachtelijke bedrijf, de eenmansbedrijven uitgezonderd, dus hooguit een tot twee werknemers in dienst.

Dat alles in aanmerking nemend zouden in Zierikzee, voorzichtig geschat en rekening houdend met tenminste drie tot vierhonderd éénmans bedrijfjes, de circa achthonderd gildenleden werkgelegenheid verschaft hebben aan twaalf- tot zestienhonderd personen. Natuurlijk waren dat lang niet allemaal gezinshoofden. Vooral onder de knechten en leerlingen zullen veel jongeren gezeten hebben. Maar het lijkt niet onverantwoord om te stellen dat onder die twaalf- tot zestienhonderd man, er tenminste duizend gezinshoofden (het grootste deel van de bazen en een derde van de knechts) waren. In Goes verschaften de ruim vijfhonderd gildenleden, rekening houdend met ongeveer driehonderd eenmansbedrijven, werkgelegenheid aan circa achthonderd personen, waaronder een kleine zeshonderd gezinshoofden. Voor Veere en Vlissingen kan het aantal personen, naar analogie van Goes en Zierikzee worden geschat op respectievelijk vijf- en twaalfhonderd, waarvan er ongeveer vier- respectievelijk achthonderd gezinshoofd waren.

Dit betekent dat, in de Zeeuwse steden, bijna veertig procent van de gezinshoofden lid was van een gilde en dat bijna vijftig procent van alle gezinshoofden werkte als zelfstandig

⁷ Voor een verantwoording van de schatting zie de bijlage 'Geschat ledenbestand'.

⁸ Kaplan, *The bakers of Paris*, 201; vgl Van Deursen, *Mensen van klein vermogen*, 21.

⁹ GASD gilden inv nr 77.

¹⁰ Over de beperking van het aantal knechten, zie ook Van Dillen, *Rijkdom*, 300; Van Eeghen, *Gilden*, 47.

gildenlid of als knecht bij een gildenlid.¹¹ Dat waren hoge percentages als we die vergelijken met bijvoorbeeld een stad als Den Bosch waar slechts een kwart van de gezinshoofden lid was van een gilde.¹² Dit verschil zou een mogelijke indicatie kunnen zijn van het ontbreken in Zeeland van een commercieel-kapitalistische nijverheid. Later zal nog blijken of deze veronderstelling juist is.

Een vierde conclusie is dat, in overeenstemming met wat Lucassen en Lourens suggereren, in de achttiende eeuw in Zeeland het aantal ambachtsgilden niet noemenswaard werd uitgebreid.¹³ Vrijwel alle gilden die eind achttiende eeuw werden afgeschaft, bestonden twee eeuwen daarvoor ook reeds. De enige bewegingen die er in die periode waren, betroffen het samengaan van ambachten in één gilde of juist de afsplitsing van een ambacht uit een gilde.

2. Sociaal profiel

Nu de aard en omvang van de gilden is geschetst, moeten we, om een meer volledig beeld van het belang van de gilden te krijgen, nog kijken naar de welstandsverdeling van de gildenleden ten opzichte van de rest van de bevolking. We zagen eerder, dat van de totale bevolking ongeveer vijf procent tot het patriciaat en gezeten burgerij behoorde; de helft tot de middengroep, de burgers, die voor het grootste deel bestond uit gildenleden en de rest tot de ingezetenen, het grauw, waarvan ongeveer een vijfde tot de bedeeden hoorde. Om de welstandsverdeling te meten, lenen zich twee bronnen bij uitstek, de kohieren van de heffing van het hoofd- of familiegeld en die van de honderdste penning. De eerste belasting werd geheven bij de gezinshoofden op inkomen of vermogen, de tweede bij de eigenaars van de op waarde geschatte (woon)huizen. De belastingen werden op naam geheven en zijn alleen in Goes over een reeks van jaren bewaard gebleven. Om inzicht te krijgen in de inkomens of vermogens van gildenleden, of op hun huizenbezit, moeten de kohieren vergeleken worden met de ledenbestanden van de gilden. Bovendien zou die vergelijking in enig jaar met meerdere gildenbestanden moeten worden gemaakt, om inzicht te krijgen in de welstand van gildenleden in het algemeen. Om tenslotte een eventuele ontwikkeling te kunnen waarnemen in de welstand, zouden de vergelijkingen in meerdere jaren met dezelfde gilden moeten worden gemaakt. Dat bleek mogelijk voor de heffing van het familiegeld bij een viertal gilden in Goes, namelijk die van de kramers, de kleermakers, de vleeshouwers en de smeden en wel over de jaren 1721, 1760 en 1784. In de bijlage 'heffing familiegeld' zijn de aantallen en percentages van de aangeslagen leden van de vier gilden en die van de totale bevolking weergegeven per categorie of klasse.

In onderstaand schema is de situatie in 1760 weergegeven. We zien dat bijna de helft (45,3%) van de gezinshoofden in Goes werd aangeslagen. Bij de gildenleden was dit, voor wat betreft de kramers en de kleermakers, beduidend minder en bij de vleeshouwers en smeden aanzienlijk meer. Hierbij moet wel direct een kanttekening worden gemaakt. Slechts enkele gilden konden onderzocht worden en het is de vraag of zij kwantitatief, maar vooral kwalitatief voldoende representatief waren. Het kleermakersgilde bijvoorbeeld lag ook in andere jaren beduidend beneden het gemiddelde van de vier onderzochte gilden. Bovendien was het absolute aantal aangeslagen vleeshouwers, smeden en kleermakers van dien aard, dat een enkele aanslag meer of minder tot grote verschuivingen zou leiden.

¹¹. Zierikzee had ongeveer negenduizend, Goes en Veere ongeveer vierduizend, Vlissingen achtduizend en Tholen tweeduizend inwoners. Bij een gezinsgrootte van 4 tot 5 personen komt dat neer op resp. 2200, 900, 2000 en 200 gezinshoofden.

¹². Prak, *Republikeinse veelheid*, 91.

¹³. Lucassen en Lourens, 'Oprichting en ontwikkeling ambachtsgilden', 57.

Tabel 9 *Verdeling van de leden van enkele gilden over de heffingsklassen van het familiegeld*
Goes 1760 (cursief is percentage)

	klassen	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18
Kramers		40	7	3	21	8	6	1				
		<i>45,9</i>	<i>8</i>	<i>3,4</i>	<i>24,1</i>	<i>9,2</i>	<i>6,9</i>	<i>1,1</i>				
Kleermakers		7	3	0	1	1						
		<i>60</i>	<i>20</i>	<i>0</i>	<i>10</i>	<i>10</i>						
Vleeshouwers		4	1	0	4	3						
		<i>33</i>	<i>8,3</i>	<i>0</i>	<i>33</i>	<i>25</i>						
Smeden		4	3	1	5	3						
		<i>25</i>	<i>18</i>	<i>6</i>	<i>31</i>	<i>18</i>						
Stad Goes		158	67	18	73	34	24	9	11	4	6	1
		<i>38,7</i>	<i>16,4</i>	<i>4,4</i>	<i>17,9</i>	<i>8,3</i>	<i>5,8</i>	<i>2,2</i>	<i>2,7</i>	<i>0,9</i>	<i>1,4</i>	<i>0,2</i>

Kramersgilde	205 leden, waarvan 68 (33%) aangeslagen
Kleermakersgilde	33 „ „ 12 (36%) „
Smedengilde	28 „ „ 16 (57%) „
Vleeshouwersgilde	16 „ 12 (75%) „
stad Goes	900 gezinshoofden waarvan 408 (45,3%) aangeslagen

Bron: GAG stad inv nr 4671

Voorzichtigheid bij de beoordeling van de percentages is dus geboden, maar alles wijst er op dat toch niet veel meer dan de helft van de gildenleden voor het familiegeld werd aangeslagen. Voor een deel zou dat verklaard kunnen worden door de omstandigheid dat niet alle gildenleden ook gezinshoofd waren. Het is echter onwaarschijnlijk dat dit zo'n groot percentage van het gildenbestand zou betreffen. Er moet dus nog een andere oorzaak zijn. De enig denkbare reden is, dat een niet onbelangrijk deel van de gildenbroeders onder de uitzonderingsbepaling van de belastingregeling viel. Bij de vaststelling van de onderscheiden klassen werd namelijk bepaald, dat iedereen (alle gezinshoofden) werd aangeslagen 'met uitzondering van armen en zij die armelijk leefden van eigen werk of arbeid'.¹⁴ Dat zou betekenen dat, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Den Bosch de welstandsverdeling van de gildenleden zich niet bepaald gunstig verhiel tot die van de stad als geheel.¹⁵ Kijken we naar de verdeling in klassen, dan zien we dat in de laagste twee klassen het percentage van de kramers overeenkwam met het stadsgemiddelde, de vleeshouwers en smeden gunstig en de kleermakers ongunstig afstaken. Echter, het moet worden herhaald, door de geringe aantallen zijn de percentages onzeker. In de middenklassen 24, 25 en 26 zijn de gilden, met uitzondering van de kleermakers, beter vertegenwoordigd dan de burgers als totaal. De economische ontwikkelingen waren in Zeeland in de loop van de achttiende eeuw danig aan het verslechteren en de vraag rijst of de situatie in 1760 overeenkwam met eerdere en latere jaren. Om dat te verifiëren zijn dezelfde vergelijkingen gemaakt over 1721 en 1784.¹⁶ Jammer genoeg kon de volledige vergelijking slechts worden gemaakt voor de kramers en kleermakers, omdat het ledenbestand van de vleeshouwers in 1721, en de smeden in 1784 niet aanwezig was.

¹⁴. GAG stad inv nr 3953.

¹⁵. Voor Den Bosch zie Prak, *Republikeinse veelheid*, 92.

¹⁶. Zie bijlage 'Heffing Familiegeld Goes' 1721 en 1784.

Tabel 10 *Verdeling van de leden van enkele gilden over de heffingsklassen van het familiegeld*

Goes 1721 (cursief zijn de percentages)		15	14	13	12	11	10	9	8	7
Kramers		28	10	5	7	1				
		<i>54,9</i>	<i>19,6</i>	<i>9,8</i>	<i>13,7</i>	<i>1,9</i>				
Kleermakers		8	2	2	1					
		<i>61,5</i>	<i>15,4</i>	<i>15,4</i>	<i>7,6</i>					
Smeden		8	4	1	2					
		<i>50</i>	<i>25</i>	<i>6,2</i>	<i>12,5</i>					
Stad Goes		163	84	27	55	22	13	2	2	
		<i>44,2</i>	<i>22,8</i>	<i>7,3</i>	<i>14,7</i>	<i>5,9</i>	<i>3,5</i>	<i>0,5</i>	<i>0,5</i>	
	Kramersgilde	106 leden waarvan 51 (48%) is aangeslagen								
	Kleermakersgilde	37	„	„	13 (35%)	„	„			
	Smedengilde	25	„	„	15 (60%)	„	„			
	Goes	900 gezinshoofden waarvan 368 (40%) „								

Bron : GAG stad inv nr 4632

Tabel 11 *Verdeling van de leden van enkele gilden over de heffingsklassen van het familiegeld*

Goes 1784 (cursief is percentage)		Klassen 28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18
Kramers		16	16	8	9	3	2					
		<i>29,6</i>	<i>29,6</i>	<i>14,8</i>	<i>16,6</i>	<i>5,5</i>	<i>3,3</i>					
Kleermakers		3				1						
		<i>75</i>				<i>25</i>						
Vleeshouwers		1	2	1								
		<i>25</i>	<i>50</i>	<i>25</i>								
Stad Goes		93	41	29	31	23	25	13	8	1	3	1
		<i>34,9</i>	<i>15,1</i>	<i>10,7</i>	<i>11,4</i>	<i>8,5</i>	<i>9,2</i>	<i>4,7</i>	<i>2,9</i>	<i>0,4</i>	<i>1,2</i>	<i>0,4</i>
	Kramersgilde	146 leden waarvan 54 (36,9%) aangeslagen										
	Kleermakersgilde	24	„	„	4 (16,6%)	„						
	Vleeshouwersgilde	17	„	„	4 (25%)	„						
	stad Goes	900 gezinshoofden, waarvan 271 (30%) aangeslagen										

* In 1751 is de klassenindeling gewijzigd

De in 1721 vermelde klassen 8 t/m 15 komen overeen met de in 1760 en 1784

Vermelde klassen 21 t/m 28

Bron: GAG stad inv nr 4695

We zien nu dat in 1721 het percentage aangeslagen gildenleden hoger lag dan die van de stad. Alleen de kleermakers zaten er, een weinig, onder. Maar ook toen werd een flink aantal gildenleden niet aangeslagen. Onder de aangeslagen familiehoofden was het aandeel van de gilden in de laagste twee klassen bovengemiddeld, terwijl in de drie middenklassen de percentages elkaar niet veel ontliepen. Wat meer aangeslagen gildenleden en een wat ongunstiger verdeling over de klassen gaf een welstandsverdeling, die niet wezenlijk afweek van die in 1760. Dat was in 1784 anders. Toen werden er over de gehele lijn veel minder aanslagen opgelegd. Slechts 30% van de gezinshoofden ‘kwam in aanmerking’ voor een aanslag. Het percentage aangeslagen gildenleden lag daar, met uitzondering van de kramers, zelfs nog onder. In de verdeling over de klassen zien we dat alle drie de gilden voor het grootste deel in de laagste klassen zaten. De welstandsverdeling van de gildenleden verhiel zich in dat jaar ongunstig tot die van de stad.

De andere bron om de welstand te meten was die van de belasting op onroerend goed, de honderdste penning. De inschatting van de welstandsverdeling van de gildenleden op basis van de geschatte waarde van hun huizen, was alleen mogelijk voor het jaar 1760 en dan nog voor slechts enkele gilden. Bovendien, en dat maakt de inschatting nog onnauwkeuriger, werden de belastingen geheven per pand. Het kwam dus voor dat er meerdere heffingen waren op één naam. Dat kon betekenen dat er meerdere inwoners met dezelfde naam waren. Het kon ook betekenen, dat op die naam meerdere woonhuizen stonden, of dat er sprake was van heffingen op woonhuis, werkplaats en goederenloods. Om de heffingen te kunnen vergelijken, zijn ze ingedeeld in heffingen per pond Vlaams. In de tabel zijn de vier gilden per categorie vergeleken met het totaal aantal heffingen.

Tabel 12 *Heffing honderdste penning Goes 1760*

Categorie	Aanslag £ Vlaams	stad		Kramers		Kleermakers		Smeden		Vleeshouwers	
		aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
0	0—1	265	29	22	20,1	1	7,1	3	13,6	1	16,6
1	1—2	281	30,1	33	30,2	5	35,7	2	9	1	16,6
2	2—3	173	18,9	23	22,4	5	35,7	5	22,7	1	16,6
3	3-4	104	11,4	22	21,1	3	21,4	9	40,9	1	16,6
4	4—5	42	4,6		3,6			1	4,5	1	16,6
5	5—6	20	2,2		1			1	4,5	1	16,6
6	6—7	13	1,4		2			1	4,5		
7	7—8	7	0,7		2						
8	8—9	2	0,2		0						
9	9—10	2	0,2								
10	10—11	0	0								
11	11—12	1	0,1								
12	12—13	2	0,2								
13	13—14	1	0,1								

Bron: GAG stad inv nr 4202

Kijken we naar de twee laagste categorieën, de goedkoopste woningen, dan zien we dat de kramers en kleermakers gunstig, de smeden en vleeshouwers zeer gunstig afstaken bij de cijfers over de gehele stad. Vergelijken we de laagste drie categorieën, dan zien we dat de percentages bij de kramers en de kleermakers vrijwel geheel overeenkwamen met die van de stad als geheel. De smeden en vleeshouwers staken opnieuw gunstig af. De vertegenwoordiging van gildenleden in de klasse 2 t/m 4 was voor alle vier de gilden hoger dan van de stad. Met andere woorden, er van uitgaande dat de onderzochte gilden in zekere mate representatief waren voor alle gilden, kan op basis van de heffing honderdste penning op panden worden vastgesteld, dat de gilden in 1760 vooral de middengroepen organiseerden. De bevindingen over de welstandsverdeling op basis van de familiegeldheffing in datzelfde jaar, lijken hiermee in overeenstemming te zijn.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat de Zeeuwse gilden een groot deel van de economische bedrijvigheid in de steden organiseerden en dat de helft van de bevolking in die bedrijvigheid een boterham verdiende. Zowel uit de heffing van het familiegeld, als uit de waarde van de woningen die in het bezit waren van gildenleden blijkt, dat tot aan het midden van de achttiende eeuw de gilden nog de meer welvarende middengroep organiseerden. Als het streven van de gilden al was om te zorgen voor een redelijk bestaan voor de leden, dan lijkt die missie, in ieder geval tot de laatste decennia van de achttiende eeuw te zijn geslaagd. In de tweede helft van de achttiende eeuw bevonden de gildenleden zich vooral aan de onderkant van de middengroep. Hun welstandsverdeling stak toen in ieder geval niet meer gunstig af bij het stadsgemiddelde.

V De legitimatie van de gilden

Dat van nu voortaan niemant binnen deser stede voorschreven ende vrijheit van dien en sal moghen 't ambacht van timmeren excerceren als vrijmeester 't zij in aangenomen werck ofte dachgelt hij en zij alvooren poorter der voorschreven stede ende ontfanghen voor vrijmeester int voorschreven ambacht op de boete van(...).¹

Dergelijke bepalingen komen in bijna alle gildenbrieven voor en vormden, zo wordt in de literatuur wel aangenomen, in feite de basis voor de positie die de gilden op de markt innamen of minstens wilden innemen. Of zoals Lucassen en Lourens het formuleerden, zij waren de grondslag voor de publiekrechtelijke organisatie van beroepsgenoten met de bevoegdheid om de toegang en de wijze van uitoefening van het vak te bepalen.² Zo'n algemeen voorkomende bepaling in de gildenbrieven duidde er in ieder geval op, dat het economisch aspect van de gilden een belangrijke rol speelde.³ Met verwijzing naar deze bepalingen konden de gilden hun rechten in de desbetreffende marktsector opeisen. Of de gilden ook de bedoeling hadden een exclusief recht te vestigen en in hoeverre zij met gebruikmaking van die bepalingen dat recht ook nastreefden, valt nog te bezien. Wel kan op grond van de bovenstaande tekst worden vastgesteld dat het recht in zichzelf beperkt was. Zo gold het alleen maar voor een vaak nauw omschreven soort werk, timmerwerk bijvoorbeeld, en voor een beperkt gebied, de stad. En zelfs die twee beperkingen begrepsden het recht nog niet geheel. Ook al betrof het timmerwerk binnen de stad, dan nog was de activiteit niet per definitie het exclusieve domein van de gilden.⁴

Voor we ons dus gaan bezighouden met de positie van de gildenleden op de markt, zullen we eerst moeten nagaan op grond waarvan het bestaan van de gilden was of werd gelegitimeerd en wat de legitimatie was van de uitoefening van hun (markt)functie.

1. De rechtvaardiging van het bestaan

Voor de burgers in de vroeg-moderne tijd waren de gilden een vanzelfsprekend bestanddeel van de corporatieve samenleving in de steden. De gildentraditie was een feit. Dat die traditie bestond werd door verschillende historici, zoals Black, Schilling, Bickle en anderen onderschreven, maar geen van hen slaagde er in een sluitende theoretische rechtvaardiging daarvoor te geven.⁵ De traditie bestond vooral in de praktijk en om de opvattingen van de burgers terzake te leren kennen, zullen we moeten kijken naar hoe zij hun problemen aanpakten en welke rechtvaardigingen zij voor hun optreden gaven. Een neerslag van die opvattingen zou te vinden moeten zijn in documenten, waarin de gilden hun handelwijzen wilden of moesten legitimeren. Verzoeken van de gilden aan het stadsbestuur lijken daartoe zeer geschikt. In enkele gilden zijn daarom de tussen 1600 en 1800 ingediende rekestten geïnventariseerd. In Zierikzee werden in genoemde periode door de bakkers, huistimmerlieden, kramers en molenaars 84 en door de schippers, chirurgijns en wevers nog

¹. GASD gilden inv nr 66. Soortgelijke bepalingen bij bijvoorbeeld het vleeshouwersgilde van Zierikzee uit 1643 (GASD gilden inv nr 252); het kramersgilde (GASD gilden inv nr 122); het sloopstimmerliedengilde (GASD gilden inv nr 225), de chirurgijns (GASD gilden 16), en het schippersgilde (GASD gilden inv nr 67); vgl een ordonnantie uit 1586 betreffende het smedengilde in de Zeeuwse Volksalmanak.

². Lourens en Lucassen, 'ambachtsgilden' 1994, 41.

³. Kleermakersgilde in Amsterdam (Panhuysen, *Maatwerk*, 71); Schilders in Den Bosch (Prak, *Republikeinse veelheid*, 93).

⁴. Prak, 'Ambachtsgilden vroeger en nu' *Neha* 1994 (50),13-14.

⁵. Literatuur hierover o.a. Black *Guilds and civil society*; Bickle 'Kommunalismus' in *Landgemeinde und Stadtgemeinde*; Schilling *Religion*.

eens 74 rekesten ingediend.⁶ In Goes kreeg de magistraat in diezelfde periode zo'n honderd verzoeken te verwerken.⁷ Een inventarisatie van rekesten ingediend bij de stadsbesturen van Vlissingen en Veere levert weinig en een volstrekt onvolledig beeld op. Enerzijds omdat slechts enkele rekesten in de gildenarchieven bewaard zijn gebleven. Anderzijds door het al eerder gememoreerde teloorgaan van de stadsarchieven, waardoor het onmogelijk is te bepalen hoeveel rekesten het stadsbestuur bereikten. De overige rekesten die bewaard zijn gebleven, zijn wel meegenomen.

Voor de beantwoording van de vraag of en hoe de gilden hun bestaan en handelwijze legitimeerden, zijn vooral de 'collectieve' rekesten van belang. Het gaat in deze inventarisatie dus om rekesten, die door de gildenbesturen namens de gildenbroeders werden ingediend. Daarnaast werden er nog talloze verzoeken door individuele gildenleden of groepen van gildenleden, winkeliers bijvoorbeeld, ingediend. Het aantal van dit soort (individuele) verzoeken was per gilde en in tijd sterk verschillend. Bij de kramers in Zierikzee werden er vooral veel rekesten ingediend door de winkeliers; bij de schippers vooral door beurtschippers in de achttiende eeuw en bij de bakkers werden vooral in de eerste helft van de achttiende eeuw veel individuele verzoeken ingediend. In Veere en vooral in Vlissingen werden over de hele linie zeer veel individuele rekesten ingediend, ook voor zaken die in de andere steden door de gilden werden behartigd. Een sprekend voorbeeld daarvan waren de aanvragen voor het gildenlidmaatschap. In Zierikzee en Goes was dit een zaak van en voor het gildenbestuur; in Vlissingen van de kandidaat die zelf het stadsbestuur moest verzoeken.

Echter ook van de collectieve rekesten zijn lang niet alle te gebruiken om de opvattingen van de indieners te achterhalen. Veel van de oorspronkelijke verzoeken zijn verloren gegaan en in de stadsresoluties staat meestal niet meer vermeld dan dat het betreffende verzoek is toe- of afgewezen. Bovendien betroffen veel van de rekesten puur technische aangelegenheden, zoals een verzoek om toestemming het intreegeld te mogen verhogen, het gewicht van het brood te mogen veranderen of de jaarpenningen te mogen bijstellen. Niettemin blijkt uit het beschikbare materiaal in ieder geval wel, dat in geen enkel rekest een uitvoerige of sluitende rechtvaardiging werd gegeven voor het bestaan van de gilden. Wat dat betreft was de situatie in de Zeeuwse steden niet anders dan in Amsterdam.⁸ Een andere vraag is of de gebezigde argumentatie en motivatie wél een vanzelfsprekendheid met betrekking tot de marktpositie lieten zien. In de bijlage 'Rekest' is de volledige tekst opgenomen van een verzoek uit 1744 van de huistimmerlieden uit Zierikzee. In dit verzoek vroeg het gildenbestuur aan het stadsbestuur de burgers te verbieden hun timmerwerk door vreemden van buiten de stad te laten maken. Gekozen is voor dit rekest, omdat hierin verschillende aspecten aan de orde komen, die direct te maken hebben met de legitimatie van de gilden. Hierbij kunnen we vormaspecten en inhoudelijke aspecten onderscheiden. Laten we met het vormaspect beginnen.

V o r m a s p e c t e n

Het overgrote deel van de verzoeken had, net als elders in de Republiek, betrekking op de positie van de gildenbroeder binnen de gilden en die van de gilden in de samenleving.⁹ Tot de eerste categorie behoorden onder andere de verzoeken met betrekking tot de toelating, de leertijd, de religie, het afleggen van de proef, enzovoorts. Tot de tweede categorie kunnen

⁶. Onderzocht zijn GASD stad Zierikzee inv nrs 1t/m 40, 41, 47, 49, 51, 60, 61, 62, 97, 93, 98, 99, 124, 125, 178, 179a, 184 en 197 en GASD gilden inv.nrs 19, 67 en 69.

⁷. In Goes zijn hiervoor onderzocht de stadsarchieven GAG stad inv nrs 10 t/m 48 en de gildenarchieven GAG gilden inv.nrs 2 t/m 6, 37 t/m 45 en 100 t/m 103.

⁸. Prak, 'Werelden van verschil', 295.

⁹. Ibidem, 297.

gerekend worden de verzoeken, die het werkerrein van de gilden en de problematiek van de buitenstaanders tot onderwerp hadden (zie bijlage 'De Verzoeken').

Kenmerkend was dat de rekesten een grote mate van uniformiteit hadden. Ze begonnen allemaal met het voorstellen van de aanbieders en het betonen van de verschuldigde eerbied aan de magistraat. En passant werd gewezen op het maatschappelijk belang van het gilde en de gildenbroeders. In het voorbeeld gebeurde dat met bewoordingen als 'met onderdanigheid te kennen geven' en 'gehoorzame burgers'. Vervolgens werd de probleemstelling gegeven, meestal met verwijzing naar de gildenbrief, een gegeven privilege of naar een van oudsher bestaande praktijk. Daaraan gekoppeld werd de omschrijving van het gevaar, meestal ruïnering van de beroepsgroep, dat zou ontstaan als het verzoek onverhoopt niet zou worden ingewilligd. In ons voorbeeld zou de bouw van een chocolademolen door buitenstaanders de ruïnering van het gilde tot gevolg hebben. Tenslotte het verzoek zelf dat, in het algemeen heel precies, soms letterlijk aangaf wat van het stadsbestuur werd verwacht. Dat was met name het geval als het verzoek de tekst van de gildenbrief betrof. Het verzoek kon dan wijziging of juist handhaving van de bestaande gildenbrief betreffen, maar in beide gevallen was de kracht van de argumentatie gelegen in de vaststelling, dat de onderlinge verhoudingen dienden te zijn gebaseerd op nauwkeurige, geschreven afspraken. Iets wat niet alleen de gilden, maar ook het stadsbestuur kennelijk wilde. Het aanpassen van de gildenbrief werd overigens in de meeste gevallen noodzakelijk door een wijziging van de werkzaamheden tengevolge van veranderde omstandigheden of door onduidelijkheid of teloorgang van de bestaande tekst. Er zijn geen voorbeelden gevonden van rekesten, die met een wijziging van de gildenbrief een verandering van de plaats van de gilden in de (corporatieve) samenleving beoogden.

Deze opbouw van de verzoeken werd niet alleen in Zeeland gebruikt, maar ook elders.¹⁰ Het paste in een corporatieve samenleving, waarin de instituties met elkaar communiceerden door middel van vaste procedures en formules.¹¹ Het gebruik van vaste formules op verschillende plaatsen over een periode van vele tientallen jaren, duidt op het bestaan van modellen, die de schrijvers van de rekesten tot voorbeeld strekten. Het wijst bovendien op de waarschijnlijkheid, dat het schrijven van de rekesten werd overgelaten aan 'deskundigen' of administratieve krachten, die de beschikking hadden over de modellen. Door gebruik te maken van die deskundigen konden bovendien, bij het opstellen van het rekest allerlei (juridische) spitsvondigheden ten volle worden benut.¹² Een goed voorbeeld daarvan was het beroep, dat de schoenmakers van Veere aantekenden bij de Staten van Zeeland tegen de afwijzing van hun rekest door het stadsbestuur. Alle argumenten van het stadsbestuur werden door of namens de schoenmakers vakkundig van tafel geveegd.¹³

De veronderstelling van het gebruik van deskundigen wordt gesteund door het feit, dat het handschrift waarin de teksten van de rekesten waren geschreven, vrijwel nooit overeenkwam met het handschrift van de ondertekenaars. In ons voorbeeld van de timmerlieden werd het rekest ingediend door de deken en ommeganggers van het gilde, maar (mede)ondertekend door 24 personen. Hieruit blijkt dat het bestuur van een gilde niet alleen namens de leden optrad, maar in sommige gevallen de leden ook raadpleegde.

De rekesten waren voor wat betreft de probleemstelling en motivering in het algemeen kort van stof, niet langer dan twee tot drie vellen geschreven tekst, maar er waren uitzonderingen. Het verzoek in 1752 van 26 leden van het huistimmerliedengilde aan het stadsbestuur om het lidmaatschap aan een katholieke patroon te weigeren, bevatte maar liefst tien pagina's ter adstructie.¹⁴ In Veere is een zeer uitvoerig rekest uit 1700 bewaard gebleven, dat eveneens

¹⁰. Ibidem, 297.

¹¹. Davids, 'Neringen, hallen en gilden', 55.

¹². Van Honacker, 'De politieke cultuur', 189.

¹³. ZA stadsarchief Veere inv nr 1955, rekest uit 1768 met beroepschrift uit 1770.

¹⁴. GASD gilden inv nr 67 huistimmerlieden.

handelde over de toelating van een lid, al ging het toen niet om een katholieke kandidaat.¹⁵ Bij de onderbouwing van een verzoek werd ook vaak verwezen naar de gildenbrief of naar een reeds jarenlang bestaande praktijk.

Bij verzoeken tot wijziging van de gildenbrief of de reglementen werd niet zelden aan het verzoek de volledige tekst van de wijziging toegevoegd, waarop het stadsbestuur alleen maar hoefde te besluiten conform het voorstel. Vooral bij wijziging of vaststelling van het werkkerrein in het kader van de concurrentie tussen verschillende gilden, werd in het verzoek zeer gedetailleerd aangegeven welke bevoegdheden werden verlangd.¹⁶ De afhandeling van de rekesten verliep volgens een vast patroon. Alle verzoeken, zowel de collectieve of gildenverzoeken, als die van individuele burgers werden alvorens een besluit werd genomen, voor advies ter hand gesteld aan de overdeken van het gilde en in geval van een conflict tussen twee gilden, aan de deken en ommegangangers van het andere gilde. Hieruit blijkt dat weliswaar het stadsbestuur de beslissingsbevoegde instantie was, doch dat de eigen verantwoordelijkheid van het gilde niet uit het oog werd verloren.

Vrijwel alle verzoeken werden gehonoreerd en bovendien gebeurde dat in de meeste gevallen op korte termijn. In ons voorbeeld werd het verzoek eerst om onbekende redenen weer ingetrokken en vervolgens na een paar dagen alsnog ingediend. De inwilliging van het verzoek kwam al op 16 april, twee maanden later dus. De snelheid van besluitvorming en het vrijwel altijd honoreren van het verzoek wijzen er op, dat het stadsbestuur de eigen verantwoordelijkheid van de gilden erkende en waar mogelijk eerbiedigde. Tegelijkertijd is het zeer waarschijnlijk, dat vòòr een rekest werd ingediend, overleg over haalbaarheid en vraagstelling plaats had tussen indiener en stadsbestuur of overdeken. En niet alleen vooraf, ook nadat een rekest was ingediend, was er mondeling overleg. Dat laatste blijkt uit het feit, dat er soms na indiening van een verzoek (na intern beraad) een oplossing werd gevonden, zonder dat het stadsbestuur uitspraak hoefde te doen.¹⁷ De keerzijde van de eigen verantwoordelijkheid van de corporatieve organen was, dat het stadsbestuur terughoudend was bij het instemmen met verzoeken, die een meer structureel onderwerp hadden. De molenaars in Zierikzee hadden in 1666 octrooi gekregen om acht molens te stichten. Na 1675 ging het echter snel slechter in de landbouw en al in 1725 stelden de molenaars vast, dat er geen droog brood meer viel te verdienen. Zij verzochten het stadsbestuur dan ook om toestemming het aantal molens terug te brengen tot zes en in de nabije toekomst, als het slecht bleef gaan, tot vier molens. Het stadsbestuur ging akkoord met de directe ontmanteling van twee molens. De beslissing over de volgende twee wilde ze pas nemen na een nieuw verzoek te zijner tijd.¹⁸ Ook in de kwestie met betrekking tot toelating van een katholieke patroon, zoals hierboven al gememoreerd, voelde het stadsbestuur er niets voor zich uit te laten over de aangevoerde problematiek van gelijke rechten voor burgers versus de positie van de heersende kerk. Een uitspraak daarover zou het gildenbestuur een beleidsinstrument in handen geven bij eventueel toekomstige gevallen. Verzoeken om ad hoc maatregelen konden worden gehonoreerd, maar beleidsaangelegenheden waren en bleven de verantwoordelijkheid van het stadsbestuur.

Tenslotte werd aan het eind van het verzoek bij de vaststelling van de sancties voorgesteld een deel van de boetes aan de armen te besteden. Dat was weliswaar gebruikelijk en

¹⁵. ZA stadsarchief Veere inv nr 1904.

¹⁶. Voorbeelden zijn de rekesten van het St. Lucasgilde van 1705 en 1734 ((GASD, gilden inv nr 67); van de kramers in Zierikzee van 10/10 1756 (GASD gilden inv nr 122) ; van de kramers in Vlissingen (GAV gilden inv nr 39) en van de huistimmerlieden in Vlissingen (GAV gilden inv nr 97).

¹⁷. Een conflict in 1734 tussen schrijnwerkers en huistimmerlieden werd opgelost met een overeenkomst tussen partijen. GASD, gilden inv nr 67, rekest 16/11/1734.

¹⁸. GASD gilden inv nr 166, rekest 1725.

ongetwijfeld lagen ideële motieven hieraan ten grondslag, maar paste het ook in het beklemtonen van de onmisbaarheid van de gildenstructuur.

Inhoudelijke aspecten

Naast de vorm, afhandeling, ondertekening en dergelijke zijn het vooral de inhoudelijke aspecten, die ons meer kunnen vertellen over de achtergronden en intenties van de verzoekers. Van de eerder genoemde geïnventariseerde rekestten, zijn er een vijftigtal nader op inhoud bestudeerd en geanalyseerd. Dat aantal is gespreid over de periode 1650-1787, over de verschillende categorieën van gilden en over de ‘actieve en minder actieve rekwestranten’ en mag dus voldoende representatief worden geacht voor alle ambachtelijke sectoren.¹⁹ Hierbij moet worden bedacht, dat de gildenbesturen de verzoeken in het algemeen indienden namens de leden en dus namens het hele ambacht. Uitzonderingen daarop waren de gevallen waarin er conflicten bestonden tussen de gildenbroeders onderling. In 1692 bijvoorbeeld, dienden de deken en ommegangsters van het schippersgilde een verzoek in om vervoerswerkzaamheden, die waren uitgevoerd door enkele gildenbroeders die daartoe niet gerechtigd waren, te verbieden. Een soortgelijk geval deed zich voor, toen de bakkers in Vlissingen verzochten het bakken van spintbrood aan enkele gildenbroeders te verbieden.²⁰ Er was kennelijk sprake van een kleine minderheid, die zich niet aan de gildenreglementen hield. Maar meestal werden bij conflictsituaties tussen leden onderling de verzoeken ingediend door enkele leden en niet door het bestuur, zoals begin achttiende eeuw, toen de beurtvaart sterk toenam en er herhaaldelijk moeilijkheden ontstonden tussen vaste beurtschippers en vrije particuliere schippers. Het stadsbestuur van Zierikzee had voor de vaart op verschillende steden zoals Amsterdam, Rotterdam en Middelburg vaste schippers aangesteld. Dit tot ergernis van de particuliere schippers. Toen de beurtschippers dan ook een verzoek indienden om hun positie verder te verstevigen, verzochten de vrije schippers het stadsbestuur dat verzoek niet te honoreren. Naar hun mening klaagden de beurtschippers ‘ten onregte nog niet genoeg gefavoriseerd te zijn’. Desondanks nam het stadsbestuur een beslissing ten gunste van de beurtschippers. Dergelijke situaties deden zich vooral voor in gilden waarin twee of meer beroepsgroepen verenigd waren, die op hetzelfde gebied werkzaamheden uitoefenden.²¹ Het merendeel van de verzoeken betrof, zoals eerder gemeld, technische problemen en bood geen inzicht in de traditie van denken en doen van de gilden. Echter ook de rekestten met meer beleidsmatige zaken als concurrentie en bedreiging door buitenstaanders, waren gericht op inwilliging van een concreet verzoek. Er was daarbij weinig reden om het verzoek te laten voorafgaan door een algemeen betoog over nut en noodzaak of legitimiteit van de gilden. Willen we een beeld krijgen van de gildentraditie dan zullen we niet zozeer moeten kijken naar wát er werd gevraagd, maar hoe de vraag werd omkleed, welke argumenten werden gebruikt en waarom juist die argumenten. Een beeld op basis van fragmenten, woordkeus, zinswendingen en toonzetting. De aspecten die in de gildenrekestten in het bijzonder naar voren kwamen, waren het poorterschap met de daarbij behorende rechten en plichten, de kwaliteit van zowel de producten als het vakmanschap, de sociale betekenis van de gilden voor de leden en de stad met al haar burgers, de positie van de ingezetenen versus die van de buitenstaanders en tenslotte de concurrentie tussen de gildenbroeders onderling. Deze twee laatste aspecten, buitenstaanders en concurrenten, vormden meestal het onderwerp van het rekest en zullen apart worden behandeld.

¹⁹. Bestudeerd zijn rekestten van de gilden van chirurgijnen, huistimmerlieden, molenaars, kramers en metselaars.

²⁰. GASD, gilden inv nr 191; GAV gilden inv nr 4.

²¹. Voorbeelden zijn o.a. de schippers van Vlissingen (GAV gilden inv nr 112); de timmerlieden in Veere (ZA,

Op de eerste plaats begonnen de deken en ommegangsters hun rekest herhaaldelijk met een uitdrukkelijke verwijzing naar het poorterschap en goed burgerschap van de gildenleden. Het bestuur van het gilde kon die verwijzing doen, omdat het poorterschap één van de lidmaatschapseisen van elk gilde was. Maar het bestuur verwees ook nadrukkelijk naar dat poorterschap om te benadrukken dat zij sprak namens een gewaardeerde groep burgers die, zoals in ons voorbeeld, onder bescherming van het stadsbestuur stond. Toen het bestuur van het huistimmerliedengilde in 1744 het verzoek deed het gildenreglement onverkort te handhaven, wees zij daarbij uitdrukkelijk op het belang van haar leden die als goede en gehoorzame burgers al zoveel kosten hadden gemaakt, zo gedienschtig waren en altijd hun belasting betaalden.²² In 1752 ging dat gildenbestuur nog een stapje verder. Om een katholiek ambachtsman uit het gilde te weren, voerde het bestuur aan dat die roomsen telkens ruzie zochten bij de jaarlijkse gildenmaaltijd en dat het rustige en vredige leven van thans wel eens kon ontaarden in haat en ongehoorzaamheid.²³

Ook individuele verzoekers gebruikten het goed burgerschap om hun verzoek kracht bij te zetten. Een voorbeeld daarvan was het verzoek van enkele timmerlieden, die onder meer aanvoerden 'het is ons een eer met volwaardigheid te obidieeren aan de zeer gerespecteerde ordres van de wettige overheden'. Bij hoge uitzondering werd van de eis van het poorterschap afgeweken, mits er een geldelijke compensatie tegenover stond. Zo eiste het St. Lucasgilde uit Middelburg in 1675 dat niet-geboren poorters geen lid van het gilde mochten worden, tenzij 'hij betaele voor zijn incoomen en vrij weren honderd gulden'.²⁴ Overigens kon het poorterschap ook het gilde worden tegengeworpen. In antwoord op het hierboven genoemde verzoek van het huistimmerliedengilde claimde de katholieke Pieters, dat hij als poorter alle rechten en plichten had en dus ook lid moest kunnen worden van het gilde. Het veelvuldig beroep door de gildenbesturen op het poorterschap wijst er op, dat het een effectief argument was en dat men op z'n minst veronderstelde, dat de stadsbesturen aan dat poorterschap (grote) waarde hechtten. De gilden stelden in feite corporaties te zijn van eerlijke, gehoorzame, plichtsgetrouwe en belastingbetalende burgers, waarmee het stadsbestuur zich verzekerd wist van een betrouwbaar collectief dat de wettige overheid respecteerde. Of de gilden zelf ook zoveel waarde hechtten aan dat goede burgerschap is nog maar de vraag. In ieder geval konden, onder bepaalde omstandigheden, andere zaken nóg belangrijker zijn. In tijden van schaarste waren ze bijvoorbeeld niet te beroerd ook niet-poorters in hun gelederen op te nemen en gelet op de diverse besluiten en ordonnanties, gebeurde dat ook niet bij uitzondering.²⁵

Op twee manieren kwam hier het corporatieve karakter van de samenleving tot uiting. Enerzijds traden de gilden op als collectief, als institutie binnen de stedelijke gemeenschap. Anderzijds manifesteerden de gildenleden zich uitdrukkelijk als poorters van de stad en niet als burgers van het land. Met de gehoorzame en plichtsgetrouwe leden droegen de gilden dus bij aan de orde en rust binnen de stad. Maar dat was niet de enige verdienste waarop zij zich beriepen. Ook, en dat was een tweede ijzer in het vuur, werd uitdrukkelijk gewezen op het vakmanschap en de kwaliteit van de goederen en diensten, die de gildenbroeders leverden en door de gilden werden gegarandeerd. Het leveren van kwaliteit was niet alleen een belang van de individuele ondernemer, maar ook voor de gilden als corporatie. Voor een goede kwaliteit kon een goede prijs worden bedongen, waardoor een ordentelijk bestaan werd gewaarborgd voor een flink aantal burgers. Dat laatste was ook voor het stadsbestuur van grote betekenis. Niet alleen uit fiscaal oogpunt, maar ook als waarborg voor rust en orde. Opmerkelijk is

²². GASD gilden inv nr 67.

²³. Ibidem.

²⁴. Ibidem, rekest uit 1675.

²⁵. Zie bijvoorbeeld Veere 1765 (ZA stadsarchief Veere, inv nr 1347); Goes: ordonnantie uit 1760 (GAG gilden inv nr 22); resolutie 1676 (GAG gilden inv nr 37); Zierikzee: ordonnantie uit 1766 (GASD gilden inv nr 69).

echter, dat het kwaliteitsargument in de rekesten nooit in die context werd gebruikt. Een enkele keer kwamen prijs en kwaliteit in een rekest gelijktijdig aan de orde, maar dan waren ze onderwerp van het verzoek en geen argument. Voorbeelden daarvan waren diverse bakkersrekestes, waarin verzocht werd de relatie gewicht/kwaliteit versus prijs, zoals vastgelegd in de broodpas te wijzigen, of het verzoek van de timmerlieden in Zierikzee hun octrooi op het maken van klompen te vernieuwen.²⁶ Het stadsbestuur besloot dat verzoek te honoreren, mits prijs en kwaliteit vergelijkbaar zouden zijn met die in andere steden.²⁷ Het kwaliteitsargument werd ook nog op een andere manier gebruikt, namelijk om te benadrukken, dat er niet alleen kwaliteit werd geboden, maar ook en vooral dat de consument daar op kon rekenen. Een betrouwbaarheidsaspect dus. In tegenstelling tot de buitenstaanders, die telkens maar kort in de stad waren, voorzagen de gildenleden in een continu aanbod. In 1744 werden de sulfermakers in het kramersgilde in Goes opgenomen met als uitdrukkelijk argument, dat op die manier de verkoop verzekerd werd.²⁸ Zelfs het tijdelijk sluiten van de winkel werd in Zierikzee in 1785 niet toegestaan.²⁹ Maar ook indirect zijn er voorbeelden van verzekerde levering, die alleen bij gildenleden te verkrijgen was. Zo werd in 1656 in Zierikzee door het timmerliedengilde vastgesteld, dat voortaan niet meer gewerkt mocht worden voor consumenten, die bij andere gildenbroeders nog in het krijt stonden en in 1684 mochten de bakkers in Goes niet meer bakken voor 'nog schuldige' klanten.³⁰ De stadsinwoners konden dus bij de gildenleden op krediet kopen. De verwijzing in rekestes naar dit aspect leek overigens in een enkel geval meer op een wanhoopskreet dan op het benadrukken van een sterke zijde. Dat was in ieder geval zo bij de schoenmakers uit Veere in het al eerder genoemde rekest uit 1768. Ter wering van vreemden voerden zij aan dat zij, gildenleden in tegenstelling tot vreemden 'ook al op krediet moesten leveren'.³¹

Het argument van kwaliteit werd ook gebruikt om het onderscheid met buitenstaanders, die in de ogen van de gilden per definitie kwalitatief mindere waren aanboden, te beklemtonen. De huistimmerlieden wezen er in 1744 op, dat door timmerlieden van buiten de stad niet eens een bestek voor de bouw van een chocolademolen was ingediend, hetgeen 'onder alle behoorlijke reverentie nogtans behoorde te geschieden'. Het groenselgilde verzocht in 1679 aan het stadsbestuur van Zierikzee, om alle fruit dat van buiten de stad kwam te mogen visiteren, omdat er zoveel rottig fruit werd aangevoerd.³² De kramers uit Goes wezen op het risico van schade door frauduleus wege van goederen als niet bij de eigen kramers, maar bij damlopers, leurders of ventjagers werd gekocht.³³

De gilden wilden dus gezien worden als organisaties van brave burgers, die als producenten en leveranciers van goederen en diensten kwaliteit en continuïteit garandeerden. Kramers, die geen opleiding hadden en geen proef aflegden, maar zich niettemin beriepen op hun status van kwaliteitsleveranciers, maakten in feite gebruik van dat imago van de gilden.

Tallose rekestes tenslotte, werden ondersteund met argumenten, die wezen op de financiële nood van de gilden, de gildenbroeders en hun gezinnen en het gevaar van een verder afglijden in armoede. In een rekest uit 1771 voerde het bestuur van het chirurgijnsgilde in Zierikzee als bezwaar tegen toelating van Gijsbert de Witt aan, dat de andere gildenleden dan niets meer te doen zouden hebben en dat dat zou leiden tot ruïnering van het gilde. Het was, aldus het gildenbestuur, beter één man te weren dan negen burgers met hun families brodeloos te

²⁶. GAG gilden inv nrs 2, 5, 6,12; GASD stad Zierikzee inv nr 27; ZA stadsarchief Veere inv nr 1910.

²⁷. GASD gilden inv nr 100.

²⁸. GAG stad inv nr 103 fol 199.

²⁹. GASD gilden inv nr 124.

³⁰. GASD stad Zierikzee inv nr 5; GAG stad inv nr 18.

³¹. ZA stadsarchief Veere inv nr 1955.

³². GASD gilden inv nr 50.

³³. GAG gilden inv nr 37.

maken.³⁴ De schoenmakers in Veere constateerden in 1687, dat de soldaten uit het garnizoen zelf hun schoenen repareerden en dat als niet werd ingegrepen ‘alle gildenbroeders ten gronde moeten gaen omdat door het voorschrevene het broot uijt haer mont wert genomen’.³⁵ Met te wijzen op het feit dat niet alleen de ondergang van de gildenbroeders en daarmee het gilde, maar zelfs van hele families dreigde, kreeg het argument extra gewicht. Immers door de ondergang van de gildenbroeders en hun gezinnen zou een grote groep burgers armlastig worden en zou de kans op onrust in de stad toenemen. In 1753 diende het huistimmerliedengilde uit Zierikzee een verzoek in om een katholiek patroon te mogen weigeren. Weliswaar werden vooral de gevaren van een (te) grote invloed van de katholieke religie naar voren gebracht, maar ontegenzeggelijk speelde angst voor concurrentie een belangrijke rol. Er konden toch al zoveel gildenbroeders het hoofd niet boven water houden, waardoor een aanslag op de publieke armenzorg dreigde.³⁶

Het argument van armoede en ruïnering van gilden werd pas gebruikt in de achttiende eeuw. Kennelijk werd de al in zeventiende ingezette economische achteruitgang toen ook voelbaar binnen de gilden, iets wat we al eerder constateerden bij de achteruitgang van het welstandsniveau binnen de gilden vanaf het midden van de achttiende eeuw. Een uitzondering hierop vormden de schippers van het St. Annagilde, die al eind zeventiende eeuw wezen op het gevaar van armoede. De voortdurende oorlogen na 1672 die juist deze beroepsgroep troffen waren hieraan ongetwijfeld debet. Het gebruik van het argument sloot dus aan op de realiteit. Maar ook hier gold wat eerder werd geconstateerd bij het burgerschap, dat de gilden met dit argument ook (en vooral) een gevoelige snaar bij de stadsbesturen wisten te raken. Of ze zelf zo overtuigd waren van de desastreuze gevolgen van die ene chirurgijn, die ene timmerman of de schoenverzolende soldaten wetem we niet.

Welke gevolgtrekkingen kunnen we nu maken uit de (soms dramatische) retoriek waarmee de rekestes werden opgetuigd. Een sluitend betoog met betrekking tot de legitimiteit van de gilden werd niet in de rekestes teruggevonden en dat was misschien ook niet te verwachten. Concrete vragen over een concreet probleem lenen zich nu eenmaal niet voor politieke theorieën op abstract niveau.

De belangrijkste conclusie is mijns inziens, dat de vanzelfsprekendheid van het bestaan van de gilden telkens opnieuw werd ‘bevestigd’, door met de gebruikte retoriek de corporatieve samenleving te benadrukken. Aan de ene kant werden de gilden geschetst als organisaties van nette, eerlijke betrouwbare burgers die voor de stad belangrijk, zo niet onontbeerlijk waren. Zij organiseerden de producenten en leveranciers van kwaliteitsgoederen en diensten, die bijdroegen aan de welvaart en de autonomie van de stad. Zij vormden met hun leden een gezagsgetrouw bolwerk tegenover de buitenstaanders en het gemene volk. De leden van hun organisaties vormden voor de stad een belangrijke en vaste bron van belastinginkomsten. Aan de andere kant werden de stadsbesturen bevestigd als corporaties, die in alle wijsheid en goedertierenheid de belangen van de stadsgemeenschap behartigden.

Een tweede conclusie is dat een simpel beroep van het gildenbestuur op de corporatieve entiteit van het gilde, op grond waarvan het verzoek zou moeten worden gehonoreerd, onvoldoende was. De gildenbesturen moesten elk verzoek legitimeren door te verwijzen naar een gildenbrief, een privilege of naar een van oudsher bestaande praktijk.

Een derde conclusie is dat ook bij zaken waarvan de gildenbesturen meenden dat het een recht van de gilden betrof, geen eisen werden gesteld aan het stadsbestuur, maar een verzoek

³⁴. GASD gilden inv nr 19.

³⁵. ZA stadsarchief Veere inv nr 1955; vgl de rekestes ingediend door de houtverkopers in 1720 en 1726 (GASD gilden inv nr 59); de boekweitmolenaars in 1759 (GASD gilden inv nr 166); de schilders in 1739 (GASD gilden inv nr 185); de schippers in 1673 en 1730 (GASD gilden inv nr 187); en de scheepstimmerlui in 1701 (GASD gilden inv nr 179).

³⁶. GASD gilden inv nr 69, memorie ter adstructie van het verzoek van het st. Jozefgilde, 1753.

werd gedaan. Door dat verzoek in nederigheid en met alle eerbied te doen en te appelleren aan de wijsheid van het stadsbestuur werd aangegeven dat het algemeen (stads)belang prevaleerde boven het groeps (gilden)belang. De kracht van de argumenten werd dan ook gezocht in het schetsen van de (rampzalige) gevolgen, die het niet honoreren van het verzoek zou hebben voor met name het stadsbestuur. Ruïnering van het gilde bracht onrust, armoede en daling van de welvaart, niet alleen voor de gildenleden maar ook voor de families en zelfs voor de hele stad.

Een vierde en laatste conclusie is dat door de rekesten vrijwel altijd in te willigen, de stadsbesturen demonstreerden slechts marginaal te toetsen. Op die manier werd de eigen verantwoordelijkheid van de gilden benadrukt. Dat hierdoor tevens de nodige goodwill werd gekweekt bij de gilden was, zo al niet bedoeld, dan toch zeker een prettige bijkomstigheid.

2. De legitimatie van de marktfunctie

De vanzelfsprekendheid van het bestaan van de gilden moest telkens worden bevestigd, maar gold dat ook voor hun marktfunctie? De gilden organiseerden weliswaar producenten en leveranciers van goederen en diensten in de nijverheidssector, maar betrof het alle producenten en bestreken zij de gehele nijverheidssector? Uit de stadsrekeningen blijkt dat er nogal wat mensen in opdracht van het lokale bestuur en voor rekening van de stad werk verrichtten. Daarbij moet onderscheid gemaakt worden tussen degenen die een zogenaamd tractement hadden en degenen die werkten voor de stad en arbeidsloon ontvingen. De eerste categorie betrof vele tientallen ambten en kleine ambten. We moeten daarbij denken aan lantaarnopstekers, brugwachters, organisten, asmannen, klokkenluiders, kerkdeuropeners en dergelijke. Allerlei diensten die door niet-gildenleden werden verleend. De tweede categorie betrof arbeiders die werken uitvoerden, die in de private sfeer door de gildenleden zou zijn gedaan, maar omdat het stadswerk betrof nu in opdracht en voor rekening van het stadsbestuur geschieden. De rekeningen vermeldden weliswaar niet voor welk project de arbeiders werden ingehuurd, maar het zal niet alleen voor ongeschoold graaf- en spitwerk bij het onderhoud aan de dijken zijn geweest. In dezelfde rekeningen zien we namelijk ook posten opgenomen voor de aankoop van flinke hoeveelheden hout, ijzer, steen, lood, enzovoorts. Materialen die op enig moment gebruikt werden in de bouw, bij de aanleg van en het onderhoud aan havens, het onderhoud aan overheidsgebouwen, de bouw van kerken en het aanleggen van wegen. Waar het stadsbestuur de arbeiders vandaan haalde is niet bekend. Het is niet onmogelijk dat het voor een deel lieden betrof, die op andere momenten als knecht bij een vrijbaas werkten. Het betrof waarschijnlijk ook geen aanbesteding. Het stadsbestuur zorgde immers zelf voor het materiaal, betaalde zelf de lonen en hield zelf het toezicht. In 1700 werd besloten dat alle werken in Zierikzee openbaar zouden worden aanbesteed, waardoor de functie van stadstimmerman zou kunnen komen te vervallen.³⁷ Dat lijkt echter niet te zijn gerealiseerd, want in latere jaren komen we de stadstimmerman weer tegen en de stadsrekeningen van 1704 en volgende jaren bevatten nog grotere bedragen dan voorheen voor uitgaven aan hout, steen, kalk en andere materialen. Bovendien was de loonpost voor werkers aan de stad na 1700 eerder hoger dan lager dan vòòr die tijd. Het is opmerkelijk, dat er in de bronnen nergens melding wordt gemaakt van bezwaren van de kant van de gilden ten aanzien van het door het stadsbestuur in eigen beheer uitvoeren van werken op een gebied, dat overigens toch nadrukkelijk door de gilden werd geclaimd. Dit is des te opvallender, omdat het om relatief veel werk ging. In de stadsrekeningen van Zierikzee uit de eerste helft van de achttiende eeuw werd voor materialen twee en een half tot drieduizend pond, ofwel achttienduizend gulden, opgenomen en aan arbeidsloon werd in 1725 twaalfduizend gulden

³⁷. GASD stad Zierikzee inv nr 11.

en in 1750 zelfs het dubbele betaald.³⁸ Dat wil zeggen dat er door het stadsbestuur tussen de vijftig en honderd manjaren voor publieke werken werd ingehuurd en dat waren behalve ongeschoolden voornamelijk ‘bouwvakkers’ die konden timmeren en metselen. Dat aantal besloeg tien tot twintig procent van de in de betreffende gilden werkzame vaklieden. Een niet gering deel van de markt bleef dus buiten de invloedssfeer van de gilden. Voor de St. Lievensmonstertoren in Zierikzee was dit zelfs uitdrukkelijk geregeld in een stadsverordening uit 1599.³⁹ In artikel acht werd niet alleen bepaald dat onvrije timmerlieden aan de toren mochten werken, maar ook dat zij dan niets aan het timmerliedengilde behoefden te betalen. Dat het gildenbestuur niet gelukkig was met deze bepaling laat zich raden en kennelijk werd er in de praktijk ook de hand mee gelicht, want in 1716 voelde het stadsbestuur zich genoodzaakt een resolutie uit te vaardigen waarin deze bepaling opnieuw voorkwam.⁴⁰ Het bestuur van het in die tijd tamelijk armlastige timmerliedengilde was het er niet mee eens en toen Dirk Wouwe zich aanmeldde als lid werd hij niet geaccepteerd alvorens hij dertig gulden boete had betaald, omdat hij voor de stad en aan de St. Lievensmonstertoren had gewerkt. Het stadsbestuur weigerde de bepaling in te trekken, maar loste het geschil op door te bepalen dat voortaan ook gildenbroeders bij werk aan de toren niets aan het gilde schuldig zouden zijn.⁴¹ Publieke werken waren dus niet echt het domein van de gilden in tegenstelling tot de private of particuliere sector. Echter ook in de private sector waren er grenzen.

Op de eerste plaats de grenzen in letterlijke zin, de stadsgrenzen. De gilden waren uitsluitend in de steden gevestigd, hoe klein die steden soms ook waren.⁴² Dat wil zeggen dat hun rechtsmacht in beginsel ophield bij de grens van het stedelijk rechtsgebied. In beginsel, want niet altijd vormden de stadsmuren een onoverkomelijke barrière. Een goed voorbeeld daarvan waren de bakkers van Parijs. Hun gilde voerde een voortdurende strijd met de bakkers uit de voorsteden (faubourgs). Zij vielen niet onder de jurisdictie van Parijs en werden als beunhazen gezien. Aan de ene kant voerde het bakkersgilde uit Parijs een zeer restrictief vestigingsbeleid voor vreemden, maar tegelijkertijd maakten de bakkers veelvuldig gebruik van het goedkope arbeidsaanbod van de faubouriens. Uiteindelijk verordonneerde het stadsbestuur in 1673 een fusie tussen beide groepen, waardoor de telkens terugkerende conflicten tot het verleden zouden gaan behoren. Hoewel de gilden aanvankelijk tegen die fusie waren, was er in 1711 toch sprake van een gelijkwaardigheid tussen bakkers uit Parijs en uit de voorsteden.⁴³ Ook in Zeeland strekte de invloed van het bakkersgilde zich uit tot buiten de stadsmuren. Dat blijkt onder andere uit het feit, dat Jan Pannebolter in 1679 toestemming vroeg en kreeg om voor veertien jaar buiten de Ganzenpoort van Zierikzee brood te mogen bakken.⁴⁴ En in Goes werd in een ordonnantie uit 1775 bepaald, dat de gildenleden zich moesten houden aan de prijs, behalve bij verkoop aan zoetelaars op het platteland.⁴⁵ Maar het waren uitzonderingen en in het algemeen bleef de invloedssfeer van de gilden beperkt tot de stad. Op de tweede plaats was er de grens die door de gildenbrieven zelf werd getrokken in de omschrijving van de werkzaamheden die voor een gildenlid waren toegestaan. Als die omschrijving niet duidelijk was of te algemeen gesteld, ontstonden er al gauw problemen. Zo bleek de omschrijving van de werkzaamheden in de gildenbrief van de timmerlieden met de term ‘timmeren’ in de praktijk volstrekt onvoldoende om het werkterrein van de gildenbroeders bevredigend af te bakenen. Het gevolg was dan ook dat er bij herhaling hooglopende ruzies ontstonden tussen huistimmerlieden, sloopstimmerlieden en

³⁸. GASD stad Zierikzee inv nr 421.

³⁹. GASD gilden inv nr 66.

⁴⁰. GASD gilden inv nr 66, res 13/12/1716.

⁴¹. GASD stad Zierikzee inv nr 97.

⁴². Lourens en Lucassen, ‘Ambachtsgilden in Nederland’, 44.

⁴³. Kaplan, *The bakers of Paris*, 157-160.

⁴⁴. GASD stad Zierikzee inv nr 17 fol. 63.

⁴⁵. GAG inv nr 2 ordonnantie van 21/8/1683.

schrijnwerkers. In Zierikzee, waar deze drie ambachten in drie verschillende gilden waren georganiseerd, moesten in de loop der tijd de werkzaamheden tot in details omschreven worden om de lieve vrede te bewaren. Zo werd in 1601 een verordening uitgevaardigd door het stadsbestuur van Zierikzee, waarin werd vastgelegd dat de schrijnwerkers binnenwerk mochten doen waarbij houten nagels werden gebruikt en dat timmerlieden bevoegd waren te werken met ijzeren nagels⁴⁶. In Goes, waar maar één timmerliedengilde bestond, waren de conflicten minder talrijk, maar ook hier hielden de schrijnwerkers en timmerlieden elkaar nauwlettend in de gaten, getuige het feit dat bijvoorbeeld in 1749 een schrijnwerker werd beboet omdat hij een doodskist had gemaakt, hetgeen de uitsluitende bevoegdheid van de timmerlieden was.⁴⁷ In Vlissingen werd in 1607 de doodskistenproblematiek subtiel opgelost door vast te leggen, dat schrijnwerkers alleen schrijnwerkerskisten mochten maken en timmerlieden alleen witte kisten.⁴⁸ Ook bij de bakkers leidde de omschrijving van de werkingssfeer in de gildenbrief herhaaldelijk tot conflicten en moest tot in details worden vastgelegd wie bevoegd waren voor welk soort werk. De koekebakkers in Zierikzee hadden zo vaak onenigheid met hun collega's broodbakkers over het bakken van soezen, dat het stadsbestuur in 1776 op verzoek van de koekebakkers besloot in een rapport nauwkeurig vast te leggen wie wat mocht doen.⁴⁹ In Goes ging de deken in 1717 zelfs zover dat hij een aparte proef voorstelde voor peperkoekbakkers, omdat de broodbakkers voortdurend peperkoeken bakten, terwijl dat was voorbehouden aan de peperkoekbakkers.⁵⁰ In Veere waren er zo vaak onenigheden bij de bakkers onderling, dat het gildenbestuur in 1678 het stadsbestuur verzocht voortaan de geschillen zelf te mogen oplossen.⁵¹ Ook technische innovatie kon leiden tot competentieproblemen. De boekweitmalers wisten eind zeventiende eeuw door enkele technische wijzigingen hun molens niet alleen voor het verwerken van boekweit, maar ook voor het pellen van gerst geschikt te maken. Daarmee kwamen ze in conflict met de eigenaar van de windpelmolen, die kort daarvoor juist octrooi had gekregen om, met uitsluiting van alle gerstpelmolenaars, gerst te mogen pellen. De boekweitmalers vielen niet onder het octrooi en dus zat er voor de octrooihouder niets anders op om ook een verbod voor de boekweitmalers te vragen.⁵² 'Dat van nu voortaan niemand binnen deser stede (...)', waarmee we dit hoofdstuk begonnen, was dus lang niet zo absoluut als op het eerste gezicht leek.

De conclusie uit het geheel kan dan ook zijn, dat de gilden de legitimatie voor hun bestaan vonden in de corporatieve samenleving. Door hun taken en verantwoordelijkheden in die samenleving bij voortduring te benadrukken en door de verankering daarvan in privileges, documenten en een langdurige praktijk, waren zij een vanzelfsprekend bestanddeel van het sociale systeem in de steden. Door te accepteren dat het individueel of gildenbelang ondergeschikt was aan het algemeen of stadsbelang erkenden de gilden de rol van de stedelijke samenleving als corporatief element binnen het gewest. Voor wat betreft hun functie als organisatie van producenten en leveranciers in de nijverheidssector beperkte de vanzelfsprekendheid daarvan zich tot de privaatrechtelijke sfeer en dan nog alleen binnen grenzen van de rechtsmacht van de steden.

⁴⁶. GASD gilden inv nr 66.

⁴⁷. GAG stad inv nr 30 fol. 27.

⁴⁸. GAV gilden inv nr 97, een ampliatie op de gildenbrief.

⁴⁹. GASD stad Zierikzee inv nr 185.

⁵⁰. GAG gilden inv nr 5.

⁵¹. ZA, stadsarchief Veere, inv nr 1910.

⁵². GASD gilden inv nr 166.

Deel II De economische functie

VI. Het ambachtelijke bedrijf

De nijverheid in de steden in de Republiek werd voor een goed deel georganiseerd door de gilden en een niet onbelangrijk deel van de stadsbewoners vond er zijn bestaan in. Zoals we zagen was dat in de Zeeuwse steden een zeer groot deel, bijna de helft van de bevolking. In andere steden van de Republiek was dat vaak minder. In Den Bosch en Zutphen bijvoorbeeld, was slechts een kwart van de gezinshoofden lid van een gilde en vond maar ongeveer een derde van de bevolking een bestaan in de door de gilden georganiseerde nijverheid.¹ Waren de in de gilden georganiseerde bedrijven de van oudsher bestaande kleine ambachtelijke bedrijven, of bedrijven met een meer kapitalistische bedrijfsvoering? Dat laatste zou mogen worden verwacht als de ontwikkeling van het handelskapitalisme, onmiskenbaar aanwezig in de Republiek, per definitie tot groei van de stedelijke exportnijverheid zou leiden en onverenigbaar zou zijn met een corporatieve organisatie. Een stelling die tot voor enkele decennia algemeen geldend was in de literatuur. Robert DuPlessis en Martha Howell wezen in een artikel uit 1982 op nog een andere mogelijkheid, namelijk die van de ‘kleine waren productie’. In hun visie was die ‘small commodity production’ een systeem gericht op expansie van stedelijke exportnijverheid zonder concentratietendensen.² Het systeem kon, aldus de auteurs, alleen in stand blijven als en zolang de ambachtsmeesters zich konden beroepen op corporatieve restricties inzake de bedrijfsgrootte en daarbij op steun van de lokale overheid konden rekenen.³ In Lille en Leiden, de plaatsen waar zij hun onderzoek verrichtten, was die overheidssteun er ook daadwerkelijk en kon de lakennijverheid groeien zonder dat het ten koste ging van de kleine zelfstandige. Ook Karel Davids betoogt in zijn artikel ‘Neringen, hallen en gilden’, dat de stedelijke overheden in de Republiek de kleine zelfstandige ondernemer in de exportnijverheid ondersteunden door bijvoorbeeld het oprichten van lakenhallen of door het verlenen van subsidies bij de aanschaf van productiemiddelen.⁴ Er zijn echter wel enkele kanttekeningen te plaatsen bij die door genoemde auteurs zo geroemde steun van de lokale overheid aan de kleine ondernemer. Catharina Lis en Hugo Soly wezen er op dat die steun wel eens meer kon zijn gegeven om te voorkómen, dat er een voor de groothandelaren concurrerende groep van kapitalisten zou ontstaan, dan om de kleine ondernemer te beschermen.⁵ Bovendien moet bij dit alles worden opgemerkt dat genoemde auteurs zich met hun onderzoek uitsluitend richtten op de producenten in de stedelijke exportnijverheid, terwijl de meerderheid van de ambachtsgilden in de Noordelijke Nederlanden zich in haar productie beperkte tot de lokale markt.⁶

1. De markt

Op 16 maart 1684 verzochten de deken en ommeganggers van het weversgilde aan de magistraat van Zierikzee om aan Brabantse wollenwevers, die naar Zierikzee waren gekomen toch vooral enige voordelen te geven, om zo ‘de nering aan te houden’.⁷ Een duidelijke

¹. Prak, *Republikeinse veelheid*, 91; vgl. Frijhoff, *Geschiedenis van Zutphen*, 110-114. Met 7000 inwoners in 1678 waren er ca 1500 gezinshoofden; 386 waren lid van een gilde. Volwassen knechten meegerekend kwam dat neer op een kleine 500 kostwinners.

². DuPlessis en Howell, ‘Reconsidering’ 49-84. Een artikel waarin de auteurs betogen, dat de kleine waren productie een origineel systeem is, naast de ambachtelijke bedrijvigheid en de kapitalistische organisatie van de productie.

³. Ibidem, 81; zie ook een artikel van Lis en Soly ‘Ambachtsgilden in vergelijkend perspectief’.

⁴. Davids, ‘Neringen, hallen en gilden’, 95-119.

⁵. Lis en Soly, ‘Ambachtsgilden in vergelijkend perspectief’, 16.

⁶. Ibidem, 20.

⁷. GASD stad Zierikzee inv nr 8.

aanwijzing dat de bedrijfstak een tamelijk marginaal bestaan leidde. Enkele jaren daarvoor had het gildenbestuur bij een op handen zijnde verhuizing van twee wollenwevers uit Zierikzee naar Goes ook al gesmeekt dit niet te doen onder toezegging van allerlei steun.⁸ Dat was vroeger wel anders geweest. Nog in 1566 verzochten de linnenwevers ook 's nachts te mogen werken.⁹ In 1588 werd er zelfs een wekelijkse linnenmarkt opgericht, maar al snel liep de textielnijverheid in Zierikzee terug tot het met kunstgrepen 'aanhouden van de nering'.¹⁰ Ook in Goes raakte de textielnijverheid in de tweede helft van de zestiende eeuw in verval. Het wevers- of St. Severusgilde telde in 1547 nog 25 leden, maar was aan het eind van de eeuw geslonken tot zeven gildenbroeders met elk niet meer dan één knecht, terwijl de leden van het droogscheerdersgilde in 1620 al helemaal niet meer het ambacht uitoefenden.¹¹ In 1675 probeerde het stadsbestuur nog wolwevers uit Zierikzee te lokken met de toezegging van vrije huur gedurende zeven jaar en het ter beschikkingstellen van arme kinderen die om niet zouden komen werken, maar het mocht niet baten. In een instructie van het Vlissings stadsbestuur uit 1508 over de volgorde van de gilden in de grote stadsprocessies werd het weversgilde al niet meer genoemd en in Veere werden in 1615 de drie droogscheerders die de stad nog telde maar opgenomen in het kleermakersgilde. Voor een weversgilde was onvoldoende belangstelling.¹²

Er was dus in Zeeland, althans in de zeventiende en achttiende eeuw, geen textielnijverheid van enige importantie meer, dit in tegenstelling tot de meeste steden in Holland en Vlaanderen. De afwezigheid van textielnijverheid betekende dat een belangrijk exportartikel ontbrak. Kijken we voorts naar de aard van de ambachten die door de verschillende gilden werden uitgeoefend, dan zien we dat die vooral gericht waren op de lokale of hooguit regionale markt.¹³ Weliswaar zijn geen kwantitatieve gegevens over productie voor en afzet op de lokale of exportmarkt beschikbaar, maar uit fragmentarische gegevens in zeebrieven, ordonnanties en vrachtlijsten kan wel een beeld worden verkregen over de producten die vervoerd en verhandeld werden. Zo zien we in een Zierikzeese ordonnantie uit 1653 dat naar Holland (Rotterdam, Schiedam, Dordrecht), naar steden in Zeeland en naar Bergen op Zoom vooral landbouwproducten en grondstoffen, zuivel, vis, hout, olie, pek, en zuidvruchten werden vervoerd en naar Antwerpen vooral zout.¹⁴ In de lijsten van vrachtlonen van beurtschippers die van Zierikzee naar Middelburg voeren, werden voor wat betreft ambachtelijke producten voornamelijk houtwaren als ledikanten, kasten, scheepsmasten en tafels vermeld, naast een grote hoeveelheid agrarische producten.¹⁵ En tenslotte zien we bij de in de zeebrieven vermelde namen van Zierikzeese kooplieden vrijwel alleen zout, wijn, agrarische en zuivelproducten en, voor wat de invoer betreft turf vermeld.¹⁶ Het betrof hier voor het overgrote deel transitohandel waarbij de ambachtelijke nijverheid geen rol van betekenis vervulde.

Voor Goes gold dat de zoutaffinaderij aan het eind van de zestiende eeuw de enige economische bedrijvigheid was die boven het plaatselijk belang uitging.¹⁷ De schipperkoopman, die in de zestiende eeuw nog van enige betekenis was geweest, verdween in de zeventiende eeuw geheel uit de Goese samenleving. Goes werd meer en meer het agrarisch distributiecentrum voor Walcheren en Zuid-Beveland. Veere en Vlissingen, de concurrenten

⁸. GASD gilden inv nr 107 en GASD stad Zierikzee inv nr 8.

⁹. GASD stad Zierikzee inv nr 99.

¹⁰. Ibidem.

¹¹. Dekker, *Een schamele landstede*, 315.

¹². Brahé, *Vlissings eeuwfeest*; ZA, stadsarchief Veere inv nr 1939.

¹³. Zie de tabel in bijlage 'Ambachten en neringen'.

¹⁴. Zie bijlage 'Goederenvervoer'.

¹⁵. GASD stad Zierikzee inv nr 491; zie ook GASD stad Zierikzee inv nr 793.

¹⁶. GASD stad Zierikzee inv nr 394 zeebrieven van 1746-1755.

¹⁷. Dekker, *Een schamele landstede*, 575.

van Middelburg op de Walcherse rede, waren vooral gericht op de overslag van goederen die van overzee werden aangevoerd en in kleinere schepen waren doorgevoerd naar Antwerpen en Holland. Van een export van lokale producten van enige importantie is niets bekend. Dat wilde overigens niet zeggen dat uitsluitend voor de eigen stedelijke bevolking werd geproduceerd. Op de jaarmarkten kwamen de mensen van ver buiten de stad toegestroomd om allerlei huishoudelijke gebruiksvoorwerpen en snuisterijen te kopen. Dat het dan behoorlijk druk kon worden, blijkt wel uit een ordonnantie uit 1616, waarin het Goese stadsbestuur maatregelen uitvaardigde om de orde en rust tijdens de marktdagen te waarborgen, daarbij wijzend op de mensenmassa's die door de markt werden aangetrokken.¹⁸ Het merendeel van de marktbezoekers zal echter vanuit de nabije regio gekomen zijn en bovendien was de jaarmarkt slechts een incidentele gebeurtenis. Doorgaans bleef het dus bij een beperkte productie gericht op de lokale markt ten behoeve van de eigen stedelingen en het nabije platteland. En omdat de bevolking in de steden in de zeventiende eeuw niet toenam en in het laatste deel van de achttiende eeuw zelfs afnam, bleef de afzet en dus de productie min of meer gelijk.¹⁹

2. De bedrijfsvoering

Op 28 juli 1506 klaagden de timmerlieden van Goes dat de schippers hout aanvoerden en verkochten in 'zo kleine hoeveelheden dat niet geoorloofd is tot verdriet van de gildenbroeders'.²⁰ Het stadsbestuur haastte zich de schippers te verbieden langer dan drie dagen te venten en dan alleen met grote hoeveelheden. Dat laatste was van belang omdat alleen beroepsbeoefenaren en geen consumenten grote hoeveelheden tegelijk kochten. In 1685 gingen de timmerlieden nog een stapje verder, door te eisen dat bij aanvoer van hout de schippers eerst de gildenknaap op de hoogte moesten stellen.²¹ Ook deze eis werd ingewilligd. Na melding van de schipper aan de gildenknaap deed die laatste een omlage, waarbij hij alle leden van het timmerliedengilde op de hoogte bracht van het feit dat er hout in de haven te koop was. Vervolgens hadden de timmerlieden enkele uren de tijd om dat hout in te kopen alvorens de schipper aan derden mocht leveren, de zogenaamde voorkoop.²² En ook dat leveren aan derden kon aan beperkingen onderhevig zijn, zoals we al zagen.

Van een soortgelijke beperking van directe levering aan burgers was ook sprake in 1722, toen het stadsbestuur van Zierikzee maatregelen nam, nadat was gebleken dat er te veel wijn in kleine hoeveelheden buiten de reguliere kanalen van groothandel en detailhandel om werd verhandeld. In dit geval was het mislopen van impost waarschijnlijk belangrijker dan de bescherming van de gildenleden.²³ Wel een duidelijke bescherming, in dit geval van winkeliers, was de uitspraak in 1788 van het stadsbestuur, naar aanleiding van een gildenverzoek, dat schippers die Keuls aardewerk aanvoerden, daarvan eerst melding moesten maken bij de gildenknaap, alvorens zij aan de burgers mochten verkopen.²⁴ Hetzelfde gold in 1656 voor vreemde kooplieden, die in Vlissingen 'eenige waren wilden verkopen of veilen'. Zij moesten dat eerst presenteren aan de gildenbroeders. Een veertigtal jaren later werd dit gebod verscherpt door te eisen, dat zij een briefje van de deken van het kramersgilde moesten hebben alvorens verkoop was toegestaan.²⁵

¹⁸. GAG stad inv nr 679 fol 200; GASD stad Zierikzee inv nr 292.

¹⁹. Priester, *Zeeuwse landbouw*, 51; voor een soortgelijke gildenbeschrijving zie ook Wiskerke, *Afschaffing*, 4-5.

²⁰. GAG gilden inv nr 100.

²¹. *Ibidem*, 7/5/1685.

²². GAG stad inv nr 10 fol 172; item inv nr 18 fol 75: voor Zierikzee: GASD gilden inv nrs 100 en 103.

²³. GASD stad Zierikzee inv nr 293, ordonnantie van 9/11/1722.

²⁴. GASD gilden inv nr 125.

²⁵. GAV gilden inv nr 45: een ordonnantie uit 1656 betreffende het kramersgilde; GAV gilden inv nr 44.

De inkoop van grondstoffen in het bakkersambacht was wat ingewikkelder omdat niet alleen de broodbakker, maar ook het thuisbakken, de mekbakker en de molenaar een rol speelden.²⁶ Als regel werd het graan door de bakkers gekocht en door de molenaar gemalen. Het meel werd dan vervolgens ofwel door de bakker zelf gebruikt, ofwel hij verkocht het aan particulieren of aan de mekbakkers. Alleen boeren die zelf hun brood bakten, konden hun tarwe rechtstreeks bij de molenaar laten malen. Het gevolg van deze uitzondering op de regel was, dat boeren en molenaars herhaaldelijk ook aan particulieren meel verkochten, tot groot ongenoegen van de bakkers.²⁷

Aan de inkoopzijde zien we dus dat elke ondernemer zelf inkoocht bij een veelheid van aanbieders, die in veel gevallen in een later stadium ook rechtstreeks aan de consument mochten verkopen. Een uitzondering hierop vormden de tappers, herbergiers en winkeliers die bier en brandewijn verkochten. Niet alleen was gedetailleerd geregeld van wie zij hun drank mochten betrekken, maar ook hoe en aan wie zij mochten verkopen.²⁸ De verklaring voor deze uitzonderlijke en gedetailleerde regeling is eenvoudig. Op bier en wijn werd impost geheven en uit de stadsrekeningen blijkt, dat deze impost een niet onbelangrijke inkomstenbron voor de stadsbesturen was. Het was dus zaak de distributie zodanig te regelen, dat er geen druppel voor de fiscus verloren ging. Uit de vele klachten en maatregelen die betrekking hadden op de inkoop blijkt dat de wijze van en de instanties bij wie de inkoop plaatsvond gedurende de zeventiende en achttiende eeuw nauwelijks veranderde.²⁹ Voor de verkoop van zijn waren was de ambachtelijke ondernemer vooral aangewezen op zijn eigen winkel en op de (jaar)markt. Van een verkoopkartel zoals in sommige Hanze-steden bestond was in Zeeland geen sprake, al weer omdat er in de ambachtelijke sector geen export van betekenis was.³⁰ Inkoop van grondstoffen, productie van waren en de verkoop op de lokale markt waren dus geconcentreerd in het ambachtelijke bedrijf zelf: een sterk geïntegreerde bedrijfskolom.

Samenvattend kunnen de bedrijven die door de gilden werden georganiseerd, het best worden omschreven als kleinschalige, ambachtelijke, geïntegreerde bedrijven die zich uitsluitend richtten op de lokale markt.

3. Het beleid

De tweede vraag die we ons stelde was welk beleid de gilden voerden om die hoedanigheid van kleine ambachtelijke bedrijven te behouden of juist te wijzigen. We zagen reeds in het vorige hoofdstuk, dat het grootste deel van de gildenleden uit kleine tot zeer kleine ondernemers bestond en daarin kwam in de zeventiende en achttiende eeuw geen verandering. Van een concentratie was derhalve geen sprake en de vraag rijst of die kleinschaligheid 1) bewust werd nagestreefd, of 2) dat concentratie tendensen werden tegengegaan of 3) dat er geen dynamiek was die tot concentratie kon leiden. Er bestond zoals we zagen in Zeeland geen exportnijverheid, laat staan een systeem gericht op uitbreiding daarvan en dus was het specifieke systeem van kleine waren productie niet aanwezig. De vraag blijft dan of er ondanks het ontbreken van exportnijverheid anderszins wel concentratie tendensen waren en

²⁶. Mekbakkers zijn bakkers die gezamenlijk een oven exploiteren.

²⁷. GASD stad Zierikzee inv nr 177; GAG inv nr 3; GAG inv nr 6, resolutie 1751; item resolutie 1675.

²⁸. GAG stad inv nr 2473, een ordonnantie op brandewijn uit 1760; GAV archief Van der Swalme inv nrs 32, 304 en 356.

²⁹. Zie diverse maatregelen uit 2de helft achttiende eeuw, zoals GAG inv nr 6: een resolutie van 1795 over graan-inkoopbeperking voor molenaars; GASD stad Zierikzee inv nr 52: een klacht over meel invoer door particulieren uit 1790; GAG gilden inv nr 103: een klacht m.b.t. invoer gezaagd hout; GASD gilden inv nr 69: een geschil m.b.t. aanvoer hout door schippers uit 1756. GAV gilden inv nr 3: een klacht van bakkers in 1695 over houtverkoop zonder omlage.

³⁰. DuPlessis en Howell, 'Reconsidering', 61.

als die er waren hoe de gilden en de lokale overheid daar tegenover stonden. In een ordonnantie van 1599 bepaalde het stadsbestuur van Zierikzee, dat timmerlieden alleen werk mochten aannemen dat zij zelf konden maken en in 1629 verordonneerde dat zelfde stadsbestuur, dat bakkers alleen eigen meel of meel dat zij direct kregen aangereikt van burgers mochten bakken.³¹ In Veere werd op initiatief van het vierambachtsgilde het werken in onderaanneming verboden.³² Kennelijk waren er pogingen van ondernemingen om tot schaalvergroting te komen en kunnen de verordeningen met enige goede wil worden uitgelegd als maatregelen gericht op het tegengaan daarvan. Dat zelfde zou kunnen worden gezegd van de bepaling uit 1770, waarin het Goese stadsbestuur de schoenmakers het hebben van slechts één winkel toestond en van de bepaling uit 1771, waarin het werk van de wevers werd gemaximeerd tot de hoeveelheid die gebleekt kon worden.³³ Veel talrijker waren de bemoeienissen van de lokale overheid met het tegengaan van teveel ondernemers binnen één ambacht. Zo ging het stadsbestuur van Zierikzee in 1671 akkoord met een verzoek van het bakkersgilde de toelatingseisen voor het gilde te verzwaren om zo het ledental te beperken. Op zich geen overbodige maatregel, want bij een noodzakelijk aantal van twee en een halve bakker per duizend inwoners en rekening houdend met het feit dat ook voor het omliggende platteland werd gebakken, is een aantal van veertig bakkers aan de hoge kant.³⁴ In Veere paktten de bakkers het directer aan en vroegen het stadsbestuur in 1711 een ledenstop in te voeren, omdat er bij méér dan veertien leden onvoldoende werk zou zijn voor alle bakkers, wat zou kunnen leiden tot algehele ruïnering van het gilde.³⁵ In Middelburg bepaalde de magistraat in 1757 dat timmerlieden maar van één gilde lid mochten zijn, zodat ze ook maar één soort werk konden verrichten.³⁶ In Goes besloot het stadsbestuur in 1717 geen toestemming meer te verlenen om bakovens te plaatsen, omdat er teveel bakkerswinkels waren die geen behoorlijk bestaan hadden.³⁷ De genoemde maatregelen van de lokale overheden kunnen moeiteloos worden aangevuld met talloze andere voorbeelden.³⁸ Opmerkelijk is wel dat dit soort verordeningen tot stand kwam na een verzoek van de gilden.³⁹ De lokale overheid trad dus, op verzoek van de gilden, regulerend op. Dat optreden werd vooral gevraagd en gehonoreerd, zo lijkt het, om te voorkomen dat er teveel bedrijven op de markt kwamen en minder om machtsconcentraties te verhinderen. De spaarzame keren dat het ontstaan van concentraties zich dreigde voor te doen, koos het stadsbestuur voor de kleine ondernemer ter voorkoming van die concentraties. Op de aan het overheidsoptreden ten grondslag liggende motieven wordt in een volgend hoofdstuk nader ingegaan. Het streven naar het behoud van kleinschalige bedrijven werd ook van een heel andere kant positief beïnvloed. Omdat er geen exportnijverheid bestond en vrijwel uitsluitend voor de lokale markt werd geproduceerd, ontbrak de mogelijkheid tot schaalvergroting en was er weinig of geen behoefte aan investeringskapitaal voor de aanschaf van productiemiddelen. Er waren dus

³¹. GASD stad Zierikzee inv nr 3 en GASD gilden inv nr 66.

³². ZA stadsarchief Veere inv nr 1961, een verzoek uit 1677.

³³. GAG inv nrs 2474 en 2475.

³⁴. Holthuis, *Frontierstad*, 174. In Zwolle ca 2,5 bakkers per 1000 inwoners.

³⁵. ZA stadsarchief Veere inv nr 1910 volgnr 339.

³⁶. GASD gilden inv nr 96.

³⁷. GAG inv nr 5 een besluit n.a.v. een rekest van het bakkersgilde.

³⁸. Veere: ZA stadsarchief Veere, inv nr 1191, een ledenstop voor het arbeidersgilde; inv nr 1910, ledenstop bakkers; inv nr 1939, beperking vrouwen in kleermakersgilde; inv nr 1818, maximering aantal winkels bij bakkers; Vlissingen: GAV gilden inv nr 4, beperking van bakkerovens; Goes: GAG stad inv nr 15 beperking wollenaaiers; GAG stad inv nr 103, uitsterven bierdragersgilde; Zierikzee: GASD stad Zierikzee inv nr 52, verbod plaatsen bakkersovens.

³⁹. Zie bijv. GASD gilden inv nr 66 over verdeling van werk tussen timmerlieden en schrijnwerkers; GAG inv nr 103 over maximering ledental bierdragers- en zakkedragersgilde; GASD stad Zierikzee inv nr 25 fol 32, verbod van uitbreiding bakovens; GAG inv nr 6, een resolutie waarin wordt bepaald dat als één bakker Veerse bollen mag bakken, dat dan alle bakkers dat mogen.

ook geen (grote) ambachtslieden of kapitaalkrachtige kooplieden nodig om zulke investeringen te doen. Een uitzondering hierop zouden de bakkers hebben kunnen zijn. Zij hadden ovens nodig om brood te kunnen bakken en de aanschaf van een oven betekende een forse investering. Dat investeringsprobleem werd echter niet opgelost door het inschakelen van een kapitaalverstrekker, maar door het vormen van een coöperatie waarbij met meerdere bakkers één oven werd geëxploiteerd. Ook het bouwen en exploiteren van molens, wat behoorlijke investeringen vergde, gebeurde door meerdere molenaars gezamenlijk.

4. Toegang tot de markt

Een ondernemer die zich als handwerksman of neringdoende wilde vestigen moest, zoals we eerder zagen, voldoen aan de algemene voorwaarde lid te zijn van een gilde. Het was een algemene voorwaarde waarin meerdere vereisten zaten opgesloten. Om lid te kunnen worden moest men immers het poorterschap bezitten en in veel gilden een proef hebben afgelegd. Om die proef te kunnen afleggen was weer een bepaalde opleiding verplicht. En als dan aan die vereisten was voldaan, moest alvorens tot inschrijving als gildenbroeder kon worden overgegaan, eerst een intreegeld worden betaald. De proef en de opleiding als voorbereiding op het ondernemerschap komen nog uitgebreid aan de orde. Hier beperken we ons tot de directe actie om tot vestiging te komen, namelijk het betalen van het intreegeld. Waarom moest er worden betaald om gildenlid te kunnen worden en daarmee toegang tot de markt te verkrijgen, hoe hoog was de bijdrage en wat werd er met het intreegeld gedaan. Palmen stelt in zijn beschrijving van de economische functie van de gilden in Dordrecht, dat het intreegeld vooral bedoeld was als een beschermende maatregel tegen concurrentie en ook Panhuysen, die de intreegelden vergelijkt met de leges voor het poorterschap ziet ze als een reflectie op het toelatingsbeleid.⁴⁰ In een meer uitgebreide vergelijkende studie van ‘Zunftlandschaften’ in de Republiek en het aangrenzende Duitse gebied onderkennen Jan Lucassen en Piet Lourens in de zeventiende eeuw een (sterke) verhoging van de intreegelden ter wering van de ‘Fremden’ en vervolgens, in de achttiende eeuw in Pruisisch gebied weer een verlaging. Het intreegeld werd, aldus de auteurs uitdrukkelijk ingezet als instrument in het vestigingsbeleid.⁴¹ Hierbij moet worden opgemerkt dat onder het begrip ‘vreemden’ werd verstaan een ieder die niet de zoon, een aangetrouwde of de weduwe was van een gildenlid. In de bijlage ‘Intreegelden’ is een overzicht gegeven van de intreegelden. Door het intreegeld (buitensporig) hoog te maken, werd de aanwas van nieuwe leden sterk belemmerd. Die hoge intreegelden werden echter uitsluitend bij vreemden geheven; de eigen zonen betaalden niets of slechts een heel laag bedrag.⁴² Op die manier had het intreegeld een regulerende werking op de markt ten faveure van de eigen gildenbroeders. Deze tendens om zich familiematisch te weren tegen vreemde nieuwkomers bestond al heel lang. In privileges uit de dertiende eeuw werd de bescherming van de eigen zoon reeds vermeld.⁴³ In Württemberg was er zelfs een bepaling dat, als er al een leerling was aangenomen die niet een zoon van een gildenlid was, er na het beëindigen van de leertijd gedurende tenminste acht jaar geen nieuwe leerling mocht worden aangenomen. Een andere manier om die familiebescherming te waarborgen was, om bij het aanmelden als lid te eisen dat betrokkene kon bewijzen dat zijn ouders het burgerrecht hadden en hijzelf een wettig kind was. Door zo’n eis te stellen werd niet alleen de instroom van lieden uit de laagste bevolkingsklasse, maar ook die van lieden van buiten de stad vrijwel

⁴⁰ Palmen, *Geschiedenis van Dordrecht*, 198; vgl Panhuysen, *Maatwerk*, 160.

⁴¹ Lucassen en Lourens, *Zunftlandschaften*, 26-28.

⁴² Mittheilungen, des historischen Vereins zu Osnabrück, 71; Blecher, *Das Zunftwesen in Bingen*,; Eggermann, *Zunft in Bentheim*, 18.

⁴³ Mittheilungen des historischen Vereins zu Osnabrück, 68.

onmogelijk gemaakt omdat het juist voor hen moeilijk was de gevraagde bewijzen te leveren.⁴⁴

In Baden-Baden, waar weinig grote steden waren, was het beleid van de Markgraaf van doorslaggevende betekenis. Afhankelijk van de situatie vaardigde hij voorschriften uit ter bescherming van de consumenten of ten faveure van de producenten.⁴⁵ Door alle zaken over de toelating tot het ambacht, zowel voor vreemden als eigen burgers uitvoerig te regelen, ontbrak de mogelijkheid voor de gilden om een eigen vestigingsbeleid te voeren. We zien dan ook dat de intreegelden voor eigen zonen weliswaar lager zijn dan voor vreemden, maar bij lange na niet zo veel als in Osnabrück of Münster en veel meer overeenkomen met de intreegelden in de Republiek. Omdat de intreegelden ofwel betrekkelijk laag waren, ofwel zeer hoog maar dan alleen voor buitenstaanders, waren zij van weinig betekenis als inkomstenbron voor de gilden. Met andere woorden, het intreegeld in de Duitse steden was niet bedoeld als middel om gildenactiviteiten te financieren, maar als weermiddel tegen vreemden en beunhazen, of preciezer gezegd ter bescherming van de eigen gildenleden. Dat in met name Pruisische gebieden in de achttiende eeuw het intreegeld werd verlaagd, was op voorschrift van de centrale overheid en had alles te maken met het overheidsstreven om de ambachtelijke nijverheid te concentreren in de steden. Een streven dat werd ingegeven door de wens een betere controle mogelijk te hebben en gemakkelijker belasting te kunnen innen. De maatregelen die het intreegeld omlaag brachten hebben overigens maar kort gewerkt.⁴⁶

Was de situatie in Zeeland vergelijkbaar en werd het intreegeld dat door de gilden werd geheven, inderdaad gebruikt als een instrument om een vestigingsbeleid te voeren? Met andere woorden, was het intreegeld voor de aspirant-ondernemer een (mede) bepalende factor bij zijn beslissing om zich (niet) als zelfstandige te vestigen? Om die vraag te beantwoorden moet niet alleen gekeken worden naar de hoogte van het intreebedrag, maar ook naar de onderlinge verschillen tussen de gilden, de verschillen tussen de heffingen voor eigen burgers, zonen en niet-zonen van gildenleden, en buitenstaanders en de eventuele wijzigingen in de loop der tijd. Om met het eerste te beginnen kunnen we uit de tabel in de bijlage 'Intreegelden' lezen, dat de hoogte van de intreegelden in de periode van begin zestienvonderd tot medio achttiende eeuw uiteenliep van een half tot ruim zes pond, of in guldens van drie tot ongeveer veertig gulden. Dat laatste bedrag werd slechts bij een enkel gilde geheven en pas aan het eind van de achttiende eeuw. Tot het midden van die eeuw was de gemiddelde hoogte van het intreegeld zoals blijkt uit de tabel ongeveer zes gulden, wat overeenkwam met ongeveer een kwart maandloon. Zelfs in vergelijking met de steden elders in de Republiek was dat bepaald niet veel. Ook ten opzichte van de Duitse steden waren, zelfs voor wat betreft de heffingen voor eigen zonen, de intreegelden in de Zeeuwse steden aan de lage kant. De kleermakers in Goes die van buiten de stad kwamen, betaalden medio achttiende eeuw nog geen kwart van het bedrag dat de kleermakers uit Den Bosch als poorter verschuldigd waren, om maar niet te spreken van het intreebedrag dat de kleermakers in Amsterdam of Leeuwarden moesten betalen.⁴⁷ In Den Bosch was het kramersgilde met een intreegeld van circa 23 gulden een van de goedkoopste gilden, terwijl in Zierikzee dat zelfde gilde, eveneens

⁴⁴. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Münster, 16; Lucassen en Lourens, *Zunftland-schaften*, 29.

⁴⁵. In 1587 verbod voor burgers om bij niet-gildenleden kleding te laten maken. In 1620 vaardigde de markgraaf een zeer consument vriendelijke verordening uit. In 1716 werd bij verordening de toestroom van vreemden en beunhazen weer sterk aan banden gelegd. (Ziegler, *Zunftwesen in Baden-Baden*, 17-21).

⁴⁶. Reininghaus, *Zünfte Städte und Staat*, 59; *Gewerbe in Frühe Neuzeit*, 71; Deter, *Rechtsgeschichte*, 113.

⁴⁷. Panhuysen, *Maatwerk*, Bijlage IX; vgl Palmer *Geschiedenis van Dordrecht* waarin intreegeld voor vleeshouwers van 3 tot 5 nobels, voor kramers van 10 stuivers en voor wolwevers van 42 stuivers tot 13 gulden worden genoemd.

een van de goedkoopste, slechts drie gulden vroeg.⁴⁸ Het is niet bekend door welke factoren de hoogte van het intreegeld werd bepaald en waarom het in de Zeeuwse steden betrekkelijk laag was. Uit de tabel in de bijlage 'Inkomsten/Uitgaven gilden', waarin de jaarlijkse inkomsten en uitgaven van verschillende gilden zijn vermeld, blijkt dat er door de gilden geen financiële tegenprestaties aan de (individuele) leden werden geleverd. De gilden-inkomsten werden vooral gebruikt voor het dekken van de organisatiekosten, waarbij de verteringen een belangrijke post vormden. Als er al iets werd gedaan voor een individueel lid, bijvoorbeeld het schrijven van een rekest, moest dat apart worden betaald. Er was dus uit exploitatie overwegingen geen reden een hoge intree te vragen. En gelet op de hoogte van het intreegeld ging er ook geen toestroom beperkende werking van uit. Van meer belang lijken de stijgingen die de intreegelden in de loop der tijd ondergingen. Voor de timmerlieden in Goes werd het intreegeld in de achttiende eeuw eerst verdubbeld en later zelfs verviervoudigd ten opzichte van het bedrag dat gedurende de hele zeventiende eeuw was geheven. Ook de bakkers in Zierikzee wisten er raad mee: zij verhoogden binnen een tijdsbestek van nog geen vijftig jaar het intreegeld met een factor drie.⁴⁹ In dit laatste geval was het duidelijk dat de verhoging bedoeld was om de toestroom naar het gilde te beperken. Het gildenbestuur had immers in 1671 al gewaarschuwd dat er te veel bakkers in de stad waren. De verhoging bij het timmerliedengilde had, wat ook de bedoeling moge zijn geweest, tot gevolg dat er na 1700 een drastische vermindering van het aantal gildenleden optrad. Een forse stijging van het intreegeld vond ook plaats bij de schoenmakers in Vlissingen, die hun intreegeld van twaalf gulden in 1635 verhoogden naar bijna vijftig gulden in 1779.⁵⁰ Als bedacht wordt dat in de tweede helft van de achttiende eeuw zeer veel schoenmakers uit de Langstraat zich in Vlissingen vestigden, zeer tot ongenoegen van de lokale schoenmakers, lijkt deze verhoging een typisch voorbeeld te zijn van het gebruik van het intreegeld als vestigingsinstrument.

Genoemde voorbeelden van forse verhogingen waren uitdrukkelijk bedoeld om het vestigen van nieuwe ambachtslieden te belemmeren. Helaas bestaat er voor de meeste andere gilden minder duidelijkheid omtrent de bedoelingen van de verhogingen. Aan de hand van de absolute hoogte van de intreegelden kan geconcludeerd worden, dat althans voor wat betreft de zeventiende eeuw de verhogingen niet van grote betekenis zijn geweest. Voor de achttiende eeuw gold dat de verhogingen procentueel indrukwekkend waren, maar in absolute zin vijf tot tien gulden niet te boven gingen. Dat die verhogingen vooral plaatsvonden in de achttiende eeuw wijst er niettemin op, dat er een relatie was met de snel verslechterende economische situatie in die periode. Of het middel, verhoging van intreegeld om toestroom te beperken, effectief was moet echter worden betwijfeld. Het veertig leden tellende bakkersgilde telde in 1760, enkele decennia na de verhoging, nog steeds hetzelfde aantal leden en bij de timmerlieden is de vraag gewettigd of niet zozeer de verhoging van het intreegeld, maar meer het gebrek aan werk de oorzaak was van de terugloop in ledental. Met uitzondering van de procentueel zeer sterke verhogingen lijkt de invloed van de verhogingen in het algemeen beperkt door de geringe absolute waarde.

Ook de verschillen in intreegelden die werden gehanteerd voor eigen burgers, zonen van ambachtslieden en vreemden waren niet van dien aard dat er van een vestigingsbeleid kon worden gesproken. Van diverse gilden is bekend dat zij uiteenlopende tarieven hadden voor genoemde groepen. Opmerkelijk daarbij is dat er een vrij vaste formule werd gebruikt. Zonen konden voor ongeveer de helft en vreemden voor het dubbele bedrag dat gewone burgers betaalden in het gilde komen.⁵¹ Deze verhouding kwam ook elders in de Republiek voor, al waren er uitzonderingen zoals in Den Bosch, waar de kleermakerszoon nog geen vijfde

⁴⁸. Prak, *Republikeinse veelheid*, 99 en GASD stad Zierikzee inv nr 2.

⁴⁹. GAG gilden inv nrs 114 t/m 120 en GASD gilden inv nr 10.

⁵⁰. GAV gilden inv nr 50.

⁵¹. GAG stad inv nrs 6 en 2474 en gilden 114 t/m 120. GASD gilden inv nrs 10 en 172.

behoefde te betalen van het intreegeld dat gewone burgers moesten betalen, of in Haarlem, waar het verschil in 1635 tussen burger en kleermakerszoon slechts één gulden was.⁵² Weliswaar kan bij zonen ten opzichte van burgers en bij burgers ten opzichte van vreemden gesproken worden van zwaar gereduceerde intreegelden, maar de absolute hoogte ervan maakt het onwaarschijnlijk dat er een stimulerings­effect voor de insiders of een ontmoedigings­effect voor de vreemden van uitging. In dat opzicht was de situatie in de Duitse steden geheel anders; daar was eerder sprake van het onmogelijk maken voor vreemden dan van ontmoedigen. Misschien verwoordde de deken van het timmerliedengilde in Goes in 1654 het best waarom er verschil in heffing moest zijn. Hij stelde dat het intreegeld vanouds zes gulden was, maar dat het niet eerlijk was dat inboorlingen hetzelfde betaalden als ‘uitlanders en vreemden’.⁵³ Het leek dus meer een kwestie te zijn van billijkheid dan van (instroom)beleid. De praktijk bevestigde ook de veronderstelling dat er geen al te grote beperkingen aan vreemden werden opgelegd. Van de 68 doctores en chirurgijns die in de zeventiende eeuw in Zierikzee hun praktijk uitoefenden, waren er circa 36 uit Zierikzee afkomstig, zestien uit de rest van Zeeland, zes uit Vlaanderen en vier uit de rest van Europa.⁵⁴ Alhoewel dit soort gegevens van andere gilden niet of nauwelijks bewaard is gebleven, kan aan de hand van de rekeningen van enkele gilden toch enige indicatie worden verkregen over de instroom van vreemden. Bij de timmerlieden in Goes werden in de periode van 1700 tot 1710 tien vreemden en 21 inboorlingen ingeschreven. Tussen 1760 en 1769 waren het er respectievelijk twintig en 44.⁵⁵ Bij de bakkers in Zierikzee werden in 1670 acht, in 1680 vijf en in 1700 twee nieuwe leden ingeschreven, één daarvan kwam van buiten de stad. Bij de bakkers in Goes waren er in 1743 van de dertig bakkers, achttien geboren en twaalf beëdigd burger⁵⁶ en naast de 125 zakkendragers in Goes in 1746, waren er ook nog eens veertig die geen of gekocht burger waren.⁵⁷

Uit de genoemde cijfers zou geconcludeerd kunnen worden dat er weliswaar geen belemmering voor het toetreden van vreemden bestond, maar dat de instroom toch werd beheerst door een ‘eigen burgers eerst’ opvatting. Een opvatting die ook min of meer is terug te vinden bij Sonenscher in *Work and Wages*, waarin hij stelt dat de gilden weliswaar een open karakter hadden, maar dat er toch een duidelijke voorkeur was voor eigen zonen of eventueel, zoals eind achttiende eeuw in Parijs, voor zonen van elders gevestigde ambachtslieden.⁵⁸ Maar bij de beoordeling van de instroomcijfers moet de grootte van het aanbod van gekwalificeerde ambachtslieden van buiten de stad worden meegenomen. Uit de poorterinschrijvingen in de bijlage ‘Poorterinschrijvingen’ valt af te lezen, dat in de hele zeventiende eeuw ongeveer 1250 immigranten zich als poorter van Zierikzee lieten inschrijven, waarvan ongeveer 570 met vermelding van een beroep. Van degenen waarbij geen beroep werd vermeld is het, zoals we al zagen in hoofdstuk drie, niet waarschijnlijk dat zij wel een beroep hadden. Wel zullen sommigen van hen en van degenen die de stad instroomden zonder het poorterschap (direct) aan te vragen, in de loop der tijd zich bekwaamd hebben in een of ander ambacht. De totale ‘instroom’ van ambachtslieden gedurende de zeventiende eeuw, direct of indirect van buiten komend zal, zelfs in het geval er geen discriminerend vreemdelingenbeleid werd gevoerd, derhalve niet veel hoger hebben kunnen liggen dan rond zeshonderd. Met andere woorden, het aanbod van ‘vreemde’ gekwalificeerde ambachtslieden was nog geen zes per jaar. Zo kwamen er in het bakkersambacht gedurende

⁵². Prak, *Republikeinse veelheid*, 98; Panhuysen, *Maatwerk*, bijlage IX.

⁵³. GAG gilden inv nr 100.

⁵⁴. GASD stad Zierikzee inv nr 3845; Van Hoorn en Kool-Blokland, *Geneeskunde in Zierikzee*.

⁵⁵. GAG gilden inv nrs 115 en 117.

⁵⁶. GAG stad inv nr 2471.

⁵⁷. GAG stad inv nr 2459.

⁵⁸. Sonenscher, *Work and wages*, 107; vgl Prak, *Republikeinse veelheid*, 99; Deceulaer, *Pluriforme patronen*, 328.

de hele zeventiende eeuw slechts tien nieuwkomers van buiten de stad als brood- of suikerbakker. Bij de timmerlieden kwamen er in die periode slechts tien van buiten de stad. In Goes werden in de eerste helft van de zeventiende eeuw een kleine vijfhonderd immigranten als poorter ingeschreven. Vergelijken we dit met Zierikzee dan zal, alhoewel de beroepen niet bekend zijn, de totale instroom van ambachtslieden hooguit honderd tot honderdvijftig zijn geweest. Een aanbod van twee tot drie per jaar dus.

Uit de beschikbare gegevens over het totaal aantal ingeschreven poorters en hun beroepen in Veere in de zestiende en zeventiende eeuw kunnen we afleiden, dat het aantal nieuwe poorters met beroep tussen 1600 en 1650 circa driehonderd zal zijn geweest. Gemiddeld zo'n zes per jaar. Aanzienlijk meer dan in Goes en vergelijkbaar met Zierikzee, zij het dat Veere met vierduizend inwoners veel kleiner was dan Zierikzee. Het was dus niet zo verwonderlijk dat er slechts sporadisch 'vreemde' ambachtslieden in de gilden werden opgenomen en er was, zoal gewenst, in ieder geval weinig reden om een ontmoedigingsbeleid te voeren.

Samenvattend kunnen de bedrijven die in de gilden waren georganiseerd, worden omschreven als kleine bedrijven met een ambachtelijke bedrijfsvoering en gericht op de lokale markt. De Zeeuwse ambachtslieden waren, voor wat betreft hun inkoop, niet afhankelijk van een gemonopoliseerde groothandel en hun zelfstandigheid werd ook niet bedreigd door kooplieden die tevens als kapitaalverstrekkers fungeerden. De bedrijven vormden tezamen een geïntegreerde bedrijfskolom. Het streven van zowel de gilden, als de overheid was gericht op het voorkómen van machtsconcentraties en op het bevorderen van een verzekerd bestaan. In het algemeen werden geen grote barrières opgeworpen om de toestroom van vreemden in de gilden te weren, maar door het geringe 'aanbod' van ambachtslieden van buiten de stad was er in de praktijk ook weinig reden om een ontmoedigingsbeleid terzake te voeren

VII De kwaliteitsgarantie

In het hoofdstuk over de legitimatie zagen we al, dat de gilden graag gezien werden als de (exclusieve) leveranciers van kwaliteit. Om dat te bereiken moest er niet alleen worden gezorgd voor een voldoende aantal vakmensen, maar ook voor een gegarandeerde opleiding en een continue kwaliteitscontrole. Vrij algemeen wordt dan ook in de literatuur aan de gilden, als het gaat om het opleiden van toekomstige ambachtslieden een zeer grote rol toebedeeld. Epstein suggereert zelfs dat het de primaire doelstelling van de gilden was en dat de gilden op grond van die opleiding als ‘vanzelfsprekend’ hun exclusieve kwaliteitsgarantie konden bieden.¹ Maar was de zorg voor (voldoende) vakmanschap het enige oogmerk, dat de gilden hadden bij het in eigen hand houden van de opleiding? Adam Smith zag er, naast de zorg voor vakmanschap, ook en vooral een middel in om de toestroom naar de arbeidsmarkt mee te reguleren. Want zo redeneerde hij, de duur van de opleiding die in Engeland voor veel ambachten tot zeven jaar kon oplopen, stond in geen verhouding tot de tijd die echt nodig was om het vak te leren. De lange duur wijst op een gebruik van de opleiding als arbeidsmarkt-instrument.² De stelling van Smith impliceert dat de gilden in staat waren die markt te controleren en dat wordt in de meer recente literatuur ernstig betwijfeld. Epstein noemt als voorbeelden waaruit blijkt dat die arbeidsmarktcontrole van de gilden juist te wensen over liet, de onderlinge verdeeldheid tussen de gilden, de door de lokale overheid aangebrachte wijzigingen in de toelatingseisen voor het gildenlidmaatschap, de verschillen in de opleidingsduur tussen gelijksoortige gilden die duiden op een onderhandelbaar criterium en de mogelijkheden om ook buiten gildenverband het ambacht uit te oefenen.³

Een andere verklaring voor de lange duur van de opleiding is dat leerlingen na hun (theoretische) opleiding hun opleidingskosten terugbetaalden door als goedkope arbeidskracht enkele jaren in de werkplaats te blijven werken. Een derde verklaring ligt in het feit dat in het leerproces ook de socialisatie in de ambachtelijke wereld was inbegrepen. Voor de tweede verklaring pleit het feit dat vaak voor weeskinderen, voor wie alle kosten voor rekening kwamen van de meesterbaas, langduriger contracten werden afgesloten om zo profijt te kunnen trekken van hun goedkope inzet.⁴ Dat het op die manier in dienst hebben van goedkope arbeidskrachten bedreigend kon zijn voor de overige werknemers bleek wel uit de *numerus fixus*, die de Gentse gezellen eisten voor wat betreft het in dienst nemen van leerlingen. Naar hun mening zou bij een teveel aan leerlingen de concurrentie en de degelijkheid van de opleiding in het gedrang komen. Bovendien moest er ruimte blijven voor vrije arbeiders.⁵ Kaplan houdt het in zijn werk over de bakkers van Parijs bij de derde verklaring en noemt de algemene vorming ‘politieke socialisatie’ Naast vaktechniek diende de adolescent zich ‘de normen van het vak’ eigen te maken.⁶

In de gildenreglementen werd vastgelegd wat de duur van de opleiding was, bij wie de leerling zijn scholing moest krijgen en wat de minimale verplichtingen over en weer tussen leerling en meester waren, maar de echte verhoudingen op de werkvloer waren vaak veel flexibeler. Sonenscher beschrijft in *Work and wages* een baas-leerling verhouding, die meer een weerspiegeling was van het dagelijks leven dan van de wetten en gildenreglementen. Die laatste werden gezien als publiekelijk geaccepteerde uitzonderingen op de algemeen geldende

¹. Epstein, ‘Craft guilds’; vgl Prak, *Republikeinse veelheid*, 98.

². Smith, *Wealth of Nations* 137.

³. Epstein, ‘Craft guilds,’ 689.

⁴. Panhuysen, *Maatwerk*, 140.

⁵. Dambrijne, ‘Gentse bouwvakkers’, 63.

⁶. Kaplan, *Bakers of Paris*, 441.

natuurlijke rechten en plichten⁷. Op die flexibiliteit wijst ook Steven Kaplan in zijn werk *l'apprentissage au XVIIIe siècle: le cas de Paris*.

Met de maatschappelijke ontwikkelingen aan de vooravond van de industriële revolutie veranderde in de achttiende eeuw ook de opleiding van karakter. Er was nog wel sprake van een 'scholing' die opleidde tot het meesterschap, maar steeds meer werd de nadruk gelegd op het vormen van een goede arbeider, vlijtig, volgzzaam en ook nog een beetje bekwaam.⁸ Waarmee overigens niet gezegd is dat in de zeventiende eeuw het grootste deel van de leerjongens wel toekwam aan het zelfstandig uitoefenen van het ambacht. In Londen werd nog niet de helft meester, in Bristol nog niet eenderde en dichter bij huis, in Haarlem, werden in de tweede helft van de zeventiende eeuw van 585 leerjongens slechts 58 in het meesterboek bijgeschreven.⁹ Die betrekkelijk geringe doorstroom stond in schril contrast met de kosten en moeite die de leerjongen en zijn familie zich vaak moesten getroosten om een leerplek te kunnen bemachtigen. Vaak, maar niet altijd. Kaplan onderzocht ruim driehonderd leercontracten in Parijs en constateerde niet alleen grote verschillen tussen de gilden onderling, maar ook tussen de betaalde leergelden binnen een en hetzelfde gilde. Bij de kleermakers betaalde de ene leerling alleen voor vakonderricht een bedrag van vijftienvintig livres (ruim twaalf gulden)¹⁰, anderen voor vakonderricht en (verplicht af te nemen) zaken als huisvesting, voeding etc. bedragen tot boven de honderd gulden. Meesters in de meer prestigieuze ambachten als horlogemakers, borduurders, kruideniers vroegen leergelden tot 450 gulden, terwijl ruitenzetters, schoenmakers en borstelmakers slechts 50 tot 75 gulden in rekening brachten.¹¹ Er leek dus een correlatie te bestaan tussen de hoogte van het leergeld en de 'status' van het gilde, of de maatschappelijk positie van de meester. Geen verband constateerde Kaplan tussen leergeld en duur van de opleiding. Dat het leergeld in de loop van de achttiende eeuw steeds hoger werd zou, aldus Kaplan, kunnen liggen aan het feit dat de meester grotere risico's liep door de toenemende mobiliteit van de leerjongen.¹²

De algemene visie met betrekking tot de kwaliteitszorg van de gilden wordt niet gedeeld door Ogilvie. De verplichte opleiding kan naar haar mening ook gezien worden als een middel om de toestroom van ambachtlieden te beperken. Bovendien was bij veel gilden geen sprake van enige opleiding, of was er gelet op de aard van het ambacht nauwelijks opleiding nodig. Ook in het gebruikmaken van niet-opgeleide (vrouwelijke) arbeidskrachten ziet zij een ontkenning van het belang van de opleiding. Met de eisen voor de proef werd in de praktijk van het door haar onderzochte wollenweversgilde herhaaldelijk de hand gelicht en de sancties die werden opgelegd als er slecht werk werd geleverd, waren laag tot zeer laag. Tenslotte, aldus Ogilvie, waren de gilden niet (voldoende) in staat te beoordelen welke kwaliteit door de consument werd verlangd. Kortom, de gilden waren naar haar mening niet de geschikte instituten om de kwaliteit te waarborgen.¹³

Opgemerkt moet worden dat genoemde auteurs hun visies baseren op onderzoeken in grote tot zeer grote steden in Europa, waar de gilden zich richtten op de exportmarkt en de vraag is of deze studies ook opgeld deden in de Republiek met haar in vergelijking met Parijs en Londen en met uitzondering van Amsterdam, middelgrote steden. Een eerste groot verschil is te zien in de hoogte van het leergeld. In Dordrecht, waar het merendeel van de bedrijven uit een tot vijf man bestond was er hooguit 'ruimte' voor één leerling per bedrijf. Meer leerlingen zou zeker tot onrust leiden bij de knechts die, vooral in de scheepsbouw, een sterke positie

⁷. Sonenscher, *Work and wages*, 60; Prak, 'Ambachtsgilden', 19.

⁸. Kaplan, 'l'Apprentissage au xviiie siècle', 436.

⁹. Krausman Ben-Amos, 'Failure to become freemen' in *Social history*, 16 (1991) 155; Panhuysen, *Maatwerk*, 141.

¹⁰. Een livre is 20 sous à 12 deniers en was ongeveer 9½ stuiver

¹¹. Kaplan, 'l'Apprentissage', 449-450.

¹². Ibidem, 448.

¹³. Ogilvie, 'Guilds, efficiency, and social capital' 300-312.

innamen. Volgens Palmen werd dan ook door de gilden een actief arbeidsmarktbeleid gevoerd door zowel knechtgeld als leergeld te heffen. Het eerste was bedoeld om de grootte van de bedrijven en daarmee de macht van de knechts te beperken. Het tweede, de heffing van leergeld, was vooral bedoeld om het aantal leerlingen en daarmee het aantal potentiële ‘bazen’ en dus het aantal bedrijven te reguleren.¹⁴ Hierbij kan echter een vraagteken worden geplaatst. De hoogte van de bedragen was van dien aard dat een regulerend effect nauwelijks waarschijnlijk was. Een knechtgeld van tien tot vijftien schelling, drie à vier gulden en leergeld van een tot vijf gulden vormden geen al te grote belemmering, noch voor een bedrijf, noch voor een leerling. Ook in andere steden in de Republiek lag het leergeld gemiddeld tussen de paar stuivers en een gulden.¹⁵

Voor wat betreft de inhoud van de vakopleiding is er niet zoveel bekend. Een van de oorzaken daarvan is ongetwijfeld dat in het overgrote deel van de gevallen het leercontract werd afgesloten met en bij de baas en slechts gemeld behoefde te worden bij de deken of het stadsbestuur.¹⁶ De notaris kwam er alleen aan te pas bij leerlingen met bemiddelde ouders die, vaak tegen aanzienlijk hogere ‘leergelden’ niet alleen een betere opleiding bedongen, maar ook regelingen troffen met betrekking tot kost en inwoning.¹⁷ Het onderhands afsluiten van leercontracten was overigens ook gebruikelijk in de Zuidelijke Nederlanden en op het Franse platteland.¹⁸

De gemiddelde duur van de opleiding, in de grote steden Parijs en Londen tot zeven jaar, was in de Republiek circa twee jaar, maar na die verplichte leertijd moest nog vele jaren praktijkervaring worden opgedaan, alvorens een proef kon worden afgelegd. Een totale ‘opleidingsduur’ van zes tot zeven jaar was dus ook in de Republiek niet ongebruikelijk.¹⁹ Wat deden de gilden in Zeeland om voldoende vakmensen, een goed kwaliteitsniveau en een continue kwaliteitscontrole te kunnen garanderen?

1. De vakopleiding

De noodzaak voor vakmanschap en vakopleiding was onontbeerlijk, althans voor zover het de echte ambachtelijke bedrijven betrof. De niet-ambachtelijke ondernemers zoals kramers, zakkendragers, karrelieden en dergelijke kenden geen vakopleiding, hadden geen leerlingen en eisten ook geen proef. Overigens gold dat ook weer niet voor alle leden van het kramersgilde. De boekverkopers bijvoorbeeld vroegen in 1736 aan het stadsbestuur van Goes een verbod voor alle kramers om boeken te mogen verkopen, als ze niet eerst een leertijd van twee jaar achter de rug hadden en een proef hadden gedaan. De resolutie die het stadsbestuur conform het verzoek uitvaardigde bleek echter niet te werken en in 1748 wendden de boekverkopers zich opnieuw tot het stadsbestuur. In hun klacht daarover gaven ze het voorbeeld van een weduwe van een boekverkoper die in het huis van haar zoon de boekverkoop voortzette, zonder opleiding en zonder proef uiteraard. Ook nu werd de klacht gehonoreerd.²⁰ In 1606 traden in Vlissingen de hoedenmakers toe tot het kramersgilde en vanaf 1628 werd van hen een leertijd van twee jaar geëist.²¹ Afgezien van een enkele

¹⁴. Palmen, *Geschiedenis van Dordrecht*, 203.

¹⁵. In Dordrecht was het leergeld in 1699 bij de smeden vijf gulden en bij de tinnengieters een gulden (GAD 16 inv nrs 317 en 466); in Rotterdam lag dit bedrag op ca een gulden (GAR, GA 41); in Zutphen op een gulden (GAZ,OA,1905); in Amsterdam op tien stuivers (Van Dillen, *Bronnen* I, 653).

¹⁶. Van Eeghen, *Gilden*, 20.

¹⁷. Panhuysen, *Maatwerk*, 140; zie ook Plomp, *Die Haghe Jaarboek*, 1-35.

¹⁸. Deceulaer, *Pluriforme patronen*, 262.

¹⁹. Ibidem, 288; voor de kleermakers in Amsterdam en Nijmegen bedroeg de leertijd 2 jaar (Panhuysen, *Maatwerk*, 137).

²⁰. GAG gilden inv nr 37.

²¹. GAV archief Van der Swalme inv nr 211.

uitzondering werden voor toetreding tot het kramersgilde echter geen vakbekwaamheideisen gesteld en het is daarom opmerkelijk, dat juist de kramers zich in vergelijking met de andere gilden het meest op kwaliteit beriepen bij bedreiging van hun positie. Het kan bijna niet anders dan dat het een benadrukken was van hun betrouwbaarheid als gevestigde leveranciers van goede spullen tegenover de onbetrouwbare vreemde kooplieden. Zij, de damlopers en venters, verkochten aldus de kramers alleen maar rommel en omdat zij slechts op ongeregelde tijden in de stad kwamen, boden zij de consument weinig of geen verhaalsmogelijkheid. In ieder geval is nergens iets terug te vinden op grond waarvan de kramers meenden dat zij een hogere kwaliteit, anders dan continuïteit, leverden dan niet gildenleden. Maar zoals gezegd voor de ambachtelijke gilden lag dat anders.

L e e r t i j d²²

De gildenbrief van de huistimmerlieden die tengevolge van veranderde tijden in 1599 werd aangepast, vermeldde in artikel 7 dat voortaan de verplichte leertijd twee jaar bedroeg.²³ Ook bij de kleermakers, de schoenmakers, de timmerlieden, de wevers, en bakkers in Goes en de bakkers (vanaf 1656) en schippers in Zierikzee bedroeg de leertijd twee jaar,²⁴ de metselaars in Vlissingen kenden een leertijd van drie jaar, maar dat gold niet voor de straatmakers en dakdekkers die in hetzelfde gilde zaten²⁵. De vleeshouwers in Veere konden volstaan met een leertijd van twee jaar.²⁶ De chirurgijns in Zierikzee hadden drie jaar nodig om het vak te leren en de hoedenmakers in Goes kenden in 1770 een relatief lange leertijd van vier jaar.²⁷ Die lange leertijd gold overigens niet alleen voor de hoedenmakers uit Goes, ook in Amsterdam was de leertijd in deze beroepsgroep vastgesteld op vier jaar.²⁸

Dat wilde niet zeggen dat de leerjongen direct na de leertijd een proef aflegde om zich vervolgens als vrijmeester te vestigen. Na de officiële leertijd werkte de leerjongen eerst als knecht bij een of meer bazen. Alleen die jongens die zich als vrijbaas wilden vestigen, deden na verloop van tijd de proef, betaalden het intreegeld en werden lid van het gilde. Helaas is het niet mogelijk dit proces cijfermatig in beeld te krijgen, omdat er onvoldoende gegevens zijn. Vrijwel nergens worden de namen van de leerjongens vermeld en als die al bekend zijn dan ontbreken corresponderende gegevens over degenen die een proef deden. Ook de weinige ledenlijsten van de gilden bieden geen soelaas. Voor de bakkers van Zierikzee konden cijfers en namen van leerlingen en ‘proevelingen’ wel worden vergeleken. Uit die vergelijking blijkt dat er in de periode tussen 1667 en 1676, tien jaar dus, 47 leerlingen waren en er werden 28 proeven afgenomen. Die proeven betroffen slechts zeven leerlingen uit de genoemde periode. De overige ‘proevelingen’ hadden kennelijk al eerder of elders hun opleiding gehad.²⁹

In de praktijk was de minimumtijd die verstreek tussen het beëindigen van de leertijd en het doen van een proef vijf jaar, maar zoals we zagen in de meeste gevallen aanzienlijk langer. Daar waren verschillende redenen voor. Allereerst was er soms de formele reden dat aan het vrijmeesterschap een minimumleeftijd was verbonden. Bij de bakkers in Zierikzee bijvoorbeeld was die leeftijd in 1595 bepaald op achttien jaar en werd in 1671 besloten die op twintig jaar te stellen. In dit geval was de reden voor die verhoging het feit dat er (te) veel

²². Voor een overzicht van alle gevonden leertijden zie bijlage ‘Proef en Leerjaren’.

²³. GASD gilden inv nr 66.

²⁴. GAG stad inv nrs 2475, 2474, 6, 24, 31; GASD 113, 92.

²⁵. GAV gilden inv nrs 52 en 76.

²⁶. ZA stadsarchief Veere inv nr 1923.

²⁷. GAG gilden inv nr 29-31.

²⁸. Van Dillen, *Bronnen II*, 708; vgl Panhuijsen, *Maatwerk*, 192.

²⁹. Een vergelijkbare situatie vond Panhuijsen bij de kleermakers in Amsterdam, (*Maatwerk*, 141); vgl Kaplan, *Bakers of Paris*, 193.

bakkers waren.³⁰ Een tweede reden was van financiële aard. Het zich als zelfstandig ondernemer vestigen bracht, ook al was er doorgaans geen groot startkapitaal nodig, kosten met zich mee waarvoor gespaard moest worden. Maar wellicht de belangrijkste reden was dat na de officiële leertijd, nodig om het vak te leren, er nog tijd nodig was om zich verder te bekwamen. Het behalen van een diploma betekende immers nog niet dat het vak werd beheerst, daarvoor was praktijkervaring nodig. Bovendien moest de leerjongen zich de mores van de corporatie eigen te maken: politieke socialisatie zoals Kaplan het noemde.³¹ In de praktijk kwam de totale leer- en ervaringstijd dan ook neer op zo'n vijf tot zeven jaar en dat komt weer overeen met de situatie in Engeland waar voor de gehele opleiding een periode van zeven jaar was voorgeschreven.³²

Leergeld

Om zeker te zijn van voldoende vakmanschap was niet alleen de duur van de opleiding van belang, maar ook de inhoud. De beste manier om dat in de gaten te houden was die opleiding zelf ter hand te nemen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de leertijd verplicht werd doorgebracht bij een vrijmeester in de stad.³³ Als de meester een leerjongen in dienst nam, moest hij dat melden bij de deken van het gilde. Die aanmelding en registratie was vooral van belang om de aanvang van de leertijd vast te leggen om indien nodig, achteraf te kunnen vaststellen dat de vereiste leertijd was volbracht. Bovendien was het een controle op de naleving van eventueel bestaande maximeringsregelingen. Voor elke leerjongen moest de baas leergeld betalen aan het gilde. Door het bakkersgilde in Zierikzee werd overigens pas in 1655 voor het eerst aan het stadsbestuur gevraagd leergeld te mogen heffen.³⁴ Voor zover uit de rekeningen van de diverse gilden blijkt, was er geen speciale bestemming voor dit leergeld. In ieder geval zijn nergens kostenposten terug te vinden voor het aanschaffen van gereedschap of lesmateriaal. De enige uitzondering hierop is een indirecte verwijzing naar het bezit van gereedschap van het bakkersgilde in Goes. In een rekest waarin om verhoging van de jaarpenningen werd gevraagd, werd het argument gebruikt dat het gildeninkomen zo slecht was dat het gereedschap niet onderhouden kon worden.³⁵ Waarschijnlijk werd het leergeld dat de meester aan het gilde betaalde gezien als een (bescheiden) bijdrage aan de algemene gildenkosten. De leergelden waren, zeker in vergelijking met andere steden in de Republiek, niet hoog.³⁶ Door de schoenmakers en kleermakers in Goes werd het minimale bedrag van zestig cent betaald en in Vlissingen betaalden de smeden iets meer dan een gulden. In Zierikzee waren het de timmerlieden en molenaars die met ruim drie gulden het hoogste bedrag betaalden.³⁷ Het kleermakersgilde in diezelfde stad maakte een nogal flink onderscheid in leergeld voor meisjes en jongens. Zo moest voor een leerjongen een gulden

³⁰. GASD stad Zierikzee inv nrs 93 en 1.

³¹. Kaplan, *Bakers of Paris*, 192; vgl Brooks 'Apprenticeship, Social Mobility and the Middling Sort' 77.

³². Snell, *Annals of the Labouring Poor*, 228.

³³. GASD gilden inv nr 66: reglement huistimmerlieden 1716; GASD stad Zierikzee inv nr 1: reglement bakkers 1595. GASD stad inv nr 93: resolutie bakkers 1670; GAG stad inv nr 31; Vlissingen GAV archief Van der Swalme inv nr 329: kaarsenmakers.

³⁴. GASD stad Zierikzee inv nr 93.

³⁵. GAG stad inv nr 6.

³⁶. Van Dillen *Bronnen I* 653.

³⁷. GAG stad inv nrs 2474 en 2475; GASD gilden inv nrs 36, 66, 173; de hoedenmakers in Goes betaalden een tot drie schelling (GAG gilden inv nrs 29-31); de wevers twee schelling (GAG stad inv nr 2475); de timmerlieden een en de bakkers vijf schelling (GAG stad inv nr 14 en GAG gilden inv nrs 114-120); de schoenmakers twee schelling (GAG stad inv nr 2474). In Zierikzee betaalden de kleermakers zes schelling (GASD gilden inv nr 113) en de smeden in Vlissingen vier schelling (GAV gilden inv nr 38). Eén schelling is ongeveer 30 cent.

tachtig en voor ‘de meijsis’ bijna vier gulden betaald worden.³⁸ Bij de meeste gilden bleef het leergeld gedurende vele tientallen jaren een zelfde bedrag. De Zierikzeese timmerlieden betaalden in 1650 drie gulden en ruim honderd jaar later, in 1760, vijftien cent meer, een stijging van 5% in honderd jaar. Alleen de hoedenmakers in Goes verdrievoudigden tussen 1700 en 1770 hun leergeld. Het leergeld werd dus zelden gebruikt als instrument om het aantal leerlingen te beïnvloeden.

Vestigingsbeleid

In hoeverre vrijbazen of gilden anderszins een bewust beleid voerden om middels het wel of niet aannemen van leerjongens de toestroom naar het ambacht te reguleren is onduidelijk. De maximering van het aantal leerjongens per vrijbaas die in sommige gilden van kracht was, lijkt in die richting te wijzen. In artikel 32 van de gildenbrief van de goud- en zilversmeden uit Vlissingen stond ‘dat elke meester sal moogen aannemen twee leerknappen ende niet meer(...)’.³⁹ Bij de hoedenmakers in Goes bijvoorbeeld werd in 1771 slechts één leerjongen per bedrijf toegestaan. Een zelfde maximering zien we bij de kleermakers en timmerlieden in Zierikzee.⁴⁰ Het is echter de vraag of deze beperkingen een arbeidsmarktregulering beoogden of meer bedoeld waren om een goede ver(stand)houding tussen leerjongens en knechts te bewaren.⁴¹ Ook is het mogelijk dat de maximering bedoeld was om te voorkomen dat er al te grote verschillen in bedrijfsgrootte zouden ontstaan. Het bewaren van een goede verhouding speelde in ieder geval een belangrijke rol bij de maximering van het aantal leerjongens bij de hoedenmakers in Amsterdam. In een keur uit 1633 werd uitdrukkelijk voorgeschreven dat een meester hoedenmaker alleen die knechts in dienst mocht nemen, die bereid waren zich te voegen naar de bepaling dat een meester twee leerjongens mocht houden.⁴² Omdat de leerjongens, zeker in de eerste jaren na de opleiding, vaak als goedkope arbeidskrachten werden gebruikt, kan het ook zijn dat de maatregelen bedoeld waren om de concurrentie tussen gildenleden te beperken. Door het inzetten van (meerdere) goedkope arbeidskrachten zou een baas immers voor een lagere prijs kunnen werken dan zijn collega’s. Tenslotte kan de maximeringsregel ook bedoeld zijn geweest om de kwaliteit van de opleiding zeker te stellen.⁴³ Dat laatste paste ook in de verantwoordelijkheid voor goed vakmanschap die de gilden voor zichzelf opeisten.

Een mogelijke aanwijzing dat met het aannemen van leerlingen de toestroom tot de arbeidsmarkt werd gereguleerd, is te vinden in de verhouding tussen het aantal ambachtelijke bedrijven en het aantal jongens in opleiding. Daarbij waren vooral de grote verschillen in leerlingaantallen tussen de verschillende beroepsgroepen opmerkelijk. Vergelijken we bijvoorbeeld het aantal leerjongens bij de huistimmerlieden in Zierikzee en het aantal gildenleden, dan zien we dat er in de achttiende eeuw in ongeveer dertig bedrijven slechts gemiddeld zes jongens in opleiding waren.⁴⁴ Nauwelijks genoeg om het natuurlijk verloop bij de meesters te kunnen opvangen. Bij de molenaars was het zo mogelijk nog slechter met vier leerlingen bij 28 molenaars.⁴⁵ De 27 kuipers in Veere hadden in 1618 nog acht leerlingen. In 1659 toen het aantal kuipers was teruggelopen tot minder dan tien was er nog slechts een leerjongen. Bij het vierambachtengilde hadden de 34 leden in 1607 nog dertien leerjongens.

³⁸. GASD gilden inv nr 116.

³⁹. GAV archief Van der Swalme inv nr 59.

⁴⁰. GAG gilden inv nr 29; GASD gilden inv nrs 66 en 97.

⁴¹. Vgl hoofdstuk 4 m.b.t. de bakkers.

⁴². Van Dillen, *Bronnen II*, 1024.

⁴³. Panhuysen, *Maatwerk* 138.

⁴⁴. GASD gilden inv nr 85.

⁴⁵. GASD gilden inv nr 172. Dit was het aantal in 1720.

Dertig jaar later in 1740 hadden de negen leden bij elkaar slechts zestien knechten en werd geen melding gemaakt van leerjongens.⁴⁶

Bij de chirurgijns in Zierikzee daarentegen hadden de elf leden in 1669 bij elkaar acht leerlingen in dienst en de ongeveer veertig bakkers hadden in het laatste kwartaal van de zeventiende eeuw gemiddeld tien leerjongens in opleiding. Dat aantal leerlingen telde ook het kleermakersgilde in Goes met rond de dertig leden in 1750.⁴⁷

We zien dus dat in branches waar het in de loop van de tijd slechter ging en het aantal bedrijven afnam het aantal leerjongens klein was. Daar waar het relatief goed ging, zoals bij de chirurgijns en de bakkers, bleef het aantal ambachtsmeesters min of meer gelijk en was het leerlingtal relatief hoog. Maar ook hier blijft de vraag of met het aantal leerjongens werd geanticipeerd op de conjunctuur of dat de conjunctuur werd gevolgd. De bronnen zijn te schaars om daarover een uitspraak te doen.

Als het leerlingenbestand al werd gebruikt als een instrument om de toestroom naar de gilden te reguleren, dan werkte dat natuurlijk alleen bij gilden waar bedrijven met knechten en leerjongens waren. Andere gilden moesten gebruikmaken van een numerus fixus om de arbeidsmarkt te reguleren. Zo werd in 1685 in Goes besloten het bierdragersgilde te laten uitsterven en de omvang van het zakkendragersgilde te stabiliseren door op elke twee sterfgevallen slechts één nieuw lid aan te nemen.⁴⁸ Een zelfde regeling werd in Veere getroffen in 1780 bij het arbeidersgilde.⁴⁹ Nog weer andere maatregelen waren het verhogen van de toetredingsleeftijd en het verzwaren van de proef, althans voor zover die verzwaring tot doel had de toestroom te beperken, zoals die van de bakkers in Zierikzee in 1771.

V e r s o e p e l i n g

Een bepaalde leertijd bij een leermeester in de stad, een vrijwel vast bedrag aan leergeld, een evenwicht tussen leerjongens en knechts en een goede registratie: de kwaliteit van de opleiding leek gewaarborgd. Maar in de praktijk bleken de regeltjes aan slijtage onderhevig. Op 14 augustus 1750 kwamen 22 timmerlieden in Zierikzee bijeen en spraken af om voortaan het aannemen van jongens en knechten bij de deken van het gilde te melden en in 1752 verzochten de kleermakers uit Goes om hun gildenbrief te wijzigen en daarin onder meer op te nemen dat de leerlingen geregistreerd zouden worden.⁵⁰ Kennelijk was er in de loop der tijd de klad in geraakt. Waren dit slechts administratieve onvolkomenheden of was er meer aan de hand? In het timmerliedenreglement van 1716 stond nog uitdrukkelijk vermeld dat de leertijd bij een vrijmeester in de stad Zierikzee moest worden doorlopen, maar in 1772 werd goed gevonden dat men ook buiten de stad was opgeleid en dat zelfs de proef mocht worden afgelegd, als men geen poorter was en ook niet de vereiste leertijd had. Er moest dan wel tweehonderd gulden aan het gilde worden betaald.⁵¹ Al eerder bleek het stadsbestuur een liberalere opvatting te hebben met betrekking tot de opleiding. In 1708 weigerde het timmerliedengilde een lid te accepteren omdat hij onvoldoende leerjaren had. Ook nu vond het stadsbestuur dat dit geen belemmering voor het gildenlidmaatschap hoefde te betekenen, mits maar werd betaald. Ditmaal was ‘de schade’ veertig gulden.⁵² Niet alleen bij de timmerlieden, ook bij de bakkers stond de opleiding onder druk. In 1595 werd in de

⁴⁶. ZA stadsarchief Veere inv nrs 1862 en 1963.

⁴⁷. GASD gilden inv nrs 14, 36, 88 en 138 en GASD gilden inv nrs 84 –87; de timmerlieden in Goes in de periode 1700-1750 (GAG gilden inv nrs 114-120); de kleermakers in Goes tussen 1750 en 1770 (GAG gilden 29-31); de molenaars van Zierikzee in de periode 1700-1770 (GASD gilden inv nr 173).

⁴⁸. GAG stad inv nr 18 fol 64.

⁴⁹. ZA stadsarchief Veere, inv nr 1191.

⁵⁰. GASD gilden inv nr 77 en GAG stad inv nr 31 fol 5.

⁵¹. GASD gilden inv nrs 66 en 69.

⁵². GASD stad Zierikzee inv nr 12.

gildenbrief uitdrukkelijk vermeld dat de opleiding binnen de stad moest plaatsvinden. In 1670 werd die verplichting opnieuw vastgelegd, maar toen in 1768 een verzoek werd gedaan om een leertijd volbracht in Middelburg te accepteren, werd dat, na afwijzing door het gilde alsnog door het stadsbestuur geaccordeerd, mits aan het gilde een bedrag van zeven en een halve gulden werd betaald.⁵³ In 1782 werd op voorstel van het stadsbestuur zelfs besloten in het algemeen de leerovereenkomst die elders werd afgesloten te aanvaarden. Bakkers, vleeshouwers, mandenmakers, smeden en wagenmakers gingen akkoord, huistimmerlieden en metselaars eveneens, mits er tweehonderd gulden werd betaald.⁵⁴ Een zelfde soort ontwikkeling vond plaats in Goes, zij het dat de ‘liberalisering’, althans voor wat betreft de bakkers, daar enkele decennia eerder aanving. Nog in 1740 werd ene Jacobus, die wilde trouwen met een bakkersweduwe, het lidmaatschap van het bakkersgilde onthouden, omdat hij onvoldoende leerjaren had. Het verzoek om een uitzondering te maken werd afgewezen.⁵⁵ Drie jaar later mocht ook Boogaert geen proef doen, omdat hij een tekort aan leerjaren had. Boogaert, die toch aan de slag wilde, huurde bakker Bol in om voor hem te bakken. Ook dat werd afgewezen.⁵⁶ Weer enkele jaren later, in 1747, ging het gildenbestuur overstag en kreeg Makaai wel toestemming om een proef te doen toen hij een bakkersweduwe huwde, ondanks het gebrek aan voldoende leertijd.⁵⁷ Tenslotte werd in 1773 vastgelegd dat de bakkersproef ook gedaan mocht worden na minder dan twee jaar leren.

Ook het principe dat de leertijd binnen de eigen stad moest worden doorgebracht werd niet zo strikt toegepast, zoals blijkt uit een leerbrief die op verzoek naar Middelburg werd gestuurd en waarin werd vermeld dat Frans van Dijke in Goes aan zijn leertijd had voldaan.⁵⁸ In de tweede helft van de achttiende eeuw werden dus de eisen die aan het leertraject werden gesteld versoepeld, waarbij het stadsbestuur in Zierikzee in ieder geval een leidende en in Goes tenminste een lijdelijke rol speelde.⁵⁹ Het is onduidelijk waarom zulke hoge bedragen als compensatie voor het niet voldoen aan de eisen werden vastgesteld. Mogelijk probeerde het stadsbestuur op die manier de gilden over de streep te trekken bij het liberaliseringsproces. Een andere verklaring kan zijn dat met de mond liberale wijzigingen werden beleden, maar door het compensatiebedrag zo hoog te stellen, in de praktijk alles bij het oude kon blijven.

2. De proef

Had deze versoepeling ook gevolgen voor het niveau van het vakmanschap? Want daar ging het toch allemaal om. De gilden rechtvaardigden hun marktpositie door kwaliteitsgarantie te bieden. Afgezien van de werking van de markt zelf, waarbij slecht werk op den duur wordt afgestraft, en de arbitrage door de deken van een gilde bij geschillen over de kwaliteit van de uitvoering van werk, was het afleggen van een proef het enige moment waarop het vakmanschap naar objectieve maatstaven kon worden gemeten. De vaktechnische vaardigheden waarover een toekomstige gildenbroeder moest beschikken en die hij met de proef moest aantonen, waren soms tot in detail vastgelegd in gildenbrieven en reglementen, soms zeer globaal omschreven.

⁵³. GASD stad Zierikzee inv nrs 22, 93 en 210.

⁵⁴. GASD stad Zierikzee inv nr 92.

⁵⁵. GAG stad inv nr 6.

⁵⁶. GAG stad inv nr 24.

⁵⁷. Ibidem.

⁵⁸. GAG stad inv nr 33 fo 49.

⁵⁹. GASD gilden inv nr 66 verordening van 3 september 1618.

De eisen

Zo werden de eisen voor timmerlieden in een verordening uit Middelburg uit 1618, die als voorbeeld naar Zierikzee was gestuurd, als volgt beschreven. De proevelingen moesten een carbeel van vijftien duim dik, veertien duim breed en vier voet lang of daaromtrent maken en de balkstijl moest zijn naar de eis van het werk; voorts een trap in de hoek van een huis; een wenteltrap met twee bordessen en een kruiskozijn. En wat te denken van de suikerbakkers in Vlissingen, die ‘een dubbel schotel sentenlossen met een piramide daerin’ moesten maken. ‘De piramide sal wesen met drie gallerijen net gestoffeert. Item nog twee schotels citroen boschuijt ende dat wit ende lugt. Ende een panne van vijftien pond kaneel romeijn’.⁶⁰ Zo uitvoerig was de beschrijving natuurlijk niet altijd. Toen er in 1792 een proef voor schrijnwerkers in Goes kwam, bestond de eis uit het maken van een bureau met ronde klep en een rechte tafel opgelegd met fineer⁶¹. Voor de schoenmakers in Goes werden de eisen omschreven met het maken van een modeschoen, een boerenschoen en een muil naar model door het gilde te geven⁶². De eisen voor de wevers waren algemener van aard, namelijk het slaan van de kam en het weven van een stuk linnen; voor de hoedenmakers in Goes werd het maken van een hoed van beverbont (een castoor hoed), een stijve hoed van hazenhuid en een stijve hoed van Spaanse wol vereist.⁶³ Van een blikwerker in Vlissingen tenslotte werd het maken van ‘een blickten lanteerne, wel gewrogt’ gevraagd.⁶⁴

Hoe nauwkeurig of algemeen de omschrijving van de proef ook was, bij de beoordeling was er altijd enige speelruimte. Uit aantekeningen gemaakt bij enkele proeven in Veere afgelegd, blijkt dat het niet geheel voldoen aan de eisen kon worden gecompenseerd met de betaling van een boete. Zo werd op 12 oktober 1683 door een kuiper een proef afgelegd waarvan de deken meldde, dat de proef wel werd aanvaard maar ‘vanwege eenige kleynigheden’ werd beboet met één gulden 50 (vijf schelling) ten bate van het gilde.⁶⁵

Bij de bakkers in Zierikzee werden vanaf 1630 proeven afgenomen. Al veel eerder was aan het stadsbestuur gevraagd een proef te mogen stellen, maar pas in 1629 kwam daarvoor de toestemming.⁶⁶ De eisen die bij de proef werden gesteld waren kennelijk (te) gemakkelijk, want al in 1634 werd een verzwaring van de proef gevraagd. Voortaan moest er een tarwe- en een roggebrood van vier stuivers en een wittebrood van twee stuivers worden gebakken. Wijziging van de proef werd overigens wel meer verzocht, zoals bij de timmerlieden in Zierikzee in 1666 en 1701.⁶⁷ Het bakkersaantal in Zierikzee groeide in de eerste helft van de zeventiende eeuw onrustbarend en zou in 1671 leiden tot ingrijpende maatregelen zoals we eerder zagen. Niet ondenkbaar is dat de proefverzwaring in 1634 ook werd ingegeven door de wens het aantal toetreders te beperken. Dat kon misschien ook gezegd worden van de wijziging van de timmerproef in 1666, maar toen was het vakmanschap in ieder geval de belangrijkste reden. Bij de proef werden namelijk in de loop der tijd naar eigen inzicht verschillende houtmaten gehanteerd. In de wijziging werd nu vastgelegd hoe groot en dik een kruiskozijn precies moest zijn.⁶⁸ Ook het besluit in 1614 dat beurtschippers eerst een examen moesten doen alvorens zij gerechtigd waren te gaan varen, was bedoeld om de kwaliteit te verzekeren.⁶⁹ Indirect kan hetzelfde gezegd worden bij wijziging van de proef door

⁶⁰. GAV archief Van der Swalme inv nr 5164.

⁶¹. GAG gilden inv nr 103.

⁶². GAG stad inv nr 2474.

⁶³. GAG stad inv nr 2475.

⁶⁴. GAV archief Van der Swalme inv nr 234.

⁶⁵. ZA stadsarchief Veere inv nr 1862.

⁶⁶. GASD stad Zierikzee inv nr 1, 1629.

⁶⁷. GASD stad Zierikzee inv nr 10.

⁶⁸. GASD gilden inv nr 73.

⁶⁹. GASD stad Zierikzee inv nr 92.

verandering van gebruikt materiaal of andere (technische) innovaties. Een bijzondere reden om de proef te wijzigen werd door de kuipers in Veere aangevoerd. Zij verzochten in 1724 een wijziging in verband met de duurte van het materiaal.⁷⁰

Kwaliteits- en marktinstrument

Net zo min als de proefverzwaring uitsluitend gericht was op kwaliteit, was de proef dat zelf, hetgeen uit het volgende voorval duidelijk wordt. In 1796 verzocht stoeldraaier Pilaar aan het stadsbestuur om borstels en schrijnwerkersgoed te mogen verkopen. De raad hield het verzoek aan, maar het timmermansgilde maakte bezwaar want Pilaar had geen proef gedaan en dus was hij niet bevoegd. Pilaar stelde vervolgens dat hij inmiddels toestemming had van het stadsbestuur, waarop de leden van het timmermansgilde hun bestuur opdroegen dat na te gaan. Toen bleek dat de raad inderdaad toestemming had gegeven, raakten de gemoederen echt verhit. De raad, aldus het gildenbestuur, was helemaal niet bevoegd van de bestaande resolutie af te wijken en alhoewel de oorspronkelijke gildenbrief verloren was gegaan, was sinds mensenheugenis voor vast geaccepteerd dat stoeldraaiers de exclusieve bevoegdheid hadden. Een a contrario redenering volgend, stelde het bestuur dat stoeldraaiers geen toestemming vroegen, zij hadden die (als stoeldraaier). Het feit nu dat Pilaar toestemming vroeg, bewees dat hij geen stoeldraaier was en dus geen recht had.⁷¹ De vraag of hij deskundig was, kwam helemaal niet aan de orde. Het ging hier dus niet om kwaliteit maar om toetreding tot de markt. Daar ging het ook om toen in 1694 in Goes een proef voor wollenaaiers werd ingevoerd. Bij het verzoek daartoe werd uitdrukkelijk gesteld dat er te veel (wollenaaiers) kwamen.⁷²

De proef als markt- én als kwaliteitsinstrument dus en dat bleef zo tot het einde van de achttiende eeuw. Niet alleen werden zo nodig nieuwe proeven ingesteld voor delen van ambachten als suikerbakers, schrijnwerkers en wollenaaiers, maar er werd ook regelmatig herhaald dat het doen van een proef onontbeerlijk was en bleef om in het ambacht aan de slag te kunnen. Heel duidelijk werd dat in 1749 door de schilders verwoord, toen zij stelden dat de gildenbrief eiste dat men het ambacht moest verstaan en dat het voor het bestuur van het gilde onmogelijk was dat te beoordelen als er geen proef werd afgelegd.⁷³ Ook voor de timmerlieden in Goes werd dat in 1744 nog eens nadrukkelijk vastgesteld en toen Saber in 1749 twee doodskisten maakte zonder daartoe gerechtigd te zijn, werd hij prompt door het gilde beboet. Het stadsbestuur vond een geldboete kennelijk niet op zijn plaats en vrijwaarde hem, maar hij moest dan wel een proef doen. Zelfs in 1797 bij de kwestie Pilaar werd de proef nog als een absolute noodzaak gezien om het ambacht te mogen uitoefenen. Heel duidelijk kwam dat ook tot uiting in 1771 toen Gijsbert de Witt, Anatomia Chirurgia et Actes Opstetricandi Lector, om toestemming vroeg de chirurgie in Zierikzee te mogen uitoefenen. Het advies van het gildenbestuur was om het verzoek niet te honoreren, omdat De Witt bij zijn verzoek zelfs niet had aangeboden een proef te willen doen en niemand, hoe kundig ook, mocht zonder proef het vak uitoefenen. Dat stond bovendien duidelijk in de gildenbrief uit 1672 en was door het stadsbestuur nog eens bevestigd in een resolutie in 1765.⁷⁴

Slechts bij hoge uitzondering kon van de verplichte proef worden afgeweken. In 1731 was Cornelia Zeeman ‘door de Voorzienigheid bezocht geworden met een zeer droevig en pijnlijk toeval in de borst’. De behandelend geneesheer Willem de Ruiter had verklaard dat zij ongeneeslijk ziek was, waarop Cornelia verzocht te mogen worden geholpen door ene Meijan

⁷⁰ ZA stadsarchief Veere inv nr 1863.

⁷¹ GAG stad inv nr 48 fol 18.

⁷² GAG stad inv nr 20 fol 55.

⁷³ GASD gilden inv nr 187.

⁷⁴ GASD gilden inv nr 19.

uit Zwitserland. Het gilde kon daarmee slechts akkoord gaan als Meijan wekelijks één Zeeuwsche rijksdaalder aan het gilde betaalde. Het stadsbestuur besloot Meijan toestemming te geven om te behandelen, maar alleen in dit geval, bij hoge uitzondering en zonder enige konsekwentie.⁷⁵ In 1771 kwamen de gildenbroeders hier nog op terug en stelden dat zo ooit het doen van een proeve in eenig gilde noodzakelijk is het immers voornamentlijk in dit gilde van de meeste utiliteit voor de gemeene samenleving en met der maatschappie moet werden aangemerkt en dat mits dien om geenerhande reedenen van het doen dezer proeve behoorde te werden gelucxeert.⁷⁶

In 1778 werd de gildenbrief alsnog aangepast met de zinsnede ‘opdat niemand tot het gilde zou toetreden zonder proef’. En als men er dan al van wilde afwijken, dan moest een verzoek daartoe in ieder geval te allen tijde aan de Raad worden gericht, aldus een verordening uit 1776.⁷⁷

V e r a n d e r i n g e n

In tegenstelling tot de in de loop van de achttiende eeuw optredende versoepeling van de opleiding bleef de proef dus vrijwel onaangetast bestaan. Als er al veranderingen waren, dan betroffen dat toch vooral de randverschijnselen. Zo was het gebruikelijk dat aan de examinerator, de proefbaas, een maaltijd werd aangeboden door de kandidaat. Dat liep kennelijk nogal in de papieren, want in 1696 verzocht een timmerman om voortaan 24 gulden te mogen betalen in plaats van het aanbieden van een maaltijd. Kort nadat dit was toegestaan werden in 1713 de proefkosten verhoogd tot meer dan zeventig gulden. Het bedrag moest worden betaald aan de overdeken die daar dan samen met het gildenbestuur en de proefbaas, zo het hem beliefd, van gingen eten.⁷⁸ Dit bedrag van zeventig gulden was wel erg hoog als wordt bedacht dat een maaltijd voor enkele personen rond de twintig gulden kostte en een gildendag, waar enkele tientallen gildenbroeders zich tegoed deden aan drank en eten in de meeste gevallen ook niet boven de honderd gulden uitkwam.⁷⁹ Afgezien van dit extreme geval kostte het doen van een proef de kandidaat dus een maaltijd van vijf à tien gulden of een contante betaling in dezelfde orde van grootte.⁸⁰

In Vlissingen legden de smeden het probleem van betaling bij de kandidaat. Er werd namelijk een bedrag van 25 schelling (ruim zeven gulden) gevraagd ‘of meer te zijner (de kandidaat) discretie’.⁸¹ Een bijzondere regeling was van toepassing bij de bakkers in Goes. Ook daar werd geld betaald in plaats van een maaltijd aan te bieden, maar het bijzondere was dat er onderscheid werd gemaakt tussen kandidaten. Een bakkerszoon moest zes, een niet-bakkerszoon twaalf en een buitenstaander achttien gulden betalen.⁸² Bovendien werden die ontvangsten geboekt als gildeninkomsten, in tegenstelling tot de andere gilden waar het geld kennelijk direct en buiten de financiën van het gilde werd ‘opgegeten’. Uit de gildenrekening van 1760 blijkt dat die proefinkomsten in dat jaar, ruim 25 gulden, een substantieel deel van de totale inkomsten van zeventig gulden waren.⁸³ Dat een kostenpost van rond de twaalf

⁷⁵. GASD gilden inv nr 19.

⁷⁶. GASD gilden inv nr 19, rekest 28/6/1771.

⁷⁷. GAV gilden inv nr 38.

⁷⁸. GASD stad Zierikzee inv nrs 9 en 14.

⁷⁹. Zie bij hoofdstuk over de organisatie van de gilden de verteringen bij het verkavelen van de boeken en de gildenmaaltijden.

⁸⁰. De bakkers in Zierikzee betaalden in 1620 een pond (GASD stad Zierikzee inv nr 93); de timmerlieden in Goes in 1758 betaalden een pond en tien schelling (GAG gilden 126).

⁸¹. GAV gilden inv nr 38.

⁸². GAG stad inv nr 6.

⁸³. GAG stad inv nr 14.

gulden voor een proef voor de kandidaat een forse aanslag was op zijn financiële mogelijkheden, kunnen we zien uit het volgende rekenvoorbeeld. Bij een loon van een knecht van ongeveer zes gulden per week waarbij, afhankelijk van de gezinssamenstelling, de helft of meer opging aan voeding,⁸⁴ moest er alleen al voor de proef dus vele weken worden gewerkt en voor een proef van zeventig gulden vele jaren gespaard.⁸⁵ Het is moeilijk de bedragen te vergelijken met die in de Hollandse steden, omdat proef- en entreegelden vaak in één bedrag werden vermeld. Kijken we naar het proefgeld van de kleermakers in Holland, die naast de circa zes gulden voor de examinatoren ook nog eens zes gulden of meer aan vertering moesten betalen, dan lijken de vijf tot tien gulden in Zeeland niet overdreven hoog te zijn geweest.⁸⁶

Ook de plaats waar de proef moest worden afgelegd, geeft een aanwijzing van het belang dat men er aan hechtte. Als het even kon, gebeurde dat bij de deken aan huis, zoals in Goes bij de kleermakers en de stoeldraaiers.⁸⁷ Gelet op de te maken werkstukken was dat bij die ambachten zeer wel mogelijk, maar niet bij de timmerlieden. In de betreffende verordening werd dan ook bij de formulering van de eisen van de proef vermeld waar die proef moest worden uitgevoerd. De te maken trap bijvoorbeeld moest worden uitgevoerd bij een der gecommitteerden thuis of op een door de proefbaas aan te wijzen locatie, zijnde het eerste huis waar een vrijbaas opdracht kreeg een trap te plaatsen. Alhoewel de regeling duidelijk was, ontstond er kennelijk toch willekeur, want in 1717 besloot het gildenbestuur, na veel onrust onder de gildenbroeders, de proefplaats voortaan te laten aanwijzen door de deken. De proef bij de chirurgijns in Zierikzee moest worden afgelegd ten overstaan van twee stadsdoctores en de overdeken.

Het afleggen van een proef als bewijs van bekwaamheid werd dus, zowel door de gilden als het stadsbestuur, tot het eind van de achttiende eeuw gezien als een *conditio sine qua non* om te kunnen toetreden tot een ambacht. Dat die voorwaarde echt serieus werd genomen, bleek ook uit het feit dat voor vrijwel alle soorten ambachtelijke beroepen aparte proeven waren. In de bijlage ‘Ambachten met een proef’ valt te lezen dat aan de meest beperkte handvaardigheid, zoals bijvoorbeeld het maken van spijkers, nog eisen werden gesteld. Door de gilden werd de proef (mede) gebruikt om hun stelling dat zij en alleen zij kwaliteit konden garanderen kracht bij te zetten.

3. *Kwaliteitszorg*

Maar hoe belangrijk de proef in hun ogen was, ook de gilden konden niet om het feit heen dat een proef slechts een momentopname was, die liet zien waartoe een vakman in staat was. Over de kwaliteit die een ambachtsman in de praktijk leverde werd geen uitsluitel gegeven. Dat laatste was echter voor het imago van de gilden zeker zo belangrijk en ook het stadsbestuur was er veel aan gelegen dat de burgers steeds goede producten tegen een redelijke prijs, gegarandeerd door de vaste vestiging van de leden, geleverd kregen. Het aanzien van de stad vroeg om adequate voorzieningen en het welzijn van de burgers was een eerste zorg voor de stadsbesturen. Bovendien waren telkens terugkerende klachten en onvrede over geleverd werk of berekende prijs niet bevorderlijk voor de rust in de stad en ook dat was een zaak waarmee de stadsbesturen voortdurend bezig waren.

Laten we, om te onderzoeken hoe gilden en stadsbestuur met deze problematiek omgingen, de bakkersbranche nader onder de loep nemen. De keus voor de bakkersbranche is niet

⁸⁴. De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 709.

⁸⁵. Priester noemt voor een arbeider 75 tot 100 cent per dag (*Zeeuwse landbouw*, 96); vgl De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 715 en Panhuysen, *Maatwerk*, 161.

⁸⁶. Panhuysen, *Maatwerk*, 158.

⁸⁷. GAG stad inv nr 31 fol 5 en 17 fol 62.

willekeurig. In afwijking van vrijwel alle andere branches ging bij de bakkers hun product dagelijks over de toonbank en werd de burger/consument dagelijks geconfronteerd met prijs en kwaliteit. Dat woog extra zwaar, omdat voedsel een primaire levensbehoefte is en brood in de zeventiende en achttiende eeuw daarvan een heel belangrijk deel uitmaakte. Om die reden was ook het stadsbestuur uitermate alert dat de broodvoorziening niet in gevaar kwam. Niet alleen in kwantitatief opzicht, maar ook niet qua prijs en kwaliteit. Een complicerende factor daarbij was de sterk fluctuerende graanprijs, waardoor (brood)prijsschommelingen bijna niet te voorkomen waren.⁸⁸ En alhoewel er volgens R. Dekker geen causaal verband tussen de graanprijs en oproerigheid bestaat, lijkt de bezorgdheid van de lokale overheid alleszins begrijpelijk.⁸⁹ Tenslotte was er bij elk (groter) oproer in de Republiek sprake van economische malaise. Het rampjaar 1672 werd voorafgegaan door een economische crisis waarbij vooral de boeren het hard te verduren kregen. Omdat het regerende patriciaat zich steeds meer op het platteland was gaan richten, grondbezit werd door hen gezien als een solide belegging, waren de boeren vrijwel geheel afhankelijk geworden van de stedelijke overheden. Het waren dan ook vooral de boeren die tijdens het oproer van zich deden spreken.⁹⁰ In 1747 waren de voedselprijzen door veepest, overstromingen en misoogsten flink gestegen⁹¹ en in 1787 was de economische situatie ook niet bijster goed te noemen. Voedselschaarste was dan misschien niet de oorzaak van de onlusten, maar het droeg zeker niet bij aan de rust en de orde en dus was er voor het stadsbestuur alle reden om alert te zijn en de voedselvoorziening onder controle te houden.

Het is vanuit die optiek dan ook niet verwonderlijk, dat de magistraat in Goes lang gearzeld heeft om de bakkers een eigen gilde toe te staan. Dat duurde tot 1616. Toen pas durfde het stadsbestuur het kennelijk aan om de controle te delegeren en werd het bakkersgilde opgericht. Al gauw, in 1620, bestond het gilde uit zeventien bakkers en tien jaar later waren er 23 gildenbroeders. In de loop van de zeventiende eeuw zou dit aantal uitgroeien tot ruim dertig.⁹² In Zierikzee bestond het gilde al voor 1600 en liep het ledenbestand uiteen van circa dertig aan het begin van de zeventiende eeuw tot ruim vijftig in 1700, om daarna weer te zakken tot een kleine veertig aan het eind van de achttiende eeuw.⁹³ In Veere waren er aan het eind van de zeventiende eeuw zo'n twaalf bakkers en dat aantal was er nog in 1780.⁹⁴ In 1600 had het bakkersgilde in Vlissingen 45 leden. Dat aantal liep op tot ruim zestig in 1660 en daalde daarna gestaag tot circa dertig aan het eind van de achttiende eeuw.⁹⁵ Er waren dan wel bakkersgilden, maar het overheidstoezicht was er niet minder op geworden. In het algemeen was het toezicht van het stadsbestuur op de gilden geregeld via de overdeken en de deken van het gilde. Beide functionarissen werden aangesteld door het stadsbestuur. Bij de bakkers echter was een veel zwaardere toezichtregeling van kracht. In Goes, waar de functie van overdeken al voor 1600 was verdwenen om pas weer in 1775 terug te keren, was er niet één deken, maar waren er drie en in 1684 werd dit aantal uitgebreid tot vier.⁹⁶ Uitdrukkelijk werd in de ordonnanties vastgelegd dat zij als taak hadden de bakkershuizen te bezoeken en te controleren. Bovendien waren er in Zierikzee broodwegers en in Goes keurmeesters, die in

⁸⁸. Voor een overzicht van de graanprijzen op de beurzen in Dordrecht en Middelburg zie Priester, *Zeeuwse landbouw*, Bijlage H tabel 8.

⁸⁹. Dekker, *Holland*, 122.

⁹⁰. Roorda, *Partij en factie*, 129.

⁹¹. Volgens Dekker waren de jaren 1747 en 1787, naast 1652 en 1698, zogenaamde 'dure' jaren (.Dekker, *Holland*, 121).

⁹². GAG stad inv nr 2471 en gilden inv nr 14.

⁹³. GASD gilden inv nr 10.

⁹⁴. ZA stadsarchief Veere inv nr 1910 en 1347.

⁹⁵. GAV gilden inv nrs 5 en 10 t/m 15.

⁹⁶. GAG stad inv nrs 679 fol 185 en 681 fol 48.

opdracht van het stadsbestuur het broodgewicht vaststelden en controleerden.⁹⁷ In Vlissingen werden één overdeken en vier dekens door het stadsbestuur benoemd, terwijl aftredende dekens fungeerden als keurmeester.⁹⁸ Dit extra toezicht was overigens niet specifiek voor Zeeland. In Amsterdam waren er al in 1484 broodwegers.⁹⁹ Het gewicht van het brood was, zo blijkt, een groot probleem zowel voor wat betreft de mogelijkheid tot fraude, als voor wat betreft de prijsstelling. Het bakkersgilde in Goes was nog niet opgericht of er verscheen een ordonnantie waarin gewichtseisen ten aanzien van het brood werden gesteld.¹⁰⁰ Het stadsbestuur had geconstateerd dat er te licht werd gebakken, hoewel de dekens alle bakkershuizen langs gingen om te wegen.¹⁰¹ Ook in een ordonnantie van 1684 werd nog eens uitdrukkelijk vastgelegd dat er alleen volgens toegestaan gewicht mocht worden gebakken.¹⁰² Dat gewicht werd in verband met de fluctuerende graanprijzen wekelijks vastgesteld en op het stadshuis afgekondigd. De Goese rekenmeester C. Eversdijck, die voor het stadsbestuur wekelijks de prijs/gewichtsberekeningen maakte, constateerde aan de hand van brieven uit Middelburg, Brugge en Zierikzee, dat er nogal wat verschillen zaten in het systeem van prijsberekening.¹⁰³

Daar zat het stadsbestuur van Goes ook mee en zij verzocht dan ook in 1662 aan Eversdijck om, samen met Cornelis Bruyne en Johan van Stapelen, een ‘altijd-durende lijst’ op te stellen.¹⁰⁴ Dat Eversdijck zich goed van zijn taak kweet moge blijken uit het feit dat toen de lijst, ‘pas’ of ‘paste’ genaamd, klaar was, Eversdijck van het stadsbestuur als dank twee oxhoofden van de beste Franse wijn kado kreeg.¹⁰⁵ Ook in Vlissingen en Veere werd een broodpas gehanteerd.¹⁰⁶ De broodpas kon op twee manieren worden toegepast, namelijk door het gewicht constant te houden en de prijs te variëren of door de prijs constant te houden en het gewicht te variëren. Dat laatste systeem, broodrijding genoemd, werd in Zierikzee gehanteerd. In Goes koos men voor het systeem van constant gewicht, broodzetting genoemd. Het ‘altijddurende’ karakter van de pas was echter maar betrekkelijk, want in 1709 waren de productiekosten zodanig veranderd, dat bij verwerking daarvan in de pas de gewichten tot een niet meer te hanteren breuk van het loot zouden leiden. Een twee stuiver brood zou bij een tarweprijs van zes gulden de zak bijvoorbeeld 27,669 loot moeten wegen. Op 3 november 1711 werd dan ook een nieuwe pas afgekondigd met tarweprijzen van drie tot achttien gulden en roggeprijzen van drie tot vijftien gulden de zak.¹⁰⁷

De pas was dan wel duidelijk en hoefde niet meer bij elke verandering in de graanprijs te worden berekend; voor de bakkers werd het er niet eenvoudiger op. Bakken tot op een achtste loot nauwkeurig was een kwestie van grammen en het was zeer de vraag of kleine gewichtsafwijkingen altijd opzettelijk en dus frauduleus waren.¹⁰⁸ Niettemin spanden stads- en gildenbestuur zich in om klachten te voorkomen. Zo werd in 1722 in Goes nog eens uitdrukkelijk verordonneerd dat alleen bakkers, die zich hielden aan de pas brood mochten

⁹⁷. In een resolutie uit 1592 wordt al melding gemaakt van gezworenen van broodwegers in Zierikzee (GASD stad Zierikzee inv nr 1) en in Goes vermeldt een resolutie uit 1631, dat brood gebakken mag worden naar gewicht dat keurmeesters goedvinden (GAG stad inv nr 6).

⁹⁸. GAV gilden inv nr 1, een ordonnantie uit 1590.

⁹⁹. Van Blok, *Bakkerskoekjes van Zeelandia*.

¹⁰⁰. GAG stad inv nr 679 fol 196.

¹⁰¹. GAG stad inv nr 679 fol 185.

¹⁰². GAG stad inv nr 681 fol 48.

¹⁰³. Buijs, ‘Uit het claddebouck van de Goese rekenmeester C. Eversdijck 1586-1666’ in *Worstelende Wetenschap* Middelburg 1987, 42-63.

¹⁰⁴. GAG stad inv nr 3.

¹⁰⁵. GAG stad inv nr 14 fol 151.

¹⁰⁶. ZA stadsarchief Veere inv nr 1833 (een pas uit 1747); GAV gilden inv nr 14.

¹⁰⁷. GASD gilden inv nr 9.

¹⁰⁸. Een pond Goes = 32 loot = 8 cleyn. Een pond Goes gewicht was 437 gram. 1/8 loot was derhalve 1,7 gram.

verkopen. Toch waren er daarna weer klachten, reden waarom het gildenbestuur in 1747 besloot een onderzoek te laten instellen door een pasmeester en een gecommiteerde.¹⁰⁹ In Zierikzee verzocht het gildenbestuur in 1672 aan het stadsbestuur om tegen vervalsing van kropbrood op te treden. Onbekend is of het hier om gewichts- of productvervalsing ging, maar het was hoe dan ook een bewijs dat men alert was op de kwaliteit. Niet ten onrechte, want prompt werd een half jaar later een bakker beboet wegens ontoelaatbare afwijking van het gewicht.¹¹⁰ In Veere ontstond een hele rel toen het gildenbestuur bakker Wis boetes oplegde wegens het bij herhaling bakken van brood buiten de pas en Wis weigerde de boete daarvoor te betalen.¹¹¹ Om de kwaliteit nog beter te kunnen garanderen en in geval van klachten de bakker te kunnen opsporen die het brood gebakken had, werd in 1636 in Zierikzee besloten het kropbrood voortaan te merken. In 1672 werd dat merken ook ingevoerd voor gebuild brood. In Goes ging men, zij het veel later, eveneens over op het merken van brood en ook in Vlissingen werd in 1650 het broodmerken verplicht gesteld.¹¹² Nog een ander probleem deed zich voor bij de zorg voor een goede kwaliteit brood. Het meel dat de bakker van de molenaar ontving, was soms vermengd met ‘gruis’ afkomstig van de strohalm. Herhaaldelijk leidde dat tot klachten en in 1669 werd binnen het bakkersgilde van Goes afgesproken voortaan geen roggegruis meer te accepteren. De molenaars voerden echter als verweer aan dat zij er weinig aan konden doen, omdat dat de hoeveelheid gruis afhankelijk was van de gebruikte molensteen. Uiteindelijk werd in 1771 afgesproken dat er een vastgestelde hoeveelheid gruis in het meel mocht zitten en als er meer in zat schadevergoeding aan de bakkers zou worden betaald.¹¹³

4. *Andere ambachten*

In 1647 vaardigde de Goese magistraat een ordonnantie uit waarin verkoop van door schepen aangevoerde kaas, spek en specerijen alleen door gildenbroeders werd toegestaan. Er was geconstateerd dat de schippers bij verkoop onjuiste gewichten gebruikten.¹¹⁴ En omdat dit kennelijk nog niet voldoende was, werd in 1650 in een ordonnantie opgenomen dat alle waren met door de stadsijker geijkte gewichten moesten worden gewogen. In 1766 stelde dat zelfde stadsbestuur een lijst van goud- en zilverwerk op, waarin precies werd vermeld welke waren bij de keurkamer moesten worden gekeurd.¹¹⁵ Deze overheidsmaatregelen werden echter niet alleen ingegeven door de zorg voor de burgers. Toen in 1698 het stadsbestuur in Goes merkte dat er erg veel kaas uit Holland op de jaarmarkt werd verhandeld, verbood zij de handel als de kaas niet werd gewogen op de stadswaag. Het motief was dat de burgers anders mogelijk niet het goede gewicht zouden krijgen, maar het mislopen van accijnzen was net als bij de eerder genoemde gevallen een veel waarschijnlijker reden om op te treden.¹¹⁶ Bij de timmerlieden was het vooral het gildenbestuur dat de vinger aan de pols hield als het ging om prijs of kwaliteit. Toen in 1667 de timmerlieden in Zierikzee eisten dat alleen zij doodskisten en baren mochten maken, gaf het gildenbestuur opdracht eerst in andere steden te onderzoeken, welke prijzen daar gehanteerd werden en vervolgens werd in 1677 aan de gildenknaap opdracht gegeven de kisten op juiste dikte te controleren.¹¹⁷ Om helemaal zeker te zijn bij eventuele

¹⁰⁹. GAG stad inv nr 29 fol 202.

¹¹⁰. GAG stad inv nr 3 en GASD stad inv nrs 7 en 93.

¹¹¹. ZA stadsarchief Veere inv nr 1836.

¹¹². GASD stad Zierikzee inv nrs 7 en 93 en GAG stad inv nrs 2 en 6; GAV archief Van der Swalme inv nr 5164 en GAV gilden inv nr 6.

¹¹³. GAG stad inv nr 2.

¹¹⁴. GAG stad inv nr 37.

¹¹⁵. GAG stad inv nr 2527.

¹¹⁶. GAG gilden inv nr 37.

¹¹⁷. GASD gilden inv nr 69.

klachten de malafide timmerman te kunnen aanspreken, verzochten in 1698 alle gildenbroeders op twee na voortaan de kisten van een merkteken te mogen voorzien.¹¹⁸ Bij geschillen over de uitvoering van het werk speelden de dekens een belangrijke rol als bindend adviseur en schroomden daarbij niet hun gildenbroeder te laten opdraaien voor zijn wanprestatie. Een voorbeeld daarvan is een uitspraak in 1780, dat het geleverde werk niet conform de tekening was en bovendien onvoldoende was uitgevoerd. De timmerman diende een en ander te herstellen.¹¹⁹ Een wel heel bijzonder ‘kwaliteitsprobleem’ deed zich voor in Zierikzee in 1716. De kerkmeesters klaagden dat de doodskisten te lang en te breed waren, wat problemen gaf bij het begraven. Het timmerliedengilde ondernam direct actie en stelde de nieuwe maten van de kisten vast op 7 bij 2½ voet.¹²⁰ Een zelfde soort probleem deed zich voor in Goes. Daar constateerden de kerkmeesters dat de grond rondom de kerk inklonk en ongelijk werd, wat veroorzaakt zou zijn door de schuine deksels op de doodskisten. Ook nu besloot het gilde onverwijld over te gaan tot het maken van platte deksels.¹²¹ De schippers uit Zierikzee toonden al begin zeventiende eeuw dat het hun menens was met de kwaliteit en vooral de veiligheid, toen zij besloten om van alle schepen tenminste één keer per jaar de tuigage door het gildenbestuur te laten controleren.¹²² Ook de schippers uit Vlissingen lieten jaarlijks hun haringen keuren.¹²³ Een soortgelijk keuringsverzoek deden de chirurgijns uit Goes in 1755 toen de apothekers onder hen zelf tot de conclusie waren gekomen, dat de kwaliteit van hun medicijnen achteruit was gegaan.¹²⁴ Het kramersgilde in Zierikzee had kennelijk meer vertrouwen in haar winkeliers. Niet geheel terecht zo bleek, want in 1798 werd het gildenbestuur alsnog gelast de winkeliers te visiteren.¹²⁵

Een opmerkelijke ontwikkeling was te zien bij de schippers in Vlissingen. In de tweede helft van de zestiende eeuw was de koopvaardij door oorlogsprikelen, maar ook door ‘eigenbaat soeckende, onagtsaeme en ongehoorsame schippers’ in verval geraakt. Aanleiding voor het stadsbestuur om orde op zaken te stellen door het uitgeven in 1592 van een nieuwe verordening, waarin een veel directer toezicht van de overheid was opgenomen. In diezelfde tijd ontstonden de eerste beurtveren en vanaf het begin hield het stadsbestuur daar de touwtjes stevig in handen. We zien dan ook dat in de loop van de zeventiende eeuw, toen de koopvaart verder verslechterde en de beurtvaart sterker werd, het schippersgilde in belangrijkheid en invloed afnam en de overheidsbemoeyenis toenam. Een tegengestelde ontwikkeling dus dan die bij de bakkers, maar verklaarbaar als streven om de kwaliteit veilig te stellen, waarmee in de ordonnantie van 1592 al een begin werd gemaakt. Daar werd in artikel 14 bepaald dat de reders verplicht waren vergaderingen te beleggen om de kwaliteit en kwantiteit van de uitvarende schepen te bespreken.¹²⁶

Kijkend naar de vakopleiding, de proef en de kwaliteitszorg kunnen we vaststellen dat de gilden zich bij voortdurend inspanden om voorwaarden te scheppen om kwaliteit en continuïteit van het vakmanschap binnen de ambachtelijke nijverheid te waarborgen. Door de duur van de opleiding vast te stellen en het resultaat te toetsen schiepen de gilden een kader die de opleiders tot een bepaalde kwaliteit verplichtten, waarbij de inhoud van de opleiding en de wijze waarop die werd gegeven aan de individuele ambachtsman werd overgelaten.

¹¹⁸. Ibidem 67.

¹¹⁹. Zij traden als zodanig bijv. op in 1716 in Zierikzee en in 1755 en 1780 in Goes (GASD gilden inv nr 66 en GAG gilden inv nr 103).

¹²⁰. GASD gilden inv nr 69.

¹²¹. GAG gilden inv nr 100.

¹²². GASD stad Zierikzee inv nr 92.

¹²³. GAVgilden inv nr 87, ordonnantie uit 1607.

¹²⁴. Uil, ‘Het Goese chirurgijns en apothekersgilde’, *Historisch jaarboek voor Zuid Beveland*, 1975, 68-83.

¹²⁵. GASD stad Zierikzee inv nr 65.

¹²⁶. GAV archief Van der Swalme inv nr 48.

Door voor vrijwel elke handvaardigheid die men als zelfstandig beroep wilde uitoefenen aparte proeven vast te stellen, werd een gespecialiseerd vakmanschap bewerkstelligd, wat het voorzieningenniveau in de stad ten goede kwam. Het wel of niet aannemen van leerjongens werd, behoudens maximeringsregelingen, aan het individuele gildenlid overgelaten. De gilden gebruikten dit dus niet als instrument om de toestroom naar het ambacht te reguleren. Het is waarschijnlijker dat 'de markt' hier zijn werk deed. Juist in de kleine steden met een productie die uitsluitend was gericht op de niet groeiende lokale markt, kon de ambachtsman zelf goed beoordelen of er ruimte was voor een leerjongen.

Zorg voor vakbekwaamheid door opleiding en toetsing was, zo realiseerden de gilden zich, onvoldoende. Om kwaliteit en continuïteit te kunnen garanderen was een permanente bewaking nodig. Door preventieve en reactieve controle probeerden de gilden ook in de dagelijkse praktijk de consument die zekerheid te bieden. Die kwaliteitsbewaking werd uitgevoerd in samenspel met de stadsbesturen. Ieder met hun eigen oogmerken en met hun eigen middelen. Ging het om openbare gezondheid of orde en rust onder de bevolking, dan nam het stadsbestuur haar verantwoordelijkheid, in de andere gevallen waren de gildenbesturen de eerst aangewezenen. Omdat de gilden, als producenten en leveranciers voor de lokale markt, een directe relatie hadden met de consument waren zij, tezamen met de lokale overheid, die vaak als belangenbehartiger optrad voor de consument, bij uitstek in staat de wensen van de consument in te schatten. Deze constatering staat haaks op de conclusies van Ogilvie met betrekking tot de afwezigheid van kwaliteitszorg van gilden die op de exportmarkt functioneerden.

Met andere woorden, de inspanningen die de gilden zich getroostten rechtvaardigden hun legitimatie als exclusieve organisaties van ambachtslieden, die gegarandeerd kwaliteitsgoederen leverden en -diensten verleenden. De ambachtsman op zijn beurt kon zich, op basis van zijn lidmaatschap profileren als een 'erkend' vakman. Of hiermee andere actoren op de markt voldoende wind uit de zeilen kon worden genomen, zullen we in de volgende hoofdstukken zien.

VIII De bedreigingen

Na jaren van leren en ervaring opdoen en na aangetoond te hebben voldoende vakbekwaamheid te bezitten, kon de ambachtsman zich dan eindelijk als zelfstandig ondernemer vestigen. Maar niet dan nadat hij eerst nog het intreegeld had betaald aan het gilde waarbij hij zich moest aansluiten. Alles bij elkaar waren de kosten die hij zich had moeten getroosten niet onoverkomelijk geweest, maar hadden niettemin een flinke aanslag gepleegd op zijn spaarcenten. Het was de prijs die betaald moest worden voor het bestaan als erkend vakman. De vraag is echter of dat bestaan hiermee ook gewaarborgd was. Er waren namelijk nogal wat bedreigingen, die een ongestoorde uitoefening van het ambacht moeilijk konden maken. De ene keer betrof dat de concurrentie van van buiten komende lieden die tijdelijk, vaak tegen lagere prijs en naar de mening van de gildenleden ook mindere kwaliteit, hun waren aan de burgers probeerden te slijten. Een andere keer was het de concurrentie van een vakbroeder die op slinkse wijzen de klandizie van de burgers trachtte te verkrijgen, of met het invoeren van producten een deel van de markt veroverde. En, alsof dat allemaal nog niet genoeg was, moest de ambachtsman er voortdurend op bedacht zijn dat andere ambachtlieden niet op zijn werkerterrein gingen opereren.

In een onderzoek naar de dreiging of invloed die buitenstaanders kunnen hebben op gevestigden, hebben Norbert Elias en J. Scotson een theoretisch model getoetst aan de praktijk van een Engels dorp waar zich een groep buitenstaanders komt vestigen. Zij constateerden dat de gevestigden als vanzelfsprekend aannemen, dat buitenstaanders niet voldoen aan de normen en waarden van de gevestigden zelf, dat er bij vestiging van buitenstaanders een grotere waardering ontstaat bij de gevestigden van de onderlinge relaties en een vast geloof in de waarde van de ‘dorpsgeest’.¹ In haar onderzoek naar de Amsterdamse kleermakers stelt Panhuysen dat het gildensysteem stond of viel bij de tegenstelling tussen gevestigden en buitenstaanders. Tegelijkertijd relativeert ze deze stelling door op te merken dat de Amsterdamse kleermakers weliswaar in het algemeen vijandig stonden tegenover de vreemdeling maar er niet tegen optraden omdat de Amsterdamse economie te sterk afhankelijk was van immigranten. In ‘De geschiedenis van Dordrecht’ noemt Palmen de bescherming van de gildenbroeders tegen concurrentie van buiten een onmiskenbare functie van de gilden. Die bescherming werd met name verkregen door het heffen van poorter- en intreegeld. Evenals Panhuysen ziet ook Palmen een relatie tussen de conjunctuur en het weren van buitenstaanders.² Amsterdam werd in de achttiende eeuw overspoeld door buitenstaanders die als een regelrechte plaag werden ervaren door de tijdgenoten. Niet alleen de kramers maar ook de bakkers, smeden, koperslagers, diamantslijpers, chirurgijns en kleermakers klaagden steen en been over het optreden van die onderkruipers.³ Ook in Den Bosch verzetten de gildenleden zich tegen inmenging door vreemden in de kring van geprivilegieerden door differentiatie van intreegelden, al was het effect door de geringe hoogte van de intreegelden twijfelachtig.⁴ Een andere manier om de doorbreking van de exclusiviteit door vreemden te bestrijden, was de betreffende groep buitenstaanders in het gilde in te lijven. Zo werden de bakkers uit de Parijse voorstad Saint Antoine na langdurige strijd met de bakkers in Parijs door deze laatsten opgenomen in hun gilde. Dat gebeurde overigens pas na aandringen van de lokale overheid.⁵

¹. Elias en Scotson, *Gevestigden en buitenstaanders*, 16 en 188-206.

². Palmen, ‘Geschiedenis van Dordrecht’, 199.

³. Prak, ‘De retoriek’, 308.

⁴. Prak, ‘Ambachten, vroeger en nu’, 18; vgl Prak, *Republikeinse veelheid*, 99.

⁵. Kaplan, *The bakers of Paris*, 159.

Sommige gildenbesturen keken overigens niet alleen naar bedreigingen van buiten, zij waakten ook over de onderlinge (concurrentie)verhoudingen. De gildenbesturen in de Gentse bouwvakambachten vonden zoals we zagen, het inzetten van leerjongens en onvrije knechten al gauw concurrentievervalsend, maar diezelfde gildenbesturen vonden de onderlinge concurrentie ook te groot worden als er teveel zelfstandige ambachtslieden op de markt kwamen. Zij besloten dan ook in de zestiende eeuw het intreegeld zeer fors te verhogen om daarmee de gezellen de moed of mogelijkheid te ontnemen zich als baas te vestigen.⁶ Niet te veel bedrijven dus en geen al te grote verschillen in bedrijfsgrootte. Dat was ook het streven van de gilden in Dordrecht waar, door een limiet te stellen aan het aantal knechten per bedrijf en het opleggen van knechtgeld, de groei van de bedrijven werd tegengegaan. Pogingen van gildenbroeders om toch meer mensen aan het werk te zetten door andermans knechten in te huren, werden eveneens getroffen door verboden van de gildenbesturen. Dat leverde overigens vooral problemen op in tijden, dat er een tekort aan arbeidskrachten bestond en de knechten zich niet makkelijk lieten binden en ‘dan bij den eenen ende dan bij den anderen meester, selfs ook buyten deser stede’ hun diensten aanboden.⁷

Behalve de verstoring van de onderlinge concurrentiepositie kon het gebruikmaken van goedkope arbeidskrachten nog een ander gevolg hebben, waarvoor de gildenbesturen beducht waren, namelijk opstandigheid en verzet van de knechten. Een verzet dat kon leiden tot het zich organiseren tot militante groepen. In Frankrijk, Duitsland en Engeland bijvoorbeeld waren de kleermakersknechten georganiseerd in zeer strijdvaardige groepen. Dit in tegenstelling tot de kleermakers in de Zuidelijke Nederlanden en de Republiek, waar de onderlinge verhoudingen tussen meesters en knechten veel minder polariserend waren. De grootte van de bedrijven zou hiervoor een verklaring kunnen zijn, aldus Deceulaer. Ambachtslieden die kwaliteitsgoederen voor de lokale markt produceerden, waren minder geneigd op prijs te concurreren dan de ondernemers die gestandaardiseerde goederen voor de (inter)nationale markt produceerden. Een andere verklaring kan zijn dat de gilden in de Nederlanden meer als integratiemechanismen werkten.⁸ De vele bedreigingen en de verschillende strategieën die werden gehanteerd om die bedreigingen het hoofd te bieden, hadden dus alles te maken met de markt waarop werd geopereerd, de grootte van de bedrijven, de kracht van de gilden en de houding van de overheid.

In de literatuur worden de verschillende vormen van bedreiging niet eenduidig onderscheiden. Van Eeghen onderscheidt naast de onderlinge concurrentie tussen gildenleden, de beunhaas die in de stad woonde, vaak bevoegd maar geen gildenlid was en de buiten de stad wonende onbevoegde beunhaas.⁹ Deze laatste heet bij Palmen een vreemdeling. Wat bij de een concurrentie wordt genoemd heet bij de ander grensgeschil. Het lijkt daarom raadzaam, alvorens de bedreigingen in Zeeland te beschouwen eerst te omschrijven wat in dit hoofdstuk onder de gebezigde termen wordt verstaan.

Zo zal als een buitenstaander worden beschouwd de koopman of ambachtsman die van buiten de stad komend, telkens gedurende korte tijd in de stad optreedt en geen lid is van een gilde. Onder concurrentie wordt verstaan het opereren op dezelfde (lokale) markt door leden uit een zelfde gilde, terwijl het optreden van gildenleden op het marktterrein van een ander gilde zal worden beschouwd als een inbreuk op elkaars werkterrein. De eerste en laatste activiteit zijn inbreuken op exclusiviteit, de andere activiteit is ‘slechts’ een bedreiging voor een ordentelijk bestaan.

⁶. Dambruyne, ‘De Gentse bouwvakambachten’, 63-66.

⁷. Palmen, ‘Geschiedenis van Dordrecht’, 203.

⁸. Deculaer, *Pluriforme patronen*, 315-321.

⁹. Van Eeghen, *De Gilden*, 38.

1. Buitenstaanders

Om een idee te krijgen van de impact van buitenstaanders op de marktpositie van de Zeeuwse gildenleden is voor meerdere gilden nagegaan of en in welke mate en op welke wijze de gildenbroeders last hadden van aanbieders op de markt die van buiten kwamen of die hun waren van buiten invoerden en in de stad verkochten.

De bakkers werden weliswaar niet geconfronteerd met tijdelijke aanwezigheid van bakkers uit de omgeving, maar zij hadden vooral in de achttiende eeuw wel veel last van lieden die meel verkochten aan de burgers. Dat leidde er toe dat in 1709 in Goes een stadsresolutie werd uitgevaardigd waarin het verboden werd voor ieder die geen lid was van het bakkersgilde om meel te verkopen. Waarschijnlijk was die maatregel vooral gericht op de molenaars, die zich nogal eens schuldig maakten aan ongeoorloofde meelverkoop. Niet voor niets werd in 1751 de boete die op de overtreding stond, verhoogd van zes naar achttien gulden.¹⁰ Eenzelfde klacht werd in 1705 in Veere door de bakkers geuit.¹¹ Maar het is ook mogelijk dat er aanbieders uit het omliggende platteland waren die hun meel verkochten aan zogenaamde thuisbakkers. Dat thuisbakken kwam in de loop van de achttiende eeuw steeds meer in gebruik door het op de markt komen van goedkopere ovens. De bakkers klaagden dan ook dat steeds meer particulieren een oven lieten zetten en brood gingen verkopen. Het liep de spuigaten uit, zo vonden zij. Niet geheel onterecht, als wordt bedacht dat in Zierikzee tussen 1731 en 1767 aan zeventien particulieren toestemming werd verleend om een oven te zetten. In diezelfde periode vroegen de bakkers in Veere en Vlissingen eveneens om beperking van het aantal ovens.¹² In hun verzoek tot beperking erkenden de Goese bakkers wel het recht van iedere burger om zich een oven aan te schaffen en brood te bakken, maar vroegen zij een verbod om brood te verkopen. Om hun verzoek kracht bij te zetten gebruikten zij daarbij het argument dat de particulieren veelal buitenlands meel gebruikten en dat scheelde de stad weer de nodige inkomsten uit impost.¹³ De marktpositie van de bakkers werd dus indirect bedreigd door buitenstaanders die meel leverden, waarmee burgers in de stad brood bakten om te verkopen.

De klacht van de mandenmakers in 1787 dat er vreemden met korven langs de deuren gingen was kennelijk niet ernstig genoeg. Het stadsbestuur deed die namelijk af door te stellen dat de mandenmakers zelf dan maar gelijksoortige korven moesten aanbieden in hun winkels.¹⁴ Wat substantiëler van aard waren de moeilijkheden bij de timmerlieden, zij het dat ook hier de problematiek zich vooral concentreerde in de achttiende eeuw. Zo werd weliswaar al in een resolutie uit 1502 in Zierikzee de inbreng van noordse waren verboden, maar pas in 1743 is er in de bronnen een aanwijzing te vinden dat houtinvoer in het algemeen een probleem was. In dat jaar vroeg houtzager en koopman Johan Haring namelijk aan het stadsbestuur van Goes om een keur te maken inzake de invoer van hout. Hij verwees daarbij naar Rotterdam en Amsterdam die ook zo'n keur zouden hebben. Erg effectief was de keur kennelijk niet, want enkele jaren later, in 1751 klaagden de dekens van het timmerliedengilde dat het gilde veel nadeel ondervond van de grote hoeveelheid gezaagd hout die werd ingevoerd, met name door Johan Oostzaane die geen lid was van het gilde. Het was zelfs zo erg dat de knechts niet meer betaald konden worden. Zij wezen in hun klacht op een resolutie van 1701, waarin wel vrijdom van zagen aan niet-gildenleden was gegeven, maar niet van invoer.¹⁵ Een ander voorbeeld van invoerbeperking was het verbod op invoer door niet-gildenleden van klompen

¹⁰. GAG gilden inv nrs 3 en 6.

¹¹. ZA stadsarchief Veere inv nr 1910.

¹². ZA stadsarchief Veere inv nr 1910, een verzoek uit 1705; GAV gilden inv nr 4, een verzoek uit 1742.

¹³. GASD stad Zierikzee inv nr 52.

¹⁴. GAG gilden inv nr 103.

¹⁵. GAG gilden inv nrs 100 en 103; GAG stad inv nr 21 fol 123.

in Goes, waar door het gilde om was gevraagd in 1761. Dat verzoek werd in 1778 meer algemeen gemaakt, toen werd gevraagd om een resolutie uit 1744 zodanig te interpreteren dat voortaan geen timmerwerk, oud of nieuw, nog mocht worden geïmporteerd op straffe van verbeurdverklaring.¹⁶ Hun Veerse collega's uitten in 1642 al een klacht dat er veel materiaal en zelfs hele werken de stad werden ingebracht.¹⁷ Ook de molenaars hadden last van grondstoffen die door derden van buiten de stad werden ingevoerd, zoals blijkt uit een rekest van 1687. Zij verwoordden hun problemen met de invoer van gort uit Brouwershaven als volgt: 'Dat sy bij desen slegten tijt sien dat gedurige binnen dese stadt wert gebragt allerleij uijtlands gort soo door ventjagers als anders...dat sy supplianten worden geruineert en molens sullen moeten stilstaen ende vervallen'.¹⁸

Het ging in bovenstaande gevallen dus vooral om aantasting van de marktpositie van de gildenleden door invoer van produkten door derden, maar kwamen er nu ook timmerlieden van buiten de stad het leven van de gildenbroeders zuur maken? Het aannemen van werk door buitenstaanders in Zierikzee was in beginsel mogelijk gemaakt door een wijziging in de gildenbrief bij een verordening uit 1599. In artikel 6 van die verordening werd namelijk vermeld dat een poorter werk aan een buitenman mocht opdragen, mits hij aan het gilde een bedrag van bijna twee gulden betaalde en daarenboven voor elke knecht een zelfde bedrag per week. Daar werd kennelijk wel erg veel gebruik van gemaakt, want het gildenbestuur verzocht de gildenbrief zodanig te ampliëren, dat 'alleen vrijbazen werk mogen verrichten, en dat extra ordinair werk mag worden gedaan door een buitenman, mits daartoe een verzoek aan de Raad wordt gedaan'.¹⁹ In 1744 kwamen de timmerlieden hier op terug met de klacht dat de burgers artikel 6 niet serieus namen en veel te ruim toepasten. De verordening moest, aldus de timmerlieden, naar de geest gelezen worden en dat hield in dat alleen buitenmannen mochten worden ingeschakeld als er binnen de stad echt niemand tijd had.²⁰ Kort daarvoor was aan ene Daane, die een chocolademolen liet bouwen, nog toegestaan dat hij ambachtlieden van buiten daarvoor mocht aantrekken, mits de bouw zou plaatsvinden onder leiding van een gildenbroeder en de aangetrokken mensen voldoende vakbekwaam waren. Op deze manier was in ieder geval voorzien in het toezicht door een gildenlid.²¹

Een ander bijzonder geval betrof het al eerder genoemde werken aan de St. Lievens-Monstertoren in Zierikzee, waarbij het stadsbestuur de positie van gildenleden en niet-gildenleden gelijkgeschakelde.²² Het stadsbestuur koos voor het werken ten dienste van de stad voor een versoepeling van het gildenreglement boven het belasten van een onvrije. Ook in Veere kozen (sommige) burgers er voor om timmerlieden van buiten in te schakelen. De klacht van het gilde was dan ook dat er heimelijk vreemden in de stad liepen en dat de gildenbroeders geen bestaan hadden als de burgers die lieden inhuurden²³. De dreiging van buitenstaanders werd dus bij de timmerlieden niet zozeer veroorzaakt door het 'binnendringen' van buitenstaanders, maar door het binnenhalen daarvan door burgers en het inschakelen door het stadsbestuur bij stadswerken. Gelet op het aantal vermeldingen in de bronnen lijkt het probleem echter beperkt van omvang te zijn geweest. Dat kan niet gezegd worden van de situatie bij de kramers en de schoenmakers. In 1737 stond schoenmaker Gerrit Spal op de jaarmarkt van Vlissingen en bleek bij controle door het schoenmakersgilde 'wel honderd paar schoenen bij zich te hebben' die hij (goedkoop) in Rotterdam had ingekocht. Het gilde maakte hiertegen bezwaar omdat er al zo weinig werk was voor de 'inboorlingen'.

¹⁶. GASD gilden inv nr 100 en GASD stad Zierikzee inv nr 97.

¹⁷. ZA stadsarchief Veere inv nr 1961.

¹⁸. GASD gilden inv nr 166.

¹⁹. GASD gilden inv nr 66.

²⁰. GASD gilden inv nr 67.

²¹. GASD gilden inv nrs 67 en 69.

²². GASD gilden inv nr 69.

²³. ZA stadsarchief Veere inv nr 1961, een klacht uit 1704.

Bovendien was Spal katholiek. Of dat laatste doorslaggevend was is niet bekend, maar dat er gebrek aan werk was, lijkt waarschijnlijk, want enkele jaren later werd door het schoenmakersgilde een klacht ingediend, dat er steeds meer schoenmakers uit de Langstraat kwamen wat tot ruïnering en werkloosheid leidde en armoe bracht voor wel zeshonderd mensen.²⁴ Dat lijkt wel erg veel, zelfs als nevenberoepen als leerlooiers en dergelijke worden meegerekend. Waarschijnlijk werden ook de collega's in andere steden bij de malaise betrokken, want in Vlissingen zelf waren maar ongeveer vijftien schoenmakers. Het stadsbestuur zag het kennelijk ook nog niet zo zwaar en honoreerde het verzoek om de boete voor de buitenstaander tot vijftig gulden te verhogen niet. Slechts een verhoging tot drie gulden zat in het vat. Weer enkele jaren later, in 1752, werd opnieuw een klacht ingediend met het verzoek de boete te verhogen, de goederen te mogen confisceren en een totaal weren van schoenen uit de Langstraat op de jaarmarkt. Letterlijk werd gevraagd wel vreemden, maar alleen uit Zeeland toe te laten. De nood was hoog en de armoede groot, aldus het gilde. Er waren wel twintig huizen van waaruit schoenen werden verkocht. Het verzoek uit 1752 werd door het stadsbestuur opnieuw slechts gedeeltelijk ingewilligd, maar in 1758 werd toch op voorstel van de overdeken vastgesteld dat op de aanstaande jaarmarkt geen schoenmakersgoederen uit niet-Nederlandse steden verkocht mochten worden. Alle waren moesten daartoe worden gemerkt.²⁵

De invasie van schoenmakers uit de Langstraat was niet uitsluitend merkbaar in Vlissingen. Ook in Veere werden in dezelfde periode verzoeken gedaan om schoenmakers van buiten de stad te weren. In een verzoek uit 1768 werden dezelfde soort argumenten gebruikt als in Vlissingen. Een (te) lage prijs, weinig werk voor de eigen gildenbroeders, geen belastinginkomsten voor de stad, geen verteringen in de stad, teveel inkopen door burgers op de jaarmarkt, enzovoorts. Volgens de Veerse schoenmakers zouden soortgelijke verzoeken elders ook zijn ingewilligd. In Zierikzee in 1741, in Middelburg in 1742 en in Goes in 1750. Het zou daarbij gaan om het welzijn van ruim achthonderd personen in de steden en het omringende platteland. Het stadsbestuur was niet onder de indruk en vreesde dat inwilliging van de eisen tot gevolg zou hebben dat alle neringdoenden met soortgelijke eisen zouden komen. Bovendien zou het ten koste gaan van de jaarmarkt. De schoenmakers lieten het er niet bij zitten en wendden zich in 1770 tot de Staten van Zeeland, waarbij ze het verweer van het stadsbestuur vakkundig onderuit haalden.²⁶

Deden de moeilijkheden bij de schoenmakers zich vooral voor in de periode rond 1750, bij de kramers werd gedurende de zeventiende en achttiende eeuw vrijwel onophoudelijk strijd geleverd tegen damlopers, leurders en joden. Nemen we de kramers van Zierikzee onder de loep dan zien we dat in 1650 een aantal buitenstaanders verzocht om 'kramerie' te mogen verkopen, welk verzoek door het stadsbestuur werd afgewezen.²⁷ Dat was voor de buitenstaanders kennelijk geen reden om bij de pakken neer te zitten, want nog geen twee jaar later deden de kramers het verzoek om alle buitenstaanders niet alleen uit de stad, maar zelfs van het hele eiland te weren en in 1656 en 1673 werden door de winkeliers opnieuw verzoeken aan het stadsbestuur gericht om het damlopen te verbieden.²⁸ Uiteindelijk besloot het stadsbestuur om al die verzoeken en klachten van de kramers nu maar eens goed te regelen. In een ordonnantie van 14 oktober 1685 werd bepaald, dat damlopers met hun schepen niet langer dan drie dagen mochten aanleggen en dat aan de gildenknaap een specificatie van hun waren moest worden gegeven. Na een omlage mochten de vreemde kooplieden dan tegen een redelijke prijs aan de burgers verkopen. Leuren langs de huizen

²⁴. GAV gilden inv nr 50.

²⁵. GAV gilden inv nr 50 en ZA stadsarchief Veere inv nr 1955.

²⁶. ZA stadsarchief Veere inv nr 1955.

²⁷. GASD stad Zierikzee inv nr 3.

²⁸. Ibidem.

werd echter verboden, er mocht alleen vanuit een logement worden verkocht²⁹. Hoe duidelijk de ordonnantie ook was, het loste de problematiek niet op. Toen dan ook de winkeliers voor de zoveelste keer klaagden over de ‘kwade praktijken’ van damlopers en leurders, die in kleine maten en gewichten aan de burgers hun waren verkochten, vaardigde het stadsbestuur op 18 november 1723 een nieuw plakaat uit waarbij de regeling uit 1685 werd herhaald en aangescherpt met de eis, dat de waren op de stadswaag moesten worden gewogen en dat er niet aan huis mocht worden bezorgd. Dat laatste was omdat onder het mom van thuisbezorgen er toch weer werd geleurd. Het mocht allemaal niet baten. Telkens wisten de damlopers en ventjagers nieuwe wegen te vinden om hun waren te slijten en telkens stelde het stadsbestuur weer hogere eisen. Zo probeerden de damlopers aan het begin van de achttiende eeuw hun handel veilig te stellen door het burgerrecht te kopen, zonder overigens daadwerkelijk in de stad te gaan wonen. Op die manier dachten zij wel de lusten, maar niet de lasten van het poorterschap te kunnen hebben. Het stadsbestuur reageerde op die ontwikkeling door in 1729 te bepalen, dat damlopers met burgerrecht ook nog een eigen huis moesten hebben om van daaruit te kunnen verkopen. Dat mocht dus niet meer vanaf schepen of de kade. Bovendien werd nog opnieuw vastgelegd dat ze een specificatie van hun waren aan de gildenknaap moesten overhandigen en kregen de gilden een volle dag de tijd om te komen kijken naar de aangevoerde waren. Pas daarna mocht er aan de burgers worden verkocht in voorgeschreven hoeveelheden.³⁰ Ook dat bleek niet afdoende en in 1730 constateerde het stadsbestuur dat, ondanks de ordonnanties en ondanks de moeite die het kramersgilde zich getrooste de damlopers hun kwade praktijken bleven uitoefenen. Opnieuw werden de eisen verzaamd. Men moest nu niet alleen een eigen huis hebben, maar daarin moest ook licht en vuur zijn en er mocht niet op de schepen geslapen worden. Tegelijkertijd werden de gildenleden verplicht overtredingen direct te melden. Dat was ook wel wenselijk, want de damlopers bleken niet alleen te leveren aan burgers, maar zelfs aan winkeliers.

Een paar jaar later werd met verwijzing naar soortgelijke reglementen in Goes en Middelburg aan logementhouders opgedragen de deken te melden als zij damlopers in huis hadden en moesten zij er op toezien, dat de goederen niet werden uitgepakt alvorens er ‘een wete’ of omlage was gedaan.³¹ In 1738 werd de problematiek van de damlopers opnieuw in een resolutie aan de orde gesteld. Nu werd aan joden en andere damlopers verboden in de kermisweek langs de huizen te leuren, welk verbod in 1749 nog eens werd herhaald. Het stadsbestuur deed er dus alles aan om het gilde tegemoet te komen en het de vreemde handelaren zo moeilijk mogelijk te maken. Dat kon niet gezegd worden van het gildenbestuur. Althans, dat vonden de gildenbroeders die in 1756 aan de magistraat vroegen om toch vooral de naleving van de plakaten af te dwingen en het gildenbestuur aan te sporen op te treden. De ondertekenaars van het verzoek verweten het gildenbestuur geen interesse te hebben. En opnieuw honoreerde het stadsbestuur het verzoek van de gildenleden door de eisen nog verder aan te scherpen. De herbergier moest nu binnen twee uur de intrek van een handelaar melden en na vertrek van de handelaar mochten de goederen niet langer dan acht dagen in het logement blijven.³²

Tegelijkertijd bleek het nodig om ook de gildenleden zelf aan te pakken. Er waren namelijk ‘zwakke’ broeders die goederen van vreemde handelaren kochten of onder zich hielden om ze te verkopen. Dit nu werd verboden als er niet eerst een omlage was geweest. Die ‘samenwerking’ met vreemde handelaren lag kennelijk zeer gevoelig, want de sanctie op verkoop zonder omlage werd gesteld op verbeurdverklaring van de goederen en het royeren

²⁹. GASD stad Zierikzee inv nr 8.

³⁰. GASD gilden inv nrs 122, 123 en 124.

³¹. GASD gilden inv nrs 122, 123, 124, ordonnanties van 14/10/1685, 18/11/1723, 18/4/1729, 9/11/1730 en 23/8/1738.

³². GASD gilden inv nr 124.

als gildenlid.³³ Ondanks het feit dat de plakaten telkes weer werden afgekondigd en verscherpt leek er toch sprake van enige liberalisatie. In de ordonnantie van 23 december 1756 werd namelijk naast de verscherpte eisen ook gesteld, dat een en ander niet gold voor goederen die niet bij de winkeliers te koop waren. Met andere woorden, als de kramers zelf niet zorgden voor een ruim assortiment dan mochten vreemden in het gat in de markt springen. Een verdere versoepeling treffen we aan in een resolutie uit 1785, waarin de regeling uit 1756 werd herhaald met uitzondering van het verbod op leuren tijdens de kermisweek. Dat werd nu wel toegestaan. Dat het stadsbestuur het tegengaan van leuren en ventjagen niet alleen tot haar verantwoordelijkheid rekende, maar daar ook een taak zag voor het gildenbestuur, bleek uit het feit dat in 1727 een speciaal gijzelingsformulier aan het gildenbestuur ter beschikking werd gesteld. Als er dan zoveel klachten waren, moest het gildenbestuur ook maar actief optreden en op heterdaad betrappen.³⁴

Waren die damlopers en leurders nu specifiek voor Zierikzee? Uiteraard niet. In de andere Zeeuwse steden waren er soortgelijke problemen. In Goes werd in een voorbode, een ordonnantie in 1645 een verbod gegeven voor alle vreemde handelaren en schippers om waren aan burgers te verkopen. De regeling werd mede ingegeven door bezorgdheid voor de burger, die anders het risico liep niet het goede gewicht te krijgen. Enig fiscaal eigenbelang van de uitvaardiger van de voorbode was hieraan waarschijnlijk niet vreemd, temeer daar de boete van tien pond die op overtreding werd gesteld nogal fors was en voor de helft ten goede kwam aan de baljuw.³⁵ In Veere klaagde het kramersgilde in 1715 dat hij dagelijks last had van onderkruipingen en benadeling door vreemden die met volgeladen zakken uit Holland en Middelburg kwamen, alles in Veere verkochten en leeg teruggingen.³⁶ De kramers in Vlissingen volstonden in 1668 met de eis dat de damlopers de gildenknaap moesten waarschuwen en hun waren laten zien. Vijf en twintig jaar later werd als eis gesteld, dat de vreemde een briefje van de deken moest hebben voordat hij mocht verkopen.³⁷ Maar evenals in Zierikzee meenden de gilden ook in deze steden, dat de damlopers op alle mogelijke manieren onder de verboden uit probeerden te komen. En werden als reactie hierop door de stadsbesturen herhaaldelijk ordonnanties uitgevaardigd om de praktijken van leurders en damlopers te beperken. Een aardig voorbeeld van die voortdurende confrontatie en het zoeken naar uitvluchten was het rekest van Cornelis Davidse uit Goes in 1735. Davidse klaagde dat honderd doosjes zwartsel door het kramersgilde in beslag waren genomen en dat hij boete moest betalen. Hij stelde dat hij die doosjes al vòòr het uitvaardigen van de ordonnantie had verkocht en in bewaring gegeven aan een winkelier. Het kramersgilde had hierop geen antwoord en gooide het over een andere boeg. De doosjes zouden van buiten zijn ingevoerd en dat was al in 1544 verboden. Bovendien zou er slechts na een omlage verkocht mogen worden en er was helemaal geen omlage geweest. De inbeslagname was dus terecht en de opgelegde boete van 25 gulden ook. Het stadsbestuur kon zich in die redenering vinden en keurde de boete goed.³⁸ Het ging hier dus niet alleen om de verkoop door vreemde handelaren, maar ook om het invoeren van goederen. Als dat niet gebeurde door de kramers uit de stad, dan was er de mogelijkheid dat de prijs, het gewicht of de kwaliteit niet goed zou zijn. Maar, zo voerden de kramers aan, er kon dan ook geen impost geheven worden en dat was een gevoelig punt voor het stadsbestuur. Niet voor niets maakten burgemeester en schepenen van Goes zich zorgen om de grote hoeveelheden Hollandse kaas, die in 1702 op de jaarmarkt werden aangevoerd en verkocht zonder eerst te zijn gewogen op de stadswaag.

³³. GASD gilden inv nr 125.

³⁴. GASD gilden inv nr 127.

³⁵. GAG gilden inv nr 9.

³⁶. ZA stadsarchief Veere inv nr 1953.

³⁷. GAV gilden inv nr 44; archief Van der Swalme inv nr 380.

³⁸. GAG gilden inv nrs 37, 38, 39, 41.

In een enkel geval gebruikten de gilden wel erg vergezochte argumenten om hun positie veilig te stellen. Zo'n geval deed zich voor in 1721. Thomas Vorsten, burger van Goes en weversbaas verkocht aan een winkelier 50 el linnen dat hij, zo zei hij, van zijn vader had gekregen. De gildenknaap betrapte hem daarbij op heterdaad en nam het linnen in beslag. Vorsten wist niet beter dan dat hij deze eenmalige transactie met een winkelier mocht verrichten. Het gildenbestuur daarentegen stelde dat Vorsten vaker verkocht maar nooit eerder betrapt was. Hij was al meermalen gewaarschuwd en hij wist dat hij in overtreding was, want hij vervoerde het linnen min of meer gecamoufleerd in een reiszak. Bovendien, en daar ging het met name om, was het venten door buitenstaanders in meerdere ordonnanties verboden. En omdat Vorsten het linnen van familie buiten de stad had gekregen en dus invoerde, werd hij als buitenstaander beschouwd. De ordonnanties moesten, zo stelde het gildenbestuur, naar de geest worden uitgelegd, namelijk ter bescherming van de winkeliers. Het stadsbestuur kon zich in die redenering vinden en de inbeslagname werd goedgekeurd.³⁹

Net als in Zierikzee werd ook in Goes het aanvragen van het poorterschap door de damlopers als commerciële truc toegepast. Al in 1664 klaagden de dekens dat lieden uit Delft het poorterschap kochten om zo hun Delfts porselein te kunnen slijten. Die zelfde lieden hadden ook al het burgerschap van Middelburg gekocht. Zij waren dus poorter in tenminste drie steden tegelijk.⁴⁰ We zien gedurende de hele zeventiende en achttiende eeuw een kat- en muisspel tussen het kramersgilde en de op alle mogelijke manieren in de stad binnendringende vreemde marskramers.

Een dergelijke langdurige confrontatie is bij de andere gilden niet op die schaal in de bronnen terug te vinden. Alleen de schippersgilden en de chirurgijns hadden regelmatig, zij het minder dan de kramers, met 'vreemde' beroepsbeoefenaren te maken. De schippers paktten de daarbij behorende problematiek echter op een heel andere wijze aan. De reden hiervoor was ongetwijfeld dat zij voor de uitoefening van hun beroep, letterlijk voor de helft, afhankelijk waren van de toegang tot andere havens. Er was dus een absolute noodzaak tot geven en nemen. Al vroeg in de zeventiende eeuw werd dan ook gestreefd naar reciprociteit in de betrekkingen tussen de schippers uit de verschillende havensteden. Dat ging overigens niet zonder slag of stoot. In 1600 klaagden de schippers uit Zierikzee, dat zij door de Vlissingse schippers waren gemolesteerd. Zij waren niet de enigen waarmee de Vlissingers problemen hadden. Vanaf 1616 ontstonden langdurige conflicten met schippers uit Haarlem, die uiteindelijk tot voor de Hoge Raad werden uitgevochten. En ook met de Middelburgse schippers waren er telkens, in 1616, 1619, 1620, 1643 en 1645 onenigheden.⁴¹ De Zierikzeese schippers waren overigens ook niet van den beginne aan enthousiast voor het systeem van wederkerigheid. Nog in 1601 weigerden zij een voorstel van Gouda te aanvaarden om schippers van beide steden vrij te laten in het laden van goederen. Zierikzee hield liever vast aan het oude systeem van eigen schippers voor eigen goederen. Maar al in 1603 werd met schippers uit Colijnsplaat afgesproken dat zij burgers naar en van de markt in Zierikzee mochten vervoeren, mits schippers uit Zierikzee dat mochten naar Colijnsplaat. In 1610 werd een belangrijke stap naar reciprociteit gezet door met de schippers uit Antwerpen overeen te komen, dat er vrijheid van lading zou bestaan op basis van wederkerigheid.⁴² In de loop der jaren werd dit soort overeenkomsten ook met andere steden gesloten en werd in feite de 'bedreiging' door vreemden omgezet in een kans voor eigen schippers.

De chirurgijns tenslotte hadden vooral last van kwakzalvers die tijdens de jaarmarkt en kermis hun medicijnen aanboden en probeerden na de kermis of marktweek nog enige tijd in

³⁹. Ibidem, inv nr 37.

⁴⁰. GAG gilden inv nr 39.

⁴¹. GAV archief Van der Swalme inv nr 137.

⁴². GASD stad Zierikzee inv nr 92; vgl Van Dillen, *Bronnen II*, nr 112 regeling Amsterdam-Goes.

de stad te blijven hangen.⁴³ Maar ook de inwoners zelf schrokken er niet voor terug hun burens en kennissen te scheren en van pleisters te voorzien, zo blijkt uit een klacht van de chirurgijns en apothekers uit Goes in 1657. Het stadsbestuur kwam aan de klacht tegemoet door uitdrukkelijk vast te stellen, dat niemand zich met scheren mocht bezighouden dan degenen die daartoe bevoegd waren. Een vaststelling die in 1671 moest worden herhaald.

De argumenten die de gildenbesturen en met name de kramers en schoenmakers aanvoerden om de buitenstaanders te weren, appelleerden aan de protectionistische instelling van de stadsbesturen: zorg voor eigen burgers, continuïteit, armoededreiging, belastingderving, enzovoorts. Voorzover de verzoeken niet het algemeen of consumentenbelang in gevaar brachten, kozen de stadsbesturen vrijwel altijd de kant van de gilden en lieten het marktbelang van de gilden daarmee dus prevaleren boven het consumentenbelang. Heel duidelijk kwam dat naar voren in een verordening uit 1785 naar aanleiding van klachten van winkeliers luidende:

Wij Bailliuw, etc etc is te kennen gegeven het groot nadeel 't geen derzelve kwamen te lyden door leurders en omdragers van goederen en koopmanschappen binnen deeze stad en door andere kwaade practijquen van gelyke natuur(...) Zoo is het dat Wy om zoveel mogelyk tot conservatie van der supplianten bestaan te contribueeren hebben goed gevonden en verstaan(...).⁴⁴

Tegelijkertijd werd het consumentenbelang nooit (geheel) uit het oog verloren door de stadsbesturen en konden verzoeken tot absolute wering van buitenstaanders in de stad of op de jaarmarkt zelden rekenen op hun instemming.

J o d e n e n k a t h o l i e k e n

We zagen hierboven enkele malen dat joden genoemd of gelijkgeschakeld werden met buitenstaanders. Het ging daarbij niet om individuele personen of gevallen, maar om de groep als zodanig. Die discriminatoire benadering was vrij algemeen in de Republiek. In 1657 werd door de Staten Generaal een resolutie aangenomen, waarin werd bepaald dat de steden zelf moesten beslissen of zij joden wilden toelaten. Steden als Utrecht, Schiedam en Deventer vaardigden daarop een algemeen vestigingsverbod voor joden uit. In Amsterdam, waar zich verreweg de grootste concentratie joden bevond, voerden de gilden een uitgesproken offensieve politiek van uitsluiting uit de gilden, beperkingen ten aanzien van het aantal toegelaten knechten, ventverboden en meer van dergelijke matregelen. In andere steden van de Republiek zou volgens Panhuysen wat meer tolerantie hebben bestaan, wat waarschijnlijk was toe te schrijven aan de geringere omvang van de joodse groeperingen buiten Amsterdam.⁴⁵ Of er echt sprake was van (iets) meer tolerantie, of dat het discriminatoire gedrag minder tot uiting kwam juist vanwege het gering aantal joden blijft nog maar de vraag. Kijken we naar het optreden van het kramersgilde in Den Bosch dat de joden in 1775 zelfs het recht op vestiging in de stad wilde ontzeggen, dan lijkt die tolerantie toch ver te zoeken.⁴⁶ In Zeeland was het vooral het kramersgilde dat aandrong op het weren van joden en, het moet gezegd, daarvoor een gewillig oor vond bij het stadsbestuur. De hiervoor gememoreerde inbeslagname van doosjes zwartsel en de opgelegde boete zouden wel eens iets te maken gehad kunnen hebben met de religieuze achtergrond van 'Davidse'. Ook het besluit van het stadsbestuur van Zierikzee in 1797 aan de vooravond van de overdracht van het gildenbestuur

⁴³. GASD gilden inv nr19.

⁴⁴. GASD gilden inv nr 122 Een placaat van 17 oktober 1785.

⁴⁵. Panhuysen, *Maatwerk*, 77-90.

⁴⁶. Prak, *Republikeinse veelheid*, 45.

aan de door de Raad aangestelde Commissarissen, om voortaan geen joodse huisgezinnen meer toe te laten, werd genomen op verzoek van het bestuur van het kramersgilde.⁴⁷ Eerder, in 1738 en opnieuw in 1749, drong het gilde al aan op een ventverbod voor joden tijdens de kermisweek. Uit het feit dat de verzoeken moeiteloos door het stadsbestuur werden gehonoreerd, mag worden afgeleid dat er voldoende maatschappelijk draagvlak bestond voor deze toch vrij vergaande discriminatie. Aan de andere kant is het opmerkelijk dat bij geen enkel ander gilde een dergelijke intolerante houding ten opzichte van de joden valt waar te nemen. Weliswaar werden in het onderhavige onderzoek niet alle gilden uitputtend onderzocht op dit aspect, maar in de rekesten van en stadsresoluties over de bakkers-, timmerlieden- en schippersgilden kwam geen enkele klacht of verzoek inzake het optreden van joden voor.

Dat wijst niet zozeer op een tolerante houding van de burgers - de besluiten van het stadsbestuur spreken voor zich - maar veel meer op het feit dat de problematiek nauwelijks speelde, omdat er weinig joden in Zeeland woonden en werkten. Hoewel exacte cijfers ontbreken wordt die veronderstelling ondersteund door het feit dat er in Goes nooit een synagoge is geweest, dat er in Middelburg voor Portugese joden een begraafplaats was waar maar 93 graven waren en waar alleen tussen 1656 en 1721 begraven werd en dat er in 1890 in heel Zeeland nog geen vierhonderd joden woonden, waarvan tweehonderd in Middelburg.⁴⁸ Als er dus weinig religieuze tolerantie bestond ten opzichte van de joden, rijst de vraag of andere godsdienstige gezindten in het 'meest calvinistische gewest van de Republiek' wel werden geaccepteerd. Bij de kramers, waar, zoals we zagen, een grote aversie bestond tegen joodse kooplieden, valt op dat vrijwel uitsluitend de joden werden geweerd. Bij enkele andere gilden moesten juist de katholieke ambachtslieden het ontgelden. Een algemene oproep om geen papisten in de gilden op te nemen en geen papen meer in de stad toe te laten, stond in een resolutie van de stad Goes uit 1688.⁴⁹ Dat was overigens een van de zeldzame keren dat katholieken met betrekking tot het gildenlidmaatschap als groep werden geweerd. In Zierikzee was men wat voorzichtiger met het duiden van religieuze groeperingen, zoals blijkt uit een stadswaarschuwing in 1724 dat 'een religieuze sekte die al eerder was veroordeeld' weer bezig was in de stad en ook al weer aanhangers had.⁵⁰

Maar met uitzondering van deze meer algemene uitingen van intolerantie waren het vooral de verzoeken tot gildenlidmaatschap die de houding van de gildenbesturen en gildenbroeders ten opzichte van de katholieken duidelijk maakten. Zo werd in Goes in 1746 een verzoek om een winkel te mogen houden in eerste instantie afgewezen, omdat men dacht dat verzoekster de vrouw was van een katholieke soldaat. Toen dat niet juist bleek te zijn, kreeg ze alsnog toestemming⁵¹. Ook bij de Goese beenhouwers waren katholieken niet echt welkom, getuige het verzoek om geen katholieke leden, ook al waren ze ingeboren burgers, in het gilde te hoeven toelaten.⁵² Was er nu sprake van onverdraagzaamheid, papenhaat of papenangst, of speelden andere factoren een rol? Van een aanvraag door een katholieke timmerman voor het lidmaatschap van het huistimmerlieden in Zierikzee zijn de achterliggende stukken bewaard gebleven en die geven een aardig inzicht in de werkelijke motieven voor de afwijzing. In 1751 was een reglement vastgesteld, waarin werd bepaald dat een timmermansbaas geen katholieke leerjongen in dienst mocht nemen tenzij het een wees betrof. Voorts zou geen katholieke buitenstaander meer als vrijmeester moeten worden toegelaten en als een baas een katholieke knecht in dienst had, moest hij zestig cent per week aan het gilde betalen. In 1752

⁴⁷. GASD stad Zierikzee inv nr 60.

⁴⁸. Van Swallenburg, 'De joden in Zeeland', 163-166.

⁴⁹. GAG stad inv nr 91 fol 279.

⁵⁰. GASD stad Zierikzee inv nr 293.

⁵¹. GAG stad inv nr 103 nr 449.

⁵². GAG stad inv nr 3 rekest van 5/1/1727.

deed Pieterse, we kwamen hem al eerder tegen, het verzoek om toegelaten te worden tot het gilde. Pieterse was burger en geen vreemde. Het gildenbestuur besefte dat het reglement van 1751 niet van toepassing was en zijn verzoek daarom niet op formele gronden kon worden afgeslagen. Niettemin vroeg het aan het stadsbestuur de katholieke patroon te mogen afwijzen, omdat toch al zoveel gildenbroeders het hoofd niet boven water konden houden, hetgeen een aanslag was op de publieke armenzorg en dat 'wegens de verknogtheid en heijmelijke verbintenissen dier luijden supplianten door denzelve niet meer zullen worden gebruikt'.⁵³ De gildenbroeders, niet gerust op de uitslag, dienden een memorie in ter adstructie van het verzoek van het gildenbestuur. Hierin wezen ze op het feit dat het gilde zou veranderen als er personen in kwamen van een religie waarvan bekend was dat er een onverzoenlijke haat en wraakzucht was tegen de hervormden en geen eerbied en gehoorzaamheid aan het gezag. De invloed van het pausdom zou worden vergroot, er zou weer een man van de afgodstempel worden verrijkt en de opstelling van Paus Clemens II inzake de aflaten (enkele eeuwen eerder) zou hiermee alsnog worden goedgekeurd. Bovendien zouden na enkele jaren zoveel katholieken in het gilde zitten dat er voortdurend onenigheid zou zijn, onder andere bij de gildenmaaltijd. En hier lag de kern van de bezwaren. De katholieke burgers in de stad waren klant van de huidige gildenbroeders. Als er nu een katholieke timmerman kwam zou die de klanten naar zich toe trekken, erger nog, er zouden steeds meer katholieke timmerlieden bij komen in het gilde en dat zou tot ruïnering van het gilde (kennelijk bedoelden ze zichzelf) leiden.⁵⁴

Bij de bakkers in Zierikzee werd in 1765 het aantal katholieke bakkers, dat lid mocht zijn van het gilde op eenderde van het totale aantal leden gesteld. Dat leidde in 1789 tot een probleem toen ene Van Dijk lid wilde worden en werd geweerd, omdat er negentien gereformeerde bakkers waren en hij als tiende katholieke bakker boven het eenderde criterium zou komen. Uiteindelijk werd akkoord gegaan met deze eenmalige afwijking.⁵⁵ Ook bij de chirurgijns in Goes was de dreiging, dat het aantal apothekers te groot zou worden de reden waarom het gildenbestuur in 1727 de magistraat vroeg voortaan geen katholieken meer tot het gilde toe te laten. Zo'n algemene bepaling ging het stadsbestuur echter te ver en zij beloofde de aanvragen per geval te bekijken. Toen in 1755 bleek dat er inmiddels zeven apothekers waren terwijl er vroeger nooit meer dan vier waren geweest, besloot het stadsbestuur tot een ledenstop en bepaalde tevens dat er nooit meer dan één katholieke apotheker mocht zijn. Een bepaling overigens die maar heel kort van kracht zou zijn.⁵⁶ In Vlissingen werd in de kwestie Gerrit Spal zijn roomse overtuiging eveneens als een belastend argument gebruikt.

In al deze gevallen betrof het verzoeken van katholieke ambachtslieden, die lid wilden worden van een gilde en geweigerd werden, omdat ze de katholieke religie aanhingen. We zien hier dus een groot verschil met de joden. Die laatste werden bijna per definitie als ongewenst beschouwd, zowel als burger, als ingezetene en als gildenlid. Bij de katholieken werd, in voorkomende gevallen alleen een verzoek om lid van een gilde te mogen worden afgewezen. Daarmee werd wel een bestaan als zelfstandig beroepsbeoefenaar onmogelijk gemaakt, maar niet een plaats op de arbeidsmarkt. Dat bleek heel duidelijk in het rekest van de gildenbroeders van het timmerliedengilde te Zierikzee in 1751, waarin bij de argumentatie uitdrukkelijk werd gesteld dat de roomse burger toch een goed bestaan kon hebben als knecht.⁵⁷

De bezwaren tegen het accepteren van katholieke gildenbroeders deden zich vooral voor halverwege de achttiende eeuw. Dat valt af te leiden uit het feit dat in de onderzochte bronnen

⁵³. GASD gilden inv nr 67.

⁵⁴. GASD gilden inv nrs 67, 69 en GASD stad Zierikzee inv nr 31.

⁵⁵. GASD stad Zierikzee inv nr 51.

⁵⁶. Uil, *Historisch jaarboek voor Zuid Beveland* 1975, 68-83.

⁵⁷. GASD gilden inv nr 67.

uit de zeventiende eeuw de problematiek niet aan de orde was. Heel expliciet werd in het zojuist genoemde rekest van de timmerlieden gesteld dat tot dan toe, tot 1751, nooit een katholiek gildenlid was toegelaten, net zo min als in het schippersgilde.⁵⁸ Een andere aanwijzing, althans voor Zierikzee, is dat het aantal katholieke burgers in de zeventiende eeuw betrekkelijk gering was⁵⁹. De meest voor de hand liggende verklaring is echter dat in 1757 een ordonnantie in Zeeland van kracht werd, waarbij werd bepaald dat de uitoefening van de katholieke godsdienst weer werd toegestaan. Het is zeer waarschijnlijk dat ruim vóór die datum zich al een meer vrijelijk optreden van katholieken manifesteerde met daarop de reacties van de gereformeerden⁶⁰. Reacties, die ook na 1757 negatief konden zijn, zoals de afwijzing van het verzoek van Pieter de Dooijer om lid te mogen worden van het metselaarsgilde in Veere in 1766⁶¹.

De bedreiging van de marktpositie van de gildenleden door buitenstaanders kende dus verschillende aspecten en werd niet in alle gilden even sterk gevoeld. In de dagelijkse uitoefening van hun beroep ondervonden vooral de kramers veel last, als we tenminste uitgaan van het aantal keren dat zij tegen buitenstaanders, joden inbegrepen, ageerden. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat het een grote bedrijfstak betrof met een laagdrempelige toegang. Bakkers en timmerlieden werden vooral geconfronteerd met particulieren of met buitenstaanders die door particulieren waren aangetrokken. De chirurgijns hadden vooral tijdens de kermisweek of de tijd rond de jaarmarkt te maken met het fenomeen kwakzalver en de schoenmakers werden met name medio achttiende eeuw belaagd.

Viel het dan allemaal wel mee met die bedreigingen van buiten? Het lijkt er op. Relatief weinig klachten, de kramers en (tijdelijk) de schoenmakers uitgezonderd, een welwillende overheid en het ontbreken van protectionistische maatregelen gericht op algehele uitsluiting duiden niet op de aanwezigheid van een permanente en ernstige bedreiging. Het tegengaan van vestiging en gildenlidmaatschap door hoge poorter- en intreegelden is hier niet relevant, omdat in onze definitie een buitenstaander slechts korte tijd in de stad verbleef. Bovendien hebben we reeds eerder gezien, dat voor degenen die zich wel wilden vestigen de toegang tot het gildenlidmaatschap nauwelijks werd bemoeilijkt door hoge intreegelden. Bij de weerstand tegen katholieken, die beperkt was in tijd en omvang, speelde naast de mogelijke bedreiging van de positie op de markt ook papenangst een rol. Van een overspoeld worden, letterlijk en figuurlijk, door onderkruipers zoals in Amsterdam was in ieder geval geen sprake. Dat laatste was hooguit het geval tijdens de jaarmarkt waar traditiegetrouw veel buitenstaanders kwamen.

2. De jaarmarkt

In de meeste steden van de Republiek werden week- en jaarmarkten gehouden. Op de weekmarkt, waar doorgaans geen vreemdelingen kwamen om hun producten, met uitzondering van voedsel, te verkopen, werden vooral groenten, fruit, vis en vlees verkocht naast potten, pannen, (oude) kleren en huisraad. Straatnamen die we nu nog in de steden tegenkomen als beestenmarkt, kaasmarkt, zuivel- en vlasmarkt verwijzen naar de plaats waar de betreffende kramen stonden. De markt werd op een vaste dag in de week gehouden. In Middelburg was al sinds 1338, toen Willem IV graaf van Holland het privilege aan de stad gaf, dinsdag de wekelijkse marktdag evenals in Goes. In Zierikzee werd de markt op

⁵⁸. Ibidem.

⁵⁹. Van de Bergh, *Katholiek Zierikzee in 700 jaar*. Hierin wordt uit een verslag van de Vicarus Apostolicus aan Rome geciteerd een aantal van 300 katholieken in 1638 en 800 in 1650.

⁶⁰. Winkelman, *Geschiedkundige plaatsbeschrijving van Vlissingen* 151.

⁶¹. ZA stadsarchief Veere inv nr 1745.

woensdag gehouden, in Vlissingen op dinsdag.⁶² Maar veel belangrijker voor een stad was het recht om een jaarmarkt te mogen houden.

In de Middeleeuwen werd jaarlijks, meestal rondom de feestdag van de patroonheilige van de stad, het jaarfeest gehouden. Aan dat feest werd de jaarmarkt gekoppeld en net als de kerk bij kerkelijke feesten zorgde de wereldlijke overheid bij de jaarmarkt voor de nodige opluistering om het aangenaam en vermakelijk te maken. In Middelburg kwamen de drie schuttersgilden van Arnemuiden in vol ornaat naar de markt en werden er ‘wonderen der natuur betrekkelijk tot het mensdom’ aan het volk getoond. Meestal waren die wonderen der natuur overigens niets anders dan afzichtelijk misvormde lieden.⁶³ Het privilege van de jaarmarkt dat door de landsheer aan een stad werd geschonken, was een begerenswaardig voorrecht, omdat een stad met een jaarmarkt, althans tijdelijk, het centrum was van economische bedrijvigheid. Voor het stadsbestuur was de markt een niet te versmaden inkomstenbron van impost, waag- en staangelden. De handelaren die vanuit de verre omtrek kwamen, mochten bij wijze van uitzondering gedurende de marktweken hun waren vrijelijk aan de man te brengen en hadden zo in de stad een interessante afzetmarkt. Bovendien genoten zij op weg naar de jaarmarkt niet zelden vrijheid van tol. De winkeliers maakten van de markt gebruik door te bevoorraden en de ambachtslieden keken goed naar de nieuwigheden en kochten modellen en vormen om zo, later in het jaar, zelf de goederen te kunnen maken. De stedelingen tenslotte konden kennis maken met goederen die (nog) niet in de stad te koop waren en profiteren van de aangeboden koopjes.⁶⁴

Twee weken per jaar konden kooplieden van buiten de stad dus betrekkelijk ongehinderd hun waren aan de burgers proberen te slijten en dat was, al was het maar tijdelijk, een inbreuk op de marktpositie van de gevestigde ambachtslieden. In Dordrecht werd in 1628 een ordonnantie afgekondigd, waarbij het aan vreemde kooplieden werd toegestaan hun waren vrijelijk op de jaarmarkt te verkopen. Volgens Palmén was dat een doorn in het oog van de gilden, met name omdat die buitenstaanders, naar de mening van de gilden, te lage prijzen voor hun koopwaar rekenden. Het is echter nog maar de vraag of dat voor alle gildenleden in Dordrecht zo’n probleem was. De gildenleden maakten, zoals gezegd op zijn minst van de nood een deugd door nieuwe producten of goederen met een lage prijs op de markt in te kopen, om ze op een later tijdstip zelf aan de man te brengen.⁶⁵ Bovendien is het merkwaardig dat, als er inderdaad bij de gilden zo’n algemene afkeer van de jaarmarkt bestond, pas in 1785 de Dordtse ordonnantie uit 1628 werd bijgesteld, waarbij de vrijheid van de vreemde kooplieden ten gunste van de eigen kooplieden werd beperkt.

De burgers in Zeeland hadden extra veel belang bij jaarmarkten, omdat de mobiliteit van de burgers door de geografische omstandigheden beperkt was en men buiten de jaarmarkten vrijwel uitsluitend was aangewezen op het lokale aanbod. Dat begrepen de stadsbesturen heel goed en zij getroostten zich veel moeite om zo’n marktprivilege van de landsheer los te krijgen. Middelburg kreeg het privilege om vijf dagen markt te houden van Willem III. Veere kreeg in 1368 van hertog Albrecht het recht op een vierdaagse jaarmarkt. Vlissingen, West Kapelle en Tholen kregen het recht rond 1370. In Goes lukte dat pas in 1417 toen Jacoba van Beieren het privilege verleende voor een markt van twee weken per jaar. De oorsprong van de jaarmarkt in Zierikzee is niet bekend.

In de loop der tijd gingen de stadsbesturen zelf het tijdstip bepalen waarop de markt mocht worden gehouden. Het Middelburgse stadsbestuur stelde eerst twee markten van vijf dagen vast, één rond half vasten en één in de hooimaand (juli). Later werd dat veranderd in een veertiendaagse markt van de 22ste van de hooimaand tot de 5de van de oogstmaand (augustus).

⁶². Brasser, *Verhandeling van de week- en jaarmarkten*, 312.

⁶³. *Ibidem*.

⁶⁴. *Ibidem*, 126.

⁶⁵. Palmén, ‘De gilden en hun economische betekenis’, 201.

Ook in Zierikzee waren er oorspronkelijk twee markten, de halfvastenmarkt en de septembermarkt. In begin zeventiende eeuw werd op verzoek van de gilden de halfvastenmarkt opgeheven, met uitzondering van de paardenmarkt in de vierde week van de vasten. Dat opheffen van de markt was overigens bepaald geen eenvoudige zaak. De afweging tussen het algemeen belang en het gildenbelang viel het stadsbestuur kennelijk zwaar, reden waarom het de Breede Raad bijeenriep voor advies. Daarnaast kwamen er ook bezwaren van de kant van de kramers uit Brouwershaven. Die hadden juist alle belang bij twee markten in Zierikzee en eisten bij de Staten van Zeeland, dat het opheffingsbesluit ongedaan zou worden gemaakt. In Goes was de markt oorspronkelijk acht dagen vóór Maria Hemelvaart, medio augustus. In 1441 werd het begin van de markt verzet naar de maandag na Maria Hemelvaart.⁶⁶ In Veere begon de jaarmarkt op de eerste maandag van juli.⁶⁷

De jaarfeesten met de jaarmarkten waren dus jaarlijks terugkerende gebeurtenissen van grote bedrijvigheid, waar door de hele bevolking naar werd toegeleefd. Vaak werd tegelijk met de markt een kermis gehouden om nog meer belangstellenden aan te trekken. De keerzijde van al die levendigheid en bedrijvigheid was het gevaar van onlusten en beroering en dat baarde de lokale overheid de nodige zorgen. Maar hoe stelden de gildenleden zich op tegenover de jaarmarkt? Zagen ze het als een bedreiging of als een kans op extra omzet en een mogelijkheid om kennis te nemen van nieuwe producten? In 1585 werd op verzoek van de dekens van het kramergilde door het stadsbestuur van Goes besloten om op de jaarmarkt geen verkoop van manufacturen meer toe te laten, omdat dat voor iedereen een nadeel zou opleveren. Onduidelijk is waarom juist manufacturen een nadeel zouden opleveren, maar het was wel een voorbeeld waaruit blijkt dat de gilden invloed konden uitoefenen op het op de markt toelaten van kooplieden. In 1613 diende het kramersgilde opnieuw een verzoek in bij het stadsbestuur, nu om het aantal kramen per koopman te beperken tot één. Wederom werden nadeel en daarnaast schade en verstoring van de orde als argumenten aangevoerd.⁶⁸ Opvallend is dat het verzoek niet specifiek tegen buitenstaanders was gericht, maar waarschijnlijk vooral bedoeld was om de concurrentie te beperken. Dat neemt niet weg dat de argumenten als schade en wanorde zeker niet zonder betekenis waren. Het lijkt niet toevallig dat in het zeer onrustige jaar 1672 een totaal verbod van vreemde kramers werd afgekondigd.⁶⁹ In 1734 verzochten de winkeliers in Zierikzee om alle lieden af te wijzen, die tijdens de kermis lakens en bombazijn wilden verkopen.⁷⁰ De schoenmakers in Vlissingen wisten in 1758 te bereiken dat tenminste voor dat jaar de vreemde schoenmakers van de jaarmarkt werden geweerd.⁷¹ Uit deze voorvallen zou voorzichtig geconcludeerd kunnen worden, dat het voor de gilden mogelijk was, mits steekhoudende argumenten naar voren werden gebracht, om de deelname aan de jaarmarkt te beïnvloeden.

Het merendeel van de bewaard gebleven bronnen laat echter zien, dat er veel meer moeite werd gedaan om de handel (en wandel) op de jaarmarkt in goede banen te leiden. Zoals bepalingen dat vreemde kooplieden wel op de markt mochten staan, maar niet mochten leuren. In 1738 werd bij zo'n leuerverbod in Zierikzee uitdrukkelijk verwezen naar de situatie in Haarlem en Middelburg.⁷² In Vlissingen was het gildenbestuur er niet zo zeker van dat het leuren in met naam en toenaam vermelde straten tijdens de kermis achterwege zou blijven. Zij vroeg het stadsbestuur dan ook de betrokkenen elk jaar het verbod schriftelijk ter hand te stellen.⁷³ Andere voorbeelden van het in goede banen leiden waren: bepalingen dat de prijs

⁶⁶. Brasser, *Verhandeling*, 47-48.

⁶⁷. *Nederland in vroeger tijd*, XVII, 187.

⁶⁸. Dillen, *Bronnen II*, 72.

⁶⁹. GAG stad inv nr 15 fol 11.

⁷⁰. GASD stad Zierikzee inv nr 19.

⁷¹. GAV gilden inv nr 50.

⁷². GASD stad Zierikzee inv nr 19; 26; 47.

⁷³. GAV gilden inv nr 41.

van het brood tijdens de markt niet mocht worden verlaagd met uitzondering van verkoop aan ‘soetelaars’ op het platteland;⁷⁴ damlopers en ventjagers die normaal hun schepen maximaal drie dagen mochten aanleggen, werden tijdens de marktweken daarin niet beperkt;⁷⁵ de plaats waar de kooplieden hun kraam mochten zetten, werd door het stadsbestuur per branche vastgesteld, waarbij de eigen burgers de beste kregen toegewezen.⁷⁶ Dat laatste veranderde in 1770 in Goes, toen de schoenmakers in hun reglement opnamen dat de plaats door loting werd vastgesteld. Maar ook daarbij gold dat de eigen burgers voorrang hadden.

Als er al klachten over buitenstaanders op de jaarmarkt waren, dan betrof het vooral klachten over het leuren tijdens de markt of het verkopen van goederen op de dagen na afloop van de markt.⁷⁷ Pogingen om buitenstaanders geheel te weren, werden door de gilden voor zover bekend niet ondernomen. De inhoud van de klachten en verzoeken van de gilden betroffen niet de aanwezigheid van buitenstaanders maar de uitwassen die daardoor werden veroorzaakt. Het bestaan van een jaarmarkt als zodanig kan op basis van de (re)acties van de kant van de gilden in de Zeeuwse steden dan ook niet worden omschreven als ‘een doorn in het oog van de gilden’⁷⁸.

3. Concurrentie

In 1735 wilde Adriana Swaans, winkelierster, haar assortiment uitbreiden. Zij kocht buiten de stad allerlei zaken en op enig moment had zij een buitenlandse baleinen rok in de aanbieding. Prompt werd die rok door het kleermakersgilde in beslag genomen, omdat Adriana die niet mocht verkopen; dat behoorde tot het werkterrein van de kleermakers. Het kramersgilde, waar de winkelierster lid van was, gaf desgevraagd toe geen regeling te kennen waarbij de verkoop van baleinen rokken tot het kramersgilde behoorde en dus was Adriana inderdaad in overtreding.⁷⁹ In 1674 werd bakker Claes Poelenberg gewaarschuwd zich te houden aan het verbod om koekjes aan zijn klanten uit te delen op straffe van confiscatie.⁸⁰ Twee voorbeelden van optreden van gildenbesturen tegen (oneerlijke) concurrentie. Het eerste geval betrof het zich onbevoegd begeven op het werkterrein van een ander ambacht. De koekbakker die brood ging bakken of de schrijnwerker die timmermanswerk ging doen. Een ‘schoenmaker blijf bij je leest’ problematiek die reeds kort ter sprake kwam in een vorig hoofdstuk. Het tweede geval betrof een reclame-actie gericht op het zich onderscheiden van de collega’s, wat kennelijk niet door de beugel kon. Er was dus niet alleen waakzaamheid van de gilden gericht op buitenstaanders, maar ook een naar binnen gerichte alertheid gericht op de onderlinge concurrentieverhoudingen. Waren de bovengenoemde voorvallen van incidentele aard of waren ze symptomatisch voor de houding van de gildenbesturen tegenover de onderlinge wedijver?

Kijken we naar de conflicten in het timmerliedenambacht, dan kan moeilijk van incidenten worden gesproken. Een reeks van competentiegeschillen deed zich in de zeventiende en achttiende eeuw voor tussen huistimmerlieden enerzijds en schrijnwerkers, sloopstimmerlieden, pannelieden, kistenkruiers, wagenmakers, metselaars anderzijds. In 1609 meenden de sloopstimmerlieden Heindricks en Jacobse dat zij gerechtigd waren een bak voor een brouwer te maken omdat het geen specifiek gilden werk was. Het timmerliedengilde bestreed dat en werd na veel heen en weer gepraat met het stadsbestuur uiteindelijk in het gelijk

⁷⁴. GAG stad inv nr 2; 26 fol 25.

⁷⁵. GASD gilden inv nr 122.

⁷⁶. Dekker, *Een schamele landstede*, 385.

⁷⁷. GASD gilden inv nr 19; 69; 122; 123; 125. GASD stad Zierikzee inv nrs 26; 39; 47; GAG gilden inv nr 39; GAG stad inv nr 28; Dillen, J., *Bronnen II*, 424; ZA stadsarchief Veere inv nr 1347.

⁷⁸. Palmen, *De geschiedenis van Dordrecht*, 201.

⁷⁹. GAG gilden inv nr 41.

⁸⁰. GASD stad Zierikzee inv nr 180.

gesteld.⁸¹ In 1641 dienden zowel het huistimmerlieden-, als het scheepstimmerliedengilde in Zierikzee een rekest in om het schaafwerk in schepen te mogen doen. Beide gilden meenden dat het tot hun werkerrein behoorde. De gildenbrieven waren op dat punt kennelijk niet duidelijk.⁸² Een onvoldoende werkschrijving in de gildenbrieven veroorzaakte vaker een probleem en met name in de hout-constructiebranche. In 1605 verzocht het bestuur van het timmerliedengilde in Zierikzee om de gildenbrief en het convenant, dat reeds in 1522 met de schrijnwerkers was gesloten aan te passen, omdat de tekst niet meer voldeed door het in de loop der tijd veranderen van vele werkzaamheden.⁸³ Het verschil tussen wat tot het terrein van de een en wat tot de ander behoorde was onduidelijk geworden. Dat verschil was vaak uiterst subtiel. De ene keer lag de scheidslijn tussen grenen deuren die wel of juist niet werden gelijmd, een andere keer tussen het gebruik van houten of ijzeren spijkers.⁸⁴ In nog weer een ander geval, in Vlissingen, werd onderscheid gemaakt tussen schrijnwerkers-doodkisten en gewone witte kisten.⁸⁵ Toen in 1710 voor de zoveelste keer problemen ontstonden tussen timmerlieden en schrijnwerkers in Zierikzee, besloten de timmerlieden bij hun verzoek aan het stadsbestuur om te arbitrerem, een gedetailleerde lijst toe te voegen van alle werkzaamheden die, naar hun mening, niet bij de schrijnwerkers hoorden. Een toevoeging die wel in meer rekesten werd ingebracht. Echter ook een lijst bleek niet altijd voldoende. Als er al overeenstemming was over de lijst, dan klaagden partijen weer dat de ander er zich niet aan hield.⁸⁶ Zo meenden de timmerlieden in 1711 dat de schrijnwerkers weer allerlei werk deden dat volgens de gildenbrief, vanouds of naar eigenschappen, thuishoorde bij de timmerlieden. In een (nieuwe) lijst somden de timmerlieden opnieuw nauwkeurig alle werkzaamheden op die niet bij de schrijnwerkers thuishoorden. Het probleem werd echter niet opgelost en in 1734 stonden partijen wederom tegenover elkaar. Nu werd een verdeellijst opgesteld door de dekens van beide gilden gezamenlijk en het stadsbestuur hoopte dat de zaken nu definitief waren geregeld.⁸⁷ Maar in 1758 bleek dat nog steeds niet alles waterdicht was geregeld, toen de timmerlieden de tekst uit 1734 ‘en tgeen voorts gewoonlijk door timmerlieden doen is gemaect’ uitlegden alsof ze al het werk dat ze vòòr de regeling van 1734 mochten maken ook nà die regeling mochten. Alle goede bedoelingen ten spijt, een waterdichte regeling bleek niet mogelijk. In ieder geval kon niet worden voorkomen dat telkens werd gezocht naar de mazen in de wet. En zelfs als de regeling duidelijk was, volhardden sommige gildenbroeders met voorgewende onwetendheid in het kwaad. Om dat te voorkomen, werden soms extra maatregelen genomen, zoals in 1790 toen de timmerlieden uitdrukkelijk verboden werd kisten naar het sterfhuis te brengen. De kerkmeesters van de St. Lievens Monsterkerk stelden in hun resolutie dat

er geen doodskisten zij groot of klein, van wat caliber ook moogen zijn, door eenige der timmerluijden baasen, knechts of jongens onder stadsjurisdictie woonende, aan de sterfhuijsen gebragt of verzorgt worden niet anders dan door de kistekruijers of haar substituten en haar daartoe vroegtijdig te laten waarschouwen ten eijnde alle confussie aan de sterfhuijsen voor te koomen.

Om geen enkel risico te lopen besloten de kerkmeesters de resolutie aan de deken persoonlijk ter hand te stellen, zodat hij die eigenmachtig onder de gildenbroeders kon verspreiden.⁸⁸ Niet

⁸¹. GASD gilden inv nr 66.

⁸². GASD stad Zierikzee inv nr 2.

⁸³. GASD gilden inv nr 67.

⁸⁴. GASD stad Zierikzee inv nr 6; GASD gilden inv nr 66.

⁸⁵. GAV gilden inv nr 97, een ampliatie op de gildenbrief in 1603.

⁸⁶. GASD gilden inv nr 67.

⁸⁷. GASD gilden inv nr 67 rekesten uit 1710, 1711, 1734 en 1736.

⁸⁸. Ibidem inv nr 71.

altijd was er onwil en kon een competentiegeschil in der minne worden geschikt. Toen het pannenliedengilde te Zierikzee ene Adriaan Koole te werk had gesteld op een werk dat door de timmerlieden werd opgeëist, kon de zaak worden afgedaan met een schikking, waarbij het pannenliedengilde een rijksdaalder aan het timmerliedengilde betaalde en drie schelling aan de gildenknaap.⁸⁹ Een andere keer schrok het timmerliedengilde er niet voor terug zijn gelijk te halen met een beroep op het recht van de sterkste. Zo verzocht het gildenbestuur in 1657 aan het stadsbestuur om de wagenmakers het alleenrecht op het maken van sleden en bruggen te ontnemen. Aan het verzoek werd kracht bijgezet door te wijzen op hun veertig leden tegenover slechts vijf wagenmakers.⁹⁰

Opmerkelijk is dat er in Goes en - voor zover de beperkte bronnen deze constatering rechtvaardigen - ook in Veere veel minder aanwijzingen zijn dat de timmerlieden daar dergelijke problemen hadden met hun collega's. Dat wil niet zeggen dat zij niet probeerden hun werkterrein uit te breiden. Zo werd in 1745 in Goes een resolutie uitgevaardigd waarbij het de timmerlieden werd verboden aan luifels te werken. Enkele jaren later, in 1748, moest het verbod opnieuw worden vastgesteld omdat de heren zich niet aan de resolutie hielden.⁹¹ Ook met de wagenmakers waren er in 1667 onenigheden en aan het stadsbestuur werd gevraagd de wederzijdse bevoegdheden vast te stellen.⁹² De schrijnwerkers in Veere moesten in 1736 eveneens op hun nummer worden gezet door het stadsbestuur in een geschil met de timmerlieden.⁹³ Maar het lijken in deze twee steden slechts incidenten te zijn geweest. Het zich begeven op andermans werkterrein was dus een (veel) voorkomende vorm van concurrentie in de houtconstructiebranche, maar bleef daar niet toe beperkt. In 1771 klaagde Abraham de Boer, klerk van de overman in Zierikzee, dat de kramers een koopman beletten tabak te verkopen, waarbij zij zich beriepen op artikel 5 van hun gildenbrief. De koopman was echter van mening dat het betreffende artikel niet van toepassing was, omdat daarin alleen werd gerept over vaten, kisten en pakken, grote hoeveelheden dus, terwijl hij in kwantiteiten van minder dan drie rollen handelde. Het geschil liep hoog op en twee jaar later dreigde het kramersgilde zelfs met gijzeling. Uiteindelijk werd de koopman in het gelijk gesteld en werd artikel 5 expliciet van toepassing verklaard op verkoop van uitsluitend grotere hoeveelheden. Vrijheid van handel prevaleerde hier dus boven bescherming van het gilde.⁹⁴ Minder eenvoudig lagen de verhoudingen tussen de kramers in Zierikzee en de oudkleerkopers. In 1736 ging het conflict over de verkoop van nieuw werk door de oudkleerkopers, wat door de kramers werd gezien als een onaanvaardbare inbreuk op hun privilege. Hoewel daarover in hetzelfde jaar een resolutie werd uitgevaardigd, bestond de controverse in 1756 nog steeds, waarop besloten werd de oudkleerkopers in het kramersgilde op te nemen, in de hoop dat de problemen daarmee zouden zijn opgelost. Een ijdele hoop zoals al gauw bleek. Telkens opnieuw handelden de kramers in oude kleren en de oudkleerkopers in nieuwe. In 1784 werd, na de zoveelste klacht van de kramers, opnieuw aan de oudkleerkopers verboden nieuwe goederen in te slaan of te verkopen.⁹⁵ Eenzelfde besluitvorming van het stadsbestuur zien we in 1786 in Vlissingen. Ook daar werd aan de oudkleerkopers verboden goederen te verkopen die 'des kramers' waren. Zelfs niet als dat gebeurde bij publieke verkoop of van goederen uit sterfhuizen.⁹⁶ In tegenstelling tot het incident met de tabakskoopman in 1777 ging het bij de laatste voorbeelden om onenigheid tussen twee groepen ondernemers. Vrijgeven van de markt

⁸⁹. GASD gilden inv nr 73.

⁹⁰. GASD gilden inv nr 67.

⁹¹. GAG gilden inv nr 100.

⁹². GAG stad inv nr 15 fol 80.

⁹³. ZA stadsarchief Veere inv nr 1961.

⁹⁴. GASD stad Zierikzee inv nr 38; vgl GASD gilden inv nr 125; zie ook de 'liberalisering' van de vakopleiding in tweede helft achttiende eeuw.

⁹⁵. GASD gilden inv nrs 124; 125; GASD stad Zierikzee inv nr 47.

⁹⁶. GAV gilden inv nr 41.

zou mogelijk een (te) groot aantal aanbieders op het beperkte marktsegment veroorzaken. Dat zou leiden tot, zoals de gilden dat zelf vaak formuleerden, ruïnering van gildenleden en sociale onrust en dat risico wilden de stadsbesturen niet lopen. Het handhaven van rust en orde prevaleerde hier boven de liberalisatiegedachte.

Er was overigens niet alleen sprake van inbreuken op de marktpositie van de kramers, zelf probeerden zij hun terrein ook te verbreden ten koste van anderen. De uitdraagsters in Zierikzee bijvoorbeeld klaagden in 1741 dat zij door de kramers werden gehinderd op koopdagen laken te kopen uit sterfhuizen, een activiteit die hen rechtens toekwam.⁹⁷ Een wel heel bijzonder geval van ‘broodnijd’ tenslotte deed zich voor bij de metselaars en de vleeshouwers. De metselaars mochten sinds jaar en dag in de winter dieren houden en slachten, omdat er dan geen werk in de bouw was. De vleeshouwers bestreden in 1709 dit recht, waarop de metselaars klaagden dat er dan armoede dreigde en hun kinderen geen metselaar meer zouden worden. Het stadsbestuur besliste daarop dat de metselaars mochten blijven slachten, mits in eigen huis en niet bij de burgers thuis.⁹⁸

Net als in de hout-constructiebranche waren er ook bij de andere gilden in Goes en wellicht ook in Veere, minder meldingen van dit soort concurrentie conflicten dan in Zierikzee. Niet omdat de problematiek niet speelde, maar omdat er veelal sprake was van een andere aanpak van de competentiegeschillen in deze steden. Voor wat betreft de hout-constructiebranche lag een andere afhandeling van concurrentie conflicten voor de hand, omdat de gehele branche in beide steden in één gilde was georganiseerd. Een sluimerend conflict binnen een gilde werd, zo mag worden verondersteld, wat eerder opgepakt en in der minne geschikt. Dat gold echter niet voor de kramers en kleermakers. Daar werden de ‘grensgeschillen’ aangepakt door de inbreuk op de marktpositie te accepteren tegen een afdracht aan het ‘monopoliehoudend’ gilde. De verkoop van klompen en handvaten voor strijkijzers en bedpannen was zo’n grensgeval. Was de verkoop voorbehouden aan de timmerlieden die die dingen ook maakten, of mochten anderen, zoals kramers de producten verkopen? Het stadsbestuur van Goes besloot in 1683 de verkoop vrij te geven, maar dan wel tegen de (geringe) betaling van zestig cent per jaar aan het timmerliedengilde. Bijna honderd jaar later dachten de schoenmakers zich daar niet aan te hoeven houden. De timmerlieden beriepen zich echter met succes op de resolutie van 1683 en ook de schoenmakers moesten betalen.⁹⁹ Een meer algemene bepaling inzake het betalen aan gilden werd in 1736 uitgevaardigd, waarbij een ieder die ‘de ellemaet, schael of geicht gebruikte’ voor zestig cent schatplichtig werd aan het kramersgilde.¹⁰⁰ Een zelfde soort verplichting werd in 1755 opgelegd aan de oudkleerkopers en uitdraagsters die aan allerlei gilden zouden moeten betalen, maar omdat bekend was dat zij vrijwel altijd onvermogen waren mocht worden volstaan met een betaling van dertig cent aan het kramersgilde.¹⁰¹ Een jaar later werden de oudkleerkopers in het kramersgilde opgenomen en werd de problematiek op die manier opgelost. Een zelfde aanpak van het opnemen van ‘concurrerende’ ambachtslieden in het gilde werd in 1744 gebruikt voor de sulfermakers in het kramersgilde.¹⁰² Bijzonder verwarrend daarentegen kon een dubbel lidmaatschap zijn. In Vlissingen ontstond in 1786 een conflict tussen het kramers- en kleermakersgilde over de verkoop van kramersgoederen door een kleermaker. De betreffende kleermaker kon aantonen dat hij van beide gilden lid was en dus gerechtigd was die goederen te verkopen. Het

⁹⁷. GASD stad Zierikzee inv nr 22.

⁹⁸. GASD gilden inv nr 155.

⁹⁹. GAG gilden inv nr 100; vgl GAG stad inv nr 18 fol 31.

¹⁰⁰. GAG stad inv nr 27 fol 149.

¹⁰¹. GAG gilden inv nr 124.

¹⁰². GAG stad inv nr 103 fol 199.

stadsbestuur kon weinig anders doen dan nogmaals te benadrukken, dat oudkleerkopers als zodanig geen kramerswaren mochten verkopen.¹⁰³

Tot zover was er sprake van concurrentie door het zich begeven op elkaars werkterrein, maar er bestond ook concurrentie onder elkaar door reclame. De gildenleden konden zich met hun winkel of werkplaats profileren en hadden mogelijkheden om anders dan met het leveren van kwaliteit of het stunts met prijzen, de klanten te lokken. Zoals we al eerder zagen werd er door gildenbesturen en stadsbestuur nauwlettend op toegezien dat buitenstaanders, voor zover ze legaal in de stad hun waren verkochten, niet langs de deuren gingen venten. En in feite werd datzelfde nagestreefd voor de gildenleden. Het stadsbestuur in Goes gebood in 1632 alle gildenleden alleen uit huis of marktkraam hun producten te verkopen. Dat verbod van verkoop buitenshuis werd nog eens nader gespecificeerd in het reglement van de bakkers in 1684, waarbij uitdrukkelijk werd vastgesteld dat niemand buitenshuis brood mocht verkopen. Dat was kennelijk nog niet genoeg, want in 1722 vaardigde het stadsbestuur opnieuw een resolutie uit waarin alleen verkoop vanuit het huis waarin het brood werd gebakken was toegestaan.¹⁰⁴ Bij de kleermakers werd deze beperking nog stringenter toegepast door in 1760 zelfs het máken van kleding buitenshuis te verbieden. De schoenmakers in Goes werden in 1770 bovendien nog beknot in hun werkzaamheden door het houden van een winkel te maximeren op één.¹⁰⁵

Mocht er niet buiten de deur worden verkocht, dan was het zaak om de artikelen in de winkel aan te prijzen. Echter ook dat werd slechts in zeer beperkte mate toegestaan. Het werd de sleutelmakers in Goes bijvoorbeeld in 1774 verboden om sleutels aan het raam op te hangen om de passerende burgers te attenderen op hun artikelen.¹⁰⁶ Nog aansprekender was het verbod dat de chirurgijns in Middelburg trof die geen pannen met bloed voor de deur mochten zetten.¹⁰⁷ Aan de andere kant moest een te houden uitverkoop juist weer wel uitdrukkelijk en zichtbaar worden vermeld. Echter, ook het aandachttrekkende middel van uitverkoop werd aan banden gelegd. Toen bleek dat de kramers telkens nieuwe stoffen insloegen en dan weer uitverkoop hielden, werd bepaald dat er voortaan een vergunning van de deken nodig was om uitverkoop te mogen houden.¹⁰⁸ Als er weinig of geen mogelijkheden waren de aandacht van de klant op een visuele wijze te trekken, dan kon dat wellicht gedaan worden door bij aankoop van een product een kadootje te geven. Dat dacht wellicht de bakker in Zierikzee, die in 1641 bij aankoop van brood koekjes aan de klant toe gaf. Daar konden de andere bakkers weinig begrip voor opbrengen en na hun klachten werd ook deze vorm van ‘concurrentie’ verboden. Een verbod dat na enige tijd toch weer werd overtreden, waarop in 1672 nieuwe verboden volgden en in 1684 in een ordonnantie werd opgenomen.¹⁰⁹ In Veere probeerden de houders van stadskelders hun wijnverkoop te vergroten door de klanten rijkelijk te onthalen met gedekte tafels en tabak. De herbergiers zagen dit met lede ogen aan en dienden daarover in 1679 een klacht in bij het stadsbestuur.

Kon er wellicht op prijs worden geconcurrerd? In 1667 eisten de huistimmerlieden en schrijnwerkers van Zierikzee gezamenlijk, dat alleen zij doodskisten mochten maken. Het stadsbestuur ging daarmee akkoord, maar dan moest eerst in andere steden geïnformeerd worden naar de gangbare prijzen. Om controle op (te) grote afwijkingen mogelijk te maken, moesten daarna de prijzen bij de kisten worden aangegeven. Concurreren op prijs werd daarmee niet eenvoudiger.¹¹⁰ Dat gold ook voor de timmerlieden van Goes die in 1761 wezen

¹⁰³. GAV gilden inv nr 41.

¹⁰⁴. GAG stad inv nr 3.

¹⁰⁵. GAG stad inv nrs 32 fo 161; 681 fol 48, 2473 en 2474; vgl GAG gilden inv nr 100.

¹⁰⁶. GAG stad inv nr 36 fol 37.

¹⁰⁷. Van der Bijl, *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* jaargang 77 nr 18.

¹⁰⁸. GAG gilden inv nr 124.

¹⁰⁹. GASD stad Zierikzee inv nrs 1 en 7; vgl J.Dillen, *Bronnen III*, 1020; GAG stad inv nr 681 fol 48.

¹¹⁰. GASD stad Zierikzee inv nr 7.

op hun exclusieve recht om klompen te mogen maken en verkopen. De magistraat was het daarmee eens op voorwaarde dat zowel de prijs, als de kwaliteit gelijk moesten zijn aan de prijs en kwaliteit elders.¹¹¹ Tegelijkertijd werd invoer van klompen door niet-gildenleden verboden, waarmee concurrentie van buiten in ieder geval werd voorkömen. Ook voor de brandewijnverkopers in Goes was prijsconcurrentie niet mogelijk, omdat de verkoopprijs werd vastgesteld door de deken en overdeken van het gilde. De boekhouder moest daartoe elke twee weken de prijzen opvragen in Rotterdam of Middelburg.¹¹² Er waren dus niet alleen gelijke prijzen binnen de stad, maar ze waren ook afgestemd op andere steden. In al deze gevallen werd concurreren op prijs bewust moeilijk gemaakt. Alleen door service konden de gildenleden zich ten opzichte van elkaar onderscheiden.

Bij werkzaamheden die werden uitgevoerd in daggeld of als aangenomen werk, kon op prijs worden geconcurrerd door de arbeidstijd of de loonkosten te beperken. Dat laatste kon worden bereikt door het inzetten van goedkope knechten. Al eerder zagen we dat het gebruikmaken van leerjongens op zijn minst als bijkomend effect kon hebben, dat er goedkoper gewerkt kon worden. Dat was dan ook precies (een van) de reden(en) waarom het aantal leerjongens per bedrijf aan banden werd gelegd. Een andere manier, het inzetten van onvrije knechten kwam sporadisch voor en met name in gevallen, waarin geen reguliere arbeidskrachten beschikbaar waren. In een stadsverordening over de timmerlieden in Zierikzee uit 1599 werd daarover vermeld, dat alleen als er veel werk was en er geen vrije knecht beschikbaar was, er een onvrije mocht worden ingeschakeld. Bovendien moest de onvrije onder dezelfde voorwaarden aan het werk worden gezet als de vrije knecht en moest de inzet aan de deken worden gemeld.¹¹³ Uit een conflict in 1626 tussen het metselaarsgilde en het huistimmerliedengilde weten we, dat er ook daadwerkelijk onvrije knechten werden ingezet.¹¹⁴ Het vierambachtsgilde in Veere accepteerde in 1704 de inzet van onvrije knechten, mits aan het gilde werd betaald. Dertig jaar later had men daar spijt van. Door het verval van het gilde was er toenemende armoede onder de leden. Die armoede werd, aldus enkele leden in een klacht aan het stadsbestuur, nog verergerd door de inzet van onvrije knechten.¹¹⁵ Bij de kleermakers in Goes bestond er in 1760 een algemeen verbod voor het inzetten van onvrije knechten, maar of dit verbod ook echt absoluut werkte is de vraag. Het feit dat het slechts een enkele keer tot een conflict kwam, zou er op wijzen dat men zich redelijk hield aan de bepalingen. Waarschijnlijker is echter dat overtredingen bij arbeidsschaarste door de vingers werden gezien. Dat laatste was overeenkomstig wat Deceulaer bij de kleermakers in de Zuidelijke Nederlanden constateerde.¹¹⁶ In Goes zette het timmerliedengilde in 1744 een boete van 25 gulden op het voor eigen rekening werken van knechts. Een behoorlijk hoge straf als wordt bedacht, dat het gemiddelde dagloon nog geen gulden bedroeg. Toch bleek de straf niet afschrikwekkend genoeg. Enkele jaren later, in 1749, betrapte het gildenbestuur ene Slootmaker, knecht zijnde, op het regelmatig voor eigen rekening werken. De boetes die hij kreeg opgelegd kon hij niet betalen en hij ging ongestoord door met zijn illegale praktijken. Het bestuur kreeg daarop toestemming van de magistraat om voortaan niet alleen de knecht, maar ook de opdrachtgever te mogen beboeten.¹¹⁷ In Zierikzee was het timmerliedengilde kennelijk tot de conclusie gekomen, dat een algeheel verbod niet afdwingbaar was in de praktijk en werd besloten in de gildenbrief op te nemen, dat het werken door een knecht op naam van een vrijbaas was toegestaan, als de knecht daarvoor vier stuivers per dag aan die

¹¹¹. GAG stad inv nr 30 fol 252.

¹¹². GAG gilden inv nr 22.

¹¹³. GASD gilden inv nr 66.

¹¹⁴. GASD gilden inv nr 66.

¹¹⁵. ZA stadsarchief Veere inv nr 1961.

¹¹⁶. Deceulaer, *Pluriforme patronen*, 301; vgl Lis en Soly 'Corporatisme', 384-85.

¹¹⁷. GAG stad inv nr 25 fol 152; GAG gilden inv nr 100.

vrijbaas betaalde. Ook dat werkte niet altijd, zoals in 1714 bleek uit een verzoek van het gildenbestuur, mede ondertekend door tenminste twintig gildenbroeders, waarin als extra eis werd gesteld dat de vrijbaas en de knecht bij de magistraat onder ede moesten verklaren dat betaling geschiedde.¹¹⁸

Samenvattend kan worden vastgesteld dat de gilden, en op hun verzoek ook de stadsbesturen, er alles aan deden om de onderlinge verhoudingen zo gelijkmatig mogelijk te houden. Zeer gedetailleerde afspraken moesten er voor zorgen dat het werkterrein goed werd afgebakend. Lukte dat niet, dan werden de (concurrentie)gevolgen beperkt door inlijving of betaling. Het zich als neringdoende of ambachtsman profileren ten koste van de collega gildenbroeder werd zo al niet onmogelijk, dan toch zeker erg moeilijk gemaakt. Noch met (reclame) uitingen, noch door prijs, noch met lokkertjes mochten de klanten aangetrokken worden. Omdat de lonen vrijwel gelijk en vaak vastgesteld waren en de inkoop van grondstoffen door de gildenbroeders onder gelijke condities geschiedde, vertoonde de kostprijs van de goederen en diensten die door de ambachtslieden werden geproduceerd en geleverd weinig onderlinge verschillen.

Voor wat betreft de betekenis van de bedreigingen, het onderwerp van dit hoofdstuk, mag niet uit het oog worden verloren, dat het hier ging om ambachtslieden die in kleine steden werkten voor een beperkte markt, die weinig ontwikkeling vertoonde. De bedreiging door buitenstaanders was, in vergelijking met grote steden, minder groot en mede door de welwillende houding van de overheid ten opzichte van de gilden, bleef die bedreiging beperkt van aard. Door de concurrentie aan banden te leggen, een beperking die zowel door de stadsbesturen als de gilden werd nagestreefd, werd een 'verzekerd bestaan' voor de gildenleden bevorderd. Het bieden van continuïteit, een (deel van de) legitimatie van de gilden en het veiligstellen van een voldoende voorzieningenniveau, een verantwoordelijkheid van de stadsbesturen, werden op die manier bewerkstelligd.

¹¹⁸. GASD gilden inv nr 67

Deel III De sociaal culturele functie

IX. De sociale rol

Op 4 januari 1769 overleed de huisvrouw van schoenmaker Pieter van Pellekom. Omdat hij geen geld had voor de doodskist en de afleggers, er was zelfs geen beet brood in huis, vroeg hij aan het gildenbestuur en aan de busmeester toestemming zijn vrouw (goedkoop) in West Souburgh te mogen begraven. Met de aldus uitgespaarde verzekeringspenningen wilde hij dan wat eten en de overige kosten betalen. Het gildenbestuur besloot Pieter zes rijksdaalders te geven waarmee hij de begrafenis moest bekostigen en waarvoor hij wat eten mocht kopen. De resterende veertien rijksdaalders bleven in handen van de dekens, die er het kerkrecht, de grafdelver, de kist en dergelijke van betaalden. Tevens werd besloten deze regeling voortaan toe te passen bij alle gildenbroeders die in vergelijkbare armoede zouden verkeren.¹ Pieter, en met hem zijn gildenbroeders, waren dus verzekerd tegen de kosten die het overlijden van hun vrouwen en ongetwijfeld ook van hen zelf meebracht.

Behalve verenigingen van beroepsgenoten die, zoals we zagen streefden naar een ‘economische’ bestaanszekerheid voor hun leden, rekenden de gilden het ook tot hun taak op sociaal terrein hun leden te ondersteunen. In het bovenstaande geval bood het gilde een geïnstitutionaliseerde vorm van bijstand, namelijk een begrafenisverzekering. Zo’n verzekering, een bus of bos, was in feite een formalisering van de informele onderstand die de gilden van oudsher aan hun leden gaven.² Over de mate waarin de gilden onderstand verleenden aan hun behoeftige leden bestaat in de literatuur geen eensluidend oordeel. Volgens sommige auteurs, zoals P.J. Blok en T. Keulemans, waren de gilden meer sociale dan economische organisaties, terwijl anderen over de sociale rol beduidend sceptischer geluiden laten horen.³

In een recente studie heeft Sandra Bos dat diverse beeld aangescherpt.⁴ Haar onderzoek, gericht op de sociale zorg die de gilden in de zeventiende en achttiende eeuw in de Noordelijke Nederlanden aan hun leden gaven, strekte zich uit over drie grote steden, Amsterdam, Leiden en Utrecht en zes middelgrote steden. Haar belangrijkste conclusies waren dat (1) de informele hulp van bureu, wijk en parochie na de Reformatie steeds meer werd overgenomen door beroepsgebonden verenigingen, (2) vanaf het begin van de zestiende eeuw de informele en op ad hoc basis verleende sociale zorg door de gilden werd geformaliseerd, en (3) dat de sociale zorg, samen met de economische activiteiten, de basis vormde waarop een aanzienlijk deel van het gildenwezen in de zeventiende en achttiende eeuw voortbestond.⁵ De gilden waren, aldus Bos, bij uitstek geschikt voor het geven van onderstand omdat het paste in hun doelstellingen, het streven naar een zeker bestaan. De organisatiestructuur, het verplichte lidmaatschap en de regelmatige inkomsten vormden een goede basis voor het formaliseren van de zorg. En tenslotte was de (langdurige) betrokkenheid van de ambachtsman bij zijn gilde een garantie voor zijn bereidheid voor zijn oude dag en overlijden aan de onderstandskas bij te dragen.⁶ Was de oudste vorm van onderlinge hulp nog gericht op zorg rondom het overlijden en de begrafenis, in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw werd de directe financiële hulp groter, steeg het aantal voorzieningen en werd het zorggebied uitgebreid met ouderdoms- en weduwenvoorzieningen. Bos concludeert

¹. GAV gilden inv nr 50.

². In de Zeeuwse bronnen worden de termen bus, bos, fonds en beurs wisselend gebruikt voor eenzelfde instituut

³. Keulemans, *Het gildenwezen*; Blok, *De gilden*; vgl Prak, in *Kracht der zwakken* en Van Eeghen in *De gilden*.

⁴. Bos, *Uyt liefde tot malcander*.

⁵. Ibidem hoofdstuk 9.

⁶. Ibidem, 330, 331.

dan ook dat het belang van de onderstandsfunctie van de gilden groeide in die periode. Zij leidt het grote(re) belang van die onderstand voor de gilden ook af uit de afschaffingsenquête uit 1798 en de ‘Caisses de secours et de prévoyance’ enquête uit 1812. De daarin opgegeven uitgaven aan onderstand vormden een niet onbelangrijke graadmeter voor het vaststellen van het nut dat de gilden hadden (gehad). De respondenten van de enquêtes, de gildenbesturen, hadden er alle belang bij zo hoog mogelijke uitgaven aan onderstand op te geven. Het is dus maar zeer de vraag of op grond van die enquêtes geconcludeerd kan worden dat de sociale functie van de gilden, eind achttiende eeuw nuttig en onvervangbaar was.⁷ Feit is dat, na de afschaffing van de gilden nog lange tijd is gepleit voor het heroprichten daarvan. Een belangrijk en veel gebruikt argument was daarbij dat de gilden een vermindering van de toenemende armoede zouden kunnen bewerkstelligen.⁸

Bij de conclusie dat de sociale functie van de gilden zo nuttig en zelfs onvervangbaar was, kan ook op andere gronden een vraagteken worden gezet. Bos constateert dat er, ondanks het toenemende belang van de (formele) onderstandsfunctie, eind achttiende eeuw in twee van de drie grote steden en in alle zes middelgrote steden die zij onderzocht, niet of maar zeer beperkt sprake was van geformaliseerde hulp. Bovendien was die formele hulpverlening ook niet altijd even bestendig. Het kwam herhaaldelijk voor dat bussen weer moesten worden opgeheven of in activiteiten drastisch beperkt, omdat er te weinig verzekerden waren of er te weinig geld beschikbaar was.⁹ Was de onderstand (nog) niet geformaliseerd, dan bestond er in veel gilden een traditie van onderlinge hulp, die op diverse manieren werd geboden. Maar zelfs die onderlinge hulp werd niet door alle gilden tot hun taak gerekend en in die gevallen waren de leden van zo'n gilde aangewezen op de armenzorg en de barmhartigheid van de individuele gildenbroeder.¹⁰

De Reformatie zou in de prioriteiten die de gilden zich stelden een kentering teweeg gebracht hebben. Panhuysen constateert dat binnen de gilden de religieuze verering en sociabiliteit door de Reformatie goeddeels was teniet gedaan, maar dat de onderlinge hulpverlening juist werd versterkt.¹¹ Net als Bos zien ook Lourens en Lucassen de economische functie van de gilden na de Reformatie meer en meer vervangen worden door een sociale functie, waarbij Bos zelfs zover gaat dat zij stelt dat tegen het einde van het Ancien Regime talrijke ambachtsgilden in de Noordelijke Nederlanden hoofdzakelijk functioneerden als maatschappijen van onderlinge bijstand.¹² In Dordrecht was de gildenbus een belangrijk middel van sociale zorg. Langdurig zieken werden er van ondersteund en er werd oudeman-geld uit betaald. De bus was, aldus Palmen, derhalve een structureel element in de samenleving.¹³

Uitgebreid empirisch onderzoek naar de sociale functie van de gilden in de Noordelijke Nederlanden, en meer in het bijzonder naar de onderlinge hulp en de geformaliseerde onderstand binnen de gilden, is echter beperkt en betreffen vooral de knechtsbussen.¹⁴ Het onderzoek van Bos is verricht in grote en middelgrote steden. Uit het onderzoek blijken kenmerkende verschillen te bestaan tussen die beide stedengroepen. In Zeeland waren de steden, met uitzondering van Middelburg, nog weer een slag kleiner dan de door Bos

⁷. Ibidem, 49.

⁸. De Graaff, *De wederoprichting der gilden beschouwd als een krachtig middel tot bevestiging van stoffelijk en zedelijk heil des volks en tot vermindering der toenemende armoede* (z.pl. 1846) 34; zie ook Keulemans, *Het gildewezen* en Blok, *De gilden*.

⁹. Prak, *Republikeinse veelheid*, 103; Bos, *Uyt liefde tot malcander*.

¹⁰. Bos, *Uyt liefde tot malcander*, 265.

¹¹. Panhuysen, *Maatwerk*, 18.

¹². Lourens en Lucassen, in *Werelden van verschil*, 56 en Bos, *Uyt liefde tot malcander*, 331.

¹³. Palmen, *De geschiedenis van Dordrecht*, 220-223.

¹⁴. Bos, *Uyt liefde tot malcander*, Inleiding, voetnoot 14.

onderzochte steden. Wat was de sociale functie van de gilden in die kleine Zeeuwse steden, hoe was ze georganiseerd en paste ze in de lijn grote - middelgrote - kleine stad?

1. De hulpverlening geformaliseerd

In 1772 legde het stadsbestuur van Goes aan alle gilden de verplichting op om bij het inschrijven van een nieuw lid, bij het intreegeld dertig cent extra te heffen ten behoeve van de weduwen- en wezenbeurs.¹⁵ Kennelijk had het stadsbestuur moeite het fonds in stand te houden. Dat het een algemeen en geen gildenfonds was, blijkt niet alleen uit het feit dat alle gilden moesten bijdragen, maar ook uit de aanvullende bepaling dat de extra heffing geen (extra) recht op deelneming aan het fonds gaf aan de gildenleden. In 1799 besloten de smeden hun batig saldo te gebruiken om een eigen ondersteuningsfonds op te richten.¹⁶ Het feit dat rond die tijd de gilden werden opgeheven en de batige saldi overgedragen moesten worden aan de lokale autoriteiten, zou bij deze beslissing wel eens een rol gespeeld kunnen hebben. In ieder geval maakt het initiatief duidelijk dat er tot op dat moment geen gildenfonds was. Tegelijkertijd werden in de bronnen geen andere gildenfondsen genoemd. Integendeel, in de talloze rekeningen van de gilden die bewaard zijn gebleven vinden we geen enkele post, die betrekking heeft op een heffing of uitgave voor welk gildenfonds of bus dan ook. Wel werd een heel enkele keer door het gildenbestuur besloten een eenmalige bijdrage te geven aan een individueel noodlijdend lid, zoals dat gebeurde in 1796 toen er achttien gulden aan een weduwe van een lid werd gegeven.¹⁷ Ook werd er, met name bij het opleggen van boetes vaak bepaald, dat een deel van die boetes ten goede zou komen aan het weeshuis of het gasthuis. Zo werd van de boete van ruim 25 gulden, opgelegd als een timmermansknecht voor eigen rekening had gewerkt, tweederde aan het weeshuis en eenderde aan het gasthuis gegeven.¹⁸ Het onterecht maken van klompen werd bestraft met verbeurdverklaring ten bate van het weeshuis.¹⁹

In Zierikzee was het niet veel anders. In 1759 klaagde de directeur van de weduwenbeurs dat gildenbroeders achter liepen met het betalen van hun contributies.²⁰ Onduidelijk is echter of dit een gildenbeurs of een algemene beurs was. Het feit dat in datzelfde jaar curator Van Zanten aan het beursbestuur verzocht een uitkering van 120 gulden te verstrekken aan een weduwe die enige tijd in Delft had gewoond (en dus een onderbroken gildenlidmaatschap had), zou kunnen wijzen op een gildenbus. Dat vermoeden wordt versterkt door het feit dat kort daarvoor, in 1751, door de timmerlieden een weduwen- en wezenfonds werd opgericht en in de reglementen van dat fonds werd voorzien in een uitkering van 120 gulden voor weduwen, precies het bedrag waar Van Zanten om vroeg.²¹ Tegelijkertijd is er een sterke aanwijzing dat deze gildenbus de eerste bus in Zierikzee was. Bij de oprichtingsacte is een 'lofzang' bewaard gebleven die als volgt begint:

*Was ooyt een Liefdens-pligt voor weduwen betragt,
Zulks is ook t'Zierikzee nu int gebruyk gebragt
Eerst door de broederschap van de timmerluyde...*²²

De (eerste) beurs had het van aanvang af niet makkelijk, getuige het feit dat al na dertien jaar het reglement werd gewijzigd in die zin, dat voortaan uittreden niet meer mogelijk was en alle nieuwe gildenleden verplicht lid werden van de beurs. Enige tijd later, in 1791, verzochten de

¹⁵. GAG gilden inv nr 6, notulen Raad van 29/5/1773

¹⁶. GAG gilden inv nr 97

¹⁷. GAG gilden inv nr 119

¹⁸. GAG stad inv nr 28 fol 152

¹⁹. GAG stad inv nr 33 fol 252

²⁰. GASD stad Zierikzee inv nr 204

²¹. GASD gilden inv nr 68

²². Ibidem

directeur en de leden van de beurs aan het stadsbestuur om extra financiële middelen. Het stadsbestuur stemde met het verzoek in, maar de uitkering moest van 120 naar 96 gulden omlaag worden gebracht en de contributie moest worden verdrievoudigd.²³ Het aantal deelnemers was kennelijk te gering om het fonds in stand te houden. Een probleem dat niet alleen in Zierikzee speelde. In Den Bosch bijvoorbeeld werden de timmerlieden, de kleermakers en de vleeshouwers met dezelfde problematiek geconfronteerd.²⁴ Het ontbreken van voldoende deelnemers kan tevens de verklaring zijn waarom er geen aanwijzingen zijn, dat er bij de andere gilden beurzen waren. De timmerlieden hadden immers, na de kramers, het grootste gilde en als hier de levensvatbaarheid al in het geding was, zou dat voor nog kleinere gilden zeker het geval zijn. [In de bewaard gebleven rekeningen van de gilden zijn ook geen posten met betrekking tot gildenbussen terug te vinden]. Hoewel geen gildenbus, mag hier, vanwege het unieke karakter, de slavenkas niet onvermeld blijven. Het gebeurde herhaaldelijk dat zeelieden door kapers gevangen werden genomen en alleen tegen veel geld ‘teruggekocht’ konden worden. Naar aanleiding van de ‘lossing van zeeker persoon met naame Cornelis Jacobus Flodder stuurman op de coopvaardij-hoeker genaamd de Palmboom’ werd bij raadsresolutie van 23 december 1734 te Zierikzee een beurs opgericht met als doel: het vrijkopen van door kapers gevangen genomen zeelieden. Elk uitvarend Zeeuws schip moest een premie aan het fonds betalen. Een collectieve voorziening met een duidelijk sociaal signatuur voor een bepaalde beroepsgroep.²⁵ Er is overigens betrekkelijk weinig gebruik gemaakt van de beurs; in 1768 was het kapitaal al gestegen tot meer dan honderdduizend gulden, waarop besloten werd de gelden anders te gaan bestemmen. Met name het oude manhuis en het gasthuis profiteerden hiervan.

De beperkt beschikbare bronnen van Veere bevatten geen enkele indicatie inzake gildenbussen. In Vlissingen daarentegen was men in 1751 al zover dat de gilden gezamenlijk een beurs oprichtten ‘ter alimentatie van de contractanten en na te laten weduwen en wezen’.²⁶ De ‘sociëteit’, zoals de beurs werd genoemd, was exclusief voor de leden van alle gilden, mits de protestantse religie toegedaan. Goedkoop was het allemaal niet. Bij inschrijving moest een bedrag van bijna vijftig gulden in het fonds worden gestort en jaarlijkse was men een contributie verschuldigd van 25 gulden als men geen vrouw of kinderen had. Had men die wel dan was de contributie dertig gulden. Het alimentatiebedrag lag, afhankelijk van de deelnemingstijd aan het fonds, tussen de 150 en 200 gulden per jaar. Om de risico’s niet al te groot te maken, werden personen van boven de zestig jaar niet geaccepteerd. Naast deze ‘algemene beurs’, algemeen in de zin dat hij openstond voor alle gildenleden, werd in 1754 ook nog een zeemans- en vissersbeurs opgericht. De doelstelling van deze beurs was ‘den afgesloofden zeeman ’t zij door ’t lang ter zee gevaren te hebben, of door eenige ongeluk onbequaam mogt geworden syn, een ordentelyk bestaan’ te verschaffen. De inkomsten van de beurs bestonden uit heffingen per afvaart. Welke bedragen werden uitgekeerd om het ordentelijk bestaan te realiseren, werd niet in het extract van de resolutie vermeld.²⁷ Op 26 juli 1765 tenslotte werd door de kleermakers een begrafenisseurs opgericht die openstond voor alle proefdoende leden van het gilde en voor de zogenaamde halve gildenbroeders en zusters zoals de wollenaaiers, en de oude kleerkopers. Voor deze laatste categorie gold, dat zij slechts voor één persoon konden deelnemen. Om de kosten beperkt te houden, moesten de leden zich verplichten zelf als drager te functioneren bij het overlijden van een gildenbroeder. De begrafenissuitkering bedroeg veertig gulden, de premie bestond uit een eenmalige bijdrage

²³. GASD stad Zierikzee inv nr 97.

²⁴. Prak, *Republikeinse veelheid*, 103.

²⁵. Keikes, *De slavenbeurs of slavenkas te Zierikzee*.

²⁶. GAV archief Van der Swalme inv nr 972.

²⁷. Ibidem 830.

van twee gulden en een jaarlijkse premie van een stuiver per week plus een halve stuiver per vier weken voor elke knecht. De halve gildenleden betaalden 1½ stuiver per week.²⁸ Met uitzondering van Vlissingen kan dus moeilijk worden gesteld dat er in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw een formalisering van de sociale zorg, althans voor wat betreft het oprichten van bussen, plaats vond in de Zeeuwse steden.

2. De onderlinge hulp

Het niet-formaliseren van de sociale hulpverlening kan meerdere oorzaken hebben. Genoemd is al de waarschijnlijkheid dat het kleinschalige karakter van de Zeeuwse steden en gilden de oorzaak was. Bos geeft voor de afwezigheid van formele hulpverlening in buitenstedelijke gebieden en voor de beperkte formele hulp in de middelgrote steden een vergelijkbare verklaring.²⁹ Een andere oorzaak kan gelegen zijn in de hechte band binnen de gilden, die onderlinge hulp automatisch waarborgde. Een derde, theoretische mogelijkheid was dat de gildenleden zó welvarend waren dat (onderlinge) hulp vrijwel overbodig was. Dat deze laatste optie puur theoretisch is en we die gevoeglijk kunnen uitsluiten, blijkt wel uit de talloze rekesten waarbij armoede en ruïnering van het gilde, ja zelfs van het hele ambacht als reële angst naar voren werd gebracht. Ook het sociaal profiel van de meeste gildenleden was niet van dien aard dat een onbezorgd ziek zijn, ouder worden en overlijden vanzelfsprekend was. Maar hoe zag de onderlinge hulp er dan uit? Waaruit bestond die en hoe was het georganiseerd?

We komen met dit onderwerp op een moeilijk te analyseren gebied, het grensgebied tussen familie-, wijk- en burenhulp en de hulp die verleend werd door de beroepsgroep. Veel, zo al niet alles wat er aan hulp werd geboden door familie en burens was hulp in natura, onverplicht, ad hoc en onbeschreven. In de kleinschalige samenleving van de Zeeuwse steden is het zeer wel denkbaar, waarschijnlijk zelfs, dat individuele gildenleden de nodige steun aan hun broeders verleenden. Maar rekenden de gilden als organisatie het, anders dan in geformaliseerde vorm van bussen, tot hun taak sociale zorg te verlenen en zo ja, in welke vorm deden ze dat dan?

Financiële steun

Eén van de meest voor de hand liggende vormen was, om in geval van nood, ziekte, overlijden en werkloosheid, naast morele steun een financiële bijdrage te verstrekken ter leniging van de nood. Dat de gilden dat als hun taak beschouwden, blijkt uit de gildenbrief van het timmerliedengilde uit Zierikzee uit 1599. in de brief stond onder andere dat de leden 'gehouden zijn den sieken gilde broederen eenige weekelijksen onderhout te submisteren, zoowel rijken als armen. Den armen om den noot en de rijken om den armen willen(...)'. In hun rekest om de gildenbrief te wijzigen, stelden de timmerlieden echter dat de tijden waren veranderd, de inkomsten klein gebleven, de boetes niet verhoogd, enzovoorts en dat dus de gildenbrief moest worden gewijzigd.³⁰ In de nieuwe brief werd de onderstand aan armen en zieken beperkt tot iets meer dan een gulden per week, door de deken te betalen. Het gilde mocht de gegeven penningen terugvorderen uit de nalatenschap. In de vele tientallen rekeningen van verschillende gilden kwam een post voor onderstand aan individuele leden echter maar sporadisch voor. Bij het kramersgilde te Goes was in 1700 op een totale uitgave van iets meer dan zestig gulden, één post opgenomen van anderhalve gulden ten behoeve van een arme gildenbroeder. In de rekeningen van de timmerlieden vinden we in 1740 een post

²⁸. GAV archief Van der Swalme inv nr 5169.

²⁹. Bos, *Uyt liefde tot malcander*, 260, 288, 289.

³⁰. GASD gilden inv nr 66.

van een gulden vijftig voor hulp aan een arme schaliedekker en een arme weduwe³¹. Bij de kramers in Zierikzee is in de rekening over 1781/1782 een post opgenomen van bijna twintig gulden voor turf voor arme leden.³² Er werd dus wel uit de gildenkas bijstand verleend aan behoeftige leden, maar slechts in incidentele gevallen. Voor zover er sprake was van een structurele bijdrage, zoals bij de timmerlieden hierboven, werd die al begin zeventiende eeuw geminimaliseerd. Anders gezegd, de invulling van de sociale functie van de gilden bestond niet uit het structureel bijstaan van leden door het verstrekken van financiële bijdragen. Er werden ten behoeve van die zorgtaak ook geen gelden gegenereerd en de exploitatie van de gildenorganisatie was gericht op een sluitende rekening (zie bijlage ‘exploitatie gildenorganisatie’).

Opmerkelijk is dat er wel op diverse manieren geldbedragen aan de stadsarmen en ten behoeven van weeshuizen ter beschikking werden gesteld.

Bij vrijwel alle gilden was het gebruik om bij het intreegeld tevens een bedrag voor de armen te heffen. Meestal ging het daarbij om een tot twee gulden. Voorts was er een rijk arsenaal aan boetes. Niet ter begrafenissen komen, het overtreden van prijsvoorschriften, het bakken van te licht brood, het bakken van brood op zondag, het laten werken van knechts voor eigen rekening, het niet-aanbrengen van merktekens op doodskisten, het vloeken tijdens gildenbijeenkomsten, allemaal gedragingen waarop boetes stonden. In het ene geval was dat een geldboete, in het andere geval een verbeurdverklaring van goederen.³³ Maar altijd kwam een derde tot de helft van de boete ten goede aan de stadsarmen. Bij verbeurdverklaringen ging soms zelfs alles naar het weeshuis of armhuis, zoals bij de timmerlieden in Goes ingeval van overtreding bij het maken van klompen.³⁴ Niet alleen stonden er op alle mogelijke misdragingen boetes, die boetes werden ook talloze keren daadwerkelijk opgelegd. In Goes waren er in 1675 negen begrafenissen. Daarbij kwamen in totaal 25 leden niet opdagen. Een enkele keer waren zelfs tien van de ongeveer 25 leden niet aanwezig.³⁵ In Vlissingen werden tientallen boetes per jaar opgelegd aan vloekende en tierende gildenbroeders. Was er nu met al die boetes sprake van een substantiële bijdrage tot de bestrijding van de armoede? Het gilde dat, mede door zijn ledental de hoogste boete opbrengst kende was het kramersgilde in Goes. In 1775 werd daar aan begrafenissenboetes een bedrag van 66 gulden opgehaald. Bij de timmerlieden was dat, ondanks de hoge absentie, heel wat minder: twee gulden in 1775, anderhalve gulden in 1725 en bijna vijf gulden in 1700.³⁶ Het St. Jans- of arbeidersgilde in Veere kende in 1664, op een totaal gildeninkomen van bijna 150 gulden, een boete opbrengst van iets meer dan twaalf gulden; het timmerliedengilde in Zierikzee in 1650 een bedrag van ruim zes gulden op een inkomstentotaal van bijna honderd gulden; de karrelieden in Zierikzee betaalden in 1750 aan boetes een bedrag van ongeveer vijftien gulden.³⁷ De armen in Vlissingen voeren wel bij het ruwe optreden van de leden van het arbeidersgilde. Meer dan zeventig leden werden beboet voor kwaadspreken en vloeken wat een opbrengst voor de armen betekende van meer dan tien gulden.³⁸ Van de verbeurdverklaringen van goederen ten bate van de armen zijn geen gegevens bekend. Het zal ongetwijfeld om hogere bedragen gegaan zijn, maar daar staat tegenover dat het incidentele bijdragen waren.

³¹. GAG gilden inv nrs 50 en 116.

³². GASD gilden inv nr 128.

³³. Voorbeelden van boetes: GASD stad Zierikzee inv nrs 97; GASD gilden inv nrs 67 en 124; GAG gilden inv nrs 67 en 100; GAG stad inv nr 32 fol 252; J.Dillen, *Bronnen II*, 381.

³⁴. GAG stad inv nr 32 fol 252.

³⁵. GAG gilden inv nr 114-120.

³⁶. GAG gilden inv nr 114-120, 49, 50.

³⁷. GAG gilden inv nr 49, GASD gilden inv nr 114; ZA stadsarchief Veere inv nr 1904; GASD gilden inv nr 84-87.

³⁸. GAV gilden inv nr 19.

Hoe moeten we nu een bijdrage van maximaal enkele tientallen gulden per jaar van een gilde aan de armen waarderen? Het enige houvast dat we bij zo'n beoordeling hebben zijn de bijdragen die individuele de burgers gaven aan de armen. Uit het archief van de diaconie van de NH kerk in Zierikzee weten we dat er wekelijks collectes waren in de stad en in de kerk. In de stad werd met acht collectebussen huis-aan-huis geld opgehaald. De opbrengst van zo'n weekcollecte was rond 1750 ongeveer 150 gulden. Tegelijkertijd werd zondags in de kerk ook nog eens een bedrag van 120 gulden voor de armen opgehaald. Met andere woorden, de burgers in Zierikzee gaven jaarlijks ongeveer zeventuizend gulden aan de armen.³⁹ In dat licht bezien waren de financiële bijdragen van de gilden aan de armen bijna verwaarloosbaar.

H u l p i n n a t u r a

Onderstand behoefde echter niet alleen uit geld te bestaan, er konden ook goederen in natura worden verstrekt. Het uitdelen van brood, turf en kleding was in de zeventiende en achttiende eeuw een veel voorkomende manier om de behoeftigen in hun dagelijkse nood bij te staan. In de bewaard gebleven bronnen is geen enkele aanwijzing te vinden dat door gildenbesturen dergelijke uitdelingen werden gedaan. Ook uit de rekeningen van de gilden is niet op te maken dat er kleding of voedsel werd aangeschaft ter verdeling onder de leden. Integendeel, uit de schaarse gegevens die ons op dit vlak resten, zoals de aanwending van een deel van de begrafenispenningen voor eten, kan niet anders worden geconcludeerd, dan dat de bedeling geheel werd overgelaten aan de lokale overheid en de diaconie. Dat die instanties wel eten en goederen uitdeelden, blijkt uit een resolutie uit 1648 van het stadsbestuur van Goes, waarin de uitdelingen aan armen tot nader orde werd gestaakt in verband met de voortdurende ongeregelheden die door bedelaars werden veroorzaakt.⁴⁰

Een verklaring voor de passiviteit van de gilden, als het gaat om onderlinge zorg en zorg voor de armen in het algemeen, zou kunnen zijn dat in die zorg (ruimschoots) werd voorzien door de stadsbesturen en de kerk, die het ook als hun taak beschouwden. Een aanwijzing voor die veronderstelling zou de ordonnantie van 1566 uit Zierikzee kunnen zijn, waarin de gilden werd opgedragen al hun zilverwerk uit de kerk te halen. Het stadsbestuur zou met de opbrengst de armen kunnen ondersteunen.⁴¹ Heel expliciet was het stadsbestuur van Veere dat in 1586 verordonneerde, dat de gilden voortaan geld voor de armen moesten geven in plaats van de 'pauselicke afgodischen twee missen ter weke'.⁴² Een vergelijkbare verordening werd in 1578 in Amsterdam van kracht, toen het stadsbestuur bepaalde dat de gilden hun batige saldi moesten aanwenden om hun behoeftige leden te ondersteunen in plaats van die aan 'onnutte superstitiën' te verkwisten.⁴³

De zorg van de overheid en de diaconie uitte zich niet alleen in het uitdelen van eten en goederen, maar vooral in de opvang van armen en wezen. Een taak die in de vóór reformatorische periode door de RK-kerk werd uitgevoerd. Het was geen gemakkelijke taak want door de verslechterde economische situatie was de nood eind zestiende eeuw hoog en de beschikbare middelen gering. In Goes werden in 1451 drie Heilige Geestmeesters aangesteld die belast werden met de bedeling aan de huisarmen en de gasthuisarmen. Die laatsten waren de kinderen van Goese burgers, waarvoor een plaats in het gasthuis was. Het benodigde geld kwam voornamelijk uit de kloosters. In 1601 besloot het stadsbestuur de goederen van het gasthuis en de armmeesters (Heilige Geestmeesters) samen te voegen 'overmidts de grote achterheijt daer den armen es vervallen'.⁴⁴ In 1627 werd overgegaan tot de oprichting van een

³⁹. GASD archief diaconie NH-kerk inv nr 166.

⁴⁰. GAG stad inv nr 404.

⁴¹. GASD stad Zierikzee inv nr 96.

⁴². ZA stadsarchief Veere inv nr 1964.

⁴³. Lourens en Lucassen, *Werelden van verschil*, 52.

⁴⁴. Barth en Korte, *Troostrijk woord*, 16.

weeshuis voor de wezen, die tot dan toe bij Goese gezinnen werden ondergebracht. Vanaf die tijd werden alleen arme weeskinderen nog bij particulieren ondergebracht. In 1687 werd ook voor die arme wezen een weeshuis opgericht, maar dat bleek te kostbaar, zodat al na twee jaar weer werd besloten het weeshuis op te heffen. In 1645 werd een oudeman en -vrouwhuis opgericht. Dat huis was een langer leven beschoren, maar moest eveneens om financiële redenen in 1741 weer worden opgeheven.⁴⁵ In Veere waren er begin zeventiende eeuw een armhuis, een arm-gasthuis, een arm-oudemanhuis en een arm-weeshuis.⁴⁶

Lieten de gilden de zorg voor armen en wezen dus over aan de stad en de kerk, ook voor de oude gildenleden en de weduwen van gildenbroeders waren geen bijzondere voorzieningen getroffen. Alleen in Zierikzee hebben voor zover bekend hofjes bestaan, godskamertjes genaamd, ten behoeve van oude gildenleden en hun weduwen. De hofjes werden in de veertiende eeuw uit een schenking opgericht door het kleermakers- en het schippersgilde. In totaal waren het dertien kamertjes, die tegenover de schorsmolen stonden. Vandaar dat ook de naam schors-, later verbasterd tot schotscamerkens, werd gebruikt.⁴⁷ De oprichting uit een schenking wijst er op dat het slechts een toevallige activiteit van de twee gilden was en er zeker geen sprake was van een algemene oudedagvoorziening voor gildenleden.

B e g r a f e n i s h u l p

Zelfs daar waar onderlinge hulp niet of nauwelijks tot het takenpakket van de gilden behoorde, zoals bij de 'plattelandsgilden', was de begrafenis een gebeurtenis waarbij de gilden vrijwel altijd op enigerlei wijze betrokken waren.⁴⁸ Ook in de Zeeuwse steden was de begrafenis van een gildenbroeder en -zuster een vast gildengebeuren. Echter, met uitzondering van Vlissingen, dat één begrafenisfonds kende, was ook deze vorm van onderlinge hulpverlening niet geformaliseerd.⁴⁹ Uit de beschikbare bronnen blijkt, dat bij vrijwel alle gilden op zijn minst de verplichting voor de leden bestond om op de begrafenis van een medelid aanwezig te zijn. Bij meerdere gilden werd bij het intreegeld tevens pellegeld, een bedrag voor het doodskleed pelle, geheven. Bij de begrafenis werd het doodskleed over de kist gedrapeerd. De hoogte van het pellegeld liep uiteen van een halve tot een gulden bij de timmerlieden in Goes en Zierikzee tot wel zes gulden bij de bakkers in Vlissingen.⁵⁰ Het was dus een relatief hoog bedrag, maar men was dan wel verzekerd van een doodskleed over de kist van het eigen gilde, eventueel voorzien van het gildenschild. Veelal werd de kist door gildenbroeders naar het graf gedragen. Soms werd dat op vrijwillige basis gedaan, maar meestal was dat uitdrukkelijk geregeld, zoals bij de bakkers in Goes, waar de jongste leden van het gilde de lijk-kist naar het graf moesten dragen.⁵¹

Was er bij het begraven van een gildenbroeder echter wel sprake van onderlinge hulpverlening? Het karakteristieke van die hulp is toch vooral, dat het min of meer spontaan en vrijwillig gegeven wordt. Het is dan ook op zijn minst opmerkelijk dat de dekens herhaaldelijk moesten beklemtonen, dat de gildenleden verplicht waren bij de begrafenis van een gildenbroeder of zuster aanwezig te zijn. Bij de boetes zagen we al, dat de absentie soms grote vormen aannam, terwijl het in Goes zelfs mogelijk was om vóóraf, aanwezigheid af te kopen. Ook als men wel de moeite nam naar de begrafenis te komen, gebeurde het herhaaldelijk dat men voortijdig de begrafenisplechtigheid verliet. Om dat te voorkómen nam

⁴⁵. GAG inv nr 16, inventaris van de archieven van de godshuizen en burgerlijke armbesturen van Goes 1578-1770.

⁴⁶. ZA stadsarchief Veere inv nr 1347.

⁴⁷. De Vos, *Vijfhonderd jaar bestaan van de godskamertjes te Zierikzee*, GASD, bibliotheek nr 565.

⁴⁸. Bos, *Uyt liefde tot malcander*, 260.

⁴⁹. GAV gilden inv nrs 51, 61 en 63.

⁵⁰. GAG gilden inv nr 103; GASD gilden inv nr 114; GAV archief Van der Swalme inv nr 5164.

⁵¹. GAG stad inv nr 681 fol 48.

de gildenknaap vóór het sterfhuis de penningen van de aanwezige leden in ontvangst en gaf ze pas terug na afloop van de begrafenis.⁵²

3. *Indirecte hulp*

Een andere manier om, als gilde, een bijdrage te leveren aan de armenzorg was het bij de leden stimuleren weesjongens of knapen, wier ouders van de bedeling leefden, in dienst te nemen. Voor deze jongens hoefde dan geen leergeld aan het gilde te worden afgedragen. Deze vorm van hulp had echter een keerzijde. Op de eerste plaats moesten de leerjongens na hun leerperiode vaak nog zeer lange tijd bij hun baas blijven werken, om aldus de ‘opleidingskosten’, die de baas had gemaakt terug te verdienen. Maar ook het loon dat werd verdiend door zo’n knaap lag beduidend onder dat van een ‘normale’ leerjongen en knecht. In veel gevallen was er ook geen sprake van een echte opleiding en werden de jongens als hulpje gedurende enige maanden door het weeshuis ‘uitbesteed’ aan een baas. Zo werd Dirk Kuiper in 1787 door het weeshuis aan baas Pieter Egens uitbesteed voor dertig cent per dag! Dirk werkte dat jaar 213 dagen voor nog geen zeventig gulden. Jan Heijblom werd uitbesteed bij baas Van Leeuwe. Hij kreeg voor een heel jaar iets meer dan 25 gulden. Hij mocht bij die baas blijven zolang hij in het weeshuis zou zitten⁵³. In totaal werden er in 1788 elf jongens uitbesteed bij evenzoveel bazen: één scheepstimmerman, drie kuipers, vier schoenmakers en drie timmerlieden en allemaal voor dertig cent per dag, nog niet de helft van een knechtsloon. Kijkend naar de lonen is het de vraag wie - wie hielp. De baas leek er in ieder geval niet slechter van te worden. Min of meer in ruil voor de financiële bijdrage van de gilden in de vorm van boetegelden en verbeurdverklaringen, wisten de ambachtlieden door het aannemen van werk te profiteren van het weeshuis. Roelof van Houten mocht voor 21½ stuiver per paar de nieuwe schoenen leveren en voor 180 gulden per jaar deed hij al het verstelwerk.⁵⁴ In Goes wilde het stadsbestuur de kwijnende weverij een stimulans geven en haalde in 1675 twee wollenwevers uit Zierikzee over om zich in Goes te vestigen. Hen werd toegezegd dat zij konden rekenen op zeven wees- of armekinderen, die gedurende zekere tijd voor hen zouden werken.⁵⁵

Samenvattend moet worden geconstateerd, dat de sociale functie van de gilden voor wat betreft het verlenen van onderlinge hulp in de zeventiende en achttiende eeuw in de Zeeuwse steden per saldo van zeer geringe betekenis was. Er werd geen financiële steun door de gilden verleend aan individuele gildenbroeders, noch bij armoede, noch bij ziekte of overlijden. Ook het verlenen van steun in natura, in de vorm van kleding, brood of brandstof, werd aan de lokale overheid of diaconie overgelaten. De wezen en armen van de stad konden weliswaar rekenen op gildenbijdragen uit boetes en dergelijke, maar de omvang van die hulp was zo gering, dat er nauwelijks sprake was van het uitoefenen van een sociale zorgfunctie. Het bevoordelen van wezen en kinderen van ouders die van de bedeling leefden door ze in dienst te nemen en in sommige gevallen een vak te leren, gebeurde wel op wat grotere schaal, maar was geen gildenactiviteit. Bij de individuele gildenleden lag bovendien aan die hulp een portie welbegrepen eigenbelang ten grondslag.

Resteert vooral de morele steun en hulp, die bij begrafeningen werd verleend door de gilden. Hier gold, dat de financiële hulp beperkt bleef, maar dat de gildenbroeder en -zuster verzekerd waren van een fatsoenlijke begrafenis in aanwezigheid van hun vakbroeders. Het eerloos alternatief, begraven te worden van de armen, bleef hun daarmee in ieder geval bespaard.

⁵². GAG gilden inv nr 37.

⁵³. GAG archieven godshuis en burgerlijk armbestuur, inv nr 184.

⁵⁴. Ibidem.

⁵⁵. GAG stad inv nr 404.

X De culturele rol

In een ordonnantie uit 1684 werd het de bakkers uit Goes verboden op zondag te bakken, de dekens uit te schelden en te vloeken. Tevens werd hen de verplichting opgelegd de begrafenis van hun gildenbroeders bij te wonen.¹ Verplichtingen die rechtstreeks te maken hadden met het aanzien van de gilden, een aspect waar de gildenbesturen bijzonder veel waarde aan hechtten. Bij de kunstenaars in Dijon was ‘eer’ een van de belangrijkste normen binnen de beroepsgroep. Door onderscheidende kleding, uithangborden, gereedschap en (grote) externe manifestaties, maakte de kunstenaar zijn plaats in de hiërarchie duidelijk.² Volgens Farr was die eer vooral een persoonlijke waarde, die bij tegenstelling tot de sociale eer tot ondermijning van de sociale orde kon leiden. Johan Dambruyne onderscheidt in zijn studie naar de bezitspatronen en investeringsstrategieën van de Gentse ambachten, investeringen in productief en sociaal kapitaal. Met dat laatste worden de investeringen bedoeld, die de gilden deden om hun sociale positie te bevestigen of te verhogen.³ Tot die investeringen kunnen worden gerekend deelname aan optochten, maaltijden, ambtskledij, geschenken, feesten, enzovoorts. De corporaties, aldus Dambruyne, waren bijzonder bekommerd om hun imago en om het beeld dat de buitenwereld van hen had.

Vóór de Reformatie werden vooral de religieuze feesten door de gilden gebruikt om hun sociale status zichtbaar te maken. Gezongen missen met klokgelui, orgelmuziek en uitdelingen aan armen, het in stand houden van zo fraai mogelijke altaren, het laten aanbrenge van prachtig gebrandschilderde ramen hadden, naast een religieus karakter, ook het doel de belangrijkheid van de gilden te laten zien. De plaats die een gilde in de processies innam was daarbij de meest duidelijke maatstaf voor hun maatschappelijk aanzien. Toen in 1475 over de volgorde onenigheid ontstond tussen de gilden in Goes, werd die uitdrukkelijk vastgelegd in een voorbode. Soms bestond er zelfs een verplichting voor de gildenbroeders om op Maria Hemelvaart en op Sacramentsdag thuis te zijn, opdat de gildenvertegenwoordiging in de processies zo indrukwekkend mogelijk zou zijn.⁴ Ook bij begrafenisrituelen speelde de status van een gilde een belangrijke rol. De gildengrafkelders zouden de ‘eeuwige’ onderlinge verbondenheid tussen de leden benadrukken. En zelfs daar waar de begrafenis financieel gedragen werd door het gilde of de gildenbroeders en de sociale hulpverlening daarmee was gewaarborgd, was er veel aandacht voor het ‘uiterlijk vertoon’.⁵

Het was dus van groot belang de investeringen in sociaal kapitaal goed zichtbaar te maken om het rendement zo hoog mogelijk te doen zijn. Na de Reformatie, toen de religieuze taken vrijwel geheel wegvielen, werd de nadruk meer gelegd op profane uitingen zoals een gildenhuis, waar de vergaderingen en bijeenkomsten van de gilden werden gehouden. Dat gold dan vooral voor de meer draagkrachtige gilden zoals het zakkendragersgilde in Gouda, dat in de vijftiende eeuw ook al een gasthuis met kapel had en het kramersgilde in diezelfde stad.⁶ Maar ook maatregelen als genoemd in de bovenvermelde ordonnantie waren investeringen ter bescherming van de sociale status van de gilden.

Welke ‘investeringen’ getroostten de gilden in de Zeeuwse steden zich om hun sociale positie te verstevigen? Kijken we naar het ceremonieel begraven van gildenbroeders, dan lijkt het er op, dat met name de gildenbesturen dat zagen als een demonstratie van identiteit en

¹. GAG stad inv nr 681 fol 48.

². Farr, *Hands of honor*, 150-153.

³. Dambruyne, ‘Rijkdom, materiële cultuur en sociaal aanzien’, 151-191.

⁴. Dekker, *Een schamele landstede*, 307.

⁵. Bos, *Uyt liefde tot malcander*, bij het chirurgijns-gilde en turfdragersgilde in Amsterdam en het bijlhouwersgilde te Utrecht.

⁶. Hulshof, ‘De gilden’ in *De gilden in Gouda*, 106-109.

status en voortdurend hamerden op de verplichting aanwezig te zijn. Voor de gildenbroeders betekende de verplichte aanwezigheid echter verlies aan arbeidstijd. Zij moesten dus telkens de afweging maken tussen het collectief (gilden)belang en het individueel belang. Dat dit laatste belang vaak prioriteit kreeg, blijkt uit het feit dat ze nogal veelvuldig lieten afweten en bereid waren daarvoor zelfs boetes te betalen. Maar aanwezigheid alleen was, naar de mening van de gildenbesturen niet voldoende. Er werden ook eisen gesteld aan het gedrag van de aanwezigen, aan de kleding en aan het bijwonen van de gehele plechtigheid.

De timmerlieden in Goes kregen in 1612 de opdracht niet alleen aanwezig te zijn, maar ook goed gekleed, dat wilde zeggen met rouwmantels te gaan, in goede orde het lijk te begeleiden en onderweg niet stil te blijven staan.⁷ Dat ook het stadsbestuur hierin geïnteresseerd was bleek het jaar daarop, toen voor de kramers een ordonnantie werd uitgevaardigd, waarin de aanwezigheidsplicht voor de kramers werd vastgelegd en tevens verplicht werd gesteld om, net als in andere steden, bij begrafenissen ‘gecostumeert te observeren’. De toevoeging ‘net als in andere steden’ wijst op de gevoeligheid van het stadsbestuur voor het imago van de stad, iets wat zij overigens zelf aangaven door in de ordonnantie hun ingrijpen te motiveren met de stelling dat de reputatie van de stad in het geding was.⁸ Ook het bestuur van het arbeidersgilde in Veere hield het niveau van de plechtigheden tijdens de begrafenissen nauwlettend in de gaten en verordonneerde in 1582, dat niemand ‘vóór het sterfhuis ofte daaromtrent ook achter het lijk gaande, tabacq rooken’. Het begraven van een gildenbroeder moest dus een gebeurtenis zijn waarbij alle leden aanwezig waren, stemmig gekleed en zich behoorlijk gedragend; kortom een gebeurtenis het gilde waardig. Het gilde van zijn kant zorgde met het leveren van dragers, een doodskleed (de pelle) en het gildenschild op de kist voor een duidelijk gildensignatuur. Het betalen van pellegeld leverde in het algemeen geen problemen op. Het dragen van de kist was al minder vanzelfsprekend en het heeft er alle schijn van dat dat eerder als een last dan als een ‘eer’ werd ervaren door de gildenbroeders. De gildenbesturen zagen het dragen door eigen leden vooral als een statussymbool en legden die taak noodgedwongen bij reglement aan de leden op.⁹ Maar ook de reglementaire bepaling was soms niet voldoende. In 1615 weigerden de jonge leden van het chirurgijnsgilde in Zierikzee nog langer die taak op zich te nemen en het gildenbestuur was niet bij machte ze op andere gedachten te brengen. Uiteindelijk moest het stadsbestuur de verplichting bij ordonnantie afdwingen.¹⁰

Een andere gelegenheid om het saamhorigheidsgevoel onder de leden te stimuleren was de jaarlijkse gildenmaaltijd. Er werd, vooral bij zo’n feestelijke maaltijd niet op een dubbeltje gekeken. In 1734 bijvoorbeeld, vierden de kramers in Goes hun gildendag met een feest dat twee dagen duurde. De feestmaaltijden waren uitbesteed aan Willem de Souw, die ter plaatse een taverne uitbaatte. Voor de gelegenheid had hij twee tafels gedekt waaraan de zestien gasten rond het middaguur plaatsnamen. Op de tafels stonden een stoofschotel met hoen, twaalf gebraden hoenderen, een gebraden kalfsribbe, een half zuiglam, een gebraden lendestuk van een rund, een gebraden frikandel een schotel gebraden klieren en voorts enkele schotels met komkommers, krappers, snijbonen, bloemkool en salades. s’Avonds stonden de tafels gedekt met schotels varkensham, haringsalades, sprotsalades, ragout, twee schotels kastanjes en twee gerookte koetongen, een en ander met brood, boter en kaas. De volgende dag werd er zowel ’s middags, als ’s avonds een wat lichter menu geserveerd bestaande uit gekookte en gestoofde kabeljauw. Voor het ‘afneme van de vis’ werd het koude eten van de vorige dag gebruikt. Op de rekening stond nog vermeld dat tevens was gezorgd voor de

⁷. GAG stad inv nr 15 fol 143.

⁸. GAG gilden inv nr 37.

⁹. GAG gilden inv nr 102; vgl Bijl ‘Uit de geschiedenis der chirurgijnsgilden in Zeeland’, 2014-2064.

¹⁰. Ibidem.

‘gantsche smearinge en alles wat tot een wel geregelde tafel behoort, beneffens pijpen, tabak, koffie, thee, suiker en kaarsen’.¹¹

Of die dagen grootscheepse uitingen waren van verbondenheid moet echter worden betwijfeld. Als de bedragen, die door de besturen van de gilden werden verteerd ter gelegenheid van het overdragen van de boeken of anderszins, vergeleken worden met de ‘verteringen op de gildendag’, dan moet de conclusie welhaast zijn dat lang niet alle leden aan de maaltijd deelnamen. We zagen dat al eerder bij de kramers van Zierikzee in 1781, de kleermakers uit Goes in 1700 en de timmerlieden uit Goes in 1775.¹² Het lijkt er dus ook hier weer op dat de besturen de saamhorigheid wel wilden bevorderen, maar dat de leden om welke reden dan ook niet zo’n behoefte hadden aan een gildenfeest. Van grote bezwaren tegen de maaltijden als slemppartijen en drinkgelagen is in Zeeland weinig terug te vinden. De ene keer dat een dergelijk bezwaar werd geuit, was het meer ter voorkoming van het opnemen van katholieken in het gilde dan uit een reële zorg voor de openbare orde of afkeer van gildenmanifestaties.¹³

De beperkte belangstelling voor de gildendag zou nog kunnen worden geweten aan de financiële positie van de leden. Men moest op zijn minst een of twee dagen vrijaf nemen en in sommige gevallen werd de rekening van de dag hoofdelijk omgeslagen. Van de ‘gewone’ ledenvergaderingen kon dat echter niet worden gezegd en toch werden die, net als de gildendagen, maar mondjesmaat bezocht. Vaak werden lange tijd geen vergaderingen gehouden en als er al een ledenvergadering was dan ging het er, zoals we zagen, bepaald niet eendrachtig aan toe en moest fatsoenlijk gedrag soms worden afgedwongen met boetes. Van een grote saamhorigheid was dus, net zoals Prak constateert in Den Bosch, nauwelijks sprake.¹⁴

Van de kant van de individuele gildenbroeders, van onderop als het ware, zijn er op het eerste gezicht weinig aanwijzingen te vinden, dat men trots was lid van een bepaald gilde te zijn. Men kon zonder al te veel inspanning het lidmaatschap verwerven. Slechts objectieve criteria, zoals leertijd, proef en intreegeld werden gehanteerd. Bovendien kon men lid zijn van meer dan één gilde en er waren soms zeer uiteenlopende beroepen binnen één gilde verenigd, wat de beroepseer ook niet bevorderde. De ambachtsman die trots was op zijn beroep als kaarsenmaker zal toch weinig beroepsverbondenheid hebben gevonden in het vleeshouwersgilde, waar hij bij was aangesloten.

Aan de ander kant werd in de rekesten veelvuldig gewezen op het feit, dat de gildenbroeders goede, gehoorzame, plichtsgetrouwe burgers waren, die veel betekenden voor het welzijn van de stad. Om een verzoek toegewezen te krijgen schetste men vaak, dat bij niet-inwilliging het gilde geruïneerd zou worden en de leden tot de bedelstaf zouden vervallen. Ongeschreven zou daar achter gelezen kunnen worden: met alle gevolgen van dien. Ongetwijfeld werd dit argument gebruikt om druk uit te oefenen op het stadsbestuur, maar er sprak toch ook een zekere trots uit te behoren tot een groep, die zich positief onderscheidde van de stadsgemeenschap als geheel. Anders gezegd, het verval van een gilde werd gelijkgesteld met het verval van status van de beroepsgroep en van de individuele ambachtsman.

Daarnaast zagen we reeds, dat de gilden zich lieten voorstaan op het exclusief leveren van kwaliteit en continuïteit. Dat was min of meer hun bestaansrecht, maar ook de trots van de vakman. Niet alleen was hij bereid een betrekkelijk lange leertijd te ondergaan, hij accepteerde ook controle op zijn werk. Het visiteren van de bakkerswinkels, het jaarlijks controleren van het scheepstuig, het merken van brood, het kan allemaal gezien worden als maatregelen ter voorkoming van fraude. Maar het bestaan van controlemaatregelen had ook

¹¹. GAG gilden inv nr 40.

¹². Zie het vermelde in het hoofdstuk over de gilden.

¹³. GASD gilden inv nr 67.

¹⁴. Prak, *Republikeinse veelheid*, 103.

een keerzijde. Daar waar de controle resulteerde in de goedkeuring van de gang van zaken, en dat was verreweg de meeste keren het geval, leverde het een tevreden en trotse ambachtsman op. Niet voor niets werd op verzoek van de chirurgijns in Goes een keuring uitgevoerd. Zij waren zelf tot de conclusie gekomen, dat de kwaliteit van de medicijnen achteruit was gegaan. En het merken van brood mocht dan bedoeld zijn als maatregel om gewichtsfraude beter te kunnen aanpakken, het had ook de herkenbaarheid van 'de warme bakker' tot gevolg.

Alles wijst er op, dat de gildenleden vooral trots waren op hun vakmanschap en op het feit dat zij behoorden tot de groep 'gekwalficeerden' en dat het specifieke gilde waarvan zij lid waren er minder toe deed. Een constatering die overeenkomt met de bevindingen van Farr inzake 'eer' als een persoonlijke waarde. De veronderstelling wordt bovendien ondersteund door het ontbreken van grootschalige investeringen in gilden-eigen zaken, zoals een gildenhuis of specifieke gildenkledij. In Vlissingen moesten de schippers zich weliswaar dagelijks melden bij het gildenhuisje aan de haven, maar het is de vraag of dit een huisje van het gilde was. Waarschijnlijk was het slechts een optrekje aan de haven, die door de schippers werd gebruikt bij het dagelijks verdelen van het werk.¹⁵

Ook in Goes waren er, met uitzondering van het Jacobshuisje van de vissers, voor zover bekend geen gildenhuisen. Het huisje aan de haven waar de zakkendragers zich elke ochtend moesten melden om het werk te verdelen, met de belendende ruimte voor de bierdragers, was net als in Vlissingen waarschijnlijk alleen bedoeld als verzamelpunt.

Van diverse gilden zijn de inventarislijsten bewaard gebleven van de goederen die zij bezaten ten tijde van de opheffing eind achttiende eeuw. Ook uit die lijsten blijkt dat er betrekkelijk weinig echte 'gilden-attributen' waren. Het bleef, zoals we zagen bij de vermogenspositie van de gilden, meestal beperkt tot enkele schalen of bekers, die overigens zeer oud en vooral emotioneel waardevol konden zijn. In Vlissingen bijvoorbeeld liet het metselaarsgilde in 1663 een zilveren metselaarsbeker maken ter waarde van elf pond en een zilveren teljor, aan de rand gegraveerd met metselaarsgereedschappen, voor 72 gulden.¹⁶

Al met al moeten we constateren, dat de gilden in Zeeland slechts beperkt investeerden in sociaal kapitaal, althans voor wat betreft investeringen in baar geld. De 'investering' bij begrafenissen en gildenmaaltijd kwam vooral van de kant van de gildenbesturen. Voor de gewone leden hield het lidmaatschap van een gilde automatisch in, dat men werd gezien als een erkend gekwalficeerd vakman.

¹⁵. GAV archief Van der Swalme inv nr 1415.

¹⁶. De Ridder, *De geschiedenis van Vlissingen en haar ambachtsgilden*, 152.

Deel IV Overheid en gilden

XI. Kenmerken overheidsoptreden

1. *Op economisch gebied*

Op 19 december 1761 dienden de dekens van het timmerliedengilde in Goes een verzoek in bij het stadsbestuur, om vast te stellen dat hun gilde het exclusieve recht had om vrouwenklompen te maken en verkopen. Dat octrooi was al eerder verleend, maar in de dagelijkse praktijk werd dat steeds meer geschonden. Vandaar het verzoek om het recht opnieuw vast te stellen. Het stadsbestuur willigde het verzoek in, op voorwaarde dat de prijs en de kwaliteit van de klompen vergelijkbaar zouden zijn met die van buiten de stad. Als compensatie voor deze beperking werd de invoer van klompen door niet-gildenleden verboden.¹ Het besluit van het stadsbestuur hield dus tegelijkertijd een eerbiediging in van het gevestigde octrooi en een bescherming van de burger tegen te hoge prijzen of onvoldoende kwaliteit. Op die manier kwam het stadsbestuur tegemoet aan de belangen van beide partijen en dat kon bijna niet anders, omdat zij bij de uitvoering van hun taak om het welzijn van de stad te bevorderen met alle burgers en hun belangen te maken had en niet alleen met de gilden. De stadsbesturen werden dus voortdurend gedwongen beleidskeuzes te maken.

Volgens Antony Black lag de basis van het optreden van de overheid tegenover de gilden in de behoefte van de gilden aan erkenning als ‘corporate legal bodies’, om te kunnen investeren en zich op de markt te kunnen positioneren. Die erkenning van hun ‘economische status’ moesten ze krijgen van de stadsbesturen en ze kregen die, omdat de stadsbesturen er belang bij hadden dat de economische functie door de gilden werd vervuld.² Maar de bescherming was niet absoluut. Toen in Amsterdam goederen met een lage prijs uit de Zaanstreek werden ingevoerd, wezen de gilden op hun exclusiviteitsprivilege en verzochten zij het stadsbestuur, ter bescherming van dat privilege, invoerheffingen te zetten op de Zaanse producten. Honorering van dat verzoek zou echter de belangen van de ingezetenen schaden. De burgers waren immers vooral gebaat bij lagere prijzen. Bovendien had het stadsbestuur ook te maken met de belangen van grote kooplieden, die als kapitaalverschaffers een belangrijke rol vervulden in de Amsterdamse economie.³ Ook het Amsterdamse kleermakersgilde kreeg nul op het rekest, toen zij de rijglijfmakers in hun gilde wilde opnemen. Het stadsbestuur gaf geen toestemming, omdat daardoor vele duizenden vrouwen hun werk zouden verliezen en de prijs zou stijgen. Niet alleen de producenten-, maar ook de consumentenbelangen moesten gediend worden en in dit geval prevaleerden het laatste.⁴ De tegelijkertijd spelende, tegengestelde belangen veroorzaakten soms een wat ambivalent beleid van de stadsbesturen, maar in het algemeen werden door het regulerend optreden van de overheid de gildenprivileges beschermd, aldus Davids.⁵ Cruciaal bij die regulering was, volgens DuPlessiss en Howell, niet alleen dat de privileges werden beschermd maar ook dat de kleine ambachtlieden in bescherming werden genomen tegen de grotere ondernemers. Daar had de stadsregering naast economische ook sociaal-politieke redenen voor. Op de eerste plaats werd door die steun de onderlinge solidariteit tussen de kleine bedrijfjes bevorderd, wat relatieve rust gaf binnen de ambachtelijke sector. Een tweede reden waarom stadsregeringen wel gecharmeerd waren van een flink bestand aan kleine bedrijven lag in het feit, dat de meeste ambachtlieden naast hun eigenlijke ambacht ook nog nevenactiviteiten hadden, waardoor ze minder gevoelig waren

¹. GAG gilden inv nr 100.

². Black, *Guilds and civil society*, 18.

³. Aten, ‘Amsterdamse gilden en regenten’, 70.

⁴. Panhuysen, *Maatwerk*, 21; vgl Dorren ‘Stadsbestuur en ambachtsgilden in Haarlem’, 129-139; Friedrichs *Urban society*.

⁵. Davids, ‘Deregulering’, 111.

voor conjuncturele fluctuaties. Dat betekende continuïteit van de voorzieningen en het bevorderde de rust en orde in de stad. Zaken die de stadsbesturen tot hun directe verantwoordelijkheid rekenden. Een derde, meer ethische reden was, dat de stadselite als leidend beginsel had, dat allerlei zaken/ontwikkelingen moesten worden beoordeeld naar het belang van de stad als gemeenschap. Dat wilde zeggen, dat zij een sociaal-economisch systeem nastreefden waarin de ambitiebeperving van het individu of groep werd gerechtvaardigd door het belang van de hele gemeenschap. De ‘small commodity production’, zo redeneerden DuPlessis en Howell, bevorderde zo’n sociaal-economische structuur en stelde de elite in staat haar politieke doelstellingen (stabiliteit, loyaliteit, orde en rust) te realiseren.⁶

De hierboven genoemde auteurs baseren hun stellingen op, of adstrueren ze met hun onderzoeksresultaten in grote(re) steden met een exportnijverheid. Factoren waarmee de besturen van die steden te maken hadden, zoals de behoefte aan kapitaal(verschaffers), groeiende omzetten, handelsmonopolies, forse bevolkingsgroei enzovoorts, waren in Zeeland niet of nauwelijks aan de orde. Wat was in de Zeeuwse steden kenmerkend in het optreden van de stadsbesturen met betrekking tot de gilden? De documenten bij uitstek, waarin die kenmerken tot uiting kwamen, waren de reacties van de stadsbesturen op verzoeken van de gilden. Het is dus zaak die daarop te analyseren. Hierbij dienen echter twee, meer algemene opmerkingen te worden geplaatst. Ten eerste werden er in de grotere steden als Zierikzee en Goes weliswaar enkele honderden verzoeken ingediend, maar in een tijdsbestek van tweehonderd jaar betekende dat toch slechts enkele verzoeken per jaar. Voor de kleinere steden als Veere en Tholen waren het er nog minder. Bovendien werden die verzoeken ook ingediend door tien tot twintig verschillende gilden. Dat wijst er op dat de verzoeken werden gebruikt voor een direct, op dat moment spelend gildenbelang. Deze veronderstelling wordt nog versterkt door het feit, dat er vrijwel geen verzoeken werden ingediend door of namens meerdere gilden tegelijk. Een uitzondering hierop was een verzoek van kramers en wevers uit Zierikzee, die in 1767 gezamenlijk de strijd aanboden tegen buitenstaanders die goederen op de jaarmarkt inbrachten.⁷ Ook een verwijzing naar ontwikkelingen in andere gilden kwam slechts sporadisch voor. De schoenmakers in Vlissingen refereerden in 1773 aan een in Middelburg bestaande regeling, de bakkers in Veere vroegen in 1792 ontheffing van het betalen van zakkendragers overeenkomstig de regeling in Middelburg en de timmerlieden in Zierikzee wezen in hun verzoek tot afwijzing van een katholiek lid op het feit, dat in andere gilden ook nooit een katholiek was aangenomen.⁸ Maar, ook al werden de stadsbesturen dan niet dagelijks of wekelijks geconfronteerd met verzoeken; de stelling van Catharina Lis en Hugo Soly, dat er in de Republiek geen sprake was van een intense dialoog tussen ambachtsgilden en lokale overheden, gaat wel erg ver.⁹ Het ging immers niet alleen om het aantal verzoeken maar ook, en vooral over de gevolgde procedures. Alle verzoeken werden, alvorens een besluit werd genomen, voor advies ter hand gesteld aan de overdeken van het gilde. Nadat de overdeken de zaak had bestudeerd en partij of partijen had gehoord bracht hij advies uit aan de burgemeesters, die hun besluit vervolgens door de vroedschap lieten vaststellen. We zagen al eerder dat het waarschijnlijk was, dat er vóór en tijdens de verzoeksprocedure een of meerdere keren mondeling overleg was tussen partijen. Met andere woorden, vrijwel elk verzoek kwam meerdere malen, formeel en informeel, aan de orde en in dat licht gezien was er wel degelijk sprake van een dialoog.

⁶. DuPlessis en Howell, ‘Reconsidering’, 56-82.

⁷. GASD gilden inv nr 55. Zie ook huistimmerlieden en houtkopersgilde (GASD gilden inv nr 67). huistimmerlieden en schrijnwerkers (GASD gilden inv nr 69).

⁸. GAV gilden inv nr 50; ZA stadsarchief Veere inv nr 1910; GASD gilden inv nr 67.

⁹. Lis en Soly ‘Ambachtsgilden in vergelijkend perspectief’, 27.

Een tweede opmerking betreft de meer algemene, structurele relatie tussen gilden en stadsbesturen. In vrijwel alle zaken die de gilden als organisaties betroffen was er, soms verregaande, bemoeienis van de stadsbesturen. Het gildenlidmaatschap was onderhevig aan de voorwaarde van de overheid dat men poorter moest zijn. Het bestuur van de gilden werd door de magistraat benoemd en in Veere en Vlissingen werden de gewone leden niet door de gildenbesturen, maar door de stadsbesturen geaccepteerd. In beleidsaangelegenheden waren de gilden autonoom, maar de speelruimte was niet erg groot. Voor wijzigingen in financiële zaken als inkomstgeld of jaarpenningen was de goedkeuring van het stadsbestuur noodzakelijk. Hetzelfde gold voor wijzigingen in de gildenbrieven en voor het afwijken van de toelatingseisen. Eigenlijk was er alleen met betrekking tot het aannemen van leerjongens en de inhoud van de vakopleiding weinig of geen overleg met de stadsbesturen nodig. Maar dat ook daar de overheid de boel in de gaten hield, blijkt uit het feit, dat in veel gevallen de proef moest worden afgelegd in aanwezigheid van de overdeken. Die overdekens vormden in feite een permanent communicatiekanaal tussen gilden en stadsbesturen. Zij waren leden van de vroedschap en werden door de stadsbesturen benoemd. In Zierikzee gebeurde dat door loting. Volgens Roorda zou die loting wijzen op een volstreekte minachting voor deze functie.¹⁰ Dit lijkt mij niet juist. In Zierikzee waren alle ambten verdeeld onder de patriciërs en in contracten van correspondentie vastgelegd. Op die manier was er een machtsevenwicht geschapen tussen de facties in de stad, welk evenwicht op alle mogelijke manieren in stand moest worden gehouden op straffe van (grote) onrust. Voor de verdeling van de gilden onder de overdekens waren geen criteria voorhanden en dus was loting, of dobbelen zoals het in de praktijk ging, het minst bedreigend. Dat de overdekens zelf hun functie serieus namen en zich met ongeveer alles bezighielden wat in de gilden plaatsvond, blijkt wel uit het volgende voorval. In oktober 1755 liet deken Claes van de Schelde van het metselaarsgilde in Zierikzee door de gildenknaap aan de leden weten, dat de gildendag op een bepaalde dag zou worden gehouden. De overdeken was bij dat besluit niet betrokken geweest en deelde (dus) mede dat hij verhinderd was. Na enige briefwisseling tussen deken en overdeken, waarbij de deken niet wenste terug te komen op zijn besluit, verzocht de overdeken aan het stadsbestuur de acties van de deken onwettig te verklaren en de eigenzinnige Van de Schelde te vervangen door Matthijs Boll. Hoewel de overdeken had overwogen zelf af te treden, had hij dat toch maar niet gedaan, omdat hij het als zijn plicht voelde in functie te blijven en protectie te blijven verlenen aan het gilde.¹¹ Er was dus op alle niveaus en zeer regelmatig overleg tussen (besturen van) gilden en stadsbesturen, culminerend in antwoorden op verzoeken en in ordonnanties.

Maar dan nu de verzoeken zelf. Een eerste kenmerk van het optreden van de Zeeuwse stadsbesturen in relatie met de gilden was, op een enkele uitzondering na, dat ze vrijwel uitsluitend in actie kwamen na of op verzoek van de gilden. Bovendien hadden ze in het algemeen niet veel tijd nodig om tot een besluit te komen. Met andere woorden, het stadsbestuur sprong niet spontaan in de bres voor de gilden bij dreigingen op de markt, want daarover handelden de meeste rekesten, maar zodra optreden werd gevraagd was er weinig aarzeling om handelend op te treden. Uitzonderingen op deze passieve opstelling waren de bakkersbranche in het algemeen, het initiatief van het Veerse stadsbestuur om de visserijbranche te stimuleren en het optreden van het stadsbestuur in Vlissingen tegenover de schippers. Bij de bakkers was er zoals we zagen in hoofdstuk zeven sprake van een zeer stringent toezicht. In Goes duurde het zelfs tot het begin van de zeventiende eeuw alvorens het stadsbestuur de controle bij de bakkers, althans gedeeltelijk, delegeerde aan een (bakkers)gilde. Maar ook nadat het bakkersgilde was ingesteld bleef de overheid zich bemoeien met de kwaliteit van het brood. Periodieke controle van de broodwinkels, het

¹⁰. Roorda en Van Dijk, *Het patriciaat van Zierikzee*, 17.

¹¹. GASD gilden inv nr 155.

aanstellen van broodwegers, het wekelijks vaststellen van de prijs op de broodpas, het laten merken van broden, het waren allemaal uitingen van zorg voor de kwaliteit die door het preventieve karakter afwijkend waren van de ‘normale’ overheidsbemoeiing. Een zo sterke betrokkenheid van de overheid kan alleen worden verklaard uit het feit, dat het bij de bakkers ging om de controle over een afzetmarkt van de eerste levensbehoeften. Stagnatie op die markt, van welke aard ook, hield een directe bedreiging van de openbare orde en de volksgezondheid in. En dat was een gebied waarop stadsbesturen niet alleen de gemeenschapsbelangen lieten prevaleren boven de groeps(gilden) belangen, maar al gauw het zekere voor het onzekere namen door preventief op te treden.

In Veere constateerde het stadsbestuur in 1729 dat er van de 28 visserspinken van voorheen nu nog maar negen in de vaart waren. Omdat het vissersgilde niets deed, ondanks aandringen van het stadsbestuur, nam de laatste het initiatief in eigen hand en liet nieuwe pinken bouwen. Bovendien vaardigde ze een nieuw gildenreglement uit.¹² Ook de verplichting die het stadsbestuur oplegde aan de vleeshouwers om in de zomer van ’s morgens negen tot ’middags twee uur op de markt te staan was, zij het een incidenteel, actief optreden.¹³ In Vlissingen bestond er wel een schippersgilde, maar dat leidde eind zestiende eeuw al een kwijnend bestaan. In 1613 werd het gilde heropgericht, maar het bleef een marginaal bestaan leiden. De hele beurtvaart werd gereguleerd en gecontroleerd door het stadsbestuur en het toezicht op de kwaliteit van schepen werd door een door de stad aangestelde timmerman uitgeoefend.¹⁴

Een tweede kenmerk was dat de verzoeken in de meeste gevallen werden gehonoreerd. Dat wil zeggen dat de gildenbesturen - de indieners van de verzoeken - kregen wat ze vroegen, soms minder, nooit meer. Dat lijkt voor de hand te liggen, maar als we kijken naar bijvoorbeeld de continue worsteling van de kramers met buitenstaanders dan was dat nog niet zo vanzelfsprekend. Aan de ene kant was het veelbetekenend dat de kramersgilden vrijwel nooit vroegen om een totaal verbod van buitenstaanders. Aan de andere kant is het zeker zo interessant te constateren dat het stadsbestuur wel bereid was telkens in te gaan op de verzoeken en steeds maar weer de voorwaarden aan te scherpen, maar niet bereid of van zins was om verder te gaan en te voorzien in een definitieve en complete oplossing van de klachten. Er was dus niet zozeer sprake van afwijzing van gildenverzoeken om de toegang tot de markt voor buitenstaanders geheel af te snijden zoals Lesger en Noordegraaf stellen, maar juist een instemming met de verzoeken om de toegang te beperken.¹⁵ Kennelijk zagen zowel de kramers (zij vroegen immers geen totaal verbod), als de stadsbesturen ondanks alles meer voor- dan nadelen in de aanwezigheid van buitenstaanders in de stad. Ook op de jaarmarkten was het overheidsbeleid niet gericht op totale wering van buitenstaanders. Wel een beperking in tijd, een mindere plaats, een gemaximeerd aantal kramen, geen ventvergunning, maar nooit totale uitsluiting. De enkele keer dat tot een absoluut verbod voor buitenstaanders werd overgegaan, zoals in 1657 in Goes en in 1672 in Zierikzee en de keren dat buitenstaanders uit een bepaalde beroepsgroep werden buitengesloten, zoals de schoenmakers in Vlissingen in 1758, was dat in verband met een direct gevaar voor de volksgezondheid (pestepidemie) of de openbare orde.¹⁶ Het optreden van het stadsbestuur vond dus plaats als de gilden zelf het tij niet konden keren, maar het optreden hield geen absolute bescherming van de marktpositie van de gilden in.

Een derde kenmerk was, dat bij conflicten het stadsbestuur een consensusoplossing prefereerde. Een keuze dus voor een harmonie- boven een conflictmodel, waarbij de goede

¹². ZA stadsarchief Veere inv nr 1808.

¹³. ZA stadsarchief Veere inv nr 1923.

¹⁴. GAV gilden inv nr 115.

¹⁵. Lesger en Noordegraaf, *Ondernemers en bestuurders*, 46.

¹⁶. GAG stad inv nr 103; GASD stad Zierikzee inv nr 292; GAV gilden inv nr 50.

verstandhouding belangrijker was dan de inhoudelijke uitkomst van het conflict. Toen er in 1768 een conflict ontstond in Zierikzee tussen de huistimmerlieden en de houtkopers over de verkoop van hout bij het overlijden van een gildenbroeder, verzocht het stadsbestuur aan de beide gildenbesturen om een en ander snel te regelen ten behoeve van de rust, vrede en goede verstandhouding tussen de leden van beider gilden.¹⁷ Dat streven was ook de leidraad in 1626 bij een conflict tussen timmerlieden en metselaars over de inzet van onvrije knechten, waarbij het stadsbestuur partijen adviseerde het probleem door onderling overleg uit de wereld te helpen. Lukte dat niet dan moesten de dekens van beide gilden maar aan tafel gaan zitten.¹⁸ Bij een geschil tussen de schrijnwerkers en de huistimmerlieden in 1659 vroeg het stadsbestuur, zoals gewoonlijk, eerst advies. Toen dat advies geen opening bood om tot beslechting van het geschil te komen, werd partijen opgedragen met hun respectievelijke overdekens aan tafel te gaan zitten. Pas als dat overleg ook niet tot een oplossing leidde, zou er een regeling worden opgelegd.¹⁹

Een goede verstandhouding was ook in andere situaties een belangrijk argument voor de overheid om op te treden. In 1618 werd de gildenbrief van de bakkers in Veere vernieuwd. Het stadsbestuur gaf aan dat ze dat nodig achtte in verband met ‘disputen en swarigheden onder de leden en om eendracht te voeden en tweedracht te weren’.²⁰ De gilden op hun beurt, wetende dat de stadsbesturen bijzonder hechtten aan goede verstandhoudingen en beducht waren voor mogelijke onrust, maakten daar gebruik van in hun rekesten. Zo werd meerdere keren een verzoek aan het stadsbestuur voorzien van de mededeling, dat de vragende partij (veel) groter was dan de andere partij en het dus maar beter was de grootste gelijk te geven.²¹ Of in een ander geval, toen verzocht werd een katholiek ambachtsman te mogen weren uit het gilde, het argument bij het stadsbestuur naar voren werd gebracht dat toelating zou leiden tot grote onrust.²² Ook in het beleid van de stadsbesturen met betrekking tot de jaarmarkten zagen we al, dat de stadsbesturen voortdurend zochten naar compromissen tussen de belangen van de producenten enerzijds en die van de consumenten anderzijds. Waren echter de openbare orde of de volksgezondheid in het geding, dan lieten ze die prevaleren. Verplicht wachtlopen door burgers tijdens marktdagen, geen drankverstrekking, registratie van logés van buiten de stad, afbakening van de marktplaats, verloting van kraamplaatsen, het verbieden van aanvoer van wollen stoffen in verband met de pest en zelfs het afgelasten van de markt waren allemaal maatregelen gericht op de handhaving van de openbare orde en de zorg voor de volksgezondheid.²³

Een vierde kenmerk van het overheidsoptreden was dat de stadsbesturen in voorkomende gevallen optraden als belangenbehartiger van de consumenten. Het vaststellen van de prijs van het brood was zo’n consumentenbescherming van overheidswege, al zou dat mede kunnen zijn ingegeven door angst voor onrust. Dat kan niet of nauwelijks worden gezegd van de voorwaarde die het stadsbestuur van Zierikzee aan de octrooiverlening voor het maken van doodskisten verbond om de prijs in overeenstemming te doen zijn met de prijzen in andere steden.²⁴ Net zo min als bij het besluit van het stadsbestuur van Goes het alleenrecht voor het maken van vrouwen-klompen alleen te geven, mits de prijs en de kwaliteit vergelijkbaar zouden zijn met die van elders.²⁵ Ook het vaststellen van de prijs van brandewijn in 1760 in

¹⁷. GASD gilden inv nr 67.

¹⁸. GASD gilden inv nr 66.

¹⁹. GASD stad Zierikzee inv nr 5.

²⁰. ZA stadsarchief Veere inv nr 1818.

²¹. GASD gilden inv nrs 66; 67; 97.

²². GASD gilden inv nr 72.

²³. Zie hoofdstuk 8, onder de paragraaf ‘jaarmarkt’; zie ook GAG stad inv nrs 679 fol 198 en 679 fol 200.

²⁴. GASD stad Zierikzee inv nr 7.

²⁵. GAG stad inv nr 32 fol 252.

relatie tot de prijs in Middelburg was in het belang van de burger.²⁶ Een zelfde consumentenbescherming kan achter de instemmende houding van de stadsbesturen worden gezocht, waar het ging om verzoeken van de gilden om kwaliteitsbevorderende maatregelen te nemen, al ging het in zo'n geval niet ten koste van de gilden. De instemming van de stadsbesturen met een verhoging van de eisen van een proef, door de gilden bedoeld als een versterking van hun legitimatie, was eveneens een optreden in het belang van de consumenten, die daardoor verzekerd konden zijn van een hogere kwaliteit. Het in sommige gevallen níet beperken van buitenstaanders was eveneens bedoeld om de consument te gerieven. Voorbeelden daarvan waren: het besluit van het stadsbestuur in Goes om buitenstaanders toe te laten als de kramers 'een gat in de markt lieten bestaan'; het advies aan de mandenmakers om zelf producten in hun winkels aan te bieden in plaats van buitenstaanders te willen weren; de ordonnantie uit 1756, die goederen die niet bij winkeliers te koop waren uitzonderde van verscherpte invoerbepalingen.

Maar ook de behartiging van consumentenbelangen kende zijn grenzen. Het (ongestoord) toelaten van kooplieden van buiten de stad, die met goedkope waren op de markt kwamen, kon dan wel in het belang van de consument zijn, het vormde tegelijkertijd een bedreiging voor de eigen winkeliers. De Vlissingse schoenmakers maakten dat het stadsbestuur heel duidelijk. Zoveel vreemden toelaten leidde tot ruïne en werkloosheid van wel zeshonderd personen.²⁷ Voor de Veerse schoenmakers liep het de spuigaten uit toen talloze buitenstaanders op de markt kwamen met 'onder hun baleinen rokken wel een halve winkel'.²⁸ Het was de uitdaging voor de stadsbesturen om een evenwicht te scheppen tussen de divergerende burger- en gildenbelangen, waarbij het individuele (gilden)belang uiteindelijk ondergeschikt werd gemaakt aan het gemeenschapsbelang.²⁹

Tenslotte werd het overheidsoptreden gekenmerkt door een betrokkenheid bij de bedrijfsvoering, waarbij de stadsbesturen zo hun eigen beweegredenen hadden om op te treden. Reclame-uitingen werden verboden, uitverkoopacties werden aan strenge regels onderworpen en aan de bakkers werd het uitdelen van koekjes om klanten aan zich te binden niet toegestaan. Ook bij het werken in regie lieten de stadsbesturen, noch ten aanzien van de lonen, noch ten aanzien van de inzet van (goedkope) arbeidskracht, veel ruimte voor de ondernemer om zich te onderscheiden van zijn collega's.

Bij *dreigende* schaalvergroting van de kleine ambachtsbedrijven kozen de stadsbesturen, zoals we al eerder zagen, voor de kleinschaligheid van de bedrijven. Alleen werk aannemen dat direct kon worden uitgevoerd, verbod op onderaanneming, toestaan van maximaal één winkel, beperking van het aantal ovens etc.³⁰ Hiermee in tegenspraak lijkt te zijn dat de stadsbesturen herhaaldelijk instemden met verhoging van de eisen voor de vakbekwaamheidproeven. Een beweegreden voor die instemming kon dan wel het consumentenbelang zijn, maar een bijkomend effect was dat er minder bedrijven op de markt kwamen. Dit zou een schaal-vergrotende tendens hebben kunnen veroorzaken, ware het niet dat de proefverzwaringen telkens samenvielen met periodes waarin er een teveel aan bedrijven dreigde te ontstaan. Bij de wollenaaiers werd het verzoek in 1673 om proefverzwaring uitdrukkelijk gebaseerd op het teveel aan wollenaaiers, bij de bakkers in Zierikzee was er eind zeventiende eeuw een aantoonbaar overschot en bij de huistimmerlieden werd in 1666 de proef verzwaaard, nadat in de voorgaande decennia het ledental van het gilde was verdubbeld.

²⁶. GAG gilden inv nr 22 .

²⁷. GAV gilden inv nr 50.

²⁸. ZA stadsarchief Veere inv nr 1955.

²⁹. DuPlessis en Howell, 'Reconsidering', 80.

³⁰. Zie hoofdstuk 6, onder de paragraaf 'Het beleid'.

2. Op sociaal en cultureel gebied

Op sociaal en cultureel gebied was er tussen de gilden en stadsbesturen nauwelijks sprake van en wisselwerking, omdat op cultureel gebied de gilden vrijwel geen functie vervulden en op sociaal gebied de rol van de gilden vooral bestond uit het bieden van werkgelegenheid en daarmee het voorkómen van armoede. Actieve hulp aan de armen was, een bescheiden financiële bijdrage daargelaten, toch vooral een zaak van stadsbesturen en diaconie.

Dat lag op het gebied van de veiligheid, het bewaken van de stad en het handhaven van de openbare orde, aangelegenheden waar de stadsbesturen in de autonome steden verantwoordelijk voor waren, genuanceerder. Ter uitvoering van die taken hadden de stadsbesturen, behalve een schout met eventuele helpers, een gewapende burgermacht, de schutterij, ter beschikking. Al in het midden van de veertiende eeuw waren er schuttersgilden. Dordrecht was de eerste stad in de Noordelijke Nederlanden waar zo'n schuttersgilde werd opgericht. Uit Middelburg is een 'ordinary van sutterij' uit 1403 bekend, in Gouda bestond er in 1539 in ieder geval één gilde, waarschijnlijk het boogschuttersgilde.³¹ In Goes waren er in 1469 al twee en in 1516 drie schuttersgilden en ook in de overige Zeeuwse steden waren er al voor de zeventiende eeuw schutterijen³². Rond 1580 werden in Holland in plaats van en in Zeeland naast de schuttersgilden burgerkorpsen opgericht. In Goes bijvoorbeeld werden in 1578 de leden van de drie schuttersgilden opgenomen in de nieuwe algemene schutterij.³³ In Zierikzee werd in 1598, in verband met vijandelijkheden in Brabant, besloten om bij oorlogsdreiging de schuttersgilden uit te breiden met een burgerwacht van negen compagnies, zodat de totale sterkte dan op twaalf compagnies kwam.³⁴ En alhoewel de nieuwe schutterijen allengs de rol van de oude gilden overnamen, bleven de schuttersgilden in Zeeland nog lange tijd bestaan. In 1776 willigde het stadsbestuur in Zierikzee nog een verzoek van de dekens van de drie schuttersgilden in, om een groot aantal nieuwe leden te benoemen in de door ziekte en vertrek ontstane vacatures.³⁵ Lid van de schuttersgilden en later de schutterijen konden in principe alle weerbare mannen uit de stad zijn, maar door de eis dat zij zelf hun wapens en uitrusting moesten betalen, kwamen alleen de gegoede burgers in aanmerking voor het lidmaatschap.³⁶ Het stadsbestuur bepaalde de sterkte van de schutterij door het aantal compagnies per schutterij en het aantal schutters per compagnie vast te stellen. In Amsterdam waren er midden zestiende eeuw totaal zeshonderd schutters, dat was ca 10% van het aantal weerbare mannen. Een percentage dat ook in Leiden werd gehaald.³⁷

In de Zeeuwse steden waren er drie schuttersgenootschappen actief, het handboog- en het voetbooggilde en de kloveniers. In Goes waren er per schuttersgilde drie compagnies die aanvankelijk elk 33 man telden. Dat aantal werd in 1612 met acht verhoogd tot 41 man per compagnie. In Zierikzee waren die schutterijen verdeeld over vier kwartieren. Elk kwartier had zijn eigen hoofdman en onderhoofdman en 23 schutters, terwijl in het eerste kwartier tevens een deken werd benoemd. Drie compagnies dus van elk 92 manschappen en acht officieren en onderofficieren onder leiding van één deken.³⁸ De driehonderd man waren poorters die een wapen konden betalen en doorgaans in de stad verbleven. Vissers en schippers zullen in verband met hun beperkte inzetbaarheid ongetwijfeld

³¹. Hulshof, 'de gilden' in *De gilden in Gouda*, 144.

³². Carasso-Kok, 'der stede scut', 21; GASD stad Zierikzee inv nr 1:resolutie van 10/8/1585; *Tegenwoordige Staat II*, 281; Zonneville-Heining en Van der Ploeg, *Brave koppen*, 11.

³³. Zonneville-Heyning en Van der Ploeg, *Brave koppen*, 17.

³⁴. GASD stadsresolutie 23/5/1598.

³⁵. GASD stad Zierikzee inv nr 292.

³⁶. Knevel, *Schutters in Holland*, 41; Carasso-Kok, *Schutters in Holland*, 27; Prak, *Republikeinse veelheid*, 80 en 81; Zonneville-Heyning en Van der Ploeg, *Brave koppen*, 13.

³⁷. Knevel, *Burgers in het geweer*, 33.

³⁸. GASD stad Zierikzee inv nr 292.

ondervertegenwoordigd zijn geweest. Eerder zagen we dat het overgrote deel van de poorters, voor zover het gezinshoofden betrof, lid was van een (ambachts)gilde of in de door de gilden georganiseerde nijverheid een bestaan vond. Dat betekent, dat een niet onaanzienlijk deel van de schutters tevens lid was van een gilde of een nauwe band daarmee had. Dat blijkt ook uit de ‘rolle van de kloveniers’ uit 1665, waarin de namen werden vermeld van de schutters die door het stadsbestuur waren beëdigd. Van de honderd beëdigden was voor de helft een beroep opgegeven. Alle opgegeven beroepen kwamen uit de ambachtelijke of neringdoende sector.³⁹ Dit beeld wordt bevestigd door de gegevens die er zijn uit 1776. Toen werden op 23 december in Zierikzee, op verzoek van de dekens van de drie schuttersgilden, door het stadsbestuur 161 nieuwe schutters benoemd. Die aanvulling was noodzakelijk door overlijden en vertrek van de oude leden. Bij 31 leden werd geen beroep vermeld, de overige 130 leden hadden een ambachtelijk beroep of waren neringdoende.⁴⁰

Was de schutterij aan de ene kant ‘de sterke arm’ van de lokale overheid, aan de andere kant kon ze in crisissituaties, juist wanneer de regenten aangewezen waren op haar steun, de regenten behoorlijk onder druk zetten.⁴¹ Een sprekend voorbeeld daarvan was de situatie in 1672. De Republiek dreigde onder de voet te worden gelopen en de factiestrijd binnen de stadsbesturen laaide op. Juist op dat moment eisten en kregen de schutters in Goes, zij het voor korte tijd, meer invloed op het bestuur in ruil voor hun loyaliteit.⁴² De stadsbesturen waren zich van die afhankelijke positie terdege bewust en probeerde hun invloed op de schutterij zo groot mogelijk te doen zijn, door zelf de omvang vast te stellen, de schutters te benoemen en de officieren uit hun midden aan te stellen.⁴³ Om de schutterij, letterlijk en figuurlijk, niet tegen zich in het harnas te jagen hadden de stadsbesturen er alle belang bij de onderlinge verhoudingen goed te houden. Gelet op de sterk overlappende ledenbestanden van schuttersgilden en ambachtsgilden betekende dat, dat ook een goede verstandhouding met de ambachtsgilden geboden was. Het zou immers ondenkbaar zijn, dat de schutterij ingezet zou kunnen worden tegen onwillige gilden(leden).

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat de belangrijkste kenmerken van het overheidsoptreden in relatie met de gilden op economisch gebied waren: de lijdelijkheid, tenzij het urgente zaken waren die de volksgezondheid of openbare orde betroffen; de bereidheid in te stemmen met de verzoeken, tenzij er sprake was van strijdigheid met het algemeen belang; het zoeken naar consensus bij het oplossen van conflicten; het streven naar behoud van kleinschaligheid en de zorg om te voorkomen dat er teveel bedrijven op de markt kwamen. Omdat de gilden op sociaal-cultureel terrein vrijwel geen functie uitoefenden bestond er op dat vlak geen relatie met de overheid. Bij het handhaven van de openbare orde binnen de stad moesten de stadsbesturen kunnen rekenen op de loyaliteit van de schutterij en was een goede verstandhouding met de gilden van groot belang.

³⁹. GASD stad Zierikzee inv nr 292.

⁴⁰. Ibidem.

⁴¹. Knevel, *Burgers in het geweer*, hfdst ‘onrust onder de schutters’.

⁴². GAG schutterij inv nr 157: een resolutie van 13 juli 1672.

⁴³. Knevel, *Burgers in het geweer*, 116-130.

XII. De status quo

In tegenstelling tot de Zuidelijke Nederlanden was er in de Noordelijke Nederlanden geen sprake van participatie van gilden in de stadsbesturen. Zelfs bij de benoeming van de magistraten speelden de gilden in de westelijke provincies Holland, Zeeland en Friesland, met uitzondering van die in Dordrecht, geen rol. Er kon dus door de gilden alleen op indirecte wijze, door het indienen van rekesten, (politieke) invloed worden uitgeoefend. In de praktijk werd de relatie tussen gilden en stadsbesturen gekenmerkt door het benadrukken van de eigen rol en de eigen verantwoordelijkheden binnen de corporatieve samenleving in de autonome stad. Tegelijkertijd werd door beide partijen gewezen op elkaars verantwoordelijkheden. De gilden onderstreepten met de nodige retoriek het primaat van het door de stadsbesturen te behartigen algemeen belang. De stadsbesturen op hun beurt benadrukten, door de verzoeken van de gilden slechts marginaal te toetsen, de eigen verantwoordelijkheid van de gilden. Op die manier bleven de bestaande onderlinge verhoudingen ongewijzigd. Was dat van de kant van de gilden opzet, was het een strategische keuze, of werden pogingen ondernomen bij het indienen van rekesten, of door het plegen van oppositie, om in de bestaande verhoudingen en de daarbij behorende machtsstructuur, veranderingen aan te brengen? Om dat te onderzoeken zullen dus zowel de rekesten als de uitingen van verzet moeten worden geanalyseerd.

1. De rekesten

In vorige hoofdstukken hebben we gezien dat rekesten zowel door individuele personen, als gildenbesturen werden ingediend. Omdat het onwaarschijnlijk is dat individuele verzoekers de bedoeling hadden met hun verzoek het sociale systeem structureel te wijzigen, worden deze verzoeken hier verder buiten beschouwing gelaten. Het aantal verzoeken dat door gildenbesturen werd ingediend in de twee eeuwen die dit onderzoek beslaat, was beperkt. Te weinig in ieder geval, om van een ‘permanente’ dialoog te spreken, die gericht zou zijn op het bewerkstelligen van structurele veranderingen. De rekesten lijken dan ook vooral incidentele acties te zijn geweest. Zij waren allemaal van sociaal-economische aard en gericht op de specifieke situatie van dat moment. Een goed voorbeeld daarvan zijn de verzoeken met betrekking tot de gildenbrief. De ene keer werd gevraagd om wijziging van de brief, omdat de economische situatie was veranderd en de bepalingen in de brief niet meer volstonden. De andere keer werd juist handhaving en naleving van de gildenbrief geëist, omdat afwijking tot nadeel van de gildenbroeders zou strekken. Ook het feit dat de verzoeken vooral op het gebied van marktbescherming, concurrentie en interne gildenorganisatie lagen en er geen verband valt waar te nemen tussen het indienen van die verzoeken en de economische conjunctuur, wijst op het incidentele karakter.

Van een relatie tussen het indienen van rekesten en het politieke beleid lijkt al evenmin sprake. Ten eerste werden er nooit politieke eisen in de verzoeken gesteld en is er ook nergens een indicatie gevonden van een wens tot wijziging van wederzijdse bevoegdheden. Als verzoeken over toelating van een katholiek patroon, of het op termijn sluiten van korenmolens al een politieke strekking zouden hebben gehad, quod non, dan moet worden geconstateerd, dat het stadsbestuur de beleidsbevoegdheid uitdrukkelijk in eigen hand hield.¹ Op de tweede plaats is er geen zichtbare relatie tussen politieke crises en het indienen van rekesten, noch in aantal noch qua inhoud.² Ten derde zien we, op het bij uitstek politiek gevoelige gebied van buitenstaanders, uitsluitend verzoeken om beperking of reglementering

¹. GASD gilden inv nr 166: rekest uit 1725.

². Zie bijlage ‘Verzoeken’.

van het optreden van buitenstaanders. Midden achttiende eeuw vroegen de schoenmakers in Vlissingen om de grote toestroom van schoenmakers uit de Langstraat in te dammen. Een soortgelijk verzoek deden hun collega's in Veere in 1768³. In deze en vergelijkbare verzoeken van kramers in Goes en Zierikzee, werden weliswaar beperkende maatregelen gevraagd voor de eigen beroepsgroep, maar van een wens tot verandering van het immigratiebeleid was geen sprake. De verzoeken waren gericht op het oplossen van ad hoc problemen en waren geen (verkapte) pogingen tot structurele beleidswijzigingen.

Ten vierde tenslotte, werd op een enkele uitzondering na, nooit door meerdere gilden gezamenlijk een rekest ingediend. Kennelijk was er nooit een dringende vraag, die bij meerdere gilden op hetzelfde moment speelde.

Niet alleen het incidentele karakter wijst op het ontbreken van veranderingsdoelstellingen, ook de formele aspecten van de verzoeken wijzen in die richting. Het hanteren van vaste formules, de vaste procesgang en het onderwerp van de meeste verzoeken, het afschermen van de markt, waren gericht op behoud van de bestaande, of herstel van de oude situatie. Kijken we naar de materiële aspecten, dan kunnen we constateren, dat ook die vooral gericht waren op het behoud van de corporatieve samenleving. Immers, de argumenten die het verzoek moesten ondersteunen zoals poorterschap, kwaliteit, vakmanschap en het voorkómen van ruïnering van gilden en gildenbroeders, waren gebaseerd op de waarden, die nu juist de gildencorporatie bezat en verdedigde. De onderbouwing van de verzoeken met verwijzingen naar lange tradities, verleende privileges en geschreven afspraken was bedoeld om de bestaande positie te versterken of te legitimeren. Zelfs bij het claimen van een vermeend recht werd aan het stadsbestuur gevraagd, de goedheid en de wijsheid te willen hebben het recht toe te staan. Veel verzoeken werden beëindigd met het voorstellen van een sanctie bij overtreding van het gevraagde. Vrijwel altijd werd daarbij een deel van de opbrengst gereserveerd voor de armen van de stad. Ongetwijfeld een ideëel motief, maar ook een beklemtoning van de onmisbaarheid van de gildenstructuur. Bij de onderbouwing van een rekest met het verwijzen naar de gildenbrief, of een reeds jarenlange bestaande praktijk, lag de kracht van de argumentatie vooral in de vaststelling, dat de onderlinge verhoudingen dienden te zijn gebaseerd op nauwkeurig geschreven afspraken.

Tenslotte werd, om het verzoek ingewilligd te krijgen, het stadsbestuur aangesproken op de taken en verantwoordelijkheden, die zij in de corporatieve samenleving bezat. Het stadsbestuur op haar beurt kon de verzoeken vrijwel altijd honoreren, omdat de voorgestelde wijzigingen pasten binnen de bestaande verhoudingen en geen bedreiging vormden voor het sociale systeem.

De conclusie moet dan ook zijn, en we zagen dat ook al in hoofdstuk zes, dat de gilden hun legitimatie juist vonden in de corporatieve samenleving en dat de gilden de onderlinge verhoudingen in ieder geval nièt door het indienen van verzoeken probeerden te veranderen. Integendeel, alles wijst er op dat zij het corporatieve karakter van de samenleving versterkten.

2. De oppositie

De tweede mogelijkheid om veranderingen aan te brengen was die van het gewelddadig afdwingen ervan. We beperken ons tot de 'politieke' oproeren, omdat die per definitie te maken hebben met bestuurlijke aangelegenheden, zoals bijvoorbeeld de positie van het centrale en lokale gezag.⁴

Bij zijn onderzoek naar de oorzaken van de Hollandse oproeren kwam Dekker tot de conclusie, dat er bij een oproer zelden of nooit sprake is van één voorwaarde, één motief. Noch de stijging van de graanprijs, noch de liberalisering van de markt, noch de (excessieve)

³. GAV gilden inv nr 50; ZA stadsarchief Veere inv nr 1955.

⁴. Andersoortige oproeren zijn bijvoorbeeld voedsel- en belastingoproeren. Zie Dekker *Holland*, 44-48.

belastingheffing waren volgens hem exclusieve oorzaken of aanleidingen tot oproer.⁵ De beste manier om achter de zelfstandige motieven en interesses van de oproerlingen te komen is het ze zelf te vragen, maar helaas zijn die gegevens in het algemeen niet beschikbaar en zal er dus gekeken moeten worden naar de omstandigheden, waaronder de oproeren plaatsvonden, om dan aan de hand daarvan en de theorievorming met betrekking tot dat onderwerp, tot (waarschijnlijke) motieven te komen. Een analyse van de feitelijke gebeurtenissen zal dus antwoord moeten geven op de kernvragen, *of* de gilden een rol speelden, *wat* de oorzaken waren, *wat* de aanleiding was en *waarom* men in opstand kwam en *wat* men wilde bereiken⁶.

Onderzocht zijn de oproeren in Zierikzee in de crisisjaren 1672, 1747 en 1787 en de ongeregeldheden in Goes van 1651 tot 1692, waarbij de kernvraag is: of de gilden in die oproeren een rol speelden en of zij met die rol een wijziging of mogelijk zelfs de omverwerping van het sociale systeem beoogden. Het tumult in de jaren 1702-1704, dat op meerdere plaatsen in de Republiek ontstond na het overlijden van stadhouder Willem III, bekend onder de naam ‘de plooiërijen’, is hier buiten beschouwing gelaten. Uit de zeer gedetailleerde beschrijving van Van der Bijl in *Idee en Interest* blijkt, dat de ongeregeldheden vooral werden veroorzaakt door de verschillende regentenfamilies, die met behulp van het volk probeerden de macht in handen te krijgen.⁷ Dankbaar werd daarbij gebruik gemaakt van de bestaande onvrede onder de bevolking over de corruptie van de zittende magistratuur.⁸ In zijn analyse van de revolutie in Middelburg in 1702 komt Van der Bijl weliswaar tot de conclusie, dat de protesterende groep voornamelijk werd gerecruteerd uit de stedelijke middenstand, maar alleen om te rebelleren ten faveure van de een of de andere factie. De gilden als institutie werden slechts één keer, in 1702, door het stadsbestuur van Middelburg ingeschakeld en dat besluit werd in opperste nood genomen en als laatste redmiddel gezien om de rust te doen weerkeren.⁹ De bijeenkomst van de 34 gilden, waar meer dan 1500 leden aanwezig waren, leidde slechts tot het afstemmen van zeven van de acht gewraakte magistraten. Van politieke eisen of van een overigens georganiseerd optreden van de burgerij lijkt geen sprake te zijn geweest.¹⁰ De gilden vervulden in die tumultueuze dagen dus geen rol van betekenis.

Zierikzee 1672

In de jaren voorafgaand aan het ‘rampjaar’ 1672 werd in de Republiek voortdurend getwist over de defensie en met name over de vraag of het zwaartepunt te land of ter zee gelegd moest worden. Die discussie werd nog versterkt door het ontbreken van een eenhoofdige bevelsstructuur en daaraan gekoppeld de vraag of er wel of geen stadhouder moest komen. In februari 1672 werd besloten de Prins van Oranje tot kapitein-generaal te benoemen, zij het voor slechts één veldtocht. In Zierikzee werd dat voorstel in de Raad besproken op 13 februari, tegelijk met het voorstel om wapens aan onvermogen burgers uit te reiken.¹¹ In de daaropvolgende maanden werd de stad in staat van verdediging gebracht. De argwaan onder de bevolking over het verloop van de oorlog en de rol die het stadsbestuur speelde, nam toe en de officieren van de schutterij eisten op 24 juni inzage in alle binnenkomende post.¹² Dat ging het stadsbestuur echter iets te ver. Zij antwoordde aan de schutterij: ‘so veel communicatie te

⁵. Ibidem, 122.

⁶. Rudé, *The crowd*, 17-34.

⁷. Van der Bijl, *Idee en Interest*, 51.

⁸. Ibidem, 53.

⁹. Ibidem, 62.

¹⁰. Ibidem, 150.

¹¹. GASD stad Zierikzee inv nr 7.

¹². GASD stad Zierikzee inv nr 7, 24 juni.

doen als den achtbaeren rade tot dienste van den lande ende stad sal bevinden te behooren'.¹³ De situatie werd met het uur hachelijker, niet in het minst door de stroom vluchtelingen en het toenemende gevaar van plundering. Het stadsbestuur verbood dan ook op 1 juli het transport van alle goederen en de deken van het schippersgilde kreeg opdracht de passerende goederen te controleren.¹⁴ In hoeverre de burgerij in de laatste weken van juni door het stadsbestuur werd geraadpleegd over de buitenlandse politiek is niet bekend. Feit is, dat op 1 juli door enkele officieren en gildendekens aan het stadsbestuur werd verzocht, de Prins van Oranje tot stadhouder te verheffen en 'om vier persoonen uyt den haeren te mogen deputeeren om sessie te hebben in den rade'. Enkele dagen later ging de Raad over tot de gevraagde verheffing van de prins. Desondanks ontstond er op 11 juli een volksoploop voor het stadhuis. Volgens een verslag van tijdgenoot Valckenier, waren het vooral omheenwonende landluijden en vissers, die met stenen en stokken de stad binnentrokken en de ramen van het stadhuis insloegen. De burgercompagnieën wisten de oproerige boeren tot bedaren te brengen, maar vervolgens gingen ook de gewone burgers zich met de zaak bemoeien. Zij stelden een stuk op van elf artikelen en besloten 'haare Magistraat te constringeren deselve te ondertekenen'.¹⁵ De belangrijkste eisen waren de benoeming van de prins tot stadhouder (de toezegging was er al wel, maar de daadwerkelijke benoeming geschiedde pas op 16 juli), financiële verantwoording en vernietiging van de 'cabalistische (dwz. op contracten van correspondentie, gebaseerde) regeering' van de stad.¹⁶ Vervolgens kwam er een verzoek van de kapiteins van de schutterij en de gildendekens, om tenminste enige van de meest onaangename regenten ontslag te laten nemen. Het verzoek werd gehonoreerd en op 23 juli traden vijf regenten af. Pas op 29 augustus werd de eis tot vernietiging van de cabalistische regering ingewilligd, toen alle bestaande contracten van correspondentie 'voor nul en van onweerde werden gehouden en voor doot en vernieticht werden verclaert'.¹⁷ Enkele weken later, op 12 september, traden alle schepenen en vroedschapsleden af en werd een nominatie van twee dubbeltallen voor elk aan de prins ter benoeming voorgelegd.¹⁸ Van de vijftien met name genoemde leden die het volk 'onaangenaam' waren, werden er desondanks weer negen door de prins benoemd. De rest van het jaar bleef de toestand gespannen maar braken er geen onlusten meer uit.

Tot zover de feiten. Bij de bestudering van de vraag, wie betrokken waren bij het oproer en de daarmee verband houdende gebeurtenissen, zien we verschillende groepen. Boeren en vissers die zich bij het stadhuis verzamelden; burgers, die nadat het geweld was geluwd, zich verzamelden om een petitie aan de magistraat aan te bieden; de gilden die werden gevraagd overheidsmaatregelen (controle op het vervoer van goederen) uit te voeren; de schutterij en de regenten. Beperken we ons tot de vraag wat de rol van de gilden was, dan kunnen we die als volgt samenvatten. Het groeiend wantrouwen tegen het stadsbestuur bracht de gilden en schutterij tot het stellen van in zwaarte toenemende eisen. Eerst alleen inzage in de post, vervolgens benoeming van de Prins tot stadhouder, financiële verantwoording en tenslotte het aftreden van het gehele stadsbestuur. Een politieke eis dus. Dat alles nam niet weg dat schutterij en gilden tegelijkertijd bereid waren het zittende stadsbestuur te ondersteunen bij het handhaven van de veiligheid. Uiteindelijk namen de gilden genoegen met een zeer kleine wijziging in de samenstelling van het stadsbestuur.

Waren de gilden nu met hun acties en eisen uit op verandering van de onderlinge machtsverhoudingen? Op het eerste gezicht lijkt dat zo te zijn, maar voorzichtigheid is

¹³. Ibidem.

¹⁴. Ibidem, 1 juli.

¹⁵. De Vos, *Vroedschap*, LVI.

¹⁶. GASD stad Zierikzee inv nr 7, 1 juli.

¹⁷. Ibidem VIII.

¹⁸. GASD Handschriftenverzameling inv nr 616: Corte verhalen.

geboden. De eisen van gilden en schutters waren gericht op de vernietiging van de cabalistische regering.¹⁹ Dat wil zeggen, op het stopzetten dus van de factiestrijd en niet op vergroting van de invloed of participatie van de burgers in het bestuur. Slechts één nieuw benoemd vroedschapslid kwam uit de kring van de burgerij en dat was kennelijk voldoende. Zelfs de benoeming door de prins van een respectabel aantal regenten, die het volk onaangenaam waren, lokte geen protest uit. Men accepteerde, dat het stadsbestuur uit het patriciaat werd gevormd en de roep om de prins was dus kennelijk niet bedoeld om daar verandering in te doen brengen. Er werd slechts, zo lijkt het, gebruik gemaakt van het ontstane machtsvacuüm om te pogen een einde te maken aan de uitwassen van de oligarchie. De prins zou daarbij een helpende hand kunnen bieden. Dat bleek eens te meer uit een pamflet, waarin de burgers hun misnoegen kenbaar maakten over de handel en wandel van de regenten, die ‘zelfs de gereformeerde religie vertraptten en God betert, de leeraars bespotten en Gods woord veragten’.²⁰ Dezelfde verklaring kan worden gegeven voor de gebeurtenissen in de andere steden in Zeeland, waar de burgers op gelijke wijze dezelfde doelstellingen trachtten te bereiken.²¹ De regenten tenslotte reageerden zoals verwacht mocht worden. Het oproer kenschetsten zij als een actie van ‘eenige quaetwillige personen’, waartegen met alle ‘regeur van justitie’ geprocedeerd moest worden.²² Met andere woorden: de rust en orde onder het gemeen moest gehandhaafd en samenscholingen voorkomen worden.

1747

Vanaf 1740 was Europa weer eens in een oorlog verwickeld: de Oostenrijkse Successieoorlog. De Republiek kon zich vooralsnog, zij het met veel moeite buiten de strijd houden en een uiterst voordelig handelsverdrag met Frankrijk continueren, zeer tegen de zin van de Engelsen in. Het tij keerde echter en in 1744 viel Frankrijk de Zuidelijke Nederlanden binnen. De Zeeuwse regenten wilden wel tot een akkoord met de Fransen komen, maar niet zonder de Engelsen. Toch deden begin februari 1747 de Staten van Holland het voorstel om afzonderlijk met Frankrijk vrede te sluiten met als motivering, dat nood wet brak en eigen behoud boven alle verbintenissen moest worden gesteld. Zeeland was hier fel tegen.²³ Op 17 april deelde Frankrijk mede niet langer het grondgebied van de Republiek te zullen ontzien en viel Staats-Vlaanderen binnen. De Staten van Zeeland wilden of konden niet langer het beleid van Holland volgen en zochten hulp bij Engeland. Enkele dagen later stelde de Raad van Zierikzee vast dat ‘de kroon van Frankrijk eenige hostiliteiten had gepleegd’ en dat, ter beveiliging van de provincie en de stad de nodige maatregelen genomen moesten worden.²⁴ Ook in de andere Zeeuwse steden werden voorbereidende verdedigingsmaatregelen genomen. De 25ste april ’s morgens om elf uur kwam het bericht uit Veere, dat Prins Willem Karel Hendrik Friso van Nassau in Middelburg tot stadhouder en kapitein-generaal was uitgeroepen en dat het huis van een van de burgemeesters aldaar was geplunderd. Voor Zierikzee was dat het sein tot oproer. [De hierna volgende weergave van de feitelijke gebeurtenissen is voornamelijk gebaseerd op datgene wat een onbekende tijdgenoot daarover heeft geschreven, het verslag van J. de Kanter en een publicatie van J. Vorrink].²⁵ Nadat het bericht uit Veere,

¹⁹. De Vos, *Vroedschap*, LVI; Zijlstra, *Pamflettenverzameling Zeusen Beesem*, 2001, remonstrantie van gilden en kooplieden.

²⁰. Ibidem 1954.

²¹. Roorda, *Partij en factie*, 220-236.

²². *Pamflettenverzameling Zeusen Beesem*, 2024, requeste van gegoede borgers der stad Tholen.

²³. GASD stad Zierikzee inv nr 25, 7 februari.

²⁴. Ibidem, 21 april.

²⁵. De Kanter, *Chronijk*; verslag tijdgenoot; GASD Handschriftenverzameling inv nr 98; Vorrink, *De revolutie van 1747*. De drie verslagen lijken sterk op elkaar en niet ondenkbaar is dat ze gebaseerd zijn op één bron.

over de gebeurtenissen in Middelburg in de haven van Zierikzee was rondgebazuind, ontstond er een oploop van jongens en matrozen die, getooid met een oranjevlag de stad introkken. Bij hen voegden zich lieden uit het volk en bij het stadhuis, waar de Raad vergaderde, werd geroepen dat de prins stadhouder moest worden en dat het land was verkocht aan de koning van Frankrijk. De commandant van de schutterij wilde de menigte tegenhouden, maar kreeg de order om niet te vuren. Vervolgens begonnen matrozen, jongens, bedelaars en vrouwen met stenen de ramen in te gooien en werd de klok geluid om de boeren te waarschuwen naar de stad te komen. De vergaderende regenten lieten door Lieven de Veerman, een timmerman, weten dat de prinsenvlag op het stadhuis zou worden uitgestoken. Aldus geschiedde. Hierna werd het rondom het stadhuis rustig. De menigte was naar het Bolwerk getogen om daar een vreugdevuur af te steken. Echter, aangekomen op het Bolwerk bleek de munitiekist gevuld te zijn met stenen en vuiligheid. Dit bracht de volksmassa tot grote woede en men trok schuimbekkend, vloekend en tierend terug naar het stadhuis om daar de regenten uit te schelden voor landverraders. De menigte drong het stadhuis binnen en molesteerde enkele regenten. De volgende dag kozen de regenten eieren voor hun geld en kwamen, getooid met oranjelint naar het stadhuis. Zij deelden daar geld uit om oranjelinten te kopen, om aldus het rumoer te stillen. Helaas pakte dat anders uit; men kocht er drank voor in plaats van oranjelint. Op verzoek van de regenten deelde predikant Canzius het volk mede, dat Zijne Hoogheid was aangesteld tot stadhouder over Zeeland zoveel het Zierikzee betrof en verzocht 'deswegens vreugde te willen bedrijven'.²⁶ Het gemor bleef echter en men eiste wapens en dreigde met woorden als 'breekt al die Heeren maer den hals, behalven den Predikant! Sla maer dood'.²⁷ Onder leiding van enkele scheepstimmerlieden toog de meute de volgende dag weer naar de stad. De regenten, die ten einde raad waren, besloten op aanraden van de predikanten af te treden om zo de rust te herstellen. Het bewind werd in handen gelegd van enkele predikanten en kooplieden. Eindelijk werd het rustig, maar niet voor lang. Toen op 29 april de regent Mogge van Renesse uit Den Haag terugkwam, werd hij door enkele matrozen zo ernstig mishandeld, dat hij door een officier van de wacht van een wisse dood moest worden gered. Hiermede eindigde feitelijk het oproer dat vijf dagen had aangehouden.

De feitelijke gebeurtenissen overziend, rijst allereerst de vraag wie de oproerkraaiers waren. Net als in 1672 begon het 'gemene volk' samen te scholen en met de boeren op te trekken naar het centrum van de macht, het stadhuis. De rol van de burgerij lijkt in 1747 aanzienlijk geringer dan in 1672. Op de tweede dag was het nog steeds het 'grauw' dat te keer ging en de uitgedeelde schellingen 'verzoop'. En toen tegen de middag het weeshuis geplunderd dreigde te worden, traden burgers op om dit te voorkomen. Pas op de derde dag wordt melding gemaakt van scheepstimmerlieden, die met bijlen gewapend optrekken naar het stadhuis.²⁸

In tegenstelling echter tot 1672, toen de schutterij al vóór het oproer allerlei eisen stelde en tijdens het oproer één partij vormde met de gilden, koos de schutterij van Zierikzee in 1747 de kant van de regenten. De gilden als zodanig traden niet op als partij in het conflict, dat zich vooral afspeelde tussen regenten, gesteund door de schutterij enerzijds, en het gemene volk en de boeren anderzijds. Ook na afloop van het oproer, toen de regenten zich herstelden, bleven de grote bezwaren tegen de handel en wandel van de regenten bestaan, getuige een briefje dat in de collectepot voor de armen werd gevonden waarin stond:

terwijl het zich laat aanzien dat door het inkomen van soveel soldaten de oude regeering van Zierikzee weer herstelt zal worden, soo worden de Heeren Predikanten versogt zijne Hoogheijt den Heere Prince van Oranje te verzoeken dat zijne Hoogheijt behagen mogt alle Hattemisten en Atheïsten uit de Regeering te weeren als zijnde de pesten voor land en kerk

²⁶. GASD Handschriftenverzameling, inv nr 98.

²⁷. De Kanter, *Chronijk*.

²⁸. GASD Handschriftenverzameling inv nr 172.

als mede dat geen papisten meerder in de gildens mogten komen. En dit schrift zal wel van de meeste leden der kerk worden ondertekent en ook word versogt dat dit door den bedienaars der gemeente worde voorgeleesen en de gemeente word tot zulken heijlzaam werk haar bijstand versogt.²⁹

Het lijkt dus een volksoproer te zijn geweest met een economisch en vooral sociale achtergrond. De gilden, door hun passieve houding en schutterijen door hun steun aan het stadsbestuur, deden geen pogingen om de verhoudingen met het stadsbestuur fundamenteel te wijzigen.

1787

De rust die na de crisis van 1747 en 1748 was teruggekeerd was echter maar betrekkelijk. Het volk voelde zich al gauw weer ontevreden, omdat de stadhouder ondanks zijn uitgebreide bevoegdheden de macht van de regenten onaangetaast liet. En juist die regenten waren in de ogen van het volk de oorzaak van het algehele verval van de staat. Tegelijkertijd groeide ook van de kant van de regenten het verzet tegen de stadhouder na de maritieme nederlaag tegen de Engelsen in 1782 en het falen van het landleger tegen de oprukkende Oostenrijkse keizer. Door de schuld bij de stadhouder te leggen, trachtten zij de aandacht van de bevolking van hun eigen falen af te leiden.³⁰ Er ontstond zo dus onder de regenten een polarisatie tussen oranjegezinde en patriottische regenten. In Zeeland was de situatie nog eens extra gecompliceerd door de sterke lokale verschillen. Oppervlakkig gezien was het gewest overwegend oranjegezin.³¹ In werkelijkheid was het orangistische overwicht flinterdun en waren de steden in de Staten sterk verdeeld. In Zierikzee waren er vier facties: de orangisten, de aristocraten, de aristocratische patriotten en de ware patriotten.³² De laatste twee facties namen het initiatief om de schutterij aan te vullen met nieuwe krachten. Al gauw streefden de nieuw aangestelde schutters, die in het algemeen uit de hogere lagen van de bevolking kwamen, naar de vorming van een vrijkorps. In mei 1786 ging de vroedschap akkoord met een nieuw reglement als eerste aanzet tot die zelfstandigheid.³³ Daarop werd door de andere facties, de orangisten en de aristocraten, eveneens een coalitie gevormd, die zich op haar beurt ontfermde over de groep ontevreden 'oude schutters'.

Omdat van het oproer in 1787 veel meer gegevens bekend zijn over deelnemers en slachtoffers dan van de eerder behandelde oproeren, kunnen we kort zijn over de feitelijke gebeurtenissen. Op 22 september trokken boeren, aangevoerd door kolonel Van Zandijk van de oude schutterij, de stad in en eisten ontbinding van het vrijkorps. Triselaar, leider van de boeren, vroeg aan Baljuw IJsselstein of 'die bliksemse keezen (scheldnaam voor patriot) nu naar de donder moesten of niet'.³⁴ IJsselstein, een Oranjegezinde, vroeg de boeren zich tot maandagochtend stil te houden, dan zou hij order geven om het vrijkorps te ontwapenen. Deze mededeling ontlokte Triselaar de opmerking: 'wat ontwapenen, dood moeten ze!' De volgende dagen was het onrustig en ontstond er een confrontatie tussen het vrijkorps en het volk, waarbij twee doden en een tiental gewonden vielen.³⁵ De Raad besloot de nieuwe schutterij te ontbinden en de wapens te laten inleveren. De schutters uit het vrijkorps, gedesillusionieerd, schaarden zich vervolgens aan de zijde van het volk en begonnen te plunderen.³⁶ Ruim honderd huizen werden aan de hand van een 'plunderlijst' systematisch

²⁹. GASD Handschriften inv nr 98.

³⁰. De Wit, *De Nederlandse revolutie*, 23.

³¹. Van Empel en Pieters, *Zeeland*, 487.

³². Ibidem, 208.

³³. GASD, stadsresoluties inv nr 49: 16 mei 1786.

³⁴. Archief Staten van Zeeland, inv.nr. H 2021.

³⁵. De Wit, *De Nederlandse revolutie*, 217.

³⁶. Archief Staten van Zeeland, inv.nr. H 2027.

geheel of gedeeltelijk verwoest. De volgende dag, dinsdag, werd een nieuwe regering gevormd door veertien regenten uit het oude regime te vervangen door nieuwe. Overigens zouden een half jaar later acht van de veertien weer terugkeren. In tegenstelling tot 1672 en 1747, was er in 1787 geen duidelijke verdeling te maken van volk, burgers, schutters en regenten over de strijdende partijen. Weliswaar waren volgens de beschrijving van de gebeurtenissen vooral boeren en gepeupel de oproerige elementen, maar kijken we naar de lijst van (verdachte) plundersaars, dan krijgen we toch een ander beeld.³⁷ Van de ruim honderd uit Zierikzee afkomstige plundersaars waren er naar eigen opgave 29 zelfstandig ondernemer, 47 arbeider, twaalf visser/schipper, twee ambtenaar en tien zonder beroep waarvan negen vrouwen. Uit de lijst van plunderingen blijkt, dat de schade vooral werd toegebracht bij dat deel van de bevolking, waar de aanhang onder de patriotten het grootst was. Ook het feit dat er een plunderlijst was, wijst op tegen de patriotten gerichte acties. Boeren, burgers en het gemene volk waren dus verdeeld in een orangistisch en een patriottisch kamp. Diezelfde tweedeling was er ook onder de regenten. En tenslotte was ook de schutterij verdeeld in de nieuwe patriottische onderdelen en de oude schutterij die de kant van Oranje had gekozen. Voor wat betreft de beantwoording van de vraag welke rol de gilden speelden, moet worden geconstateerd dat in 1787 de partijen in het oproer, de patriotten en orangisten, niet konden worden ingedeeld langs de lijnen van de bestaande instituties. De gilden, als instituten van de corporatieve samenleving, speelden nauwelijks of geen een rol in de conflicten.

Goes, 1651, 1657 en 1691

In de tweede helft van de zeventiende eeuw waren er in Goes meerdere keren ongeregeldheden, die hun oorsprong vonden in de door het stadsbestuur betwiste positie van de baljuw. Het begon al in 1651, toen het stadsbestuur drie personen voordroeg aan de Staten van Zeeland om daaruit een baljuw te benoemen. Enkele voormalige magistratsleden waren het echter met de voordracht niet eens en protesteerden bij de Staten. Nadat de zaak vele maanden was aangehouden, benoemden de Staten uiteindelijk buiten de voordracht om burgemeester Danckaert. Kort na zijn aantreden, toen er twee stadsrentmeesters benoemd moesten worden, ontstond een geschil tussen het stadsbestuur en de baljuw over de vraag wie het benoemingsrecht had. Het stadsbestuur probeerde de burgerij op haar hand te krijgen en schilderde de baljuw af als een vervaarlijk monster met zijn 'afgehouden consciëntie en grooten appetijt van heerschen en domineren'.³⁸ Het gevolg was dat op 24 maart 1657 in Goes een oproer uitbrak waarbij twee doden vielen. Drie dagen later legde Danckaert zijn functie neer, maar niet van harte. Hij begon al snel met het ronselen van medestanders, die hij vooral vond in de omliggende dorpen. Toen hij echter op 16 mei met geweld zijn positie wilde heroveren, keerden de Goese burgers zich massaal tegen hem en verdween hij definitief van het toneel. Daarmee was Danckaert wel verdwenen, maar niet de onderliggende problematiek. In 1691 moesten er wederom stadsrentmeesters worden benoemd en ook nu ontstonden er twee kampen. Baljuw Eversdijk met een burgemeester en vier schepenen versus burgemeester Westerwijk met de vijf andere schepenen. Westerwijk, streng gereformeerd en ook wel de Goese Cromwell genoemd, mobiliseerde de schutterij en zocht steun bij de burgerij. Eversdijk op zijn beurt riep de hulp in van Willem III. Omdat vrijwel de gehele Goese raad pro Westerwijk was, stuurde de prins voor alle zekerheid een regiment naar Goes dat echter de toegang tot de stad werd ontzegd. Uiteindelijk gingen de stadspoorten op 24 augustus toch open en enige maanden later werden de bestuurders, die de troepen de toegang geweigerd hadden, uit hun functie gezet en werd Westerwijk ter dood veroordeeld. Die straf

³⁷. In 1796 is er i.o.v. de Provisionele Representanten van het Volk van Zeeland een onderzoek gedaan naar de orangistische oproeren. Uit het verslag van de Commissie tot Onderzoek naar de plunderingen van 1786, 87 en 88 zijn de cijfers afkomstig (Archief Staten van Zeeland, inv.nr. H2021).

³⁸. Van Ossewaarde, *Het prestige van het Goese baljuwambt en de personen die het bekleedden 1582-1795*.

werd na protest van burgers en predikanten omgezet in levenslange verbanning, die overigens maar tot 1699 duurde. Alhoewel het lijkt alsof de baljuw gewonnen had, was dat maar schijn. De burgerij bleef zich verzetten tegen de ‘grote dikke pofgans, de allervuilste van allen, de eerstgeboren Goesche verrader, de beulgans’.³⁹ Uiteindelijk vertrok Eversdijk in 1702. Alle onrust en oproer was dus een rechtstreeks gevolg van een strijd om de macht tussen stadsbestuur en baljuw, de vertegenwoordiger van het centraal gezag. Aan beide zijden werden facties gevormd en werd getracht de burgers voor zich te winnen. Het, in vergelijking met de oproeren in Zierikzee, kenmerkende van de ongeregelde heden in Goes was, dat het in Goes ging om de machtsverhoudingen tussen lokaal en centraal gezag. Als er al sprake was van een poging tot wijziging van het sociale systeem, dan was het een poging van het stadsbestuur en niet van de burgers in welk georganiseerd verband dan ook.

Uit de analyse van rekestes en oproeren blijkt, dat gedurende de gehele onderzoeksperiode, de zeventiende en achttiende eeuw, er sprake was van een wisselwerking tussen gilden en stadsbesturen, die vooral tot uiting kwam bij de indiening en afhandeling van rekestes. Uit de rekestes, zowel voor wat betreft de formele en materiële inhoud, als de behandeling door de stadsbesturen, blijkt een expliciet streven van beide partijen om het bestaande sociale systeem in stand te houden en elkaars positie in het systeem te bevestigen en mogelijk te verstevigen. In roerige tijden was de participatie van de gilden in het (gewelddadig) verzet tegen de lokale overheden beperkt en vooral gericht op het instandhouden van de bestaande onderlinge machtsverhoudingen. Bij het handhaven van de openbare orde kozen de gilden partij voor de stadsbesturen. Slechts een enkele maal namen ze stelling tegen de uitwassen van de bestaande oligarchie. Een simpele vervanging van enkele vroedschapsleden was daarbij voldoende om de relatie met de stadsbesturen weer te herstellen.

³⁹. ARA inv nr 565, een artikel van L. P. van de Spiegel.

XIII. Conclusie: gilden en regenten

*De welstand van het volck bestaat in wel te letten
Op haar oud voorrecht en op redelycke wetten,
Sulcx is zoo billick, dat een ider zijn gemoet
Getuygt, dat borgerrust door wetten werd gevoet
Soo zijn wy oock verplicht om danckbaarlijk 't erkenne
Ons overheden, die soo gunstig door haar penne
Tot welstand van dit gild dees wet gegeven heeft
Waardoor dat ider lid van ons gerustlijck leeft
Wij, die in talrijckheyt en menicht overtreffen
Al d'andere gildens, hoeft voor hoeft; seer wel beseffen
Hoe ons oock schuldige plicht steeds nootsaackt dese wet
't Omhelsen, en met een oock 't oude voorrecht.¹*

Kenmerkend voor de Zeeuwse steden in de zeventiende en achttiende eeuw waren het kleinschalige karakter, het ontbreken van exportnijverheid en het corporatisme dat als dominant sociaal systeem bijdroeg aan de vormgeving van de sociale verhoudingen. In die steden zijn de functies van en het maatschappelijk draagvlak voor de ambachtelijke gilden onderzocht.

Er waren grote verschillen tussen de onderzochte steden: Middelburg als administratief centrum, Goes als regionaal agrarisch en Zierikzee als transportcentrum, Veere met de Schotse stapel, Vlissingen als maritieme havenplaats en Tholen als klein agrarisch centrum. Toch was de sociale stratificatie overal vergelijkbaar. Een stadsbestuur van twee burgemeesters, een aantal schepenen en een vroedschap, allen afkomstig uit de bovenlaag van de bevolking; een betrekkelijk kleine groep notabelen; de burgerij, die ongeveer 50% van de totale bevolking omvatte en het gewone volk, het grauw. In die samenleving vormden de gilden met een eigen bestuur, reglementen en inkomsten één van de belangrijkste instituties. In de door de gilden georganiseerde ambachtelijke bedrijven vond bijna de helft van de bevolking een bestaan en de gildenleden zelf vormden de middengroep in de samenleving met, althans tot de tweede helft van de achttiende eeuw, een bovengemiddeld welstandsniveau. Bovendien, zo stelden de gilden, waren de leden gezagsgetrouwe en belastingbetalende burgers. In antwoord op de eerste deelvraag van het onderzoek kan dus worden gesteld dat door omvang en het bovengemiddelde welstandsniveau van de leden, de kwantitatieve impact van de gilden in de Zeeuwse steden groot was.

Een belangrijk deel van hun legitimatie - en dit betreft de tweede deelvraag - vonden de gilden in het corporatisme en door hier voortdurend op te wijzen, vormden ze een vanzelfsprekend bestanddeel van die corporatieve samenleving. Het was dan ook niet verwonderlijk, dat zij dat sociale systeem in stand wensten te houden en waar mogelijk versterkten.

Voor wat betreft de functies die de gilden uitoefenden, bleek dat die vooral economisch van aard waren. De sociale rol was van geringe betekenis, althans voor wat betreft de collectieve zorg voor arme en oudere gildenbroeders en -zusters, en de financiële bijdragen aan de armenzorg in het algemeen. De belangrijkste activiteit op het sociale vlak bleef in feite beperkt tot de morele ondersteuning bij het begraven van hun leden en hun verwanten. Ook de

¹. De Man, 'Iets over het vettewaaiergilde te Middelburg' in *Tijdschrift van het KNG voor munt- en penningkunde*, Amsterdam 1901.

culturele functie was zeer beperkt. Er werden door de gilden vrijwel geen investeringen gedaan om hun sociale positie te beklemtonen of zelfs te versterken. Geen gildenhuisen, geen grote manifestaties, geen ‘eigen’ woon- en werkbuurten, geen eigen kledij. Kortom, weinig of niets waarmee de gilden zich konden of wilden profileren. De ceremoniële begrafenissen en de gildenmaaltijden waren daarop de enige uitzonderingen. Uit de beperkte participatie van de gildenbroeders bleek al, dat het eerder ‘investeringen’ van de gildenbesturen waren dan beleving van het gildenlidmaatschap door de leden. De leden waren vooral trots op hun vak en op het feit dat zij een goed stuk werk konden leveren. Dat laatste werd door het gildenlidmaatschap als zodanig erkend en herkend en daar lag voor hen dan ook de waarde van het gildenlidmaatschap. Voorts had het lidmaatschap voor een gildenlid meer de betekenis van ‘ergens bij te horen’, het zich onderscheiden van het grauw. Daarbij lag de nadruk meer op het gildenwezen in het algemeen dan op een specifiek gilde. De enkele keren dat de gilden zich als individuele organisatie manifesteerden, zoals bij gildenmaaltijden en begrafenissen, waren onvoldoende om een trots gevoel bij de leden levendig te houden. Ook het dubbele lidmaatschap van vele ambachtslieden bevorderde het trotse ‘gildengevoel’ niet. De ambachtsman was eerst en vooral een vakman. Door zijn gildenlidmaatschap wist hij zich daartoe opgeleid en werd hij als zodanig erkend en herkend. Bovendien wist hij zich door zijn lidmaatschap gesteund in het verkrijgen van een fatsoenlijk bestaan. Daarin lag, en dat is het antwoord op de derde vraag, voor de ambachtsman het aantrekkelijke van het lidmaatschap

Het maatschappelijk draagvlak, en met name de relatie tussen de gilden en de stadsbesturen, zal dus vooral gevonden moeten worden in de uitoefening van hun economische functie, alsmede uit de doelstellingen die zij daarbij nastreefden. In de hoofdstukken zes tot en met acht is geschetst hoe de ambachtsman in de Zeeuwse steden als zelfstandig ondernemer zijn vak uitoefende. Hoe zijn bedrijf er uit zag, welke eisen er aan hem werden gesteld, met welke moeilijkheden hij werd geconfronteerd, hoe de opleiding was geregeld en hoe zijn beroepsorganisatie - zijn gilde - er uit zag. De beschrijving was vooral een analyse van de feitelijke omstandigheden waaronder de ambachtsman zijn beroep uitoefende en van het voorwaardenscheppende beleid van de gilden. De kernvraag is nu welke conclusies we uit die analyse kunnen trekken. Anders gezegd, wat waren de doelstellingen van de gilden, wat wilden ze bereiken?

In de literatuur ligt bij de beantwoording van de bredere vraag wat de maatschappelijke functie van de gilden was, het zwaartepunt op institutioneel-economisch terrein. Op zich is dat niet zo vreemd als wordt bedacht, dat in de Zeeuwse steden eenderde tot de helft van de stedelijke bevolking een bestaan vond in de door de gilden georganiseerde ambachtelijke nijverheid. Over de aard van de positie, die de gilden in het economisch krachtenveld bekleedden en de doelstellingen die zij nastreefden wordt echter, zoals we in de inleiding zagen, zeer verschillend gedacht. In de wat oudere literatuur werd een grote betekenis toegekend aan het controleren van de markt.² In meer recente literatuur is de heersende opvatting, dat de gilden in theorie weliswaar streefden naar beheersing van de markt, maar dat in de praktijk het nodige water bij de wijn moest worden gedaan. Flexibiliteit was daarbij het sleutelwoord. Dat neemt niet weg, dat ook bij de hedendaagse auteurs het controleren van de arbeids- en afzetmarkt als één van de belangrijkste doelstellingen van de gilden wordt gezien.³ Epstein ziet dat vooral aan het begin van de productieketen in de controle op de arbeidsmarkt. Volgens hem was de voornaamste taak van het gilde het in de hand houden en verdelen van de kosten van de kennisoverdracht onder de leden. De gilden waren, aldus Epstein, dan ook ‘cost sharing rather than price-fixing cartels’.⁴ Een vergelijkbare redenering volgde North ten aanzien van de verlaging van de transactiekosten door de regulerende functie van de gilden in

². Smith, *The wealth of nations*, 233.

³. Gustafsson, ‘Rise and economic behaviour’, 76.

⁴. Epstein, *Craft guilds*, 688.

de markt.⁵ Andere schrijvers wijzen vooral op de controle over de afzetmarkt als kernactiviteit van de gilden.⁶ De een wat genuanceerder dan de ander, maar allen gaan uit van een ambivalent streven naar een monopoliepositie. Epstein spreekt over kartelvorming, Lucassen en Lourens beschouwen de gilden als publiekrechtelijke organisaties met de bevoegdheid de toegang tot het vak te bepalen. Panhuysen nuanceert wel, maar haar redenering gaat toch ook uit van een streven naar een exclusieve positie. De kracht van het gilde - in dit geval dat van de kleermakers -, zou dan zijn geweest dat bij het onhaalbaar blijken van een monopoliepositie op het totale productiegebied, overgeschakeld werd op segmentering van dat gebied. Een absoluut monopolie voor het maatwerk van dure bovenkleding, incorporatie van de wollennaaiers en een bijna vrije markt voor de lap- en linnennaaiers.⁷ Ook Prak stelt, nadat hij heeft gewezen op het hoofddoel van de Bossche kramers - zorgen voor een ordentelijk bestaan -, dat de kern van het gildenwezen het verwerven van een exclusief recht op productie en verkoop was.⁸ Laten we de ambachtelijke gilden in Zeeland beoordelen op hun daden. Als eerste zullen we de doelstellingen van de gilden op de afzetmarkt bekijken en vervolgens die op de arbeidsmarkt.

1. De afzetmarkt

Als er al sprake zou zijn van een marktmonopolie van de gilden, dan was dat monopolie zeker niet absoluut. De gehele publieke bouwsector viel buiten de invloedssfeer van de gilden. De werkingssfeer van het eventuele monopolie hield op bij 'de stadsmuren'. De werkzaamheden, die tot het monopolie zouden moeten behoren, waren beperkt en regelmatig werd de omschrijving daarvan verder aangescherpt. Deze beperkingen waren structureel en er was ook geen aantoonbaar streven van de gilden om daarin verandering te brengen. Als we uitgaan van de gebruikelijke veronderstelling dat de gilden, met uitzondering van bovengenoemde beperkingen, het tot hun voornaamste doelstelling rekenden om ten behoeve van hun leden een marktmonopolie te vestigen en te beschermen, dan kunnen we niet anders dan concluderen, dat die doelstelling bij lange na niet werd gehaald. Gedurende de twee eeuwen waarover het onderzoek zich uitstrekt, zagen we een vrijwel continue stroom van inbreuken op de (monopolistische) marktpositie van de gildenleden. Tijdens de jaarmarkten werd het monopolie expliciet geschonden door aan niet- gildenleden toe te staan hun waren aan de man te brengen. Ingevoerde waren mochten door de schippers, na een korte voorverkoopperiode, vrijelijk aan de consumenten worden aangeboden. Timmerlieden van buiten de stad werden onder voorwaarden op de markt toegelaten. Het leuren, venten en damlopen werd weliswaar bestreden, maar nooit onmogelijk gemaakt. De beurtvaart was gebaseerd op wederkerigheid. Geschillen tussen leden van verschillende gilden over welk werk tot hun 'monopolie' behoorde waren, althans bij sommige beroepsgroepen, aan de orde van de dag. Bakkers moesten met lede ogen aanzien, dat steeds meer thuisbakkers actief werden; kwakzalvers bleven herhaaldelijk tot lang na de sluiting van de jaarmarkt actief; schoenmakers kwamen tot de ontdekking dat er meer buitenstaanders dan 'eigen' schoenmakers actief waren. Dat moet zowel voor de leden, als voor de besturen van de gilden frustrerend zijn geweest en het is op zijn minst opmerkelijk, dat aan het bij voortduring niet voldoen aan de primaire doelstelling geen principiële consequenties werden verbonden. De leden bleven lid, de gildenbesturen bleven in functie en de gilden bleken eind achttiende eeuw nog steeds levenskrachtig te zijn. De in de literatuur hiervoor gegeven verklaring, de flexibele instelling van de gilden lijkt niet

⁵. North, *Institutions*, 6-30.

⁶. Lucassen en Lourens in 'Ambachtsgilden'; Panhuysen in *Maatwerk*; Prak in *Republikeinse Veelheid*.

⁷. Panhuysen, *Maatwerk*, 277.

⁸. Prak, *Republikeinse Veelheid*, 93.

erg bevredigend.⁹ Want waaruit bestond die flexibiliteit dan? De doelstelling als zodanig werd niet aangepast. Men aanvaardde, vaak schoorvoetend, de realiteit. Eeuwenlang streven naar een monopoliepositie, die op geen stukken na werd bereikt, doet de vraag rijzen of de gilden wel streefden naar marktbeheersing. Maar stel nu eens dat de gilden niet streefden naar (absolute) marktbeheersing, maar economische onafhankelijkheid en een verzekerd bestaan voor de leden als voornaamste doelstelling hadden.

Het loslaten van het idee dat gilden en monopolie onlosmakelijk met elkaar verbonden waren, lijkt op het eerste gezicht niet zo voor de hand liggend, als gekeken wordt naar de vrijwel in alle gildenbrieven voorkomende ‘exclusiviteitsbepaling’ dat niemand, die geen lid was van het gilde, het betreffende ambacht mocht uitoefenen. Een andere aanwijzing voor het bestaan van het monopoliestreven is terug te vinden in de tekst van de rekesten. Herhaaldelijk wezen de gildenbesturen, ter ondersteuning van hun verzoeken aan het stadsbestuur om op te treden tegen bedreigingen van de marktpositie van hun leden, op het van oudsher bestaande recht op exclusiviteit. Maar zijn dit echt aanwijzingen dat de gilden naar een monopolie streefden of is een andere interpretatie mogelijk? De bepaling in de gildenbrief op zich lijkt duidelijk, maar lezing in de context van de overige artikelen in de gildenbrief biedt ruimte voor een andere uitleg. Immers, de bepaling dat alleen gildenleden het ambacht mochten uitoefenen, werd steevast gevolgd of voorafgegaan door artikelen met eisen voor het lidmaatschap. Naast enkele financiële verplichtingen waren dat bij de ambachtsgilden eisen met betrekking tot scholing en het afleggen van een proef. De combinatie van deze laatste twee eisen en de exclusiviteitsbepaling betekende in de praktijk, dat een ambachtsman zijn ambacht alleen mocht uitoefenen als hij gildenlid was en dat was alleen mogelijk als hij opgeleid was en een proef had afgelegd. Die opleiding en proef werden door de gilden georganiseerd en konden dwingend worden opgelegd, omdat alleen hún leden het ambacht mochten uitoefenen. De exclusiviteit, zoals vermeld in de betreffende gildenbrieven was daarmee geen doel maar een middel geworden. Een middel om het kwaliteitsniveau zeker te stellen en exclusief te houden voor de gildenleden.

In dat licht kunnen ook de rekesten, die betrekking hadden op de marktpositie van de gildenleden worden gelezen. De kern van de verzoeken was: stadsbestuur bescherm of herstel het recht op een exclusieve marktpositie, *opdat* de gildenleden en mogelijk zelfs het gilde niet worden geruïneerd, de kwade praktijken van buitenstaanders worden verhinderd en de kwaliteit/prijsgarantie voor de consument niet in gevaar komt. Niet de schending van het privilege als zodanig, maar de gevolgen moesten worden verhinderd.

De jaarmarkt

Laten we als eerste eens kijken naar de eerder geconstateerde houding tegenover de jaarmarkt. Op die markt stonden weliswaar de gildenbroeders als concurrenten tegenover de buitenstaanders en omgekeerd, maar tegelijkertijd traden de gildenleden zelf op als klant bij diezelfde buitenstaanders. De markt creëerde dus vraag naar (nieuwe) goederen en de gildenleden deden er gedurende de rest van het jaar hun voordeel mee. Er werden wel bezwaren gemaakt tegen het te vaak of te lang houden van een jaarmarkt, maar niet tegen het fenomeen op zich. Het duidelijkst werd dat wellicht gedemonstreerd, toen de gilden bezwaar maakten tegen het houden van een halfvastenmarkt in het voorjaar én een najaarsmarkt in september. Dat was kennelijk een beetje teveel van het goede, maar één keer per jaar was geen probleem. De aanwezigheid van buitenstaanders werd niet verboden, maar aan banden gelegd. Ze kregen

⁹. Sonenscher, Cerutti, Kaplan etc. In zekere zin ook Panhuysen met de redenering van gesegmenteerd monopoliestreven.

ook niet de beste plaatsen, die werden voorbehouden aan de gildenleden zelf, maar ze mochten er wel staan.

Het geheel verbieden van een jaarmarkt als manifeste inbreuk op een monopolie, zou recht doen aan een streven naar marktbeheersing. In de praktijk werd echter niet geageerd tegen het bestaan van de markt en zelfs niet tegen de aanwezigheid van buitenstaanders. Als het maar binnen de perken bleef, dat wil zeggen als het (verzekerde) bestaan van de gildenbroeders niet werd bedreigd. Niet een monopoliepositie, maar het welvaren van de leden was maatgevend voor de acties, zo moet de conclusie zijn.

B u i t e n s t a a n d e r s

Het ‘kat en muisspel’ van de kramers krijgt bij de nieuw veronderstelde doelstelling eveneens een andere dimensie. We zagen dat elke keer als het bestaan van de gildenleden in gevaar kwam, het gildenbestuur een beroep deed op de magistraat om het gevaar te keren. Slechts een enkele keer werd daarbij om een absoluut verbod gevraagd, zoals in 1652 toen de kramers in Zierikzee vroegen om de buitenstaanders te weren, van het hele eiland zelfs. Meestentijds echter werd het stadsbestuur verzocht de bedreiging, het damlopen, het leuren of de verkoop uit logementen te beperken. De daarbij gebruikte argumenten waren vooral gericht op de gevolgen. Materiële schade voor de leden en gevaar van ruïnering voor het gilde, geen behoorlijke kwaliteit of een onjuist gewicht voor de consument en nadeel voor de stedelijke gemeenschap door verlies aan impostgelden. De verzoeken van het gilde en de honorering door de stadsbesturen waren dus niet gericht op de absolute bescherming van een privilege, maar op het scheppen van een evenwicht tussen de belangen van de gildenleden en de burgers. Dat verklaart ook dat niet bij elk optreden van een buitenstaander door het gilde werd geageerd. Iets wat toch zou mogen worden verwacht als het ging om de bewaking van een monopolie. Nee, soms pas na vele jaren, als het optreden van de buitenstaanders zodanige proporties had aangenomen, dat de gildenleden (naar hun mening) in hun bestaan werden bedreigd, werd actie ondernomen. De tekst van vele rekestten sprak in dat opzicht voor zichzelf: ‘Wij dekens en ommegangsters van het gilde (...) in ervaring zijn gekomen dat sedert enige jaren herwaarts’ - dan volgt het omstreden optreden. Ook het veelvuldig voorkomende argument van direct dreigende armoede en verval wees niet op verontwaardiging dat het monopolie was geschonden, maar op het gevaar voor eigen (verzekerd) bestaan. In dit verband is het ook begrijpelijk, dat de rekestten niet tegen met name genoemde buitenstaanders waren gericht, want die vormden als individu geen bedreiging, maar altijd tegen de groep, tegen het fenomeen.

Het beurtvaren op basis van wederkerigheid kan worden uitgelegd als een zich noodgedwongen neerleggen bij de inbreuk op het alleenrecht, maar even zo goed als een manier om door het toelaten van vreemde schippers in de eigen stad, rechten te verwerven in een andere stad. Liever een bredere markt met meer mogelijkheden dan het stringent vasthouden aan het alleenrecht in de thuishaven en waarschijnlijke uitsluiting op andere havens. In de bakkerijbranche werd niet een totaalverbod voor het plaatsen van ovens gevraagd, maar een beperking daarvan. En dat pas nadat het aantal ovens wel heel sterk gestegen was. Timmerlieden van buiten Zierikzee mochten na betaling aan het gilde gewoon aan de slag en zelfs toen het, naar de mening van het gilde, te veelvuldig gebeurde, werd volstaan met de regeling dat ‘buitenmannen’ mochten werken, als er binnen de stad echt niemand tijd had. Een verzekerd bestaan dus als doelstelling en niet het streven naar marktbeheersing.

Concurrentie

Kijken we naar de concurrentie tussen gildenleden onderling, dan zijn twee kenmerken van gildenbeleid waar te nemen. Enerzijds was het beleid gericht op het, in velerlei opzicht, zo klein mogelijk houden van de onderlinge verschillen tussen de leden. Anderzijds werd bij conflicten zoveel mogelijk aangestuurd op een ‘minnelijke schikking’. Beide strategieën pasten meer bij een streven naar een verzekerd bestaan dan bij het verdedigen van een monopoliepositie.

Concurrentie op prijs paste niet bij een streven naar een rechtvaardige prijs, noodzakelijk voor een verzekerd bestaan. Bij het vaststellen van die (rechtvaardige) prijs speelden de gilden weliswaar een bemiddelende rol tussen consument en producent, maar die rol was beperkt. Niet alleen waren de prijzen van grondstoffen en lonen, belangrijke factoren voor het vaststellen van de verkoopprijs, min of meer gelijk voor alle gildenleden, maar bovendien moest de verkoopprijs in veel gevallen worden afgestemd op het prijsniveau in andere steden. Bij het brood werd de prijs zelfs geheel door de overheid voorgeschreven.

Zich onderscheiden van andere gildenbroeders door reclame in de ruimste zin van het woord, zou bij een streven naar controle over de markt voor de gildenbesturen geen probleem behoeven op te leveren. Als echter wordt uitgegaan van een streven naar een verzekerd bestaan voor alle leden, dan moest het zich profileren ten koste van de andere gildenbroeders onvermijdelijk leiden tot conflicten binnen het gilde. De gildenbesturen waren hier kennelijk zeer beducht voor, want zelfs het aanbieden van een koekje bij de aankoop van een brood kon niet door de beugel. Werd een middel om zich tijdelijk te profileren toegelaten, een uitverkoop bijvoorbeeld, dan mocht dat alleen op de betreffende locatie en moest het vooral goed zichtbaar worden aangegeven.

Concurrentie tussen de leden van gilden onderling, die niet met interne maatregelen was te voorkomen, werd door de gilden bestreden met gedetailleerde regelgeving ter afbakening van de werkterreinen, met schatplichtigheid of door insluitingsmechanismen. Waren die maatregelen nu gericht op de bescherming van een exclusieve marktpositie of op de bestaanszekerheid? Het bij herhaling en tot op de spijker nauwkeurig omschrijven van de werkzaamheden in de houtconstructiebranche en vooral het zoeken naar mogelijke gaatjes in de regelingen, leek meer het gevolg van broodnijd dan van een verdediging van een exclusief recht. Ook bij het weren van katholieke ambachtslieden waren de belangrijkste argumenten het behoeftig worden van de leden en de ruïnering van het gilde. Het schatplichtig maken van ‘concurrerende’ gilden was een aanpak, die zeker niet gericht was op het veiligstellen van de exclusieve marktpositie. De leden van het schatplichtige gilde konden immers gewoon blijven opereren op de markt en van een verminderde marktactiviteit tengevolge van de opgelegde financiële last was geen sprake. Die ‘last’ bedroeg namelijk slechts enkele schellingen per jaar per lid en was dat nog te veel, zoals voor de uitdraagsters in Goes, dan kon worden volstaan met een nog lagere betaling. Een derde manier om de onderlinge concurrentie te lijf te gaan of in goede banen te leiden was het opnemen van de concurrerende groep in het gilde. Op het eerste gezicht lijkt dit een maatregel, die gericht was op het wegnemen van een bedreiging van het marktmonopolie. Door degenen die zich ‘illegaal’ op de markt begaven in het gilde op te nemen, werden de activiteiten binnen het gilde gebracht en zou het exclusieve karakter veilig gesteld moeten zijn. Nadat echter de oudkleerkopers van Zierikzee waren opgenomen in het kramersgilde bleven de onderlinge verhoudingen conflictueus. Ook binnen het timmerliedengilde van Goes waren er concurrentieproblemen tussen de verschillende ambachten. Als het gildenbestuur dus al dacht het monopolie door insluiting veilig te kunnen stellen, dan mislukte dat of was het op zijn best een optisch succes. Waarschijnlijker is het dat het gildenbestuur met die maatregel meer greep op de groepen wilde krijgen, om zo de

concurrentie in goede banen te kunnen leiden. Ook hier spreekt weer de zorg om het bestaan van de leden te verzekeren.

Vanuit een geheel andere invalshoek lijkt het eveneens twijfelachtig, dat de primaire doelstelling van de gilden lag in het streven naar een monopoliepositie. In het geval er voor een bepaald ambacht geen gilde bestond, moest een ambachtsman zich aansluiten bij een bestaand gilde, de zogenaamde gildendwang. Hier was dan meer sprake van aan- dan van insluiting. Bij het opnemen van zo'n 'vreemde' ambachtsman kon er van het gilde niet verwacht worden, dat het op de bres stond voor de exclusieve marktpositie van die ambachtsman. Het was bijvoorbeeld niet erg waarschijnlijk dat het eerder genoemde landliedengilde bij het accepteren van bakkers als primaire doelstelling had het monopolie voor de bakkers na te streven. Veel bevredigender is de verklaring, dat de bakkers in dat gilde een zekerheid zochten en kregen voor een fatsoenlijk bestaan. Voor wat betreft het beleid van de gilden op het gebied van concurrentievraagstukken moet de conclusie zijn, dat het verzekeren van een bestaan voor alle leden vooral de aandacht had en in feite geen enkele maatregel of verzoek expliciet gericht was op vestiging of instandhouding van een monopoliepositie.

Het gildenlidmaatschap bood dus géén exclusieve toegang tot de afzetmarkt. Wel konden de gildenleden bij (ernstige) bedreiging van hun positie op de afzetmarkt rekenen op beschermend optreden van hun gilden. De voornaamste doelstelling van de gilden was dan ook niet het instandhouden van een marktmonopolie, maar economische onafhankelijkheid en een verzekerd bestaan voor hun leden. Die doelstelling kon alleen worden gerealiseerd met steun en bescherming van de lokale overheid.

2. De arbeidsmarkt

Was de voornaamste economische functie van de gilden het overbrengen van vaardigheden, zoals S.R. Epstein stelt? Was het een primaire doelstelling van de gilden om een *cost sharing* kartel te vormen? Kregen de leden door hun lidmaatschap de exclusieve toegang tot geschoolde arbeid? Vooropgesteld moet worden, dat deze vragen alleen van toepassing waren voor gilden waar behoefte aan geschoolde arbeid bestond. Zoals we zagen waren er diverse gilden van kramers, zakkendragers, schippers, karrenlieden en dergelijke, waarvoor geen scholing vereist was. Kijken we naar het totale aantal gildenleden dan zien we dat zelfs aan meer dan de helft geen opleidingseisen werden gesteld.

Een tweede algemene opmerking is, dat ten aanzien van de inhoud van de scholing, voor zover bekend, niets was vastgelegd. Er waren wel eisen met betrekking tot leertijd en leerbedrijf, maar wát er geleerd moest worden en op welke manier werd kennelijk aan de leerbaas overgelaten. Het enige meetpunt was de proef, die moest worden afgelegd als men zich als gildenlid wilde laten inschrijven.

Om die proef met succes te kunnen afronden werd de leerling gedurende een min of meer vastgestelde leertijd bij een leerbedrijf in de stad opgeleid. De invloed van de gilden op het leertraject was beperkt. Weliswaar werd de minimumleertijd door de gilden voorgeschreven, maar die voorgeschreven periode werd altijd aangevuld met vele jaren niet-voorgeschreven en niet-gecontroleerde sociale scholing. Bovendien werd in de loop van de achttiende eeuw herhaaldelijk van de voorgeschreven leertijd afgeweken. Ook de registratie van leerjongens liet vaak te wensen over, waardoor de controle door de gilden op het voldoen aan de minimumleertijd bemoeilijkt werd. Het leerproces zelf was volledig ongeschreven en dus ook niet door de gilden te beïnvloeden. Uitzondering hierop was de eis dat de opleiding in ieder geval door eigen gildenleden moest geschieden. Maar vanaf de eerste helft van de achttiende eeuw werd steeds vaker geaccepteerd, dat een opleiding elders genoten ook voldoende was. In 1782 culmineerde dat zelfs in de bijna algemeen geldende regeling in Zierikzee, dat met een

opleiding elders kon worden volstaan, mits er aan het gilde een (fors) bedrag werd betaald. Voor wat betreft het aannemen van leerjongens zagen we, dat alleen door maximering de gilden invloed uitoefenden op hun leden. Het leergeld was gezien de geringe hoogte geen factor van betekenis.

Noch op de werkelijke leertijd, noch op het leerproces zelf, noch op de beslissing wel of geen leerjongen in dienst te nemen, met uitzondering van de maximering, oefenden de gilden dus enige invloed uit. Het lijkt er veel meer op, dat individuele vrijbazen zelf bepaalden òf en wanneer zij leerjongens in dienst namen en hoe zij de jongens inzetten en het vak leerden. Dat betekende dat de kwaliteitsborging voornamelijk bij de proef werd gelegd en niet bij de inhoud van het leertraject. Ook de continuïteit van het ambacht werd door de gilden min of meer overgelaten aan de individuele ondernemers. Alleen als er een teveel aan potentiële ambachtslieden dreigde, werden maximeringsmaatregelen getroffen.

Heel anders lag dat bij de proef. Niet alleen werden de eisen van de proef door de gilden vastgesteld, ook de proef zelf moest ten overstaan van het gilde - de deken of een aangewezen proefbaas - worden afgelegd. Met het vaststellen van de eisen voor de proef werd het niveau van vakbekwaamheid bij het intreden in de gilden bepaald. Door regelmatig de eisen te verzwaren, werd het niveau van de vakbekwaamheid verhoogd. Dat kon nodig zijn om de toestroom te beperken (de proef als instrument voor een vestigingsbeleid) of als gevolg van technologische innovaties. Door de scholing, maar vooral door de proef konden de gilden niet zozeer bepalen wie er in het gilde kwam, maar vooral welke kwaliteit er toegelaten werd. Ook in het vervolgetraject na de proef hielden de gilden de kwaliteit nauwkeurig in de gaten. Het visiteren van de broodwinkels, het toezicht op de juiste prijshantering, de controle op de plankdikte van doodskisten, het jaarlijks controleren van de tuigage van schepen, de geschillenbeslechting in de houtconstructiebranche, het waren voorbeelden van het bij voortduring bewaken van de kwaliteit door de gilden.

Van een verdeling van de kosten, die het opleiden van leerjongens met zich meebracht onder de gildenleden was geen sprake. Een leerbaas nam, zo zagen we, op eigen initiatief een leerjongen aan en leidde hem op zijn eigen manier op. De kosten kon hij alleen, geheel of gedeeltelijk, terughalen door de leerjongen na zijn echte leertijd nog enkele jaren als goedkope knecht in dienst te houden. Patroons zonder leerjongens hadden geen opleidingskosten en er waren geen belemmeringen om elders geschoolde knechten in dienst te nemen. In de praktijk had ook maar een gering deel van de gildenleden op enig moment een leerjongen in dienst. Het leergeld dat de leerbaas aan zijn gilde verschuldigd was, bedroeg slechts enkele schellingen per jaar per leerjongen. De geringe inkomsten van een gilde uit die bijdrage waren nauwelijks van betekenis en werden niet ingezet voor algemene opleidingsdoeleinden. Alles wijst er op dat door de kleinschaligheid, het beperkt aantal bedrijven per branche en de afwezigheid van grote leerbedrijven, het 'leerlingstelsel' een zeer informeel karakter had. Dat blijkt ook uit het feit dat de leercontracten, voor zover daar al sprake van was, werden gesloten tussen baas en leerjongen en niet bij de notaris. Er zijn dan ook weinig aanknopingspunten te vinden om de gilden te zien als *cost-sharing* kartels.

Als de voornaamste taak van de gilden het overdragen van kennis zou zijn geweest, dan is het opmerkelijk dat uitgerekend de kennisoverdracht zelf, de inhoud van het leerproces, niet de belangstelling van de gilden had en dat voor meer dan de helft van de gildenleden die kennisoverdracht niet relevant was. Als echter het gegarandeerd kunnen leveren van kwaliteitsgoederen de titel was van hun bestaansrecht dan wordt begrijpelijk, dat vooral aandacht werd besteed aan de tastbare bewijzen van dat kunnen, de proef en de kwaliteitszorg. Daarmee is tevens een verklaring gevonden voor het veelvuldig beroep, dat de kramers deden op kwaliteit bij de verdediging van hun positie. Ook al konden zij niet bogen op een gedegen opleiding of een brevet van bekwaamheid, het kopen bij een gildenlid

garandeerde kwaliteit en een redelijke prijs. Op zijn minst was hier van toepassing wat de predikant Eversdijck berichtte over de gilden :

ook is het heele oogmerck van het oprigten der borgerlijke gilden niet anders als tot een borgerlijke rust, welvaart en voorspoed dienende, opdat alle trou, opreghthigheid en gereghthigheid in de neeringen, ambaghten, waren en koopmanschappen werden behouden, en alle bedriegerije en vervalsinge uit de stadt werde geweert.¹⁰

De uitoefening van de economische functie en de daarmee nagestreefde doelstellingen van de gilden in ogenschouw nemend, kunnen de volgende conclusies worden getrokken: (1) de primaire doelstelling van de gilden was te streven naar economische onafhankelijkheid en een verzekerd bestaan voor de leden. (2) Om die doelstelling te bereiken trachtten de gilden de exclusieve leveranciers van kwaliteit en continuïteit te zijn en te blijven; een exclusiviteit die werd bereikt door een combinatie van gildendwang, opleidingsmonopolie en permanente kwaliteitsbewaking. (3) Het individuele gildenlid behoorde door zijn lidmaatschap tot de exclusieve groep van erkende vaklieden en wist zich in die kwaliteit beschermd door zijn gilde. (4) Een voorwaarde voor het bereiken van de doelstelling was de bescherming van de gilden door de overheid.

Voor het realiseren van hun doelstellingen was de steun van de overheid dus onmisbaar en die steun kregen de gilden ook. Voor wat betreft de opleiding konden de gilden rekenen op de steun van de stadsbesturen bij het handhaven van de opleidingseisen en het afleggen van de proef. Bij het bewaken van de kwaliteit spanden de stadsbesturen zich net zo hard in als de gilden zelf. Bij het uitoefenen van hun economische functie bestond de overheidssteun, zoals we zagen in hoofdstuk elf, uit het respecteren van de onafhankelijkheid, het honoreren van de verzoeken, tenzij het algemeen belang zich daartegen verzette, het zoeken naar evenwicht en consensus, het beschermen van de kleinschaligheid en de steun bij zorg voor het behoud van de levensvatbaarheid van de bedrijven. Dat was de praktijk, maar welke doelstellingen streefden de stadsbesturen daarbij na, wat waren de motieven van de overheid om die steun te verlenen?

De stadsbesturen, het regentenpatriciaat, zagen het behoud van de stedelijke autonomie als hun eerste verantwoordelijkheid. Dat betrof niet alleen een verantwoordelijkheid voor de verdediging van de stad, maar ook en vooral voor de leefbaarheid in de stad. Een hoog niveau van voorzieningen en de continuïteit daarvan kwam het welzijn van de burgers en de zelfstandigheid van de stad ten goede en legitimeerde het gezag. Daarnaast was er de zorg voor de openbare orde en veiligheid. Omdat hun verantwoordelijkheid de gehele stedelijke gemeenschap betrof, was de behartiging van het algemeen belang uitgangspunt en werden de effecten van de bestuurshandelingen daaraan getoetst. Bij strijdigheid tussen algemeen belang en individueel of groepsbelang prevaleerde het eerste.¹¹

Tot de voor de leefbaarheid noodzakelijke voorzieningen behoorden de productie en levering van goederen en diensten ten behoeve van het dagelijks leven. Die economische functie konden de stadsbesturen niet zelf uitoefenen en moesten dat dus aan derden overlaten. Dat hadden niet per definitie de gilden hoeven te zijn. Denkbaar zou zijn dat het uitoefenen van die functie zou zijn overgelaten aan de vrije markt. In dat geval was er echter voor de stadsbesturen geen enkele zekerheid, dat de kwaliteit en de continuïteit zou zijn gewaarborgd. Daardoor zou de leefbaarheid in de stad en zelfs de autonomie in gevaar kunnen komen. De gilden konden die kwaliteit en continuïteit leveren, mits zij zelf exclusief verantwoordelijk

¹⁰. Romer, 'Het smedengilde te Goes' in *Zeeuwse volksalmanak 1847*, 8. Michael Eversdijck, predikant in Goes in een bericht over gilden.

¹¹. DuPlessis en Howell, 'Reconsidering', 80.

konden zijn voor het vakmanschap en in de uitoefening van hun functie zouden worden beschermd. Was het overheidsoptreden daar inderdaad op gericht?

In de corporatieve samenleving paste het de onafhankelijkheid van de instituties te eerbiedigen. Dat het optreden van de stadsbesturen tegenover de gilden een passief karakter had, was dus daarmee in overeenstemming. Daar waar de stadsbesturen ongevraagd optraden, zoals in de bakkersbranche, beriepen zij zich op het belang van de openbare orde en volksgezondheid. In die gevallen moesten de belangen van de gilden en hun onafhankelijkheid wijken voor de belangen van de gehele gemeenschap.

Bij conflicten was het optreden van de stadsbesturen gericht op het bereiken van consensus. Conflicten verstoorden het bestaande evenwicht en dat kon leiden tot onrust. Daarom werd door de stadsbesturen dan ook primair gezocht naar oplossingen, die misschien niet helemaal recht deden aan partijen, maar wel voorkwamen dat er onrust ontstond.

Welke argumenten van de stadsbesturen het zwaarst wogen bij het verlenen van steun aan de gilden in hun streven naar kleinschaligheid is moeilijk vast te stellen. Omdat zij bij de desbetreffende verzoeken van de gilden meestal alleen maar hoefden in te spelen op de economische argumenten van de gilden, konden hun eigen overwegingen onvermeld blijven. Spreiding van aanbod en bevordering van orde en rust speelden ongetwijfeld een belangrijke rol. Het is echter zeer wel denkbaar, dat ook de angst van de regenten voor teveel invloed van grote ondernemers een rol speelde. Zoals we zagen, bestond er onder de bestuurslaag een betrekkelijk kleine groep notabelen. Uitbreiding van die groep met kapitaalkrachtige ondernemers, die ook nog eens een flink deel van de markt zouden beheersen, zou eerder een bedreiging dan een ondersteuning van de regenten betekenen. Concentratietendensen waren echter in Zeeland bij gebrek aan exportmarkten van ondergeschikte betekenis. Veel meer aandacht hadden de stadsbesturen voor de mogelijke gevaren van een te veel aan bedrijven op de markt. Veertig bakkers in een stad van negenduizend inwoners betekende, dat er voor die bakkers zelf nauwelijks brood op de plank was. Dat was een directe bedreiging voor de levensvatbaarheid van de bedrijven en daarmee van de broodvoorziening. Het instemmen met gildenmaatregelen om dat te voorkomen, werd dus ingegeven door de zorg voor het handhaven van het voorzieningenniveau. Met het inwilligen van verzoeken tot het weren van buitenstaanders gingen de stadsbesturen nooit over tot een algeheel verbod, dat zou niet in het algemeen belang zijn. Maar met hun steun beoogden ze wel het bestaan van de gildenleden veilig te stellen, omdat daarmee het peil van de voorzieningen en de continuïteit in tact bleef. Het honoreren van de verzoeken was zeker niet bedoeld om een monopolie te handhaven.

Met andere woorden, de stadsbesturen konden alleen zorgdragen voor het welzijn van de gehele gemeenschap en het behoud van de stedelijke autonomie, als het peil van de voorzieningen en de continuïteit daarvan was gewaarborgd. Die waarborg konden alleen de gilden geven en daarom beschermden de stadsbesturen de gilden. Deze wederzijds afhankelijke relatie tussen stadsbesturen en gilden ter bereiking van ieders doelstellingen kan het best worden omschreven als een strategische alliantie.

Voor het handhaven van de openbare orde en de veiligheid binnen de stad waren de stadsbesturen aangewezen op de schutterijen en de burgerwachten. Het was daarbij van essentieel belang, dat de overheid kon rekenen op de loyaliteit van de manschappen. Omdat de schutterijen voor een groot deel uit gildenleden bestonden, was dat voor de stadsbesturen een bijkomende reden om een goede verstandhouding met de gilden te onderhouden. Een positieve, welwillende houding van de stadsbesturen in ruil voor betrouwbaarheid van de gilden bij de handhaving en verdediging van de openbare orde. De strategische alliantie op economisch vlak werd dus versterkt door een politieke alliantie.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat de gilden, in de uitoefening van hun functie en het bereiken van hun doelstellingen enerzijds en de stadsbesturen in het dragen van hun

verantwoordelijkheden voor het algemeen belang en het behoud van de stedelijke autonomie anderzijds, in hoge mate van elkaar afhankelijk waren. Het maatschappelijk draagvlak van de ambachtelijke gilden in de kleine Zeeuwse steden, waar geen exportnijverheid bestond, lag in die wederzijdse afhankelijkheid. De strategisch alliantie, versterkt door een politieke alliantie was de vertaling van dat draagvlak.

BIJLAGEN

I POORTERINSCHRIJVINGEN

Tabel 1 *Poorterinschrijvingen in Zierikzee, Goes, Veere en Vlissingen, 1580-1620*

Periode	Zierikzee	Goes	Veere	Vlissingen
1580-1590	245	----	284	622
1590-1600	210	122	231	560
1600-1610	155	135	143	470
1610-1620	168	108	142	276

Bronnen: GASD bibliotheek, poorterboeken; Van der Swalme, *Poorterboeken van Vlissingen en Veere*; GAG stad inv nr 37

Tabel 2 *Herkomst van immigranten in Zierikzee, Goes, Veere en Vlissingen in verschillende tijdvakken*

		Totaal	Zeeland	Republiek	Europa
Zierikzee	1500-1650	2605	853	737	670
Goes	1590-1620	444	169	138	158
Vlissingen	1500-1600	3289			
	1600-1700	3711	943	394	1209
Veere	1500-1650	3212		1442	982

Bronnen: Zie tabel 1

Tabel 3 *Beroepen van ingeschreven poorters in Zierikzee, 1600-1690*

Beroep	1600-1650	1650-1659	1660-1669	1670-1679	1680-1689
Arbeider	12	5	8	3	2
Bakker	8	2	6		
Bakker (pastei)		1			
Bakker (koek)		1		1	
Biersteker		1			
Goudsmid		1			
Hoedenmaker	3	2			
Kleermaker	3	1	1		
Kramer	1	1	1		
Kuiper		2			
Linnenwever	9	3	2	1	1
Loodgieter		1		2	
Mandenmaker		2			
Metselaar			1	2	
Molenaar	7	2	2		1
Scheepstimmerman		3	3		
Timmerman	1				1
Schipper	26	14	4	7	1
Schoenmaker	19	9	7	6	5
Varensgezel		2	10	12	4

Bron: GASD, bibliotheek, Poorterboek

Tabel 4 *Beroepen van ingeschreven poorters in Veere, 1425-1660*

	periode 1425-1660
Bakker	79
Barbier	17
Chirurgijn	19
Kleermaker	91
Kramer	18
Kuiper	61
Linnenwever	72
Metselaar	54
Dakdekker	17
Scheepstimmerman	68
Schipper	69
Schoenmaker	102
Schrijnwerker	21
Smid	48
Huistimmerman	31

Bron: Van der Swalme, *Poorterboek van Veere*

Tabel 5 *Leeftijd ingeschreven poorters in Zierikzee in 1650, 1680, 1700 en 1750*

jaar	gemiddelde Leeftijd	Aantal inschrijvingen	aantal inschrijvingen met kinderen	aantal kinderen
1650	31,6	12	4	9
1680	26,9	16	3	3
1700	28,8	17	4	7
1750	35,8	18	9	28

Bron: Zie tabel 3

II GEBOORTECIJFERS ZIERIKZEE

Tabel 1 *Gemiddeld aantal geboren kinderen per huwelijk in diverse cohorten uitgesplitst naar huwelijksleeftijd van de vrouw*

	mannen geboren tussen					
	1500-1549	1550-1599	1600-1649	1650-1699	1700-1749	1750-1799
vrouwen gehuwd jonger dan 20 jaar	4,4 S = 2,8	5,7 S = 2,9	4 S = 2,7	7,5 S = 6,3	3,5 S = 2,2	6,6 S = 4,2
vrouwen gehuwd tussen 20 en 30 jaar	4,8 S = 4,0	4,9 S = 3,3	4,7 S = 3,5	4,6 S = 3,8	3,1 S = 2,6	4 S = 2,9
vrouwen gehuwd ouder dan 30 jaar	2,8 S = 2,2	1,7 S = 2,4	1,7 S = 2,4	2 S = 2,2	1,1 S = 1,4	3,2 S = 2,4

Bron: Roorda en Van Dijk, Het patriciaat van Zierikzee, tabel 2.19

Tabel 2 *Ongehuwde vroedschapsleden en vroedschapsleden zonder kinderen (numeriek en procentueel) in diverse tijdvakken*

	periode van:						
	1572-1602	1602-1650	1650-1672	1672-1702	1702-1747	1747-1787	1787-1799
Ongehuwd	4 (7%)	2 (3%)	5 (14%)	6 (14%)	15 (26%)	19 (19%)	1 (8%)
kinderloos	3 (5%)	0	1 (3%)	3 (7%)	9 (16%)	6 (12%)	2 (17%)
totaal	58 (100%)	66(100%)	37(100%)	44(100%)	58(100%)	52(100%)	12(100%)

Bron: Roorda en Van Dijk, Het patriciaat van Zierikzee, tabel 2.21

III HEFFING FAMILIGELD GOES

Tabel 1 *Heffing familiegeld in Goes 1760*

klasse 1 t/m 14	aantal aanslagen 0	procentueel	grondslag heffing
			jaarinkomen van meer dan 16000 gulden voor klasse 1 tot meer dan 5500 gulden in klasse 14
15	1	0,25	jaarinkomen >5000,-
16	0	0	„ > 4500,-
17	2	0,5	„ > 4000,-
18	1	0,25	„ > 3500,-
19	6	1,4	„ > 3000,-
20	4	0,9	„ > 2500,-
21	11	2,7	„ > 2000,-
22	9	2,1	„ > 1500,-
23	24	5,8	„ > 1250,-
24	34	8,3	„ > 1000,-
25	73	17,8	„
26	18	4,4	„ < 1000,- en kapitaal > 2000,-
27	67	16,3	„ < 500,- „ „ > 1000,-
28	158	38,5	alle anderen m.u.v. diegene die van de bedeling leefden of alleen inkomen hadden uit eigen handwerk of –arbeid en armelijk leefden
totaal	408	100	

Bron: GAG stadsarchief, inv nrs 4671, 2464, 2467 en 2469

Tabel 2 *Heffing familiegeld in Goes in 1721*

klasse 1 t/m 7	aantal aanslagen 0	procentueel	grondslag heffing
			jaarinkomen van meer dan 16000 voor klasse 1 tot meer dan 4000 gulden in klasse 7
8	2	0,5	„ > 3000,-
9	2	0,5	„ > 2000,-
10	13	3,5	„ > 1500,-
11	22	5,9	„ > 1000,-
12	55	14,9	„ < 1000,- en kapitaal > 2000,-
13	27	7,4	„ < 500,- en kapitaal < 2000,-
14	84	22,7	„ 0,- en kapitaal > 600,-
15	163	44,3	iedereen die 14 niet kan betalen, maar uitgezonderd zij die van de bedeling leven of armelijk moeten leven van eigen arbeid of handwerk dat zij zonder knecht doen
totaal	368		

Bron: zie tabel 1

Tabel 3 *Verdeling van de leden van enkele gilden over de heffingsklassen van het familiegeld*

Goes 1721 (cursief zijn de percentages)

klassen	15	14	13	12	11	10	9	8	7
Kramers	28	10	5	7	1				
	<i>54,9</i>	<i>19,6</i>	<i>9,8</i>	<i>13,7</i>	<i>1,9</i>				
Kleermakers	8	2	2	1					
	<i>61,5</i>	<i>15,4</i>	<i>15,4</i>	<i>7,6</i>					
Smeden	8	4	1	2					
	<i>50</i>	<i>25</i>	<i>6,2</i>	<i>12,5</i>					
Stad Goes	163	84	27	55	22	13	2	2	
	<i>44,2</i>	<i>22,8</i>	<i>7,3</i>	<i>14,7</i>	<i>5,9</i>	<i>3,5</i>	<i>0,5</i>	<i>0,5</i>	

Kramersgilde 106 leden waarvan 51 (48%) is aangeslagen

Kleermakersgilde 37 „ „ 13 (35%) „ „

Smedengilde 25 „ „ 15 (60%) „ „

Goes 900 gezinshoofden waarvan 368 (40%) „

Bronnen: GAG stadsarchief inv nrs 2464, 2467, 2469, 4632

Tabel 4 *Verdeling van de leden van enkele gilden over de heffingsklassen van het familiegeld*

Goes 1760 (cursief is percentage)

Klassen	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18
Kramers	40	7	3	21	8	6	1				
	<i>45,9</i>	<i>8</i>	<i>3,4</i>	<i>24,1</i>	<i>9,2</i>	<i>6,9</i>	<i>1,1</i>				
Kleermakers	7	3	0	1	1						
	<i>60</i>	<i>20</i>	<i>0</i>	<i>10</i>	<i>10</i>						
Vleeshouwers	4	1	0	4	3						
	<i>33</i>	<i>8,3</i>	<i>0</i>	<i>33</i>	<i>25</i>						
Smeden	4	3	1	5	3						
	<i>100</i>										
Goes	158	67	18	73	34	24	9	11	4	6	1
	<i>38,7</i>	<i>16,4</i>	<i>4,4</i>	<i>17,9</i>	<i>8,3</i>	<i>5,8</i>	<i>2,2</i>	<i>2,7</i>	<i>0,9</i>	<i>1,4</i>	<i>0,2</i>

Kramersgilde 205 leden, waarvan 68 (33%) aangeslagen

Kleermakersgilde 33 „ „ 12 (36%) „

Smedengilde 28 „ „ 16 (57%) „

Vleeshouwersgilde 16 „ „ 12 (75%) „

Goes 900 gezinshoofden waarvan 408 (45,3%) aangeslagen

Bronnen: GAG stadsarchief inv nrs 2464, 2465, 2467, 2469, 4671

Tabel 5 *Verdeling van de leden van enkele gilden over de heffingsklassen van het familiegeld*
 Goes 1784 (cursief is percentage)

	Klassen	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18
Kramers		16	16	8	9	3	2					
		<i>29,6</i>	<i>29,6</i>	<i>14,8</i>	<i>16,6</i>	<i>5,5</i>	<i>3,3</i>					
Kleermakers		3				1						
		<i>75</i>				<i>25</i>						
Vleeshouwers		1	2	1								
		<i>25</i>	<i>50</i>	<i>25</i>								
Goes		93	41	29	31	23	25	13	8	1	3	1
		<i>34,9</i>	<i>15,1</i>	<i>10,7</i>	<i>11,4</i>	<i>8,5</i>	<i>9,2</i>	<i>4,7</i>	<i>2,9</i>	<i>0,4</i>	<i>1,2</i>	<i>0,4</i>

Kramersgilde	146 leden waarvan 54 (36,9%) aangeslagen
Kleermakersgilde	24 „ „ 4 (16,6%) „
Vleeshouwersgilde	17 „ „ 4 (25%) „
Goes	900 gezinshoofden, waarvan 271 (30%) aangeslagen

* In 1751 is de klassenindeling gewijzigd

De in 1721 vermelde klassen 8 t/m 15 komen overeen met de in 1760 en 1784 vermelde klassen 21 t/m 28

Bronnen: GAG stadsarchief inv nrs 2464, 2467, 2465, 4695

III a HEFFING HONDERDSTE PENNING GOES 1760

Categorie	aanslag £ Vlaams	stad		kramers		kleermakers		smeden		vleeshouwers	
		aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
0	0--1	265	29	22	20,1	1	7,1	3	13,6	1	16,6
1	1--2	281	30,1	33	30,2	5	35,7	2	9	1	16,6
2	2--3	173	18,9	23	22,4	5	35,7	5	22,7	1	16,6
3	3--4	104	11,4	22	21,1	3	21,4	9	40,9	1	16,6
4	4--5	42	4,6		3,6			1	4,5	1	16,6
5	5--6	20	2,2		1			1	4,5	1	16,6
6	6--7	13	1,4		2			1	4,5		
7	7--8	7	0,7		2						
8	8--9	2	0,2		0						
9	9--10	2	0,2								
10	10--11	0	0								
11	11--12	1	0,1								
12	12--13	2	0,2								
13	13--14	1	0,1								
Totaal aantal aanslagen : 913											
Van de 258 kramers werden er aangeslagen :											
		33									109
	„	33	kleermakers	„	„						14
	„	13	vleeshouwers	„	„						6
	„	32	smeden	„	„						22

Bron: GAG stad inv nrs 4204, 2467, 4671 en 2469

IV INTREEGELDEN

Tabel 1 *Intreegelden van gilden in Zierikzee, Goes, Veere, Tholen, Vlissingen en Middelburg gedurende de zeventiende en achttiende eeuw*

	jaar	intreegelden in ponden, schellingen en groten Vlaams	
Zierikzee			
Bakkers ¹	1660	1-0-0	(zoon: 0-6-0)
	1680	1-0-0	
	1700	3-6-8	(zoon: 1-13-4)
Chirurgijns ²	1670	1-0-0	
Groenselgilde ³	1603	0-5-0	
	1732	0-5-0	
Kleermakers ⁴	1630	0-14-0	
	1727	1-1-0	
Kramers ⁵	1634	0-9-0	
	1685	0-2-0	
Molenaar ⁶	1646	1-5-0	
	1704	1-5-0	(vreemde: 2-0-0)
Timmerlieden ⁷	1599	0-10-3	
	1700	4-3-4	
	1760	4-3-4	
Goes			
Bakkers ⁸	1640	1-6-8	(zoon:0-13-4; vreemde:2-13-4)
Brandewijnverkopers ⁹	1760	3-0-0	
Hoedenmakers ¹⁰	1771	4-3-4	
Kleermakers ¹¹	1684	0-10-6	
	1710	1-13-4	(vreemde:3-6-8)
	1750	1-13-4	(vreemde:3-6-8)
Schoenmakers ¹²	1770	4-3-4	(zoon:2-10-0; vreemde:6-13-4)
Timmerlieden ¹³	1625	0-5-0	(zoon: 0-10-0)
	1654	1-0-0	(vreemde: 2-0-0)
	1725	1-15-0	
	1750	2-0-0	
	1774	4-0-0	

¹. GASD gilden inv nr 10.

². Ibidem 10.

³. Ibidem 52.

⁴. Ibidem 113.

⁵. Ibidem 2 en 122.

⁶. Ibidem 172 en 173.

⁷. Ibidem 84-87.

⁸. GAG stad inv nr 6.

⁹. Ibidem 2473.

¹⁰. Ibidem 2475.

¹¹. GAG gilden inv nr 29-31.

¹². GAG stad inv nr 2474.

¹³. GAG gilden inv nrs 100, 103, 114 t/m 120.

Veere			
Arbeider ¹⁴	1662	1-0-0	
	1780	1-0-0	
Bakkers ¹⁵	1600	1-0-0	(vreemde:2-0-0)
	1618	1-10-0	
Chirurgijns ¹⁶	1600	1-6-3	(zoon:1-6-3; vreemde:2-12-6)
Kaarsenmakers ¹⁷	1658	1-0-0	
Kleermakers ¹⁸	1736	1-6-0	
Kramers ¹⁹	1717	0-10-0	(vreemde:1-0-0)
Kuipers ²⁰	1630	1-15-0	(zoon:1-10-0)
	1780	1-15-0	
Vierambachtsgilde ²¹	1493	1-12-0	
	1583	0-10-0	(vreemde:1-0-0)
	1720	2-0-0	
	1752	2-0-0	
Vissers ²²	1700	0-6-8	(zoon:0-3-4)
Vleeshouwers ²³	1658	1-0-0	(vreemde:3-0-0)
	1717	0-10-0	(vreemde:1-0-0)
Tholen			
Bakkers ²⁴	1628	1-3-0	(zoon: vrij)
Beenhouwers ²⁵	1786	0-10-0	
Chirurgijns ²⁶	1768	0-10-0	
Kramers ²⁷	1680	0-10-0	
	1780	0-10-0	
Timmerlieden ²⁸	1619	0-5-0	
	1740	0-10-0	

¹⁴. ZA stadsarchief Veere, inv nr 1904.

¹⁵. Ibidem 1919, 1346 en 1818.

¹⁶. Bijl, *Nederlands Tijdschrift Geschiedenis* 77 II 1933, 2046-2064

¹⁷. ZA stadsarchief Veere, inv nr 1922.

¹⁸. Ibidem 1939.

¹⁹. Ibidem 1952.

²⁰. Ibidem 1860.

²¹. Ibidem 1964.

²². Ibidem 1812.

²³. Ibidem 1922 en 1923.

²⁴. GAT stad Tholen inv nr 620.

²⁵. Ibidem 133.

²⁶. Ibidem 633.

²⁷. Ibidem 132.

²⁸. Ibidem 128 en 633.

Vlissingen			
Apothekers ²⁹	1674	10-0-0	
Arbeiders ³⁰	1640	0-7-0	
	1745	0-15-0	
Bakkers ³¹	1590	0-18-0	
	1640	1-10-0	(zoon: 0-15-0)
	1779	1-10-0	
Beeldsnijders ³²	1656	4-0-0	
Boekbinders ³³	1656	3-10-0	
Brouwers ³⁴	1657	3-0-0	
Chirurgijns ³⁵	1606	2-0-0	
Timmerlieden ³⁶	1606	0-16-8	
	1698	1-3-4	
Kleermakers ³⁷	1587	0-5-0	(vreemde:0-10-0)
Kramers ³⁸	1656	2--10--0	
	1790	5-4-0	
Metselaars ³⁹	1724	2-10-0	
Schilders ⁴⁰	1656	4-0-0	(zoon:2-0-0; vreemde:4-0-0)
Schippers ⁴¹	1614	2-0-0	
Schoenmakers ⁴²	1635	2-0-0	
	1779	8-11-0	(zoon:4-6-0)
Smeden ⁴³	1633	1-18-0	
Middelburg			
Arbeiders ⁴⁴	1645	0-10-0	(zoon:0-5-0)
	1758	3-0-0	
Blikslagers ⁴⁵	1685	1-15-0	
Kousenmakers ⁴⁶	1668	1-0-0	
Pasteibakkers ⁴⁷	1686	1-0-0	
Schoenmakers ⁴⁸	1653	2-0-0	
Timmerlieden ⁴⁹	1665	0-10-0	

²⁹. GAV gilden inv nr 123.

³⁰. Ibidem 18.

³¹. Ibidem 10-14.

³². Ibidem 45.

³³. Ibidem 45.

³⁴. Ibidem 134.

³⁵. GAV archief Van der Swalme, inv nr 5162 volgnr 82.

³⁶. Ibidem volgnr 197.

³⁷. GAV stad inv nr 5589.

³⁸. GAV gilden inv nr 44.

³⁹. Ibidem 84.

⁴⁰. Ibidem 45.

⁴¹. GAV archief Van der Swalme inv nr 116.

⁴². Ibidem volgnr 82.

⁴³. GAV gilden inv nr 38.

⁴⁴. *Costumen en ordonnantiën der stad Middelburg.*

⁴⁵. ZA Handschriften inv nr 851a.

⁴⁶. Ibidem 851b.

⁴⁷. Ibidem.

⁴⁸. Ibidem 851d.

⁴⁹. Ibidem 851e.

Tabel 2 *Intreegelden van enkele gilden in de Duitse steden Soest, Osnabrück en Münster in de zeventiende en achttiende eeuw*

Soest		intreegeld voor buitenstaanders		maandloon
Kramers	1620	18 reichstaler*	2½	
	1635	60 „	7½	
	1707	70 „	ca 8	
	Bakkers	1610	50 gulden	2½
		1768	40 reichstaler	ca 5
Vleeshouwers	1605	24 gulden	1½	
Schoenmakers	1600	18 gulden	¾	
	1768	40 reichstaler	ca 5	
Osnabrück	Bakkers	1540	80 reichstaler	ca 10
	Smeden	1607	100 reichstaler	ca 12
	Kramers	1603	200 reichstaler	ca 24
		1649	300 reichstaler	ca 40
Münster	Kleermakers	1648	22 reichstaler	ca 3
	Schoenmakers	1620	34 reichstaler	ca 4
	Smeden	1619	> 34 reichstaler	ca 4
	Kramers	17 ^{de} eeuw	41 reichstaler	ca 5

*

Een reichstaler is ongeveer 2½ gulden

Bronnen: O. Ziegler, *Das Zunftwesen der Markgrafschaft Baden-Baden*, Leipzig 1933.
 Mittheilungen des historischen Vereins zu Osnabrück, Band 7, 1864.
 P.Lourens en J. Lucassen 'Zunftlandschaften', 11-42.

V JAARREKENINGEN GILDENORGANISATIES

* De kleine inkomsten en uitgaven zijn niet in de exploitatie opgenomen omwille van de overzichtelijkheid. Ook de saldi van vorige jaren zijn niet opgenomen. De totalen zijn dus niet de optellingen van de respectievelijke posten

Tabel 1 *gilden Goes, gespecificeerde rekeningen*

	Inkomsten in ponden		Uitgaven in ponden	
Kramers				
1670	rente	8-0-0	kerkglasen	3-0-0
	onvrije kramers	8-0-0	verteringen	3-0-0
	intreegeld	8-0-0	maaltijd	12-0-0
	totaal	24-0-0		23-0-0
1700	rente	6-0-0	kerkglasen	3-0-0
	onvrije kramers	7-0-0	verteringen	5-0-0
	intreegeld	11-0-0	maaltijd	-
			overig	2-0-0
	totaal	25-0-0		10-0-0
1775	rente	3-0-0	kerkglasen	3-0-0
	onvrije kramers	15-0-0	verteringen en	
	intreegeld	8-0-0	maaltijd	50-0-0
	pellegeld	6-0-0	overig	3-0-0
	boetes	11-0-0		
	totaal	61-0-0		56-0-0
Kleermakers				
1700	jaarpenningen	4-10-0	maaltijd	5-5-2
	intreegeld vreemden	1-13-4		
	intreegeld poorter	0-10-6		
	leergeld	0-1-0		
	totaal	24-14-4		7-14-4
1730	jaarpenningen	5-16-0	reparatie schaar	2-13-0
	intreegeld vreemde	3-6-8	vertering (bestuur)	7-17-2
	intreegeld poorter	1-1-0	knaap	0-12-0
			kerkglasen	0-13-4
	totaal	13-19-5		11-17-0
1750	jaarpenningen	6-6-0	verteringen	2-19-0
	intreegeld vreemde	3-6-8	knaap	0-12-0
	intreegeld poorter	1-13-4	maaltijd	14-19-1
	leergeld	0-2-0		
	totaal	23-9-8		21-0-5
1770	jaarpenningen	11-11-2	verteringen	3-15-1
	intreegeld vreemde	3-10-0	kerkglasen	0-13-4
	intreegeld naaister	2-5-4	knaap	0-12-0
	intreegeld poorter	1-16-8	bestuurskosten	25-10-0
	leergeld	0-3-4		
	totaal	33-17-9		30-12-7

Smeden

1700	leergeld	0-10-0	knaap	0-9-0
	intreegeld	1-18-4	verteringen	2-19-0
	jaarpenningen	2-4-0		
	rente	0-13-4		
	totaal	6-9-4		3-8-0
1730	schootsvelgelden	1-0-0	verteerd bij kavelen	3-8-2
	gildengeld goudsmid	3-0-0	vertering	1-17-8
	pellegeld	0-5-0	knaap	0-9-0
	totaal jaargeld	2-8-0	kerkglasen	1-6-8
	rente	1-6-8	gildendag	5-15-0
	totaal	12-17-4		12-17-4
Timmerlieden				
1625	rente	6-1-4	verteringen	5-10-0
	pacht	4-16-7	bode	1-5-0
	intreegeld	1-10-0	kerkglasen	4-0-0
	boetes	13-14-0	vertering dekens	0-8-10
	totaal	6-16-7		8-7-10
1675	rente op huizen	2—14-8	verteringen	3-15-4
	pacht	10—14-4	kerkglasen	4-0-0
	intreegeld	5—15-0	knaap	1-5-0
	boetes	1—1-4	boekhouder	0-8-4
	totaal	23-12-10	verteringen	0-4-4
1700	pellegeld	3-7-6	verteringen	8-8-0
	pacht	8-0-0	kerkglasen	4-0-0
	ontvangst hout	2-12-0	knaap	1-5-0
	leergeld	0-8-0	rest	8-0-0
	geschillen	2-13-8		
	boetes	0-15-0		
	gildengeld	7-10-0		
	totaal	28-5-8		22-9-5
1775	leergeld	0-13-0	blijde maaltijd	13-9-6
	boetes	0-6-0	verteringen	3-7-4
	verkoop houtwerk	3-12-4	kerkglasen	4-0-0
	geschillen	7-19-0	waterpenningen	3-15-1
	totaal	43-11-7	knaap	1-6-6
			27-7-9	

Bron: GAG gilden inv nrs 28-32; 49-51; 94-97; 113-120.

Tabel 2 *gilden Zierikzee, gespecificeerde rekeningen*

	Inkomsten in ponden		Uitgaven in ponden	
Kramers				
1781/1782	renten	10-9-5	procureur	0-17-8
	jaarpenningen	49-16-4	knaap	6-0-0
	intreegeld	24-0-0	turf arme leden	2-18-8
	grote omlage	19-0-0	armekinderhuis	3-12-0
	kleine omlage	3-12-6	verteringen	85-0-0
	fraudegeld	5-15-4	gildenmaaltijd	33-18-6
	boetes	10-16-0	ophalen contributie	6-14-8
	maaltijd	6-0-0		
	totaal	146-14-1		132-14-6
1789/1790	rente	9-15-1	knaap	6-0-0
	jaarpenningen	52-16-11	turf	1-0-0
	intreegeld	22-10-0	gildeglass	1-13-10
	grote omlage	19-13-4	visitatiekosten	1-6-6
	kleine omlage	2-15-0	verteringen	77-3-1
	boetes	4-13-0	maaltijd	39-10-8
	maaltijdgeld	6-4-0		
	totaal	139-13-2		126-17-17
1796/1798	rente	5-12-5	knaap	5-15-0
	jaarpenningen	25-9-0	gildeglass	0-7-0
	intreegeld	15-10-0	verteringen	89-9-0
	grote omlage	23-13-4		
	kleine omlage	1-5-0		
	boetes	4-5-4		
	maaltijd	0-0-0		
	waardepapieren	31-5-0		
	totaal	111-4-0		95-12-6
Timmerlieden				
1650/1651	pacht	2-6-8	maaltijd	11-6-0
	jaarpenningen	2-3-0	kerkmeesters	1-0-0
	boetes	1-2-8	aanvullen tekort	11-28-4
	kistgeld	1-7-0		
	totaal	14-19-6		29-2-3
1680/1681	intreegeld	1-8-0	maaltijd	19-8-6
	boetes	1-9-2	aanvullen tekort	29-14-5
	rente	1-17-2		
	schuldaflossing	2-14-0		
	kistbelasting	6-18-6		
	totaal	17-5-0		59-2-0
1700/1701	jaarpenningen	1-9-0	gildendag	4-19-10
	pacht	2-8-4	wijn	6-4-10
	Rente	1-0-0	vlees	2-19-5
	huisrente	0-9-0	brood	2-6-16
	vrijgeld	12-10-0	bestuurskosten	7-2-4
	leergeld	2-4-6		
	totaal	21-15-4		24-4-9

1780/1782	jaarpenningen	2-0-0	eerste gildendag	23-16-6
	rente	2-0-0	tweede gildendag	6-2-4
	pacht	7-0-0	knaap	1-15-4
	knechtgeld	5-10-0	verteringen	2-17-0
	leergeld 1781	5-6-0		
	leergeld 1782	5-6-0		
	totaal	26-9-8		49-9-8

Bron: GASD gilden inv nrs 82-87; 128-131

Tabel 3 *Ongespecificeerde rekeningen*

	Inkomsten in ponden	Uitgaven in ponden
Veere		
Vierambachtsgilde		
1700	13-10-4	18-4-6
1707	9-10-1	14-14-0
1740	25-11-9	10-15-10
1752	25-19-10	13-7-10
Vissersgilde		
1700	44-9-3	30-12-0
1740	7-4-4	9-1-4
Arbeidersgilde		
1664	23-18-4	26-5-2
1680	23-5-8	31-7-7
1700	45-2-9	23-2-8
1720	22-14-10	20-16-1
1780	37-7-6	29-6-10
Vlissingen		
Bakkersgilde		
1604	6-7-0	53-3-0
1660	12-11-4	78-1-11
1720	5-5-0	72-5-0
Arbeidersgilde		
1660	24-15-0	37-14-6
1700	12-19-0	48-4-2
1760	20-13-6	17-7-4
Tholen		
Bakkersgilde		
1757	0-1-8	6-11-0
1796	9-3-6	11-6-8
Kramersgilde		
1680	6-13-4	11-13-6
1700	8-19-6	15-15-0
1740	9-15-6	4-5-0
1780	11-17-4	4-12-0
Timmerlieden Gilde		
1710	10-17-0	23-15-0
1730	4-2-6	8-4-6
1750	2-2-6	11-2-8
1780	1-12-2	11-10-2

Bronnen : ZA stadsarchief Veere inv nrs 1854 1904 ; 1963.

GAV gilden inv nrs 10 t/m 13 ; 22.

GAT stadsarchief Tholen inv nrs 124 ; 127 ; 128 en 133.

VI LEDENBESTAND GILDEN

Tabel 1 *Ledenbestand van de gilden in Zierikzee in de zeventiende en achttiende eeuw*

	1600	1620	1640	1660	1680	1700	1720	1740	1760	1780	1796 ¹
Bakkers ²			46	45	41	52			40		35
Bierstekers ³							87	92			
Binnenschippers											18
Buitenschippers											79
Chirurgijns ⁴					12	12	7	7	9	8	5
Groenselgilde ⁵						150					271
Houtverkopers											21
Karrelieden ⁶								44	44	30	25
Kleermakers ⁷		36	46	46	42	29		21	23	16	
Kramers										240	215
Kuipers ⁸			33	50							15
Lijndraaiers											17
Mandenmakers				5							18
Metselaars ⁹			34	33	22	27	27	17	15	12	14
Molenaars ¹⁰	15		21			28	23	28		10	12
Oude schoenmakers											6
Scheepstimmerlui											3
Schoenmakers											23
Smeden											23
Timmerlieden ¹¹	23	43	43	40	30	36	25	27	26	24	13
Vissers ¹²							40	71			
Vleeshouwers											42
Wagenmakers ¹³				5							6
Wevers											42
Zilversmeden ¹⁴							15				5

¹. De aantallen in 1796 zijn afkomstig van Sipman in het IISG bestand.

². GASD gilden inv nr 10.

³. Ibidem 14.

⁴. GASD gilden inv nr 36.

⁵. GASD stad Zierikzee inv nr 459.

⁶. GASD gilden inv nr 104.

⁷. Ibidem 113-118. Naast de 46 leden zijn er ook nog 158 meesteressen. In 1680 zijn dat er 120.

⁸. Ibidem 138; P.D. de Vos *Uit de geschiedenis der gilden*.

⁹. Ibidem 157 en 160. Naast metselaars waren er ook kalkverkopers die aan het gilde betaalden. In 1640 waren dat er 27, in 1700 zeventien en in 1760 nog zes.

¹⁰. Ibidem 172.

¹¹. Ibidem 14, 36, 88 en 138.

¹². GASD stad Zierikzee inv nr 2468.

¹³. GASD gilden inv nr 67.

¹⁴. Keikes, *Antiek* 1ste jaargang aflevering 9, 34-38.

Tabel 2 *Ledenbestand van de gilden in Goes in de zeventiende en achttiende eeuw*

	1600	1630	1650	1680	1700	1730	1750	1770	1800
Bakkers ¹	17	23			36	34	34		28
Bierdraggers ²				60		52	71		
Brandewijnverkopers ³					40		38	38	47
Chirurgijns									
Droogscheerders ⁴	35								
Kleermakers ⁵	58			65	65	31	30	33	13
Kramers ⁶	24	40	56	82	115	122	180	158	102
Landlieden ⁷			13				X		
Schippers									36
Schoenmakers ⁸	45	67				45			
Smeden ⁹				31	32	29			
Timmerlieden ¹⁰	78	69	92	89	89	67	61	48	53
Vissers									
Vleeshouwers ¹¹					14	13			
Wevers ¹²	7					14			
Zakkendragers ¹³	60	100		120		162	125		
Zoutzieders									

¹. GAG stad inv nr 2471; GAG gilden inv nr 14.

². Ibidem 91 fo 64 en inv nr 2464.

³. GAG gilden inv nr 22.

⁴. GAG stad inv nr 2460.

⁵. Ibidem 2467 en GAG gilden inv nr 28.

⁶. GAG stad inv nr 2464 en gilden inv nrs 37 en 49.

⁷. GAG stad inv nr 2461.

⁸. GAG stad inv nrs 678 en 2462.

⁹. GAG gilden inv nr 94.

¹⁰. GAG stad inv nr 2463 en gilden inv nrs 114 -120.

¹¹. Ibidem inv nr 2465.

¹². Ibidem 2470.

¹³. Ibidem 91 en 2459.

Tabel 3 *Ledenbestand van de gilden in Veere in de zeventiende en achttiende eeuw*

	1600	1620	1640	1660	1680	1700	1720	1740	1760	1780	1800
Arbeiders ¹				41	37	47	45			50	54
Bakkers ²							12			12	
Chirurgijns ³				7	7	5					
Groenselgilde ⁴											
Kramers ⁵										22	
Kuipers ⁶		27	21	9							
Scheepstimmerlieden											
Schoenmakers ⁷									10		
Smeden											
Tappers ⁸										60	
Vierambachtsgilde ⁹	34			19		21	11	9			
Vissers ¹⁰	76						77				
Visverkopers ¹¹										6	
Vleeshouwers ¹²								5	7		
Wagenaars											

¹. ZA stadsarchief Veere inv nr 1904 en 1191.

². Ibidem inv nrs 1910 en 1347.

³. Ibidem inv nr 2517; C. van Hoorn 'Archief' 1990, 45-77.

⁴. Ibidem inv nr 1949. Uit ordonnantie blijkt dat in 1673 de groensel- en fruitverkopers in één gilde zitten.

⁵. Ibidem inv nr 1953. In 1789 werd een rekest ondertekend door 22 leden.

⁶. Ibidem inv nrs 1860 en 1862.

⁷. Ibidem inv nr 1921.

⁸. Ibidem inv nr 1914. Tot het gilde behoren brandewijnverkopers, herbergiers, grossiers en detaillisten. In 1686 is er een rekest van 10 winkeliers, later gesteund door nog eens 22 winkeliers.

⁹. ZA stadsarchief Veere inv nr 1963.

¹⁰. Ibidem inv nr 1854 en 2111.

¹¹. Ibidem inv nr 1941.

¹². Ibidem inv nr 1921.

Tabel 4 *Ledenbestand van de gilden in Vlissingen in de zeventiende en achttiende eeuw*

	1600	1620	1640	1660	1680	1700	1720	1740	1760	1780	1800
Apothekers ¹					11						
Arbeiders ²		180	139	190	103	102	73	58	55	53	
Bakkers ³	45		42	63	56	44	42	30		29	28
Beeldsnijders ⁴							10			10	9
Bierdragers ⁵				18		6					
Brouwers ⁶			10					5			
Huistimmerlieden ⁷		69	80	76	40	38					
Kleermakers ⁸									20		
Kramers ⁹										50	63
Kuipers ¹⁰										16	
Lijkebidders ¹¹						12		8		8	7
Makelaars ¹²				20							
Metselaars ¹³		21	30	27	27						
Scheepstimmerlui											
Schippers ¹⁴											
Schoenmakers ¹⁵									15		
Smeden ¹⁶										51	49
Tappers ¹⁷											
Vissers ¹⁸											
Vleeshouwers ¹⁹	15										
Wagenaars											

¹. GAV gilden inv nr 123.

². Ibidem 19, 21, 22, 26.

³. Ibidem 5, 10, 11, 12.

⁴. Ibidem 45, 46.

⁵. GAV archief Van der Swalme en gilden inv nr 134.

⁶. GAV gilden inv nr 134.

⁷. Ibidem 69 t/m 71.

⁸. GAV archief Van der Swalme inv nr 972.

⁹. GAV gilden inv nr 43.

¹⁰. De Ridder, *Geschiedenis van Vlissingen*, 69.

¹¹. GAV archief Van der Swalme inv nrs 484; 809; 1414; 1532.

¹². Ibidem 362.

¹³. GAV gilden inv nr 79 en 95.

¹⁴. Ibidem 117.

¹⁵. ZA stadsarchief Veere, inv nr 1995. In 1768 zouden er 15 schoenmakersbazen zijn geweest die voor 84 personen in het levensonderhoud voorzagen.

¹⁶. GAV gilden inv nr 32 t/m 38.

¹⁷. Tot 1598 in één gilde met brouwers, brandewijnverkopers en bierstekers. In 1762 verdeling in groot en kleintappers.

¹⁸. GAV inleiding catalogus: vrijwel alles werd door het stadsbestuur geregeld. Slechts een enkele verwijzing naar het gilde is bekend.

¹⁹. GAV archief Van der Swalme inv nr 22.

Tabel 5

Ledenbestand van de gilden in Tholen in de zeventiende en achttiende eeuw¹

	1600	1620	1640	1660	1680	1700	1720	1740	1760	1780	1800
Arbeiders											
Bakkers			16	20	9	10			7	9	
Beenhouwers											5
Chirurgijns											
Drapeniers											
Kleermakers											
Kramers					73	104	80	75	65	56	59
Schippers		22	44	36	63	43	62		55		48
Schoenmakers											
Timmerlieden						20	19	23	18	20	
Tappers											

¹ GAT stad Tolen, inv nrs 118 t/m 133; 632 t/m 637; 641, 647, 652 en 660

Tabel 6 *Ledenbestand van de gilden in Middelburg in de zeventiende en achttiende eeuw*

	eerste Vermelding	aantal leden	laatste vermelding
Balanskinderen		1748 30	1798
Beddenverkopers	1644		1709
Beeldsnijders	1500		1798
Bierdraggers	1477	1704 16	1798
Biertappers	1516		1803
Boekdrukkers ¹	1590		1798
Boekweitmolenaars			1814
Bontwerkers ²	1488	1735 18	1822
Brandewijnverkopers	1695		1803
Broodbakkers	1430		1817
Brouwers	1594		
Chirurgijns	1547	1660 8	1798
Droogscheerders	1430		1704
Fruiteniers	1489		1798
Goud/zilversmeden ³	1455	1780 50	1803
Handschoenmakers			
Houtzaggers	1621		1803
Huidenvetters	1594		1745
Kaarsenmakers	1430		1811
Kleermakers	1430		1798
Knoopmakers	1663		1803
Pasteibakkers	1652		1822
Kousenmakers	1598		1798
Kramers	1474		1798
Kruideniers	1593		1798
Kuipers	1641		1822
Lakensnijders ⁴	1430	1728 2	
Linnenwevers	1477		1725
Lijkdienaars ⁵	1638	1683 16	1830
Lijndraaiers	1564		
Makelaars		1642 30	
Molenaars	1545		1800
Malleniers	1738		
Mandenmakers	1697		1798
Metselaars	1445		
Passementwerkers	1596		1673
Oudkleerkopers	1430		1820
Oud schoenlappers	1524		1803
Pelleverhuurders	1641		1837
Peperkoekbakkers	1593		1668
Scheepstimmerlui	1577		
Schippers	1462		
Schoenmakers ⁶	1477	1768 57	1798
Schrijnwerkers	1494		1803
Smeden	1460	1690 90 1761 138	1801
Stoeldraaiers	1595		
Timmerlieden	1444	1675 50	
Tinnengieters	1430		1810
Varkensslagers	1739		1800
Vettewaaiers	1430		

Vissers	1477	1853
Wagenaars	1533	1798
Wagenmakers	1651	1803
Wollenwevers	1477	
Wijnverkopers	1654	
Zandschuitvoerders	1628	1803
Zijdereeders	1673	

¹. Na 1590 in verval. In 1620 heropgericht.

². Na 1488 in verval. In 1717 samen met pruikmakers, M. de Man, *Bont en pruikmakersgilde te Middelburg*.

³. Bree, J.de, *Zeeuws zilver*, 53 Rond 1600 circa 30 leden; vgl M. de Man, *Jaarboek van het KNG voor munt- en penningkunde*.

⁴. Unger, *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg*, III, 798: In 1709 lakensnijders en droogscheerders in één gilde. In 1570 : 33 leden

⁵. ZA Handschriftenverzameling inv nr 851c: In 1683 verzocht het gilde te mogen uitsterven tot 12 leden.

⁶. ZA stadsarchief Veere inv nr 1955.

Tabel 7 *Ledenbestand van de gilden in Brouwershaven in de zeventiende en achttiende eeuw¹*

	1545	1598	1640	1654	1668	1686	1693
Arbeiders					30	55	
Bakkers		x					
Beenhouwers							
Fruiteniers		x					
Kleermakers							
Linnenwevers		x					
Metselaars				X			
Scheepstimmerlui	x						
Schippers			26			27	
Schoenmakers					17		
Smeden				X			

Tabel 8 *Ledenbestand van de gilden in Arnhem in de zeventiende en achttiende eeuw²*

	oprichting	ledental 1715	opheffing Of laatste vermelding
Arbeiders	1585		1798
Bakkers	1575		
Chirurgijns	1656	2	1769
Kleermakers	1575	2	
Kramers	1575		
Tappers	1577		
Timmerlieden	1575		
Wagenaars	1585		
Zoutzieders	1580		1725

¹. GASD OA Brouwershaven inv nrs 207-216

². Kestelo, *Geschiedenis en plaatsbeschrijving van Arnhem*

VII GESCHAT LEDENBESTAND

Gegevens over het aantal leden van de diverse gilden zijn slechts beperkt beschikbaar.

De voornaamste bronnen zijn de rekeningen van de gilden, waarin de inkomsten aan jaarpenningen wordt verantwoord. Soms met de vermelding van het aantal leden, soms met het bedrag per lid. Een enkele bron geeft de vermelding van het aantal leden en in enkele gevallen kan uit het aantal ondertekenaars van een rekest het (waarschijnlijke) totale ledenbestand van het gilde worden afgeleid. In de bijlage "Gildenbestanden" zijn voor de gilden uit Zierikzee, Goes, Veere en Vlissingen de ledentallen voor zover bekend opgenomen.

Om tot een meer compleet totaal beeld van de gildenomvang te komen moeten een paar vooronderstellingen gemaakt worden.

- Voor de gilden waarvan cijfers bekend zijn geldt in alle vier de steden dat eind zeventiende eeuw een maximum in ledental te zien gaf. Tenzij er bijzondere aanwijzingen voor een bedrijfstak zijn, is het niet waarschijnlijk dat voor de overige gilden een tegengestelde ontwikkeling plaatsvond;
- Waar sprake was van een zelfstandig gilde kan een minimum aantal leden van vijf tot tien worden aangenomen. Gilden met een lager aantal leden waren ondergebracht in een koepelgilde;
- Voor enkele gilden gold dat het minimum aantal leden in relatie stond met het inwonersaantal. Het aantal bakkers bijvoorbeeld moet bij vierduizend inwoners groter zijn geweest dan tien;
- Niet onwaarschijnlijk is, dat bij een aantal gilden het ledenbestand in de verschillende steden, rekeninghoudend met het inwonersaantal, van vergelijkbare grootte was. Dat gold met name voor die ambachten, die zich voor vrijwel honderd procent op de eigen lokale markt richtten zoals bakkers, vleeshouwers, lijkenbidders, apothekers en dergelijke;

Op grond van deze vooronderstellingen zijn de ledenbestanden van de gilden door schatting aangevuld in het jaar 1700. (de geschatte aantallen zijn cursief weergegeven)

Tabel 1 *Geschat ledenbestand van de gilden in Zierikzee in 1700*

	1600	1620	1640	1660	1680	1700	1720	1740	1760	1780	1796
Bakkers			46	45	41	52			40		35
Bierstekers						80	87	92			
Binnenschippers						20					18
Buitenschippers						20					79
Chirurgijns					12	12	7	7	9	8	5
Groenselgilde						150					271
Houtverkopers						5					21
Karrelieden						40		44	44	30	25
Kleermakers		36	46	46	42	29		21	23	16	
Kramers						150				240	215
Kuipers			33	50		25					15
Lijndraaiers						5					17
Mandenmakers				5		5					18
Metselaars			34	33	22	27	27	17	15	12	14
Molenaars	15		21			28	23	28		10	12
Oude schoenmakers											6
Scheepstimmerlui						5					3
Schoenmakers						20					23
Smeden						10					23
Timmerlieden	23	43	43	40	30	36	25	27	26	24	13
Vissers						20	40	71			
Vleeshouwers						20					42
Wagenmakers				5		5					6
Wevers						10					42
Zilversmeden						15	15				5
<i>Totaal</i>						<i>835</i>					

Tabel 2 *Geschat ledenbestand van de gilden in Goes in 1700*

	1600	1630	1650	1680	1700	1730	1750	1770	1800
Bakkers	17	23			36	34	34		28
Bierdragers				60	40	52	71		
Brandewijnverkopers					40		38	38	47
Chirurgijns					5				
Droogscheerders	35								
Kleermakers	58			65	65	31	30	33	13
Kramers	24	40	56	82	115	122	180	158	102
Landlieden			13		5		X		
Schippers					20				36
Schoenmakers	45	67			45	45			
Smeden				31	32	29			
Timmerlieden	78	69	92	89	89	67	61	48	53
Vissers					10				
Vleeshouwers					14	13			
Wevers	7				10	14			
Zakkendragers	60	100		120	130	162	125		
		<i>Totaal</i>			<i>666</i>				

Uitdrukkelijk dient te worden opgemerkt, dat zeker voor de individuele gilden, de geschatte cijfers aanzienlijk kunnen afwijken van de realiteit. Bovendien moet rekening gehouden worden met dubbeldmaatschappen. De 'groei' van het weversgilde bijvoorbeeld, kwam (mede) door toetreding van volders, hoedenmakers en wollenwevers, die voorheen waarschijnlijk in het kramersgilde waren georganiseerd.

De interpretatie en extrapolatie van de cijfers is alleen bedoeld, om een inzicht te krijgen in het totale bestand en dat zou voor Zierikzee aldus op ca. zevenhonderdvijftig leden liggen en voor Goes op een kleine zeshonderd. Naar analogie hiervan liggen de ledenaantallen voor Veere en Vlissingen op respectievelijk drie tot vierhonderd, en ruim zeshonderd.

Bronnen: Voor de niet geschatte cijfers zijn de bronnen zoals vermeld in de vorige bijlage

VIII JAARPENNINGEN

Zierikzee¹

Bakkers	1655	0-3-0
	1693	0-3-0
Huistimmerlieden	1600	0-1-0
	1758	0-2-0
Karrelieden	1732	0-1-4
Kleermakers	1600	0-1-0
	1748	0-1-0
	1758	0-2-0
Kramers	1592	0-10-0
	1634	0-2-0
Molenaars	1699	0-2-6
	1793	0-2-6
Smeden	1728	0-0-10

Goes²

Bakkers	1720	0-1-0
	1750	0-1-6
	1760	0-2-6
Brandewijnverkopers	1760	0-2-0
Kramers	1760	0-3-0
Timmerlieden	1700	0-0-10

Veere³

Arbeiders	1664	0-1-0
	1778	0-1-0
Bakkers	1618	0-2-0
Chirurgijns	1660	0-3-4
	1698	0-3-4
Groenselgilde	1673	0-1-0
Kleermakers	1736	0-2-0
Kramers	1717	0-2-0
Kuipers	1620	0-1-0
	1660	0-1-0
Vierambachten	1583	0-2-0
	1700	0-2-6
	1752	0-2-6
Vleeshouwers	1658	0-4-0
	1717	0-4-0
Wagenaars	1719	0-5-0

Vlissingen⁴

Apothekers	1675	0-5-0
Arbeiders	1654	0-2-6
Bakkers	1590	0-2-0
Beeldsnijders	1785	0-5-0
Kramers	1771	0-0-6
Smeden	1795	0-5-0

Middelburg⁵

Arbeiders	1758	0-3-4
Kleermakers	1689	0-2-0

Makelaars	1650	0-2-0
Schoenmakers	1746	0-3-4
Wagenaars	1646	0-1-8
Wijnverkopers	1698	0-6-8

¹. GASD gilden inv nrs 2, 10, 19, 84, 104, 113 en 173.

². GAG stad inv nr 2473 en GAG gilden inv nrs 6, 13, 14, 22, en 114 t/m 120.

³. ZA 2000 inv nrs 1818, 1860, 1904, 1922, 1923, 1939, 1949, 1952, 1964, 1965 en 2517 nr 2.

⁴. GAV gilden inv nrs 10 t/m 13, 36, 43, 45 en GAV stad archief Van der Swalme volgnr 330.

⁵. *Costumen en ordonnantiën der stad Middelburg*, ZA toegangsnr 33.1 inv nrs 851 a t/m e

IX VERVOER VAN GOEDEREN VAN UIT ZIERIKZEE OMSTREEKS 1650

Wegens de dure tijd verzocht het bestuur van het schippersgilde in 1653 de lonen te mogen verhogen. In de daarop uitgevaardigde ordonnantie blijkt dat er van uit Zierikzee naar Holland werd gevaren op Rotterdam, Schiedam, Gouda en Dordrecht. Binnen Zeeland op Middelburg, Vlissingen, Goes, Bergen op Zoom en Colijnsplaat en naar Vlaanderen op Lillo, Mechelen en Antwerpen.

Vervoerd werden:

Op Holland:

tarwe, gerst haver	boter	rundvee
erwten	zeep	schapen
weedasselen	grutten	schuursteen
vlas	laken	wijn/brandewijn
hout	oesters	schotse kolen
tonnen	olie	pek
haring	kaas	natte vellen/huiden
hop	mosterdsaus	zult
friese boter	grutten	
gort	kaas	

Op Middelburg/Vlissingen:

wijn	azijn	pruimen
suiker	olie	mee
vlas	rozijnen rijst	
erwten/bonen	tin	noten
gerst,rogge, haver	franse boter	traan
haring	huiden	brandewijn
klaphout	schotse kolen	vee
canvas	duits ijzer	pek

Op Veere:

kolen	lever	haring
huiden	west.ind zout	Bruwaers zout
meel	vee	

Op Goes:

vee	fruit	gerst, haver
bonen	vis	oesters

Op Bergen op Zoom:

haring	vee	tarwe
boekweit	erwten/bonen	bier

Op Colijnsplaat:

vee	greijnen	
-----	----------	--

Op Lillo:

Geen specificatie

Op Antwerpen en Mechelen:

zout

Bron: GASD gilden inv nr 190 :ordonnantie uit 1653.

X OMSCHRIJVINGEN VAN PROEVEN EN AANTAL LEERJAREN

Tabel 1 *Enkele voorbeelden van eisen waaraan bij het doen van een proef moest worden voldaan*

Vlissingen

Bakkers

Het bakken van een gebuilt, een ongebuilt en een wit brood (GAV stad inv nr 5161 volgnr 30)

Boekbinders

Het binden van een folio 'Staete Bijbel' in perkament met sloten; het maken van een werk van twee delen in schildpaddenband met vergulde rug en het binden van een land- of zeekaart (GAV gilden inv nr 45)

Schilders

Het schilderen van een ossekop met ornamenten naar een tekening (GAV gilden inv nr 45)

Schoenmakers

Het maken van een laars, een mannenschoen met platte rand, een vrouwenschoen met ingeregen rand en een vrouwenmuil (GAV gilden inv nr 49)

Vleeshouwers

Slaan van groot hoorn-beest

½ hoornbeest 'cuijsbaer toereeden, behoorlijk klieven speeck onder speeck'

Item voor schaaap (GAV stad inv nr 1923)

Goes

Kleermakers

Het tekenen van een herenmantel, een mantel en een kort bovenkleed en het maken van een dier stukken

Huistimmerlieden

Het maken van een kruijs cosijn met vensters en dubbele sponden. Het geheel moet passen en sluiten. Bovendien moet gemaakt worden een moergens bint met een carbeel met dubbele pennen (GAG gilden inv nr 100)

Schoenmakers

Het maken van een modeschoen, boerenschoen, en muilen naar een door het gilde gegeven model (GAG stad inv nr 2474)

Hoedenmakers

Het maken van een halve castoorhoed, een stijve hoed van hazehuid en een van Spaanse wol (GAG stad inv nr 2476)

Glazenmakers:

maken van een glazen lantaarn

Tinnegieters:

een geslagen tinnen schotel van twee pond

(Romer, 'Het smedengilde te Goes' in *De Zeeuwse Volksalmanak*, 1847, 12de jrg)

Zierikzee

Bakkers

Het bakken van een roggebrood van vier stuivers, een witbrood van twee stuivers, een kropbrood van vier stuivers en een tarwebrood van vier stuivers (GASD gilden inv nr 1)

Tabel 2 *Het verplicht aantal voorgeschreven leerjaren voor enkele gilden in de zeventiende eeuw*

Zierikzee	Vlissingen		
	Leerjaren	Leerjaren	
bakkers	2	bakkers	2
Chirurgijns	2	Chirurgijns	2
huistimmerlieden	2	Hoedenmakers	2
Schippers	2	Kleermakers	2
smeden	2	Metselaars	3
Goes		Schoenmakers	2

bakkers	2		Timmerlieden	2
hoedenmakers	4	Veere		
kleermakers	2		bakkers	2
schoenmakers	2		smeden	2
timmerlieden	2		Vleeshouwers	2
wevers	2			

Bronnen: GASD gilden inv nrs 3-12; 36; 66-76; GASD stadsarchief Zierikzee inv nr 97; GAG gilden inv nrs 1-19; 23-34; 36-53; 95-126; 132-138; GAV gilden inv nrs 1-17; 39-51; 52-76; 78-98; ZA stadsarchief Veere inv nrs 1818; 1817; 1923.

XI AMBACHTEN EN NERINGEN DIE DOOR GILDEN WAREN GEORGANISEERD

In de zeventiende en achttiende eeuw werd de ambachtelijke nijverheid in de Zeeuwse steden georganiseerd door de gilden. Vrijwel alle nijverheidsactiviteiten vonden een plaats in een zelfstandig gilde of als onderdeel van een 'koepelgilde'. Om een indruk te krijgen van de diversiteit volgen hieronder de ambachten en neringen die in de periode 1600-1800 tenminste één keer in de bronnen worden vermeld als gilde of als onderdeel van een gilde.

Apothekers	Loodgieters
Bakkers	Malleniers
Beddenkopers	Mandenmakers
Beeldsnijders	Messenmakers
Beeldsnijders	Metselaars
Bierdragers	Nagelmakers
Blikwerkers	Pasteibakkers
Kompasmakers	Peperkoekbakker
Blokmakers	Pruikenmakers
Boekbinders	Schaliedekkers
Boekbinders	Scharenmaker
Boekverkopers	Schilders
Bontwerkers	Schippers
Brandijzermakers	Schoenmakers
Brandewijnverkopers	Schrijnwerkers
Busmakers	Slepers
Boekdrukkers	Slotenmakers
Chirurgijns	Smeden
Gareelmakers	Spaanse stoelmakers
Glazenmakers	Steenhouwers
Goud en zilversmeden	Stiklijfmakers
Harnasmakers	Stoeldraaiers
Herbergiers	Suikerbakkers
Hoedenmakers	Tappers
Hoedenstoffeerders	Timmerlieden
Horlogemakers	Tinnengieters
Houtverkopers	Vettewaaiers
Kaarsenmakers	Vissers
Ketelaars	Visverkopers
Kleermakers	Vleeshouwers
Kramers	Wagnaars
Kruideniers	Wagenmakers
Kuipers	Wapenschuurders
Lademakers	Wevers
Lakenkopers	Wielmakers
Lantaarnmakers	Wijnverkopers
Latten- en Teenenverkopers	Wollenaaiers
Leerlooiers	Zakkendragers
Lijkebidders	Zwaartveggers
Lijndraaiers	

XII VERZOEKEN

Rekesten ingediend door het bakkers-, huistimmerlieden-, schippers-, chirurgijns-, wevers- en molenaarsgilde bij het stadsbestuur van Zierikzee in de periode 1600- 1796

Tabel 1 *verzoeken per gilde**Bakkers*

- 1620 wijziging gildenbrief
 1626 verzoek om proef op brood te stellen, plus proefeisen
 1634 verzoek om proef te difficulteren en bakloon te verhogen van 16 naar 18 gr per zak
 1636 n.a.v verzoek toestemming gegeven aan bakkers om brood van 1 schelling te bakken.
 1643 verzoek om proef
 1644 verzoek verhoging bakloon voor de mekovens
 1646 verzoek om verbod bakken en verkopen spuijtblood van de mekbakkers
 1656 verzoek om één penning te mogen heffen op alle leerlingcontracten,
 1657 n.a.v. verzoek een verbod op verkoop brood voor ieder niet gildenlid en voortaan alleen nieuwe mekovens aan degene die proef hebben gedaan
 1668 verzoek om verhoging bakloon
 1670 verzoek geen bakkers op te nemen met minder dan drie leerjaren en jonger dan 20 jaar
 1672 verzoek om orde te stellen op vervalsen kropbrood, merken van brood en koekjes-verstrekkingen
 1673 verzoek om verhoging loon voor de mekovens
 1675 verzoek wijziging gildenbrief inzake huiszoeking
 1687 verzoek om intreegeld op twintig gulden te brengen (kinderen tien)
 1692 n.a.v. verzoek schippees verplicht eerst omlage te laten houden alvorens te verkopen
 1695 verzoek om vreemde aan vrijgeld te laten betalen 6-13-4 ipv 3-6-8
 1696 verzoek om van alle huwende gildenbroeders 1-0-0 te mogen heffen
 1701 verzoek inzake prijs van de tarwebeschuit
 1719 verzoek om verhoging broodprijs
 1723 verzoek om toelatingsleeftijd op twintig jaar te stellen
 1730 verzoek verhoging jaarpenningen
 1738 verzoek om benoeming deken conform regels bij andere gilden
 1758 verzoek om deken elke twee jaar door raad te laten kiezen
 1752 verzoek om verhoging van pas i.v.m. slechte tarwe oogst
 1766 verzoek om het aantal bakkers vast te stellen op huidige aantal
 1772 verzoek om voortaan één koekenbakker als ommeganger te benoemen
 1776 verzoek koekenbakkers dat bakkers wordt verboden koeken te bakken
 1787 verzoek om stopzetten vergunning voor ovens en verbod van verkoop van ovens
 1796 verzoek om boete te stellen op verstrekken van koekjes bij broodverkoop.

Huistimmerlieden

- 1641 verzoek om alle schaafwerk in schepen te mogen maken
 1648 verzoek om in schepen alle geschaafd en gegroefd werk te mogen maken
 1657 verzoek om verbod werk bij klanten die (elders) niet betaald hebben
 1657 verzoek om maken van bruggen en sleden te beschouwen als werk dat niet tot enig gilde behoort
 1659 verzoek n.a.v geschil timmerlieden en schrijnwerkers over werkterrein
 1666 verzoek wijziging proef
 1667 geschil timmerlieden en schrijnwerkers
 1681 verzoek om belasting op doodskisten te mogen heffen tot behoud van het gilde
 1688 verzoek om jaarpenningen te brengen op vijf schelling (ipv één)
 1699 verzoek inzake proef
 1701 verzoek om betere proef
 1705 verzoek inzake afbakening werkterrein
 1717 verzoek knecht te verbieden om op naam vrijbaas te werken tenzij hij vier schelling per dag betaalt
 1742 n.a.v. verzoek mogen voortaan vreemden en gildenbroeders werken aan de St Lievens Monstertoren en de stad

- 1744 n.a.v. verzoek vastgesteld dat art 6 wil zeggen dat als burger iets wil laten maken door buitenstaander hij dit moet verzoeken aan de raad
 1749 geschil timmerlieden –scheepstimmerlieden over belasting opgelegd aan timmerlieden
 1752 verzoek om geen katholieken behoeven te accepteren in gilde
 1774 geschil timmerlieden en schrijnwerkers over werkterrein
 1778 geschil timmerlieden en schrijnwerkers
 1780 geschil timmerlieden en metselaars over werkterrein

Kramers

- 1611 verzoek inzake werkafbakening tussen kramers en lakenverkopers
 1647 verzoek om jaarlijkse maaltijd af te schaffen ivm ‘grote agterlijkheid’
 1652 verzoek om wering van buitenlandse damlopers uit stad en eiland
 1656 verzoek damlopers te verbieden
 1685 verzoek op te treden tegen damlopers
 1673 verzoek diverse winkeliers om verbod van inbrengen en openbaar verkopen van waren van buiten de stad komend
 1685 verzoek om redres van venten door damlopers die bij de kleine maat en gewicht aan burgers verkopen
 1707 verzoek winkeliers op te treden tegen leuren en venten
 1715 verzoek om gildenbroeders te verplichten ook bij begraven van vrouwen te komen
 1730 verzoek op te treden tegen damlopers
 1734 verzoek winkeliers om toestemming kleine knopen te mogen verkopen i.t.t. reglement van knoopmakersgilde
 1735 verzoek om benoeming deken van Duijn
 1736 verzoek op te treden tegen vreemden en winkeliers die onwettig handelen
 1757 verzoek op te treden tegen de vele abuïsen
 1760 verzoek winkeliers op te treden tegen inbreng boter door vreemde schippers
 1763 verzoek wijziging gildenbrief
 1772 verzoek winkeliers om verbod van leuren tijdens kermis
 1783 verzoek inzake buitenstaanders

Schippers

- 1601 verzoek om vrijheid van laden van goederen van wie ze ook zijn
 1614 verzoek wijziging reglement inzake lidmaatschap eis (twee jaar vaar-ervaring)
 1615 verzoek om toelaten van drie marktschepen op Middelburg, en Bergen op Zoom
 1619 verzoek inzake erfpacht (regeling conform die van de kleermakers)
 1623 verzoek om nieuw huis te mogen timmeren
 1637 verzoek over vrije lading binnen Zierikzee en Schoonhoven
 1643 verzoek inzake marktschip op Rotterdam
 1644 verzoek om beurtvaart op Rotterdam
 1647 verzoek om goede trekdijk aan te leggen
 1647 verzoek orde te stellen op laden van schepen op Dordrecht
 1650 verzoek om per last zoute haring zeven schelling te mogen genieten
 1652 verzoek om te mogen beurtvaren op Holland
 1653 verzoek om jaarpenningen met eenderde te mogen verhogen
 1653 verzoek orde te stellen op verdeling beurten en vrachten
 1655 verzoek alle schepen jaarlijks te visiteren
 1656 verzoek te mogen cavelen inzake varen op Holland, Brabant, Vlaanderen
 1661 verzoek vrachtlonen te mogen verhogen
 1667 verzoek vrijstelling boete van schutterij voor degene die in dienst van het land zijn
 1670 verzoek en contra verzoek van Pieters- en Annagilde over beurtschippers
 1672 verzoek om executie van maatregel
 1673 verzoek om voorziening tegen inbrengen koopmanschappen door damlopers
 1676 verzoek om niemand die geen poorter is toe te laten in gilde
 1682 verzoek om varen op Rotterdam, Vlissingen en Middelburg over te laten aan beurtvaart
 1683 verzoek om pas te mogen laden/vervoeren nadat knaap heeft gemeld
 1684 verzoek om alleen gildenleden schepen te laten uitloodsen
 1685 verzoek op te treden tegen damlopers
 1686 verzoek verandering van kaaigeld

- 1687 verzoek om beurtschippers te verbieden vracht in te nemen op steden waar beurtlieden zijn
- 1689 verzoek om oestervervoer exclusief voor gilde te laten zijn
- 1690 verzoek op te treden tegen inladen van kolen van Gentse schippers
- 1692 verzoek gildenbroeders te verbieden passagiers te vervoeren (privilege van beurtschippers)
- 1693 verzoek om beurtschippers op Dordrecht, Delft, Leiden en Schiedam op bepaalde dagen te laten varen
- 1719 verzoek inzake vervoer van zout
- 1729 verzoek om kooplieden een vast bedrag en vaste beurt aan gildenbroeders te laten geven
- 1730 verzoek beurtschippers om andere leden te verbieden te laden op hun veer
- 1733 verzoek inzake conflict met ventjagers
- 1735 verzoek inzake vrijheid van inladen
- 1738 verzoek op te treden tegen kooplui die schepen van buiten op de beurt inzetten waardoor te weinig werk overblijft voor eigen schippers
- 1765 verzoek inzake vervoer van oesters
- 1768 verzoek wijziging van een ordonnantie inzake schippers uit de Breede Beurt
- 1787 verzoek om nieuwe gildenbrief.
- 1796 verzoek inzake buitenstaanders

(Na 1700 werden vooral veel individuele rekestten ingediend en rekestten van groepen schippers, met name door beurtschippers)

Chirurgijns

- 1666 wijziging gildenbrief
- 1673 verzoek voortaan elk jaar twee schelling te laten betalen om te mogen scheren
- 1683 verzoek aanpassing gildenbrief
- 1689 verzoek om boete te stellen op praktiseren zonder proef
- 1700 verzoek om toelating tot gilde omdat in 1684 aan alle vluchtelingen toelating tot alle gilden werd gegeven
- 1714 klacht over J.Gijselaar en zoon die ten onrechte praktijk uitoefenden
- 1724 verzoek verbod vreemde kwakzalvers en buiksnijdgers na kermis medicamenten te verkopen, tenzij betaling aan gilde
- 1731 klacht over kwaliteit van onbevoegden
- 1753 verzoek wijziging gildenbrief
- 1755 verzoek om geld om in hoger beroep te kunnen procederen tegen A. Brouwer die zonder proef werkt
- 1765 verzoek wijziging gildenbrief om ook leerjaren in andere stad te accepteren
- 1771 verzoek wijziging proef ter verbetering kwaliteit
- 1793 verzoek om boete op scheren van particulieren te verhogen

Wollen- en linnenwevers

- 1630 verzoek linnenwevers alle gildenbroeders te verplichten naar begrafenis te gaan
- 1661 verzoek linnenwevers om proef te stellen en vreemden die lijnwaat komen verkopen 2-0-0 te laten betalen net als in andere steden.
- 1667 verzoek linnenwevers om vreemden het verkopen hier te verbieden
- 1684 verzoek linnenwevers om de vele lieden die uit Brabant komen om linnen te weven enige voordelen te geven om zo de nering aan te kweken
- 1685 verzoek wijziging gildenbrief
- 1733 verzoek linnenwevers om wijzigen gildenbrief
- 1749 verzoek linnenwevers om samen te mogen gaan met wollenwevers
- 1616 verzoek wollenwevers om hoedenmakers onder het gilde te brengen
- 1624 verzoek van viltmakers om als ondergilde in Severusgilde te mogen
- 1634 n.a.v. verzoek wollenwevers orde gesteld op maken van laken
- 1637 verzoek wollenwevers om jaarpenningen van drie naar twaalf groten per getouw te mogen brengen
- 1661 verzoek wollenwevers om schoenmakers te verbieden wol te kopen
- 1666 verzoek wollenwevers om niet hun wol in de wolmolen te hoeven te vollen
- 1675 verzoek n.a.v. twee wollenwevers die naar Goes willen gaan, om daar van af te zien en alle mogelijke steun toe te zeggen

- 1703 verzoek van wollenwevers om belasting te mogen heffen van elke nieuwe wolwinkel
 1725 verzoek benoeming deken
 1730 verzoek wollenwevers om orde te stellen op betaling jaarpenningen
 1734 verzoek om knoopmakers (met eigen reglement) op te nemen in wollenweversgilde
 1735 verzoek om intreegeld hoedenmakers op vier pond te stellen i.p.v. proef
 1749 verzoek om combinatie met linnenwevers

Molenaars

- 1599 verzoek om aantal molens te beperken tot de bestaande vier
 1630 verzoek om wekelijkse bijdragen van de leden te mogen heffen ten behoeve van onderstand
 1646 verzoek om meel van buiten de stad komend te belasten met maalloon
 1653 verzoek alle gemalen granen en gebakken brood van buiten komend te belasten
 1656 verzoek om verkoop bij pond (detailhandel) door de molenaars te verbieden
 1665 verzoek te mogen volstaan met leveren van biljet zonder geld te betalen aan pachters
 1666 verzoek om niet méér dan de bestaande acht molens toe te laten
 1673 verzoek om verbod van invoer van meel
 1677 verzoek invoerbepierking van meel, gebroken boekwijn en gebakken brood
 1693 verzoek aanpassing gildenbrief. O.a. verhoging jaarpenningen
 1694 verzoek verbod aan venters om gort onder het gros te verkopen
 1701 verzoek boete te stellen op vervalsingen
 1705 verzoek om financiële bijdrage omdat gildenbroeders niet zwaarder belast kunnen worden
 1707 verzoek om de boekwijnmaalders te dwingen de reglementen na te leven
 1725 verzoek om aantal molens terug te brengen op zes en later op vier
 1726 verzoek om reglement uit 1725 te effectueren, met name de afspraak van max één winkel per molen
 1726 verzoek aanpassing gildenbrief, met name inzake levering aan winkels
 1727 verzoek om handhaving van de resolutie van de Staten van Zeeland met betrekking tot verbod invoer meel
 1758 verzoek om boekwijnmolenaar te verbieden op platteland, bij kleine maat gort en tarwe te verkopen

Tabel 2 *verzoeken op jaartal*

- 1599 verzoek om aantal molens te beperken tot de bestaande vier
 1601 verzoek om vrijheid van laden van goederen van wie ze ook zijn
 1611 verzoek inzake werkabakening tussen kramers en lakenverkopers
 1614 verzoek wijziging reglement inzake lidmaatschap eis (twee jaar vaar-ervaring)
 1615 verzoek om toelaten van drie marktschepen op Middelburg, en Bergen op Zoom
 1616 verzoek wollenwevers om hoedenmakers onder het gilde te brengen
 1619 verzoek inzake erfpacht (regeling conform die van de kleermakers)
 1620 wijziging gildenbrief
 1623 verzoek om nieuw huis te mogen timmeren
 1624 verzoek van viltmakers om als ondergilde in Severusgilde te mogen
 1626 verzoek om proef op brood te stellen, plus proefeisen
 1630 verzoek om wekelijkse bijdragen van de leden te mogen heffen ten behoeve van onderstand
 1630 verzoek linnenwevers alle gildenbroeders te verplichten naar begrafenis te gaan
 1634 n.a.v. verzoek wollenwevers orde gesteld op maken van laken
 1634 verzoek om proef te difficulteren en bakloon te verhogen van 16 naar 18 gr per zak
 1636 n.a.v. verzoek toestemming gegeven aan bakkers om brood van 1 schelling te bakken.
 1637 verzoek wollenwevers om jaarpenningen van drie naar twaalf groten per getouw te mogen brengen
 1637 verzoek over vrije lading binnen Zierikzee en Schoonhoven
 1641 verzoek om alle schaaferk in schepen te mogen maken
 1643 verzoek om proef
 1643 verzoek inzake marktschip op Rotterdam

- 1644 verzoek om beurtvaart op Rotterdam
 1644 verzoek verhoging bakloon voor de mekovens
 1646 verzoek om verbod bakken en verkopen spuijtblood van de mekbakkers
 1646 verzoek om meel van buiten de stad komend te belasten met maalloon
 1647 verzoek om jaarlijkse maaltijd af te schaffen ivm 'grote agterlijkheid'
 1647 verzoek om goede trekdijk aan te leggen
 1647 verzoek orde te stellen op laden van schepen op Dordrecht
 1648 verzoek om in schepen alle geschaafd en gegroefd werk te mogen maken
 1650 verzoek om per last zoute haring zeven schelling te mogen genieten
 1652 verzoek om wering van buitenlandse damlopers uit stad en eiland
 1652 verzoek om te mogen beurtvaren op Holland
 1653 verzoek alle gemalen granen en gebakken brood van buiten komend te belasten
 1653 verzoek om jaarpenningen met eenderde te mogen verhogen
 1653 verzoek orde te stellen op verdeling beurten en vrachten
 1655 verzoek alle schepen jaarlijks te visiteren
 1656 verzoek te mogen cavelen inzake varen op Holland, Brabant, Vlaanderen
 1656 verzoek om verkoop bij pond (detailhandel) door de molenaars te verbieden
 1656 verzoek damlopers te verbieden
 1656 verzoek om één penning te mogen heffen op alle leerlingcontracten,
 1657 n.a.v. verzoek een verbod op verkoop brood voor ieder niet gildenlid en voortaan
 alleen nieuwe mekovens aan degene die proef hebben gedaan
 1657 verzoek om verbod werk bij klanten die (elders) niet betaald hebben
 1657 verzoek om maken van bruggen en sleden te beschouwen als werk dat niet tot enig
 gilde behoort
 1659 verzoek n.a.v. geschil timmerlieden en schrijnwerkers over werkerrein
 1661 verzoek vrachtflonen te mogen verhogen
 1661 verzoek linnenwevers om proef te stellen en vreemden die lijnwaat komen verkopen
 2-0-0 te laten betalen net als in andere steden.
 1661 verzoek wollenwevers om schoenmakers te verbieden wol te kopen
 1665 verzoek te mogen volstaan met leveren van biljet zonder geld te betalen aan pachters
 1666 verzoek wijziging proef
 1666 verzoek om niet méér dan de bestaande acht molens toe te laten
 1666 wijziging gildenbrief
 1666 verzoek wollenwevers om niet hun wol in de wolmolen te hoeven te vollen
 1667 verzoek vrijstelling boete van schutterij voor degene die in dienst van het land zijn
 1667 verzoek linnenwevers om vreemden het verkopen hier te verbieden
 1667 geschil timmerlieden en schrijnwerkers
 1668 verzoek om verhoging bakloon
 1670 verzoek en contra verzoek van Pieters- en Annagilde over beurtschippers
 1670 verzoek geen bakkers op te nemen met minder dan drie leerjaren en jonger dan twintig jaar
 1672 verzoek om executie van maatregel
 1672 verzoek om orde te stellen op vervalsen kropbrood, merken van brood en koekjes-
 verstrekkingsen
 1673 verzoek om verbod van invoer van meel
 1673 verzoek om voorziening tegen inbrengen koopmanschappen door damlopers
 1673 verzoek voortaan elk jaar twee schelling te laten betalen om te mogen scheren
 1673 verzoek diverse winkeliers om verbod van inbrengen en openbaar verkopen van waren
 van buiten de stad komend
 1675 verzoek n.a.v. twee wollenwevers die naar Goes willen gaan, om daar van af te zien en
 alle mogelijke steun toe te zeggen
 1675 verzoek wijziging gildenbrief inzake huiszoeking
 1676 verzoek om niemand die geen poorter is toe te laten in gilde
 1677 verzoek invoerbepanking van meel, gebroken boekwijt en gebakken brood
 1681 verzoek om belasting op doodskisten te mogen heffen tot behoud van het gilde
 1682 verzoek om varen op Rotterdam, Vlissingen en Middelburg over te laten aan
 beurtvaart
 1683 verzoek om pas te mogen laden/vervoeren nadat knaap heeft gemeld
 1683 verzoek aanpassing gildenbrief
 1684 verzoek linnenwevers om de vele lieden die uit Brabant komen om linnen te weven
 enige voordelen te geven om zo de nering aan te kweken

- 1684 verzoek om alleen gildenleden schepen te laten uitloodsen
1685 verzoek wijziging gildenbrief
1685 verzoek op te treden tegen damlopers
1685 verzoek op te treden tegen damlopers
1685 verzoek om redres van venten door damlopers die bij de kleine maat en gewicht aan burgers verkopen
1686 verzoek verandering van kaaigeld
1687 verzoek om intreegeld op twintig gulden te brengen (kinderen tien)
1687 verzoek om beurtschippers te verbieden vracht in te nemen op steden waar beurtlieden zijn
1688 verzoek om jaarpenningen te brengen op vijf schelling (ipv één)
1689 verzoek om boete te stellen op praktiseren zonder proef
1689 verzoek om oestervervoer exclusief voor gilde te laten zijn
1690 verzoek op te treden tegen inladen van kolen van Gentse schippers
1692 verzoek gildenbroeders te verbieden passagiers te vervoeren (privilege van beurtschippers)
1692 n.a.v. verzoek schippers verplicht eerst omlage te laten houden alvorens te verkopen
1693 verzoek om beurtschippers op Dordrecht, Delft, Leiden en Schiedam op bepaalde dagen te laten varen
1693 verzoek aanpassing gildenbrief, o.a. verhoging jaarpenningen
1694 verzoek verbod aan venters om gort onder het gros te verkopen
1695 verzoek om vreemde aan vrijgeld te laten betalen 6-13-4 ipv 3-6-8
1696 verzoek om van alle huwende gildenbroeders 1-0-0 te mogen heffen
1699 verzoek inzake proef
1700 verzoek om toelating tot gilde omdat in 1684 aan alle vluchtelingen toelating tot alle gilden werd gegeven
1701 verzoek boete te stellen op vervalsingen
1701 verzoek inzake prijs van de tarwebeschuit
1701 verzoek om betere proef
1703 verzoek van wollenwevers om belasting te mogen heffen van elke nieuwe wolwinkel
1705 verzoek inzake afbakening werkerrein
1705 verzoek om financiële bijdrage omdat gildenbroeders niet zwaarder belast kunnen worden
1707 verzoek om de boekwijmaalders te dwingen de reglementen na te leven
1707 verzoek winkeliers op te treden tegen leuren en venten
1714 klacht over J Gijselaar en zoon die ten onrechte praktijk uitoefenden
1715 verzoek om gildenbroeders te verplichten ook bij begraven van vrouwen te komen
1717 verzoek knecht te verbieden om op naam vrijbaas te werken tenzij hij vier schelling per dag betaalt
1719 verzoek inzake vervoer van zout
1719 verzoek om verhoging broodprijs
1723 verzoek om toelatingsleeftijd op twintig jaar te stellen
1724 verzoek verbod vreemde kwakzalvers en buiksnijdern na kermis medicamenten te verkopen, tenzij betaling aan gilde
1725 verzoek benoeming deken
1725 verzoek om aantal molens terug te brengen op zes en later op vier
1726 verzoek om reglement uit 1725 te effectueren, met name de afspraak van max één winkel per molen
1726 verzoek aanpassing gildenbrief, met name inzake levering aan winkels
1727 verzoek om handhaving van de resolutie van de Staten van Zeeland met betrekking tot verbod invoer meel
1729 verzoek om kooplieden een vast bedrag en vaste beurt aan gildenbroeders te laten geven
1730 verzoek wollenwevers om orde te stellen op betaling jaarpenningen
1730 verzoek verhoging jaarpenningen
1730 verzoek beurtschippers om andere leden te verbieden te laden op hun veer
1730 verzoek op te treden tegen damlopers
1731 klacht over kwaliteit van onbevoegden
1733 verzoek linnenwevers om wijz gildenbrief

- 1733 verzoek inzake conflict met ventjagers
- 1734 verzoek winkeliers om toestemming kleine knopen te mogen verkopen i.t.t. reglement van knoopmakersgilde
- 1734 verzoek om knoopmakers (met eigen reglement) op te nemen in wollenweversgilde
- 1735 verzoek om intreegeld hoedenmakers op vier pond te stellen i.p.v. proef
- 1735 verzoek om benoeming deken van Duijn
- 1735 verzoek inzake vrijheid van inladen
- 1736 verzoek op te treden tegen vreemden en winkeliers die onwettig handelen
- 1738 verzoek op te treden tegen kooplui die schepen van buiten op de beurt inzetten waardoor te weinig werk overblijft voor eigen schippers
- 1738 verzoek om benoeming deken conform regels bij andere gilden
- 1742 n.a.v. verzoek mogen voortaan vreemden en gildenbroeders werken aan de st Lievens Monstertoren en de stad
- 1744 n.a.v. verzoek vastgesteld dat art 6 wil zeggen dat als burger iets wil laten maken door buitenstaander hij dit moet verzoeken aan de raad
- 1749 verzoek om combinatie met linnenwevers
- 1749 verzoek linnenwevers om samen te mogen gaan met wollenwevers
- 1749 geschil timmerlieden –scheepstimmerlieden over belasting opgelegd aan timmerlieden
- 1752 verzoek om geen katholieken behoeven te accepteren in gilde
- 1752 verzoek om verhoging van pas i.v.m. slechte tarwe oogst
- 1753 verzoek wijziging gildenbrief
- 1755 verzoek om geld om in hoger beroep te kunnen procederen tegen A. Brouwer die zonder proef werkt
- 1757 verzoek op te treden tegen de vele ‘abuizen’
- 1758 verzoek om boekwijnmolenaar te verbieden op platteland, bij kleine maat gort en tarwe te verkopen
- 1758 verzoek om deken elke twee jaar door raad te laten kiezen
- 1760 verzoek winkeliers op te treden tegen inbreng boter door vreemde schippers
- 1763 verzoek wijziging gildenbrief
- 1765 verzoek inzake vervoer van oesters
- 1765 verzoek wijziging gildenbrief om ook leerjaren in andere stad te accepteren
- 1766 verzoek om het aantal bakkers vast te stellen op huidige aantal
- 1768 verzoek wijziging van een ordonnantie inzake schippers uit de Breede Beurt
- 1771 verzoek wijziging proef ter verbetering kwaliteit
- 1772 verzoek om voortaan één koekenbakker als ommeganger te benoemen
- 1772 verzoek winkeliers om verbod van leuren tijdens kermis
- 1774 geschil timmerlieden en schrijnwerkers over werkerrein
- 1776 verzoek koekenbakkers dat bakkers wordt verboden koeken te bakken
- 1778 geschil timmerlieden en schrijnwerkers
- 1780 geschil timmerlieden en metselaars over werkerrein
- 1783 verzoek inzake buitenstaanders
- 1787 verzoek om nieuwe gildenbrief.
- 1787 verzoek om stopzetten vergunning voor ovens en verbod van verkoop van ovens
- 1793 verzoek om boete op scheren van particulieren te verhogen
- 1796 verzoek om boete te stellen op verstrekken van koekjes bij broodverkoop.
- 1796 verzoek inzake buitenstaanders

XIII REKEST (uit 1744)

‘Geven met alle onderdanigheijd te kennen de Ondergeschrevenen Deken en Ommegangers en Gilde broeders van het huijstimmerluijden gilde binnen dese stad alle gesamenlijke borgers en gehoorsaeme opgesetenen onder Uw Ed.Agtb. bescherminge hoe dat haer tot smerte is voortgecoomen dat sommige van U Ed. Agtb. Borgeren sig ondevinden de waere intentie en uijtdruckinge van hun gildebrieff te vernietigen en weg te nemen, ja soo verre gaen dat Sij vermeijnen vrijheijt te hebben sonder eenig onderscheijt hun nieuw beraemde werken door vreemde personen buijten dese stad en jurisdictie van dien woonagtig te doen maeken en stellen Sig quasi funderende op het elfde articul van hun supplianten gilde brieff dan welke articul soo sij Supplianten onder eerbiedige reverentie vertrouwe van geen ander off verdere uijtlegging kan sijn nog ook bij Ued. Agtb; zal werden verstaen als alleen van soodanigen werk dat alhier geensinds nog in geenderleije wijze kan werden gemaekt gelijk hetselve ook indien verstande altijd is gepractiseert geworden; Dat wel bij een verkeert voortgeven wert veronderstelt dat het selve werk door niemand van ons onder-geschrevenen. en dus door de alhier sijnde baesen niet soude connen bewerkt en naer eijssen gemaect werden, gelijk nu scortelings aen Ued. Agtb; ten dien fine een requeste is gepresenteert met soodanigen clause geinsereert omme een Socolaet moole binnen dese stad te mogen doen maecken en stellen door luijden met seclusie van hun supplianten al ’t welk Edele agtb; Heeren hun supplianten is voorgecoomen als een saeck streckende tot totale ruine van hun Gilde en ook tot deklin en veragting van hun supplianten als nooijt van ’t voorschreven werk eenig besteck hebbende gesien veel min het selve geexamineert, ’t geen onder alle behoorlijke reverentie nogtans behoorde te geschieden, te meer dewijl het hun supplianten voorcomt dat soo sij niet alle ten minsten eenige van hun volcome is staet sijn soodanig werk naer eijssen te maecken; waeromme wij Ed. Agtb; Heeren niet connen afsien ons aen Ued. Agtb; hier over belangrijk te adresseeren met gediensig versoeck en bedede dat Ued.Agtb; soodanigen tentaminae gelieven tegen te gaen en het vertrouwe regt van dit ons Gilde te mainteneeren, als daer aen te veel gelegen, en de eenigste grondsteen van onse gilde brieff bevattende, over sulx dat Ued. Agtb; als borger vaderen ons gehoorsaem opgesetenen wel sullen willen in dit ons goet regt onderschragen, als hebbende bereijts ter verkrijginge van vrijheijt in dit hun gilde veele costen moeten dragen en dus niet sullen permitteeren dat vreemd personen sig souden verstouten om binnen dese stad en jurisdictie in onse prejudicie soodanig werk soude vermogen te maecken; wij willen Ed.Agtb; Heeren blijven in dat vertrouwen dat Ued.Agtb. dese saek naer haer gewigt wel sullen beschouwen, wij niet benoodigt sijn ten die aspecten meerdere drang-redenen bij te brengen, wij ons met alle gehoorsaemheijt onder Ued. Agtb; gunstig oog en toesigt verlaetende .
 ’t welk doende....’

Bron: Gasd gilden inv nr 67

AFKORTINGEN

AGN	Algemene Geschiedenis der Nederlanden
AZG	Archief (Mededelingen van het) Zeeuwsch Genootschap
BMGN	Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden
GAG	Gemeente Archief Goes
GASD	Gemeente Archief Schouwen-Duiveland
GAT	Gemeente Archief Tholen
GAV	Gemeente Archief Vlissingen
IISG	Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
KNG	Koninklijk Nederlands Genootschap
KZGW	Koninklijk Zeeuws Genootschap de Wetenschappen
NEHA	Nederlands Economisch Historisch Archief
NTvG	Nederlands Tijdschrift voor Geschiedenis
RAZE	Rechterlijke Archieven Zeeland
TvG	Tijdschrift voor Geschiedenis
TvSG	Tijdschrift voor Sociale geschiedenis
VOC	Verenigde Oost Indische Compagnie
ZA	Zeeuws Archief

BRONNEN

- GAG gildenarchief
inventaris nummers 1 t/m 138 en 148-185
- GAG stadsarchief
inventarisnummers 19 -43, 681 – 682, 688-690, 770, 1280, 1738 en 1741
1822, 1984, 2440, 2441- 2445, 2459-2486, 2525-2528,
2675, 2653 en 2610, 4204, 4632, 4671 en 4695
- GAG rechterlijke archief
inventarisnummer 2083
archief van de godshuizen en het burgerlijk armbestuur.
inventarisnummers 11, 17, 23, 27,
archief weeshuis
inventarisnummers 1802-1614
handschriftenverzameling
inventarisnummers 41, 42, 49, 65, 152, 168, 177 en 266.
archief kerkmeesters grote kerk 1580-1630
inventarisnummers 3 – 80, 150-170, 208-231
- GASD gildenarchief.
inventarisnummers 1 t/m 274
- GASD stadsarchief Zierikzee
Inventarisnummers 1a t/m 72, 104, 113 t/m 121, 123 en 124, 136 t/m 140,
292 t/m 306, 399, 405 en 406, 590 t/m 600,
630 t/m 637.
- GASD handschriftenverzameling
inventarisnummers 35, 79, 215, 599
- GASD oud archief , Brouwershaven
inventarisnummers 207 t/m 216
- GASD archief slavenkas
inventarisnummer 194
- GASD verzameling J. H. de Vlieger
inventarisnummer 490
- GASD archief weduwen en wezen fonds van bakkers, grutters en makelaars
inventarisnummer 223
- GASD archief weduwenbeurs NH kerk
inventarisnummer 441
- GASD archief weeskamer
inventarisnummers 22 en 52
- GASD archief burger weeshuis.
inventarisnummer 189
- GAV gildenarchief.
inventarisnummers 1 t/m 133
- GAV archief Simon van der Swalme.
inventarisnummers 5161, volgnummers 22, 32, 48, en 59.
5162, volgnummers 115-117 en 164
5163, volgnummers 137, 211 en 234
5164, volgnummers 134, 234, 304, 329, 356, 362, 380.
5166, volgnummer 548
5168, volgnummer 809 en 830
5169, volgnummer 972
5172 volgnummer 1414 en 1415
5173 volgnummer 1532
- ZA stadsarchief Veere
inventarisnummers 1191,1347, 1745, 1808, 1812, 1818, 1833, 1836, 1854,
1860, 1862, 1863, 1904, 1910, 1911, 1914, 1921, 1922, 1923, 1939, 1941,
1949, 1953, 1955, 1961, 1963, 1964, 1995, 2111, 2517.
- ZA handschriftenverzameling
inventarisnummers 851 a t/m e
- GAT stadsarchief Tholen
inventarisnummers 118-134, 632-638, 641, 647, 652 en 660

LITERATUUR

- Aten, D., 'Amsterdamse gilden en regenten contra de Zaanse nijverheid 1600-1800' in: C. Lesger en L. Noordegraaf (eds) *Ondernemers en bestuurders. Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd*, (Amsterdam, 1999) 61-76.
- Barte en Korte, *Een troostrijk woord (Zeeuws archief)*
- Bergh, J. van de, *Katholiek Zierikzee in 700 jaar*. Een verslag van de Apostolisch Vicarus uit 1650 Archief Bibliotheek Zierikzee.
- Bezemer, W. en A.S. de Blecourt, *Rechtsbronnen van Zierikzee* (Den Haag, 1908).
- Bickle, P. 'Kommunalismus. Begriffsbildung in heurischer Absicht', in Idem (ed), *Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich*. Historische Zeitschrift, Beihefte NF, deel 13 (München, 1991) 5-38.
- Binder, F., 'Die Zeeländische Kaperfahrt 1654 – 1662' *AZG* (1976) 40-92.
- Bischof, F., *Der Anteil der Gilden am Stadregiment in den westfälischen Städtchen* (Warendorf, 1926)
- Black, A., *Guilds and civil society in European political thought from the twelfth century to the present* (New York, 1984).
- Blecher, G., *Das Zunftwesen in Bingen* (Bingen, 1911) 32-36.
- Blockmans, W., 'Alternatives to monarchical centralisation: the great tradition of revolt in Flanders and Brabant' in: Koenigsberger (ed) *Republiken und Republikanismus*, (1988) 145-155.
- Blok, D. P. e.a. (red) *Algemene geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1977-1983).
- Blok, P.J., *De gilden* (Den Haag, 1910).
- Blok, J van de, *Bakkerskoekjes van Zeelandia* (Middelburg, 1910).
- Blom, P., 'Demografie van een dode stad. Bronnen voor onderzoek naar de bevolkingsontwikkeling van de stad Veere vanaf 1470', *Nehalennia* 93 (1993) 2-16.
- Boer, M.G. de, 'De ondergang der Amsterdamse gilden', *TvG*, 47 (1932) 129-149 en 225-245.
- Bos, S., *Uyt liefde tot malcander. Onderlinge hulpverlening binnen de Noord-Nederlandse gilden in internationaal perspectief 1570-1820* (Amsterdam, 1998).
- Bossenga, G., *The politics of privilege. Old regime and revolution in Lille* (Cambridge, 1991).
- Bossenga, G., 'La révolution Française et les corporations: trois exemples Lillois', *Annales ESC* 43 (1988) 405-426.
- Boxhorn, M.Z., *Chronijck van Zeelandt eertijts beschreven door d'heer J. Reygersbergen, nu verbeterd ende vermeerderd* (Middelburg, 1644).
- Brahé, J. J., *Vlissings eeuwfeest*, ZA stadsarchief Veere inv nr 1939.
- Brake, W.Ph te, *Regents and rebels. The revolutionary world of an eighteenth-century Dutch city* (Oxford, 1989).
- Brasser, J. J., *Geschied- en rechtskundige verhandeling van de week en jaarmarkten, mitsgaders van de zogenaamde kermessen bijzonderlijk in Zeeland opgesteld, beschreven en met de nodige bewijzen ...* (Leiden, 1792).
- Briels, J., *Zuid- Nederlanders in de Republiek 1572-1630. Een demografische en cultuurhistorische studie* (St Niklaas, 1985).
- Brooks, C., 'Apprenticeship, social mobility and the middling sort, 1550-1800' in: Barry and Brooks (eds) *The middling sort of people, society and politics in England 1550-1800*, (Londen, 1994) 52-84.
- Brouwer Ancher, A.J.M., *De gilden* (Den Haag, 1895).
- Bruijn, J.R., 'Scheepvaart en overheid omstreeks 1600' in: C. Lesger & L. Noordegraaf (eds) *Ondernemers en bestuurders. Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999) 77-85.
- Bruijn, J.R., 'De kaapvaart in de 2de en 3de Engelse Oorlog', *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 1975, 408-429.
- Bruijn, M.de, *De gilden getoetst aan de rechten van den mensch en burger, en het algemeen geluk der maatschappij* (Amsterdam, 1796).
- Brusse, P. en W. van der Broeke, *Provincie in de periferie. De economische geschiedenis van Zeeland* (Utrecht, 2005).
- Buijs, A.P., 'uit het claddebouck van de Goese rekenmeester C. Eversdijck 1586-1666' *Worstelende wetenschap* (Middelburg, 1987) 2-18.
- Bijl, M. van der, *Idee en Interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral Middelburg tussen 1702 en 1715* (Groningen, 1981).
- Bijl, M., 'Uit de geschiedenis der chirurgijngilden in Zeeland', *Nederlands Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 1977 2014-2064.

- Carasso-Kok, M., 'Der stede scut. De schutterijen in de Hollandse steden tot het einde der zestiende eeuw' in: Carasso-Kok en Levy-van Halm (red) *Schutters in Holland*, (Zwolle, 1988) 16-35.
- Cerutti, S., 'Du corps au métier: la corporation des tailleurs a Turin entre XVIIe et XVIIIe siècle', *Annales ESC* 43, (1988), 323-350.
- Craffurd, J., 'Aansprekersoproer te Amsterdam in 1696 in: R. Dekker (ed) *Oproeren in Holland gezien door tijdgenoten* (Assen, 1979) 37-78.
- Dambriujne, J., 'Gentse bouwvakambachten in sociaal economisch perspectief (1540-1795)' in: C.Lis en H. Soly (eds) *Werken volgens de regels: ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel, 1994) 51-100.
- Dambriujne, J., 'Rijkdom, materiële cultuur en sociaal aanzien. De bezitspatronen en investeringsstrategieën van de Gentse ambachten omstreeks 1540' in: C. Lis en H. Soly (eds) *Werelden van verschil: ambachten in de Lage Landen* (Brussel, 1997) 151-211.
- Davids, K., 'Neringen, hallen en gilden. Kapitalisten, kleine ondernemers en de stedelijke overheid in de tijd van de Republiek' in: C. A. Davids, W. Fritschy, en L. van der Valk (eds) *Kapitaal, ondernemerschap en beleid. Studies over economie en politiek in Nederland, Europa en Azië van 1500 tot heden* (Amsterdam, 1996) 95-119.
- Davids, K., 'Deregulering in de stedelijke exportnijverheid in de vroegmoderne tijd' in: C. Lesger en L. Noordegraaf (eds) *Ondernemers en bestuurders. Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999) 109-129.
- Davids, K., *The Dutch economy in the golden age, nine studies* (Amsterdam, 1993).
- Davids, K. en J. Lucassen, (eds) *A miracle mirrored. The Dutch Republic in a European perspective*, (Cambridge, 1995).
- Deceulaer, H., 'conflicten en conflictregeling in de Antwerpse ambachtswereld (1585-1796). Een verkenning van de juridische en sociaal-politieke aspecten op het lokale terrein' in: C. Lis en H. Soly (eds) *Werken volgens de regels: ambachten in Brabant en Vlaanderen 1500-1800* (Brussel, 1994) 137-177.
- Deceulaer, H., 'Arbeidsregulering en loonvorming in de Antwerpse haven, 1585-1796', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 18 (1992) 22-47.
- Deceulaer, H., *Pluriforme patronen en een verschillende snit. Sociaal-economische, institutionele en culturele transformaties in de kledingsector in Antwerpen, Brussel en Gent 1585-1800* (Amsterdam, 2001).
- Dekker, R., *Holland in beroering, oproeren in de 17de en 18de eeuw* (Baarn, 1982).
- Dekker, C., *Een schamele landstede. Geschiedenis van Goes tot aan de Satisfactie in 1577* (Goes, 2002).
- Deter, G., *Rechtsgechichte des westfälische Handwerk im 18 Jahrhundert: das Recht der Meister* (Münster in Westfalen, 1990).
- Deursen, A. Th. van, *Bavianen en slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt* (Franeker, 1974).
- Deursen, A. Th. Van, *Mensen van klein vermogen. Het kopergeld van de gouden eeuw* (Amsterdam, 1978).
- Dijk, F. van, *De revolutie van 1795 in Zeeland* (Goes, 1974).
- Dillen, J.G., van, *Van rijkdom en regenten* (Den Haag, 1970).
- Dillen, J.G. van, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildenwezen van Amsterdam*, 3 dln (Den Haag, 1929-1974).
- Dirks, J., 'De Noord-Nederlandsche gildenpenningen. Wetenschappelijk historische beschrijving en afgebeeld.' Verhandelingen uitgegeven door Teylers 2de Genootschap Nieuwe Reeks 2 (Haarlem, 1878).
- Dixhoorn, A. van, 'Voorstanders van vrije wetten. Burgerbewegingen in Arnhem en de Republiek tussen 1702 en 1707', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 25 (1999) 25-54.
- Dorren, G., 'Stadsbestuur en ambachtsgilden in Haarlem in de 17de eeuw', in: Lesger en Noordegraaf (eds) *Ondernemers en bestuurders. Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen en vroeg moderne tijd* (Amsterdam, 1999) 129-139
- Driessen, F., *Theorie en praktijk* (Leiden, 1903).
- DuPlessis R.S. en M. Howell, 'Reconsidering the early modern urban economy: the cases of Leiden and Lille', *Past and Present* (1982) 49-85.
- Eeghen, I. H., *Inventaris der archieven van de gilden van het brouwersvolk* (Amsterdam, 1951).
- Éeghen, I.H., *De gilden. Theorie en praktijk* (Bussum, 1974).
- Eggerman, W., *Zünfte und Zunftrechte in der Grafschaft Bentheim 1341-1810* (Borna-Leipzig, 1912).
- Elias, N. en J.L. Scotson, *De gevestigden en de buitenstaanders* (Utrecht, 1976).
- Empel, M. van, *Zeeland door de eeuwen heen*, (Middelburg, 1954).
- Enthoven, V., *Zeeland en de opkomst van de Republiek. Handel en strijd in de Schelde-delta 1550-1621* (Middelburg, 1996).
- Enthoven, V., 'Een symbiose tussen koopman en regent', in: C. Lesger en L. Noordegraaf, (eds) *Ondernemers en bestuurders. Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd*, (Amsterdam, 1999) 203-237.
- Epstein, S.A., *Wage labour and guilds in medieval Europe* (Chapel Hill/London, 1991).

- Epstein, S.R., 'Craft guilds, apprenticeship and technological change in industrial Europe', *Journal of Economic History*, 58, (1908) 684-713.
- Farr, J.R., *Hands of honour. Artisans and their world in Dijon, 1550-1650* (Londen, 1988).
- Farr, J.R., 'On the shop floor: guilds, artisans and the European market economy 1350-1750', *Journal of Early Modern History I* (1997) 24-54.
- Fock, C.W. *Ambachtsman en gilde. Al wat blinkt en is geen goud* (Leiden, 1984).
- Franken, F., *De scheepswerven in Zeeland. Een onderzoek naar de geschiedenis en relictten van Zeeuwse scheepswerven* (Goes, 1996).
- Friedland, K., *Gilden und Korporation in den Nordeuropaischen Städten des späten Mittelalter* (Keulen, 1984).
- Friedrichs, C.R., *Urban society in an age of war: Nordlingen 1580-1720* (Princeton, 1979).
- Frijhoff, W.Th.M., 'Zutphens geschiedenis, 1591-1841' in: W. Th. M. Frijhoff et al (eds) *Geschiedenis van Zutphen* (Zutphen, 1989) 84-132.
- Fruin, R., *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland* (Den Haag, 1901).
- Fruin, R., *Het archief der OLV abdij te Middelburg* (Den Haag, 1901)
- Gabriels, A., *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhoudelijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw.* (Den Haag 1990).
- Genabeek, J. van, 'De afschaffing van de gilden en de voortzetting van hun functies', *NEHA jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis*, vol 54 (1994) 63-90.
- Goudriaan, K., Hulshif, M., Lourens, P., en J. Lucassen, *Gilden in Gouda* (Zwolle, 1996).
- Gouw, J. ter, *De gilden. Een bijdrage tot de geschiedenis van het volksleven in Amsterdam (Amsterdam, 1866).*
- Graaff M.H. de, *De wederoprichting der gilden beschouwd als een krachtig middel tot bevestiging van stoffelijk en zedelijk heil des volks en tot vermindering der toenemende armoede* (z.pl. 1846).
- Gravezande, A., *2de Eeuwgedachten der Middelburgse Vrijheid zoo in den godsdienst als burgerstaat of historische aaneenschakeling van gebeurtenissen der stad Middelburg in Zeeland ten tijde der Nederlandse Beroerten* (Middelburg, 1774).
- Griffiths, R.T., 'Ambacht en nijverheid in de Noordelijke Nederlanden 1774-1844', *Algemene geschiedenis der Nederlanden* (Bussum, 1981) 219-252.
- Groenveld, S., *Evidente factien in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17de eeuwse Republiek.* (Hilversum, 1990).
- Groenveld, S. en G. Schutte, *Delta 2* (Groningen, 1992).
- Groot, A. de, 'De Arnhemse ambachtsgilden in de 17de en 18de eeuw', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre, Vereeniging tot beoefening van Geldersche Geschiedenis, Oudheidkunde en Recht* 42 (1939) 79-119.
- Gustafsson, B., 'The rise and economic behaviour of mediaeval craft guilds', *Power and economic institutions. Reinterpretations in economic history* (Aldershot/Brookfield, 1991) 69-106.
- Heeringa, K., *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel* (Den Haag, 1910-1966).
- Hickson, C.R., en E.A.Thompson, 'A new theory of guilds and European economic development' in: *Explorations in Economic History* 28 (1991) 127-168.
- Hollestelle A., *Geschiedkundige beschrijving van Tholen en omstreken* (Middelburg, 1897).
- Holthuis, P., *Frontierstad. Bij het scheiden van de markt* (Groningen, 1993).
- Hoorn, C. M. van en J.L. Kool-Blokland, *Geneeskunde in Zierikzee, Zierikzeese medici in de 17de en 18de eeuw* (Middelburg 1993).
- Honacker, K. van, 'De politieke cultuur van de Brusselse gilden in de achttiende eeuw: conservatisme, corporatisme of opportunisme?' in: C.Lis en H. Soly (red), *Werken volgens de regels: Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel, 1994) 179-228.
- Hulshof, M., 'De Goudse ambachtsgilden' in: K. Goudriaan e.a.(eds) *De gilden van Gouda* (Zwolle, 1996) 65-85.
- Israel, J., *Nederland als centrum van de wereldhandel* (Franeker, 1991).
- Israel, J., *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford, 1995).
- Iven, W. en J. Bogaerts *Schuttersgilden in Noord Brabant* (Helmond, 1983).
- Jacob, M., 'Radicalism in the Dutch Enlightenment' in: M.C. Jacob en W.W. Mijnhardt (eds) *The Dutch Republic in the Eighteenth Century. Decline, Enlightenment and Revolution* (Ithaca, 1992) 224-240.
- Jong, A.E.J. de, en F.H. Verkerk, *De ambachtsgilden van Goes* (Goes, 1987).
- Jongste, A. de, 'Een bewind op zijn smalst.' In: *AGN* 9 (1980) 44-60
- Kanter, J. Philz de, *Chronijk van Zierikzee* (Zierikzee, 1795).
- Kaplan Steven, L., *The bakers of Paris and the bread question 1700-75* (Londen, 1996).
- Kaplan, S.L. 'l'Apprentissage au XVIIIe siècle: le cas de Paris', in : *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 40 (1993) 436-480.
- Keikes, W., *De slavenbeurs te Zierikzee*, (Zierikzee, 1976).
- Kestelo, H.M., *De stadsrekeningen van Middelburg dln V t/m IX*, (Middelburg, 1915).
- Kestelo, H.M., *Geschiedenis en plaatsbeschrijving van Arnemuiden*, (Middelburg, 1875).

- Keulemans, Th., *Het gildewezen, opkomst bloei en verval* (Den Haag, 1941).
- Keutgen, F., *Ämter und Zünfte: Zur Entstehung des Zunftwesens* (Aalen, 1965).
- Kliefoot, F., *Verhandeling over het instandhouden der gilden, getoetst aan de gezonde reden, of wederlegging van zeker boekje, getijeld: 'de gilden getoetst aan de rechten van den mensch en burger, en het algemeen geluk'* (Amsterdam, 1796).
- Knevel, P., *Burgers in 't geweer: de schutterijen in Holland 1550-1700* (Hilversum, 1994).
- Knevel, P., 'Onrust onder de schutters. De politieke invloed van de Hollandse schutterijen in de eerste helft van de zeventiende eeuw', *Holland 20* (1988) 158-174.
- Knevel, P., 'Onder gewapende burgers. Over de belevingswereld van zeventiende-eeuwse schutters', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 23 (1997) 41-51.
- Knippenberg, H., *De religieuze kaart van Nederland* (Assen, 1992).
- Kool-Blokland, J.L., *De zorg gewogen* (Middelburg, 1990).
- Kuipers, S. F. *Een bijdrage tot de kennis van de bodem van Schouwen-Duiveland en Tholen naar de toestand voor 1953* (Wageningen, 1960).
- Kuttner, E. *Het hongerjaar 1566* (Amsterdam, 1949).
- Lademacher, H., *Geschiedenis van Nederland* (Utrecht, 1983).
- Lesger, C. en L. Noordegraaf, 'Inleiding', in: C. Lesger en L. Noordegraaf (eds) *Ondernemers en bestuurders. Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999).
- Lis, C. en H. Soly, 'Ambachtsgilden in vergelijkend perspectief: de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, 15de -18de eeuw', in: C. Lis en H. Soly (eds), *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage landen*, (Brussel, 1997) 11-42.
- Lis, C. en H. Soly, 'Corporatisme, onderaanneming en loonarbeid. Flexibilisering en deregulering van de arbeidsmarkt in Westeuropese steden' *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 20 (1944) 365-390.
- Lis, C. en H. Soly, *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa* (Amsterdam, 1980).
- Lis, C. en H. Soly, 'Different paths of development: Capitalism in the Northern and Southern Netherlands during the late Middle ages and the Early Modern Period', *Review* 20, 2, (1997) 211-242.
- Lourens, P. en J. Lucassen, 'Ambachtsgilden in Nederland, een eerste inventarisatie', *NEHA-jaarboek voor Economische- Bedrijfs- en Techniekgeschiedenis* 57 (1994) 34-62.
- Lourens, P. en J. Lucassen, 'De oprichting en ontwikkeling van ambachtsgilden in Nederland, 13-19de eeuw' in: C. Lis en H. Soly (eds) *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel, 1997) 43-78.
- Lourens, P. en J. Lucassen, 'Zunftlandschaften' in den Niederlanden und im benachbarten Deutschland' in: W. Reininghaus (ed) *Zunftlandschaften in Deutschland und den Niederlanden im Vergleich* Schriften der Historischen Kommission für Westfalen vol. 17(Münster, 2000) 11-44.
- Lucassen, J., *Naar de kusten van de Noordzee. Trekarbeid in Europees perspectief, 1600-1900* (Gouda, 1984).
- Lucassen, J. en M. Prak, 'Guilds and Society in the Dutch Republic 16th – 18th Centuries', in: S.R. Epstein e.a. (eds) *Guilds, Economy and Society, Proceedings of the Twelfth International Economic History Congress, Session B* (Madrid, 1998) 63-77.
- Lucassen, J., 'Het welvaren van Leiden (1659-1662): de wording van een economische theorie over gilden en ondernemerschap' in: B. de Vries et al *Kracht der zwakken. Studies over arbeid en arbeidsbeweging in het verleden* (Amsterdam, 1992) 13-49.
- Man, H.de, 'Iets over het vettewaaiersgilde te Middelburg', *Tijdschrift van het KNG voor munt- en penningkunde*, (Amsterdam, 1901).
- Moerland, L. J., 'De dikke pofganzen tegen de witte ganzen. Kroniek van een machtsstrijd in Goes, 1692' in: *Historisch Jaarboek voor Noord- en Zuid Beveland* 19, 1993.
- Montias, J.M., *Artists and artisans in Delft: a socio-economic study of the seventeenth century* (Princeton, 1982).
- Mud, R., 'De gilden in Leeuwarden. Onderzoek naar de verhoudingen tussen ambachtsgilden en overheid in de 18de eeuw' (doctoraalscriptie VUA, 1998).
- Nagtglas, F., *Algemene kerkenraad der Nederduitsch-Hervormde gemeente te Middelburg van 1574-1860*, (Middelburg, 1860).
- Noordegraaf, L. en J. L. van Zanden, 'Early modern economic growth and the standard of living: did labour benefit from Holland's Golden Age in: C. Davids en J. Lucassen (eds) *A miracle mirrored the Dutch Republic in European perspective* (Cambridge, 1995) 410-437.
- Noordegraaf, L., 'Sociale verhoudingen en structuren in de Noordelijke Nederlanden 1770-1813', in: *AGN*, dl X (Bussum, 1981) 361-384
- North, M., *Institutions, institutional change and economic performance* (Cambridge, 1990).
- Oldewelt, W.H.F., 'De beroepsstructuur van de bevolking der Hollandse stemhebbende steden volgens de kohieren van de familiegelden van 1674, 1715 en 1742 in: *Economisch Historisch Jaarboek*, 25 (1952). 167-248.

- Ogilvie, S., *State corporatism and proto-industry. The Wurttemberg Black Forest 1580- 1797* (Cambridge, 1997).
- Ogilvie, S., 'Guilds, efficiency and social capital: evidence from German proto-industry', *Economic History Review* LVII, 2 (2004) 286-333.
- Ossewaarde, F. van, *Tussen stad, staten en stadhouder: het prestige van het Goese baljuwambt en de personen die het bekleedden 1582-1795* (Leiden, 1987).
- Palmen, E., 'De gilden en hun economische betekenis' in: W.Th. M. Frijhoff e.a (red) *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum, 1998) 221-233.
- Panhuysen, B., *Maatwerk: kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden 1500-1800* (Amsterdam, 2000).
- Pekelharing, K.R., 'Bijdrage voor de geschiedenis der hervorming in Zeeland 1524-1572', *AZG*, 6 (1866) 225-316.
- Persson, K.G., *Pre-industrial economic growth. Social organization and technological progress in Europe*. (Oxford, 1988).
- Picardt, R.A.S., *Bijzonderheden uit de geschiedenis der stad Goes* (Goes, 1864).
- Pirenne, H., *Les anciennes démocraties des Pays-Bas* (Parijs, 1910).
- Pirenne, H., *Histoire de Belgique*, 3, (Brussel, 1909-22).
- Prak, M., 'Civil disturbances and urban middle class in the Dutch Republic, *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* (1989), 165-181.
- Prak, M., *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud: Sociale verandering in het Revolutietijdvak, 'sHertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen, 1999).
- Prak, M., 'Burgers in beweging. Ideaal en werkelijkheid van de onlusten te Leiden in 1747', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 106 (1999) 365-393.
- Prak, M., 'Individu, corporatie en samenleving. De retoriek van de Amsterdamse gilden in de 18de eeuw' in: C. Lis en H. Soly (red) *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel, 1997) 293-319.
- Prak, M., 'Ambachtsgilden vroeger en nu', *NEHA jaarboek voor Economische, Bedrijfs-, en Techniekgeschiedenis* 57 (1994) 10-33.
- Prak, M., *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad: Leiden 1700-1780* (Amsterdam/Dieren, 1985).
- Prak, M., 'Individual, corporation and society: the rhetoric of Dutch guilds (18th Century)' in: M. Boone en M. Prak (eds) *Statuts individuels judiciaires dans les villes européennes (moyen age et temps modernes)* (Louvain/Apeldoorn, 1996) 255-279.
- Prak, M., 'Burgers onder de wapenen van de 16de tot de 18de eeuw', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 23 (1997) 1-11.
- Prak, M., *Gouden Eeuw: het raadsel van de Republiek*, (Nijmegen, 2002).
- Prak, M., 'Een verzekerd bestaan. Ambachtslieden, winkeliers en hun gilden in Den Bosch (ca 1775) in: B. de Vries e.a. *De kracht der zwakken, Studies over arbeid en arbeidsbeweging in het verleden* (Amsterdam, 1992) 49-80.
- Prak, M., 'Moral order in the world of work: social control and the guilds in Europe' in: H. Roodenburg en P. Spienburg (eds) *Social control in Europe* Vol I, 1500-1800, (Columbus, 2004) 177-200.
- Prak, M., en M. Boone, 'Rulers, patricians and burghers: the great and little traditions of urban revolt in the Low Countries' in: K. Davids en J. Lucassen (eds) *A miracle mirrored. The Dutch Republic in European perspective*, (Cambridge, 1995) 99-134.
- Price, J.L., *Holland and the Dutch Republic in the Seventeenth century* (Oxford, 1994).
- Priester, P., *De geschiedenis van de Zeeuwse landbouw circa 1600-1910* (Middelburg, 1998).
- Reininghaus, W., 'Zünfte, Städte und Staat in der Grafschaft Mark. Einleitung und Regesten von Texten des 14. bis 19. Jahrhunderts', *Geschichtliche Arbeiten zur westfälischen Landesforschung. Wirtschafts- und sozialgeschichtliche* Bd 7 (1989)
- Ridder, J.de, *De geschiedenis van Vlissingen en haar ambachtsgilden* (Goes, 2004).
- Romeijn, A., *De stadsregering van Tholen (1577-170)* (Middelburg, 2001).
- Romer, R.C.H., 'Het smedengilde te Goes' in: *de Zeeuwse Almanak*, 1847.
- Roorda, D. en H. van Dijk, *Het patriciaat in Zierikzee tijdens de Republiek* (Leiden, 1979).
- Roorda, D., *Partij en Factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen, 1961).
- Roorda D., 'De Republiek in de tijd van stadhouder Willem III' *AGN* 8 (1980) 282-297.
- Roos, D., *De Zeeuwen en de VOC* (Middelburg, 1987).
- Rooze, J.R., *Geschiedenis van de hervorming en de hervormde kerk der Nederlanden* (Utrecht, 1933) 4de druk herzien door J. Lindeboom.
- Rudé, G., *The pre-industrial crowd in London and Paris in the 18th century* (New York, 1974).
- Schelven, J.A. van, *Omvang en invloed der Zuid-Nederlandse immigratie van laatste kwart der 16de eeuw* (Den Haag, 1919).
- Schelven, J.A., *Brouwershaven in vroeger tijden* (Klaaswaal, 1994).

- Schulz, K., *Die politische Zunft in Verwaltung und Politik* (Keulen, 1994).
- Smallegange, J. P., 'Beroering in Zeeland in 1747', *Historisch Jaarboek voor Noord en Zuid Beveland* 1997.
- Smallegange, M., *De nieuwe Croniek van Zeeland* (Middelburg, 1696).
- Smit J.G., *Vorst en onderdaan: studies over Holland en Zeeland in de late Middeleeuwen* (Leuven, 1995).
- Smith, A., *The wealth of nations* (Chigago, 1876).
- Snell, K.D.M., *Annals of the labouring Poor: social change and agrarian England 1660-1900* (Cambridge, 1985).
- Sneller, Z.W., *Walcheren in de 15de eeuw* (Utrecht, 1916).
- Sonenscher, M., *Work and wages. Natural law, politics and the eighteenth-century French trades* (Cambridge, 1989).
- Spaans, J., *Haarlem na de reformatie. Stedelijke cultuur en kerkelijk leven, 1577-1620* (Den Haag, 1989).
- Stadernans, G., *Uit de chroniek der stede van ter Goes* (Goes, 1961).
- Stoppelaar, G.N., *Het schuttersgildse van den Edelen handboog, confrere van St. Sebastiaan te Middelburg* (Middelburg, 1867).
- Stoppelaar, G.N., *De Vlissingse poort 1639-1669* (Middelburg, 1868).
- Swallenburg, L. van, 'De joden in Zeeland', *Nederlandse Historiën*, 12 (1978) nrs 5 en 6.
- Swalme, S. van der, *Poorterboek van Vlissingen* (Vlissingen, 1971).
- Te Brake, W., *Regents and rebels. The revolutionary world of an eighteenth-century Dutch city* (Oxford, 1989).
- Te Water, J., *Tweede eeuwfeest van de vrijheid van Vlissingen in den burgerstaat en godsdienst binnen de stad Vlissingen sedert den zesden van grasmaand MDLXXII* (Middelburg, 1772).
- Tydemans, H.W. *Antwoord op de vraag over inrigtingen der gilden* (Middelburg, 1821).
- Uil, H., *Zierikzee, monumentenstad aan de Oosterschelde* (Goes, 1995).
- Uil, H., 'Het Goese chirurgijns- en apothekersgilde', *Historisch Jaarboek voor Zuid Beveland* 1975.
- Unger, W.S. *De geschiedenis van Middelburg in omtrek* (Middelburg, 1954).
- Unger, W.S., 'De steden van Zeeland', *AZG* 1954 t/m 1957.
- Unger, W.S., *Aantekeningen voor den tol van Iersekeroord* (Brussel, 1937).
- Unger, W.S., 'Middelburg als handelsstad 13-216 eeuw', *AZG* 1935.
- Unger, W.S., *Archief der gemeente Middelburg: de archieven der gilden en beurzen* (Middelburg, 1930).
- Unger W. en J Westendorp Boerma, 'De steden van Zeeland', *AZG* 1956 (Middelburg, 1956).
- Veldhuis, N., *Korte geschiedenis van de stad Veere* (Veere, 1980).
- Veraghtert, K., 'Ambacht en nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden 1792-1844', *AGN* 10 nieuwste tijd (Haarlem, 1981) 253-288.
- Verburg, M. C., *Zeeland 1940-1990 Economische ontwikkeling in het licht van de ruimtelijke economie en de economische geografie* (Middelburg, 1996).
- Verkaik, B., *De gilden* (Gorinchem, 1972).
- Verhees van Meer, J., *De Zeeuwse kaapvaart tijdens de Spaanse Successieoorlog* (Middelburg, 1986).
- Vervloet, J.A.J., *Inleiding tot de historische geografie van de Nederlandse cultuurlandschappen* (Wageningen, 1986).
- Vliet, A. van, *Vissers in oorlogstijd. De Zeeuwse zeevisserij in de jaren 1568-1648* (Middelburg, 2003).
- Vorriink, J., 'De revolutie van 1747', *Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkenkunde* jrg 29, (1914).
- Vos, P. de, *De vroedschap van Zierikzee van de 2de helft der 16de eeuw tot 1795* (Middelburg, 1931).
- Vos, P. de, *Vijfhonderd jaar bestaan van de godskamertjes te Zierikzee*, GASD bibliotheek nr 565.
- Vries, J. de en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815, de eerste ronde van moderne economische groei*, (Amsterdam, 1995).
- Vries Richtje, J. de, *Enkhuizen 1650-1850. Bloei en achteruitgang van een Zuiderzeestad* (Amsterdam, 1987).
- Wagenaar, J., *Vaderlandse historie, vervattende de geschiedenis der Vereenigde Nederlanden* (Amsterdam, 1751-1759).
- Wee, H. Van Der, *The rise and decline of urban industries in Italy and in the Low Countries* (Leuven, 1988).
- Westendorp Boerma, J., 'Volksoplopen in de achttiende eeuw', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 4 (1935).
- Westendorp Boerma, J., *Zierikzee vroeger en nu* (Bussum, 1972).
- Wiersum, E., *Uit het Rotterdamse gildewezen* (Arnhem, 1928).
- Wijkmans, H., *De gilden getoetst aan het algemeen belang der maatschappij ten proeve voor de noodzakelijkheid der instandhouding derzelve* (Rotterdam, 1796).
- Winkelman, H.P., *Geschiedkundige plaatsbeschrijving van Vlissingen* (Vlissingen, 1873).
- Wintle, M., 'De economie van Zeeland in 1808. Een rapport van landdrost A. van Doorn over de economie in het najaar van 1808', *AZG* 1985, 97-136.
- Wiskerke C., *De afschaffing der gilden in Nederland* (Amsterdam, 1938).
- Wit, C. de, *De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw 1780-1787* (Oirsbeek, 1974).
- Zanden, J.L. van, *Arbeid tijdens het handelskapitalisme: opkomst en neergang van de Hollandse economie* (Bergen, 1991).

- Zeiler, F.D., 'Men segt dat hier so een gilde is(...)'. Semi en buitenstedelijke gilden in Noord West Overijsel in 17 en 18de eeuw', *NEHA jaarboek 57* (1994) 91-106.
- Ziegler, O., *Das Zunftwesen der Markgrafschaft Baden-Baden von 1535 bis 1771* (Leipzig, 1933) 17-37.
- Zonneville- Heyning, C.E. en F. van der Ploeg, *Brave koppen en gladde aengesigten: de Goese schutters en hun schilders* (Middelburg, 1999).
- Zijlstra, W., *Pamflettenverzameling Den Zeusen Beesem*, (Middelburg, 1994).

LIJST VAN TABELLEN

- Tabel 1 Poorterinschrijvingen
- Tabel 2 Exploitatie van het kramersgilde te Zierikzee 1781/82
- Tabel 3 Exploitatie van het timmerliedengilde te Goes 1775
- Tabel 4 Het gildenbestand in Zierikzee
- Tabel 5 het gildenbestand in Goes
- Tabel 6 Het gildenbestand in Veere
- Tabel 7 Het gildenbestand in Vlissingen
- Tabel 8 Het gildenbestand in Tholen
- Tabel 9 Verdeling van de leden van enkele gilden over de heffingsklassen van het familiegeld in Goes, 1760
- Tabel 10 Verdeling van de leden van enkele gilden over de heffingsklassen van het familiegeld in Goes, 1721
- Tabel 11 Verdeling van de leden van enkele gilden over de heffingsklassen van het familiegeld in Goes, 1784
- Tabel 12 Heffing van de 100ste penning in Goes, 1760

SUMMARY

In the Middle Ages and the Early Modern Period guilds influenced and even controlled the lives of the citizens in a great many cities in Western Europe. As religious fraternities, they performed an important cultural function through their frequent elaborate religious celebrations. They defined social relations within urban communities and served on city councils. As Prak has written, they were taken for granted within the social landscape of each city.¹ Even though they were taken for granted, contemporaries and literature did not always concur about which functions the guilds performed, or what their objectives were. In fact, countless explanations have been provided as to why guilds remained in existence over the centuries. Most of those explanations invoke institutional-economic factors. In the nineteenth century, guilds were generally regarded as superfluous and even harmful to economic growth and in any case incompatible with the principles of the modern market economy.² In recent literature, the versatility and flexibility of the guilds are often described from different perspectives. Persson, for example, believes that the primary purpose of the guilds was to institutionalize negotiation processes in the market.³ Some authors stress ensuring a stable income for the members as the primary purpose of the guilds, while others argue that reducing transaction costs was their main objective.⁴ Sonenscher counters the classical view that guilds perpetuated rigid labour relations by depicting a variegated, dynamic world of craftsmanship.⁵ Still other authors believe that the guilds derived their *raison d'être* from the tax base they represented.⁶ This approach is more instrumental. Despite the various explanations for the way the guilds functioned, the studies have not covered sufficiently the foundations that sustained the guilds as institutions for many centuries in urban societies. Moreover, nearly all studies, including the ones about guilds in the Northern Netherlands, address the way those guilds functioned in large cities with – usually growing – export markets. Most guilds, however, existed and thrived in small towns, where the craft industry organized by the guilds served only the local market.

Een duurzame alliantie. Gilden en regenten in Zeeland, 1600-1800 addresses craft guilds in several small towns and explores how local society supported the guilds in small towns that did not have an export market. The study covers five of the six autonomous towns in the district of Zeeland between 1600 and 1800, when Zeeland was an independent district within the Republic. The sixth city, Middelburg, has not been included in the study, simply because this city did not meet the criterion of a small town, and for the purely pragmatic reason that the urban and guild archives were completely destroyed by fire and water damage, eliminating all source material.

The principle objective of the study was, given the current views in the literature, to determine empirically the functions that guilds performed, what they offered their members, and how they related to the town councils. The answer to the research question is based on these empirical observations.

The towns examined varied in terms of their development and functions, although their social stratification was comparable. All were run by a small administrative group

¹. Prak, 'De retoriek' 295.

². Pirenne, *Histoire de Belgique*, 436.

³. Persson, *Pre-industrial economic growth*, 50-54.

⁴. Van Der Wee, *Leidschrift* IX, 79-92; Lis and Soly, 'Different paths', 226-227.

⁵. Sonenscher, *Work and wages*, 99.

⁶. Hickson and Thomson, 'A new theory', 127-167; Bossenga, 'La révolution française', 405-425.

known as the regents, with a similarly limited group of 'established citizens', the burghers and the common people subordinate to them. Over half the population consisted of burghers, who subsisted primarily from the craft industry. The remainder of the inhabitants earned their living at sea (in the merchant navy or as privateers), in the fishing industry or through casual labour. A relatively small share – between five and ten percent – relied on charity. Since approximately 40 percent of the heads of households belonged to a guild, the guilds were quantitatively significant social forces. The employment generated via the industry organized by the guilds increased their importance. In addition, as apparent from the tax assessments based on household income and wealth and property taxes (the 100th penny assessment), it was primarily the affluent middle class that organized in guilds.

While the guilds were a tradition in corporative society, as emphasized in the literature, no cohesive theoretical justification has been provided.⁷ The tradition simply existed, and understanding the views of the guilds requires examining how they justified their actions. The petitions from the guilds to the town councils are excellent sources in this respect. While the petitions did not offer cohesive arguments for the legitimacy of the guilds, their rhetoric continuously confirmed the 'existence' of the guilds by emphasizing corporative society. On the one hand, the guilds were organizations of decent, upstanding citizens. These organizations of producers and suppliers of quality goods and services were indispensable to the affluence and autonomy of the city, as law-abiding bulwarks against outsiders and the common people and as organizations of affluent, tax-paying citizens. On the other hand, the town councils judiciously and compassionately protected the interests of the entire urban community and supervised the autonomy of their city.

By continuously emphasizing their duties and responsibilities in this society and anchoring them in privileges, documents and long-term practices, guilds came to be accepted as part of the social system in the towns. In accepting that the interests of individuals or the guilds were subordinate to the general or community interests, the guilds acknowledged the role of urban society as a corporative element within the district.

Their social-economic role was the most important of all the functions that the guilds performed in the towns of Zeeland. The cultural importance of the guilds – at least after the Reformation – was very modest. The investments of the guilds in social capital to affirm or reinforce their social standing were limited to guild banquets and funeral ceremonies. Even these investments were initiated primarily by the guild officials. Ordinary members took pride in their guild membership as an acknowledgement of their credentials as craftsmen. Nor were the guilds in the towns of Zeeland prominent social institutions. In her research on this matter, Sandra Bos previously recognized a difference in care provided between the major cities of Amsterdam, Leiden and Utrecht and six medium-sized towns elsewhere in the Dutch Republic.⁸ Entirely in keeping with her findings, the care function of guilds proved far more limited in the smaller towns in Zeeland. Except in one case, no formal mutual aid existed there. Financial support for needy members was only incidental, and contributions from the guilds to the indigent tended to be negligible. Care for the elderly and for widows and orphans was primarily the responsibility of the parish. Only Zierikzee had a few almshouses for elderly members and widows of members of the guilds for tailors and shipmasters. In fact, social care consisted merely of moral support and assistance with funerals, to ensure that guild brothers and sisters received at least a decent burial and were spared from 'being buried with the indigent'.

⁷ See e.g. Prak, *Werelden van verschil*, 293-319; Black in *Guilds and society*; Bickle in 'Kommunalismus'; Schilling in *Religion*.

⁸ Bos, *Uijt liefde tot malcander*

Social support for the guilds is thus likely to have derived primarily from their economic function, as well as from the objectives they pursued. As noted above, views in the literature cover a very broad range. In the past, guilds were associated mainly with market control.⁹ In more recent literature, the efforts of guilds to control the market are considered from a more balanced perspective. Even contemporary authors, however, view controlling the labour and commercial markets as one of the most important objectives of the guilds.¹⁰ Did this also hold true for the craft guilds in small towns in Zeeland without an export market? Regarding commercial markets, if any such monopolies existed, they were not absolute. Construction of public buildings was not part of this monopoly and in any case did not extend beyond the jurisdiction of the city. Even with regard to these restrictions, however, the literature reveals that efforts by the guilds to establish a monopoly were hardly successful. Violations by outsiders, virtually unlimited free import of goods sold directly to consumers and admittance of craftsmen from outside the city under certain conditions continuously eroded the monopoly. Annual fairs were structural, albeit generally accepted infringements on the monopoly. Was the effort to control the labour market any more successful? Did guild members gain exclusive access to skilled labour by virtue of their membership? This assumption appeared subject to challenge. First, in more than half the cases, guild members required no training, and second, no substantive criteria existed for such training, and guilds had little say about the courses of apprenticeship or their duration, or whether apprentices could or could not be hired and the like.

The presumed primary objective (i.e. market control) was thus not achieved over the course of centuries, without leading to any consequences. Members remained members, officials remained in office, and guilds thrived until the late eighteenth century. Since actual practice did not correspond with the theory, question arises as to whether the theory is accurate.

Careful analysis of the facts suggested an entirely different scenario, namely a quest for economic independence and guaranteed subsistence for members as the primary objective, rather than pursuit of a monopoly. Based on this 'new' objective, more rational explanations are available for the transgressions that occurred with respect to the first, presumed objective. The petitions did not call for maintaining the monopoly but for protecting the market position, *to avert* the ruin of guild members and their guilds and a decline in the quality/price guarantee for consumers. It was not violation of the privilege but the consequences thereof that were to be prevented. No actions were taken against annual fairs – manifest infringements of a monopoly – as long as the subsistence of guild members was not jeopardized. The affluence of the guild members took precedence over their monopoly.

Requests to town councils to take action against outsiders were hardly ever intended to bring about a universal prohibition. Only when the secure subsistence of the guild members was jeopardized were the authorities requested to intervene. No charges were filed against individual outsiders, as isolated individuals did not pose a threat. Nor do the regulations governing mutual competition suggest enforcement of a monopoly. Measures such as settling disputes, minimizing differences of opinion between the members, prohibiting members from calling attention to themselves through advertising and circumscribing work fields through detailed regulations all served to guarantee subsistence rather than to enforce a monopoly.

On the labour market, knowledge transfer was not a primary responsibility of guilds, as that specific area – learning content – was not their field of interest. Moreover, knowledge transfer mattered to only half the guild members.

To achieve economic independence and a secure subsistence, guilds aimed to be the exclusive producers and suppliers of quality and continuity. Their strategies included guild

⁹ Smith, *The wealth of nations*, 233.

¹⁰ Epstein, *Craft guilds*, North, *Institutions*, Davids, *Macht der gewoonte*; Gustafsson, 'Rise and economic behaviour'; Prak, *Republikeinse veelheid*; Panhuijsen, *Maatwerk*; Lourens and Lucassen, 'Ambachtsgilden'.

coercion, a monopoly on training and permanent quality control. Government protection was a condition for attaining this objective.

The chief objective of town councils (i.e. the regents) was to preserve municipal autonomy and to maintain public order. Continuous high standards of service benefited the citizens and legitimized the authority. These services included production and supply of goods and services intended to make everyday life in the city feasible and enjoyable. The town councils could not entrust this responsibility to the free market, as quality and continuity would not be guaranteed. The guilds could provide such guarantees but required protection in performing this function. In pursuing their primary objective, town councils therefore relied on the guilds and had to protect them. This protection was justified on various grounds. Whenever conflicts arose, the town council operated according to consensus, as conflicts disrupted the existing balance and caused turmoil. Averting unrest and distributing the supply certainly figured in the guild policy of the authorities to preserve small-scale operations. Fear that entrepreneurs would become large and affluent and might threaten the relatively small upper crust was definitely a factor as well. In the towns of Zeeland, however, concentration tendencies were a secondary concern, given the absence of export markets. Town councils were far more worried that too *many* businesses would flood the market and might jeopardize the viability of the established businesses, as well as their continuity. Consenting to guild measures to prevent this course of events thus reflected the effort to maintain the service levels. This same argument also motivated the exclusion of outsiders. Rather than an absolute prohibition, which would not have served the general interest, the guilds received support in securing the subsistence of the guild members.

Protecting the guilds therefore served to guarantee service levels and consequently the wellbeing of the entire community and the autonomy of the city. Guilds could achieve their objective – a secure subsistence for their members – in performing their function of producing goods and services with an exclusive quality guarantee, only through the support of town councils. This reciprocal dependence between town councils and guilds to achieve one another's objectives is most aptly described as a strategic alliance.

The second responsibility of the town councils was to maintain public order and safety within the city. Rifle clubs and citizens' militias were established to this end. Loyalty of the recruits was essential to the authorities. As the rifle clubs consisted largely of guild members, the town councils had ample incentive to remain on good terms with the guilds. The town councils were favourably disposed and accommodating toward the guilds, in exchange for their loyalty in maintaining and defending the public order. The strategic alliance in economic respects was thus reinforced by a political one.

Overall, the craft guilds, in performing their function and achieving their objectives on the one hand, and the town councils, in assuming their responsibilities for the general interest and preserving urban autonomy on the other hand, relied heavily on one another.

The social support base for the craft guilds in small towns in Zeeland without any export industry thus derived from this reciprocal dependence.

The strategic alliance, reinforced by a political one, was the translation of this support base.

REGISTER

- Afhankelijkheid 13, 154, 157, 159, 160, 161
Afschaffing 7, 12, 18
Afzetmarkt 107, 136, 152, 153, 154, 157, 158
Alliantie 160, 161
Ambachtsgilden 8, 12, 13, 19, 31, 51, 67, 118, 134, 140, 154
Apothekers(gilde) 31, 45, 48, 92, 103, 105
Arbeiders(gilde) 39, 40, 48, 50, 63, 77, 83, 122, 128,
Arbeidsmarkt 77, 79, 82, 83, 105, 152, 153, 157
Arbeidsmarktcontrole 77
Armoe 61, 62, 63, 99, 103, 112, 114, 117, 118, 121, 122, 125, 139, 155
Autonomie 15, 20, 45, 62, 159, 160, 161
- Bakkersgilde 12, 32, 33, 36, 37, 39, 64, 71, 74, 81, 88, 89, 90, 91, 97, 135
Bedeling 123, 125
Bedrijfskolom 70, 76
Begrafenis(-verzekering,-boete,-hulp) 34, 37, 38, 41, 42, 117, 120, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 130, 152
Belangenbehartiging 37, 43
Beurs 35, 119, 120
Beurtvaart 59, 92, 136, 153
Bierstekers(gilde) 47, 50
Binnenschippers(gilde) 47
Boekdrukkers(gilde) 46
Boetes 37, 38, 58, 91, 114, 119, 121, 122, 125, 128, 129
Broederschap 8
Broodpas 37, 61, 90, 136
Brouwers 26, 48, 98
Buitenstaander 57, 59, 60, 61, 62, 73, 87, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 106, 107, 109, 113, 115, 134, 136, 138, 141, 142, 153, 154, 155, 160
Burgerwacht 22
Bus 32, 84, 117, 118, 119, 121, 123
- Chirurgijns(gilde) 31, 46, 47, 48, 49, 55, 61, 75, 80, 83, 88, 92, 95, 102, 103, 105, 106, 113, 128, 130
Competentie(geschil) 22, 65, 109, 111, 112
Concurrentie 9, 22, 58, 59, 62, 72, 77, 82, 95, 96, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 141, 156, 157
Consensus 136, 140, 159, 160
Consument 9, 10, 14, 61, 69, 70, 73, 78, 80, 89, 93, 103, 133, 137, 138, 153, 154, 155, 156
Continuïteit 61, 80, 92, 93, 103, 115, 129, 134, 158, 159, 160
Corporatisme 9, 13, 26, 151
Costsharing 152, 157
- Damloper 61, 80, 99, 100, 101, 102, 109
Deregulering 11
Dialoog 134, 141
Distributie 68, 70
Doelstelling 10, 14, 117, 120, 134, 142, 145, 152, 153, 154, 155, 157, 159, 160
Draagvlak 7, 12, 14, 16, 17, 104, 151, 152, 161
Droogscheerders(gilde) 47, 68
- Exportmarkt 10, 13, 68, 78, 93, 160
Exportnijverheid 13, 67, 70, 71, 134, 151, 161
- Familiegeld 16, 51, 52, 53, 54
Fiscale functie 11, 12
Flexibiliteit 152, 153
Functies 7, 10, 11, 14, 16, 30, 45, 151
- Gemeenschapsbelang 136, 138
Gildenbrief 32, 33, 35, 57, 58, 62, 64, 65, 80, 82, 83, 84, 87, 98, 110, 111, 114, 121, 141, 142, 154
Gildenconcentratie 45
Gildendwang 26, 45, 157, 159
Gildenfonds 119
Gildenmaaltijd 39, 60, 128, 130, 152
Gildentraditie 55, 59
Godskamertjes 124
Grauw 29, 51, 146, 151, 152
Groenselgilde 47, 48, 49, 61
- Handelskapitalisme 67
Handelsmonopolie 134
Honderdste penning 54
Hulpverlening 13, 118, 119, 121, 124, 127
- Inkoop 70, 76, 115
Insluitingsmechanisme 156
Institutie 9, 13, 14, 16, 26, 57, 60, 143, 148, 151, 160
Investerings 14, 28, 42, 72, 127, 130, 152
Invloedssfeer 64, 153
Invoerbeperking 97
- Jaarmarkt 22, 69, 91, 98, 99, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 134, 136, 137, 153, 154, 155
Joden 99, 100, 103, 104, 105, 106
- Kaarsenmakers 32, 45
Kapitaalinvestering 13
Kapitaalverschaffers 133
Karrelieden(gilde) 34, 36, 38, 41, 47, 79, 122
Kartel 8, 9, 70, 153, 157, 158
Katholieken 21, 104, 105, 106, 129
Kerkglazen 38, 39
Kleermakersgilde 11, 12, 37, 51, 52, 53, 68, 81, 83, 109, 112, 133
Kleine waren productie 11, 12, 67, 70
Knechten 50, 83, 93, 104, 137, 158
Kramersgilde 31, 33, 36, 37, 38, 39, 41, 49, 52, 53, 61, 69, 73, 79, 80, 92, 100, 101, 102, 103, 104, 108, 109, 111, 112, 121, 122, 127, 136, 156
Kruideniers 31, 45, 78
Kuipers(gilde) 26, 31, 32, 33, 35, 38, 46, 47, 48, 50, 82, 86, 125
Kwakzalvers 102, 106, 153
Kwaliteits(controle) 7, 10, 77
Kwaliteitsargument 61
Kwaliteitsborging 158
Kwaliteitsinstrument 86
- Leerbrief 84
Leercontract 78, 79, 158

- Leergeld 38, 78, 79, 81, 82, 83, 125, 158
 Leerjongen 50, 78, 80, 81, 82, 83, 93, 96, 104, 125, 135, 157, 158
 Leerling 26, 50, 72, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 157, 158
 Leertijd 33, 56, 72, 79, 80, 81, 83, 84, 129, 157, 158
 Legitimatie 14, 16, 55, 56, 63, 65, 77, 93, 138, 142, 151
 Leurders 36, 61, 99, 101, 103
 Lidmaatschap 7, 10, 12, 14, 16, 16, 32, 33, 35, 46, 49, 56, 57, 60, 77, 83, 84, 93, 104, 106, 112, 117, 119, 129, 130, 135, 139, 152, 154, 157, 159
 Linnenwevers(gilde) 26, 31, 68
- Machtsverhouding 144, 149
 Makelaars(gilde) 27, 28, 48
 Mandenmakers(gilde) 31, 32, 46, 47, 84, 97, 138
 Marktbescherming 141
 Marktregulering 10, 11, 82
 Maximeringsregeling 81, 93
 Metselaars(gilde) 31, 32, 46, 47, 48, 84, 106, 109, 112, 114, 130, 135, 137
 Molenaars(gilde) 25, 38, 46, 47, 50, 55, 58, 65, 70, 72, 81, 82, 91, 97, 98
 Monopolie 9, 10, 14, 112, 134, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160
- Numerus fixus 78, 83
- Octrooi 58, 61, 65, 133, 137
 Onderhandeling 9
 Onderstand 117, 118, 121, 123
 Opleidingsduur 78
 Opleidingseisen 45, 46, 157, 159
 Oppositie 142
 Oproer 89, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149
 Opstand 15, 20, 22, 26, 96, 143
 Oudeschoenmakers 47
 Oudkleerkopers 13, 11, 112, 113, 156
 Overdeken 36, 37, 58, 87, 88, 89, 90, 99, 114, 134, 135, 137
 Overheidssteun 67, 159
- Pellegeld 124, 128
 Prijsconcurrentie 114
 Productiekosten 10, 90
 Proef 32, 33, 42, 46, 56, 61, 65, 72, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 92, 120, 129, 135, 138, 154, 157, 158
 Proefbaas 87, 88, 158
 Proefgeld 88
 Protectie 22, 135
- Reclame 109, 113, 115, 138, 156
 Reformatie 7, 15, 19, 34, 39, 40, 117, 118, 127
 Regenten 12, 13, 27, 28, 29, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 159, 160
 Regentenpatriciaat 12, 27, 159
- Retoriek 62, 141
 Ruïnering 57, 61, 62, 63, 71, 99, 105, 112, 121, 142, 155, 156
 Schaalvergroting 11, 13, 71, 138
 Scheepstimmerlieden(gilde) 32, 64, 109, 146
 Schippersgilde 59, 92, 102, 104, 106, 124, 136, 144
 Schoenmakers(gilde) 26, 41, 47, 48, 49, 50, 57, 61, 62, 71, 74, 78, 80, 81, 85, 88, 90, 91, 103, 106, 108, 109, 112, 113, 125, 134, 136, 138, 142, 153
 Schutterij 13, 20, 26, 139, 140, 144, 146, 147, 148, 160
 Schutters(gilde) 107, 139, 140, 142, 147, 148
 Slavenkas 120
 Smeden(gilde) 32, 38, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 81, 82, 84, 87, 95, 115
 Sociaal contract 10
 Sociaal kapitaal 127, 130
 Sociaal systeem 151
 Socialisatie 77, 81
 Solidariteit 133
 Stadhouders 20, 21, 143, 144, 145, 146, 147
 Stadsrechten 20, 21
 Standenvergadering 20
 Staten (-Generaal, -van Zeeland) 12, 20, 22, 30, 41, 57, 99, 103, 108, 145, 147, 148
 Strategische alliantie 160
- Tappers(gilde) 46, 48, 49, 50, 70
 Textielnijverheid 68
 Timmerliedengilde 32, 33, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 50, 57, 60, 61, 62, 64, 65, 69, 74, 75, 83, 92, 97, 105, 109, 110, 111, 112, 114, 121, 122, 133, 156
 Toelatingseisen 43, 46, 71, 79, 135
 Traditie 15, 55, 59, 106, 118, 142
 Transactiekosten 9, 10, 152
 Trots 19, 130, 152
- Venten 69, 80, 102, 113, 153,
 Verbeurdverklaring 98, 100, 119, 122, 125
 Verstandhouding 137, 140, 160
 Vierambachtsgilde 31, 35, 48, 50, 71, 114
 Vissers(gilde) 28, 29, 32, 38, 47, 48, 120, 130, 136, 139, 144
- Wagenmakers(gilde) 31, 47, 84, 109, 111
 Weduwen- en wezenbeurs 119
 Welstandsniveau 62, 151
 Welstandsverdeling 51, 52, 53, 54
 Wollenwevers(gilde) 31, 67, 68, 78, 125
- Zakkendragers(gilde) 46, 47, 50, 75, 79, 83, 127, 130, 134, 157

DANKWOORD

‘Geweldig, ik ben onder de indruk, maar.....’

Professor Prak, beste Maarten. Vaak heb ik dit charmante, maar kritische commentaar van jou in ontvangst mogen nemen en vaak heb je mij, misschien onbewust, met dat commentaar over een heel dikke streep getrokken. Tijdens mijn doctoraal studie werkte je enthousiasme al aanstekelijk op mij, in mijn onderzoeksfase was het een onontbeerlijke bron van inspiratie. Herhaaldelijk onderging ik tijdens de voortgangsbesprekingen een metamorfose. Met de moed in de schoenen gezakt binnenkomend, wist jij met een vlijmscherpe analyse van de zwakke punten in mijn betoog, gevolgd door uiterst heldere verbeteruggesties, mij weer vol goede moed naar mijn onderzoek terug te sturen. Bedankt daarvoor. Bedankt ook voor het vele extra werk dat je hebt verricht om, letterlijk, de punten en komma's op de juiste plaats te krijgen. Het was niet mijn sterkste zijde. Het was een eer onder jouw supervisie te mogen promoveren.

De commissie, *prof. dr. R. de Bruin, prof. dr. L. Heerma van Voss, prof.dr. J.Lucassen, prof. dr. J. L. van Zanden, en dr. M. de Moor*, hartelijk dank voor het beoordelen van dit manuscript en de bereidheid zitting te nemen in de beoordelingscommissie.

Het schrijven van een dissertatie is eenzaam werk, maar bij het onderzoek dat aan het schrijven vooraf ging, heb ik veel hulp en ondersteuning gehad van veel mensen. Zonder iemand te kort te willen doen wil ik in het bijzonder noemen *Huib Uil*, die niet alleen als deskundig archivaris van het archief van Schouwen-Duiveland, maar ook als ‘collega onderzoeker’ mij vele malen met raad en daad bij stond en met wie ik samen de ups en downs van een promotie onderzoek heb beleefd.

Veel dank ben ik verschuldigd aan de medewerk(st)ers van de archieven in Zierikzee, Goes, Middelburg, Vlissingen en Tholen. Vooral in Zierikzee en Goes hebben zij vele, vele meters archiefstukken voor me opgehaald. Dat *Leo* daar soms een schaakprobleem bij leverde was een verrassende, maar welkome afleiding.

Tenslotte, lieve *Truus*. Hoe anders had jij je mijn eerste ‘pensioenjaren’ voorgesteld. In plaats van eindelijk samen leuke dingen te gaan doen, zag je mij verdwijnen in de archieven. Ik weet het, ik heb een aanslag gepleegd op je geduld, je inlevingsvermogen en misschien nog wel het meest op je uithoudingsvermogen. Door jou kon ik een droom realiseren. Dank daarvoor, ik zal proberen het in de komende jaren goed te maken.

CURRICULUM VITAE

Bert H. Remmerswaal werd geboren op 17 februari 1940 in Vlaardinger-Ambacht. In 1958 behaalde hij het diploma HBS-B aan het St. Franciscuscollege te Rotterdam. Na het vervullen van zijn militaire dienstplicht en enkele jaren te hebben gewerkt in een technische functie begon hij in 1968 een studie rechten aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen. In 1972 behaalde hij het doctoraal examen volkenrecht en diplomatieke geschiedenis. Na zijn doctoraal werkte hij enkele jaren als jurist bij het ministerie van Verkeer en Waterstaat, directie zeerecht. In 1976 stapte hij over naar het bedrijfsleven en werd directeur van een werkgeversorganisatie. Na zijn vervroegd uittreden begon hij in 1998 zijn studie geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht. Na het doctoraal examen begon hij in 2002 aan zijn onderzoek naar de gilden in Zeeland dat geleid heeft tot dit proefschrift.